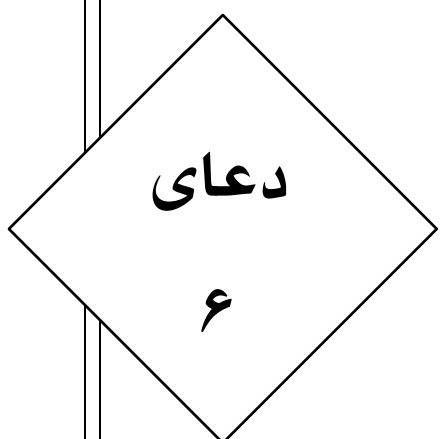

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تفسیر و شرح صحیفہ سجّادیہ

جلد پنجم

استاد حسین انصاریان

نیایش در بامداد و شامگاه

﴿١﴾ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ بِقُوَّتِهِ ﴿٢﴾ وَ مَيَّرَ بَيْنَهُمَا
بِقُدْرَتِهِ ﴿٣﴾ وَ جَعَلَ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا حَدًّا مَحْدُودًا وَ أَمَدًا مَمْدُودًا
﴿٤﴾ يُوَلِّجُ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا فِي صَاحِبِهِ وَ يُوَلِّجُ صَاحِبَهُ فِيهِ بِتَقْدِيرٍ
مِنْهُ لِلْعِبَادِ فِيمَا يَغْذُوهُمْ بِهِ وَ يَنْشِئُهُمْ عَلَيْهِ ﴿٥﴾ فَخَلَقَ لَهُمُ اللَّيْلَ
لِيَسْكُنُوا فِيهِ مِنْ حَرَكَاتِ النَّعْبِ وَ نَهَضَاتِ النَّصَبِ وَ جَعَلَهُ لِبَاسًا
لِيَلْبَسُوا مِنْ رَاحَتِهِ وَ مَنَامِهِ فَيَكُونَنَّ ذَلِكَ لَهُمْ جَمَامًا وَ قُوَّةً وَ لِيَنَالُوا
بِهِ لَذَّةً وَ شَهْوَةً ﴿٦﴾ وَ خَلَقَ لَهُمُ النَّهَارَ مُبْصِرًا لِيَبْتَغُوا فِيهِ مِنْ فَضْلِهِ
وَ لِيَتَسَبَّبُوا إِلَى رِزْقِهِ وَ يَسْرَحُوا فِي أَرْضِهِ طَلَبًا لِمَا فِيهِ نَيْلُ الْعَاجِلِ
مِنْ دُنْيَاهُمْ وَ دَرَكُ الْآجِلِ فِي آخِرَاهُمْ ﴿٧﴾ بِكُلِّ ذَلِكَ يُصَلِّحُ
شَأْنَهُمْ وَ يَبْلُو أَخْبَارَهُمْ وَ يَنْظُرُ كَيْفَ هُمْ فِي أَوْقَاتِ طَاعَتِهِ وَ مَنَازِلِ
فُرُوضِهِ وَ مَوَاقِعِ أَحْكَامِهِ ﴿لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَ يَجْزِيَ
الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى﴾ (١) ﴿٨﴾ اللَّهُمَّ فَالِكَ الْحَمْدُ عَلَى مَا فَلَقْتَ
لَنَا مِنَ الْإِصْبَاحِ وَ مَتَّعْتَنَا بِهِ مِنْ ضَوْءِ النَّهَارِ وَ بَصَرْتَنَا مِنْ مَطَالِبِ
الْأَقْوَاتِ وَ وَقَيْتَنَا فِيهِ مِنْ طَوَارِقِ الْآفَاتِ ﴿٩﴾ أَصْبَحْنَا وَ أَصْبَحَتِ
الْأَشْيَاءُ كُلُّهَا بِجُمْلَتِهَا لَكَ: سَمَاوُهَا وَ أَرْضُهَا وَ مَا بَثَّتْ فِي كُلِّ وَاحِدٍ
مِنْهُمَا سَاكِنَهُ وَ مُتَحَرِّكَهُ وَ مُقِيمَهُ وَ شَاخِصَهُ وَ مَا عَلَا فِي الْهَوَاءِ وَ مَا

كَنْ تَحْتَ الثَّرَى ﴿١٠﴾ أَصْبَحْنَا فِي قَبْضَتِكَ يَحْوِينَا مُلْكِكَ وَ
 سُلْطَانِكَ وَ تَضَمُّنَا مَشِيَّتِكَ وَ نَتَصَرَّفُ عَنْ أَمْرِكَ وَ نَتَقَلَّبُ فِي
 تَدْبِيرِكَ ﴿١١﴾ لَيْسَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ إِلَّا مَا قَضَيْتَ وَ لَا مِنَ الْخَيْرِ إِلَّا مَا
 أَعْطَيْتَ ﴿١٢﴾ وَ هَذَا يَوْمٌ حَادِثٌ جَدِيدٌ وَ هُوَ عَلَيْنَا شَاهِدٌ عَتِيدٌ إِنْ
 أَحْسَنَّا وَ دَعَا بِحَمْدِ وَ إِنْ أَسَأْنَا فَارْقَنَا بِذَمِّ ﴿١٣﴾ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى
 مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ ارزُقْنَا حُسْنَ مُصَاحَبَتِهِ وَ اعْصِمْنَا مِنْ سُوءِ مُفَارَقَتِهِ
 بِارْتِكَابِ جَرِيرَةٍ أَوْ اقْتِرَافِ صَغِيرَةٍ أَوْ كَبِيرَةٍ ﴿١٤﴾ وَ أَجْزِلْ لَنَا فِيهِ
 مِنَ الْحَسَنَاتِ وَ أَخْلِنَا فِيهِ مِنَ السَّيِّئَاتِ وَ اَمْلَأْ لَنَا مَا بَيْنَ طَرَفَيْهِ
 حَمْدًا وَ شُكْرًا وَ أَجْرًا وَ ذُخْرًا وَ فَضْلًا وَ إِحْسَانًا ﴿١٥﴾ اللَّهُمَّ يَسِّرْ عَلَى
 الْكِرَامِ الْكَاتِبِينَ مَوْوَنَتَنَا وَ اَمْلَأْ لَنَا مِنْ حَسَنَاتِنَا صَحَائِفَنَا وَ لَا تُخْزِنَا
 عِنْدَهُمْ بِسُوءِ أَعْمَالِنَا ﴿١٦﴾ اللَّهُمَّ اجْعَلْ لَنَا فِي كُلِّ سَاعَةٍ مِنْ
 سَاعَاتِهِ حَظًّا مِنْ عِبَادِكَ وَ نَصيبًا مِنْ شُكْرِكَ وَ شَاهِدَ صِدْقٍ مِنْ
 مَلَائِكَتِكَ ﴿١٧﴾ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ احْفَظْنَا مِنْ بَيْنِ
 أَيْدِينَا وَ مِنْ خَلْفِنَا وَ عَنِ أَيْمَانِنَا وَ عَنِ شَمَائِلِنَا وَ مِنْ جَمِيعِ نَوَاجِينَا،
 حِفْظًا عَاصِمًا مِنْ مَعْصِيَتِكَ، هَادِيًا إِلَى طَاعَتِكَ، مُسْتَعْمِلًا لِمَحَبَّتِكَ
 ﴿١٨﴾ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ وَفَّقْنَا فِي يَوْمِنَا هَذَا وَ لَيْلَتِنَا
 هَذِهِ وَ فِي جَمِيعِ أَيَّامِنَا لِاسْتِعْمَالِ الْخَيْرِ وَ هَجْرَانِ الشَّرِّ وَ شُكْرِ
 النِّعَمِ وَ اتِّبَاعِ السُّنَنِ وَ مُجَانَبَةِ الْبِدَعِ وَ الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ
 الْمُنْكَرِ وَ حِيَاةِ الْإِسْلَامِ وَ انْتِقَاصِ الْبَاطِلِ وَ إِذْلَالِهِ وَ نُصْرَةِ الْحَقِّ وَ
 إِعْزَازِهِ وَ إِرْشَادِ الضَّالِّ وَ مُعَاوَنَةِ الضَّعِيفِ وَ إِدْرَاكِ اللَّهِيْفِ
 ﴿١٩﴾ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ اجْعَلْهُ أَيَّامِنَا يَوْمَ عَهْدِنَا وَ
 أَفْضَلَ صَاحِبِ صَحْبِنَا وَ خَيْرِ وَقْتِ ظِلِّلْنَا فِيهِ ﴿٢٠﴾ وَ اجْعَلْنَا مِنْ

أَرْضِي مَنْ مَرَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ مِنْ جُمْلَةِ خَلْقِكَ أَشْكِرُهُمْ لِمَا
 أَوْلَيْتَ مِنْ نِعْمِكَ وَأَقُومُهُمْ بِمَا شَرَعْتَ مِنْ شَرَائِعِكَ وَأَوْفَقَهُمْ عَمَّا
 حَذَرْتَ مِنْ نَهْيِكَ ﴿٢١﴾ اللَّهُمَّ إِنِّي أَشْهَدُكَ وَكَفَى بِكَ شَهِيداً وَ
 أَشْهَدُ سَمَاءَكَ وَأَرْضَكَ وَمَنْ أَسْكَنْتَهُمَا مِنْ مَلَائِكَتِكَ وَسَائِرِ
 خَلْقِكَ فِي يَوْمِي هَذَا وَسَاعَتِي هَذِهِ وَلَيْلَتِي هَذِهِ وَمُسْتَقَرِّي هَذَا
 أَنِّي أَشْهَدُ أَنَّكَ أَنْتَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ قَائِمٌ بِالْقِسْطِ عَدْلٌ فِي
 الْحُكْمِ رَوْفٌ بِالْعِبَادِ مَالِكُ الْمُلْكِ رَحِيمٌ بِالْخَلْقِ ﴿٢٢﴾ وَأَنَّ مُحَمَّدًا
 عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ وَخَيْرُتُكَ مِنْ خَلْقِكَ حَمَلْتَهُ رِسَالَتَكَ فَأَدَّاهَا وَ
 أَمَرْتَهُ بِالنُّصْحِ لِأُمَّتِهِ فَانصَحَ لَهَا ﴿٢٣﴾ اللَّهُمَّ فَصَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ
 أَكْثَرَ مَا صَلَّيْتَ عَلَيَّ أَحَدٍ مِنْ خَلْقِكَ وَآتِهِ عَنَّا أَفْضَلَ مَا آتَيْتَ أَحَدًا
 مِنْ عِبَادِكَ وَاجْزِهِ عَنَّا أَفْضَلَ وَأَكْرَمَ مَا جَزَيْتَ أَحَدًا مِنْ أَنْبِيَائِكَ عَنْ
 أُمَّتِهِ ﴿٢٤﴾ إِنَّكَ أَنْتَ الْمَنَّانُ بِالْجَسِيمِ الْغَافِرِ لِلْعَظِيمِ وَأَنْتَ أَرْحَمُ
 مِنْ كُلِّ رَحِيمٍ فَصَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ الْأَخْيَارِ
 الْأَنْجَبِينَ.

﴿١﴾ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ بِقُوَّتِهِ
 ﴿٢﴾ وَ مَيَّزَ بَيْنَهُمَا بِقُدْرَتِهِ ﴿٣﴾ وَ جَعَلَ لِكُلِّ وَاحِدٍ
 مِنْهُمَا حَدًّا مَحْدُودًا وَ اَمَدًا مَمْدُودًا ﴿٤﴾ يُوَلِّجُ كُلَّ
 وَاحِدٍ مِنْهُمَا فِي صَاحِبِهِ وَ يُوَلِّجُ صَاحِبَهُ فِيهِ بِتَقْدِيرٍ
 مِنْهُ لِّلْعِبَادِ فَيَمَّا يَغْدُوهُمْ بِهِ وَ يَنْشِئُهُمْ عَلَيْهِ
 ﴿٥﴾ فَخَلَقَ لَهُمُ اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهِ مِنْ حَرَكَاتِ
 التَّعَبِ وَ نَهَضَاتِ النَّصَبِ وَ جَعَلَهُ لِبَاسًا لِّيَلْبَسُوا مِنْ
 رَاحَتِهِ وَ مَنَامِهِ فَيَكُونُ ذَلِكَ لَهُمْ جَمَامًا وَ قُوَّةً وَ لِيَنَالُوا
 بِهِ لَذَّةً وَ شَهْوَةً]

سپاس مخصوص خداست، که شب و روز را به نیرویش آفرید و به قدرتش
 میان آن دو جدایی ایجاد کرد و برای هر یک از آنها مرزی مشخص و زمانی
 گسترده قرار داد. هر کدام را در درون دیگری وارد می‌کند، به سرنوشت و
 تقدیری که از جانب او، برای بندگان مقرر شده، تا آنان را به این وسیله روزی
 رساند و رشد و پرورششان دهد. پس شب را برای بندگان آفرید، تا در آن از
 حرکات خستگی آور و برپا ایستادن‌های رنج‌زایی‌سازند و آن را پوششی قرار
 داد تا از آسایش و خوابش بهره‌مند شوند و نهایتاً از برکت نعمت شب، پیمانه
 وجودشان از نشاط و نیروی‌لبریز شود و به وسیله آن به لذت و کام دل رسند.

حقیقت شب و روز

نکاتی که در این فرازهای ملکوتی به آن اشاره شده عبارت است از:

- ۱ - خلقت شب و روز و افتراق بین آنها به قوت و قدرت حق.
- ۲ - محدود و معین بودن اوقات شب و روز.
- ۳ - غذاها و آنچه منشأ ادامه حیات و پرورش است.
- ۴ - شب برای بسیاری از موجودات به خصوص انسان، لباس استراحت است.

خلقت شب و روز

پدیده شب و روز و منافی که هر کدام برای حیات موجودات دارد، در حقیقت محصول و معلولی از وضع زمین و خورشید و رابطه میان آن دو موجود کیهانی است.

شب و روز در قرآن

در این قسمت لازم است به برخی از آیات قرآن مجید در رابطه با شب و روز و این که این دو پدیده از آیات حضرت حق است اشاره شود:

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلُكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾^(۱)

بی تردید در آفرینش آسمانها و زمین و رفت و آمد شب و روز و

۱ - بقره (۲): ۱۶۴.

کشتی‌هایی که در دریاها [با جابجا کردن مسافر و کالا] به سود مردم روانند و بارانی که خدا از آسمان نازل کرده و به وسیله آن زمین را پس از مردگی‌اش زنده ساخته و در آن از هر نوع جنبنده‌ای پراکنده کرده و گرداندن بادها و ابر مسخر میان آسمان و زمین، نشانه‌هایی است [از توحید، ربوبیت و قدرت خدا] برای گروهی که می‌اندیشند.

راستی، آیا پدیده شب و روز که نتیجه گردش زمین در هر بیست و چهار ساعت به دور خود و خورشید بر سطح زمین است، به وقتی که قسمتی از آن در حین گردش رو به روی این کره آتشین است، نشانه وجودی حکیم و قوی و قادر و علیم نیست؟!

آیا عقل در این معرکه جز به حضرت ربّ العزّه و وجود مقدّسی که آفریننده این پدیده‌هاست توجه می‌کند؟

اگر عقل به هنگام تماشای این واقعیت‌ها که سراسر باعث بهت و حیرت و تعجب و اعجاب است به غیر حق رو می‌کند، بگوئید آن غیر، کیست؟

من آن نیّم که دل از مهر دوست بردارم اگر ز کینه دشمن به جان رسد کارم
 نه روی رفتنم از خاک آستانه دوست نه احتمال نشستن، نه پای رفتارم
 کجا روم، که دلم پایبند مهر کسی است سفر کنید رفیقان که من گرفتارم
 اگر هزار تعنت کنی و طعنه زنی من این طریق محبت ز دست نگذارم
 (سعدی شیرازی)

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ﴾ (۱)

یقیناً در آفرینش آسمان‌ها و زمین، و آمد و رفت شب و روز، نشانه‌هایی [بر

توحید، ربوبیت و قدرت خدا [برای خردمندان است.

خردمندان و اهل انصاف و وجدان و آنان که از فطرت مستقیم و حال انسانی برخوردارند، چون به خلقت آسمان‌ها و زمین و پدیده شب و روز دقت کنند، صاحب آفرینش را می‌یابند و چنانکه آیه بعد می‌فرماید، در همه حال پیشانی تواضع در برابر عظمت آفریننده هستی به خاک ساینند و فریاد بر آورند که: آنچه را حضرت حق در صحنه شگفت‌انگیز آفرینش قرار داده عین واقعیت و بر اساس حق و حقیقت است:

﴿الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ (۱)

آنان که همواره خدا را ایستاده و نشسته و به پهلو آرمیده یاد می‌کنند، و پیوسته در آفرینش آسمان‌ها و زمین می‌اندیشند، [و از عمق قلب همراه با زبان می‌گویند:] پروردگارا! این [جهان با عظمت] را بیهوده نیافریدی، تو از هر عیب و نقصی منزّه و پاکی؛ پس ما را از عذاب آتش نگاهدار.

﴿إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ﴾ (۲)

به یقین در رفت و آمد شب و روز و آنچه را خدا در آسمان‌ها و زمین پدید آورد، برای گروهی که همواره تقوا پیشه‌اند، نشانه‌هایی [بر توحید، ربوبیت و قدرت خدا] است.

آری، هر آن که اندیشه و عقلش را از وساوس مکتب‌های الحادی و یورش‌های

۱ - آل عمران (۳): ۱۹۱.

۲ - یونس (۱۰): ۶.

مدارس شیطانی و بندبازی‌های مادّی‌گران حفظ کند و به دور از تمام شوائب به آیات کتاب خلقت بنگرد، حضرت محبوب را یافته و به آغوش رحمتش درخواهد افتاد و تمام وجود خویش را تسلیم او نموده، همچون ستاره‌ای که در مدارش می‌گردد بر حول محور عبادت و اطاعت خواهد گشت.

﴿وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ (۱)

و اوست که حیات می‌دهد و می‌میراند و رفت و آمد شب و روز در سیطرهٔ خواست اوست، آیا نمی‌اندیشید؟

﴿وَآيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ﴾ (۲)

و نشانه‌ای [از نشانه‌های قدرت و حکمت ما] برای آنها شب است که [پوشش] روز را از آن برمی‌کنیم، پس ناگاه آنان به تاریکی درآیند.

﴿وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا * وَالْقَمَرُ إِذَا تَلَّهَا * وَالنَّهَارُ إِذَا جَلَّيْهَا * وَاللَّيْلُ إِذَا يَغْشَاهَا﴾ (۳)

سوگند به خورشید و گسترش روشنی‌اش * و به ماه هنگامی که از پی آن برآید * و به روز چون خورشید را به خوبی آشکار کند * و به شب هنگامی که خورشید را فرو پوشد.

«این آیات شواهدی از نظام مشهود روز و شب و تحوّل مناظر آن است که محور اصلی این اوضاع، جرم نورانی خورشید می‌باشد.

گویا از این جهت جرم نورافشان خورشید و تابندگی آن در یک آیه آمده که اگر تابش آن در میان نباشد روشنی در میان نیست و همهٔ اجسام دیگر آن چنان در تاریکی می‌ماند که چیزی دیده نمی‌شود؛ زیرا روشنی هوا و رؤیت هر چیز اثر تابش

۱ - مؤمنون (۲۳): ۸۰.

۲ - یس (۳۶): ۳۷.

۳ - شمس (۹۱): ۱ - ۴.

بر آنهاست. از این جهت در فضای دور که جسم بازتابنده‌ای نیست همه چیز جز اجرام نورانی، تاریک است.

نورانیّت جرم ماه نیز هنگام در پی آمدن و مقابل شدن با خورشید صورت دیگری از بازتاب نور آفتاب است. تجلیّ نهار، صورت کامل تابندگی آن بر زمین می‌باشد؛ همین که قسمتی از زمین از سمت تابش خورشید روی گرداند روی خورشید پوشیده و سایه تاریک شب گسترده می‌شود.»^(۱)

﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا﴾^(۲)

و به شب هنگامی که خورشید را فرو پوشد.

قرآن مجید درباره شب و روز می‌فرماید:

﴿وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا * وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا﴾^(۳)

و شب را پوششی * و روز را وسیله معاش مقرر کردیم.

«پرده شب، بدن و اعصاب را از شعاع نور می‌پوشاند و انسان و حیوان را در پناه تاریکی خود آسوده و مطمئن از چشم رقیب و دشمن می‌دارد. از اینرو انقطاع و آرامش کامل: «سبات» بر محیط و جنبندگان حاکم می‌گردد، چنانکه جنبش و آرامش جنبندگان پیروگسترش و برگشت نور و سایه است، همین که هنگام عصر تابش نور لغزیده شد و سایه یکسره برگشت، همه جنبندگان اعم از انسان و حیوان از میدان زندگی با سستی و خستگی به سوی خانه و لانه و آشیانه خود برمی‌گردند و لباس تاریکی شب هر چه بیشتر فراگیرد، آرامش و خواب‌ها عمیق‌تر می‌گردد. در مقابل، هرچه گسترش نور آفتاب و تابش شعاع آن بیشتر می‌گردد جنبندگان را

۱- پرتوی از قرآن: ۱۰۸، قسمت اول از جزء ۳۰.

۲- شمس (۹۱): ۴.

۳- نبأ (۷۸): ۱۰-۱۱.

بیشتر به میدان زندگی می‌کشاند. بالا آمدن آفتاب از سوئی و محرک‌های احتیاج از سوی دیگر، جنبندگان را برمی‌انگیزد و میدان کوشش گرم می‌شود و قدرت‌های بدنی و فکری که در نتیجه خواب و آسایش شب ذخیره و آماده شده به کار می‌افتد. این خواب و بیداری و تاریکی و روشنی و شب و روز، پی در پی منشأ و عامل مهم پرورش و تکامل است.»^(۱)

﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ * وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ﴾^(۲)

سوگند به شب هنگامی که فرو پوشد * و به روز هنگامی که آشکار شود.

فعل‌های مضارع «يَغْشَىٰ، تَجَلَّىٰ»،^(۳) به حسب ماده لغوی و هیأت فعلی حدود تدریجی و تصریح نشدن به مفعول آنها، اطلاق و تعمیم را می‌رساند. شب همی پوشاند آنچه را که روز آشکارش می‌نماید و روز آشکار می‌نماید آنچه را شب می‌پوشاند.

سایه شب دامن می‌گسترده و جنب و جوش زندگان و طبیعت آهسته آهسته آرام می‌گیرد و بیشتر جنبندگان در جهت عکس دامنه تاریکی به سوی خانه و لانه و آشیانه خود روی می‌آورند و پوشیده می‌شوند.

در میان این پوشش‌ها چراغ‌های حواس و ادراکات، یکی پس از دیگری خاموش می‌شود تا آخرین حرکت خیال و شعور از کار می‌افتد و پوشیده می‌گردد. شب این‌گونه سراسر ظاهر و باطن عالم را می‌پوشاند.

سپس دیری نمی‌پاید که اشعه نور از آفاق دور می‌تابد و عناصر و قوای حیات را اندک اندک بیدار می‌نماید و برمی‌انگیزد و دامن‌های پرده شب را برمی‌چیند تا آن‌که همه افسردگان و خفتگان را گرم و بیدار و فعال می‌گرداند.

۱- پرتوی از قرآن: ۱۴، قسمت اول از جزء ۳۰.

۲- لیل (۹۲): ۱- ۲.

۳- در اصل تَجَلَّىٰ بوده که طبق قاعده ادبیات عرب، یک تاء حذف شده است.

در میان این تناوب متضاد شب و روز و تبادل نور و ظلمت و حرکت و سکون و گرمی و سردی و پوشیده شدن و نمایان شدن آفاق دور و نزدیک، از درون عناصر و فعل و انفعال‌های مرموز آن، حیات نمودار می‌شود و صورت‌هایی رخ می‌نماید که جز پروردگار بر آنها احاطه ندارد.^(۱)

ای خدا از خود دو چشمم کور کن	از جمالت دیده‌ام پر نور کن
دارم از خود صد شکایت ای خدا	با که گویم جز تو عیب خویش را
ای خدا دارم دلی از دست خویش	شرحه شرحه پاره پاره ریش ریش
ای خدا آمد به ما از راستان	این حدیث و نیست الا راست آن
کاین چنین گفت آن امام هفتمین	کش روان بادا به صد رحمت قرین
کای تو اندر این سرای تنگنای	صد هزارانت بلا اندر قفای
چونکه افتی از بلایی در مضیق	کش نبینی مر خلاصی ای رفیق
رو کریمی از کریمان را بجوی	حال خود را سر بسر با او بگوی

حرکت زمین و خورشید

قوت و قدرت که در جملات اول دعا به کار رفته و پدیده شب و روز را به آن نسبت داده، اشاره به خورشید و زمین است که نورافشانی کره با عظمت خورشید که نزدیک به یک میلیون و سیصد هزار برابر زمین حجم دارد و گردش زمین در هر بیست و چهار ساعت به دور خودش که راستی دقیق‌تر از کارخانه ساعت است علت به وجود آمدن شب و روز است. و این دو پدیده هم معلول اعمال قوت و قدرت حق نسبت به خلقت خورشید و زمین و حرکت دقیق زمین به دور محور خود است.

۱- پرتوی از قرآن: ۱۲۳، قسمت اول از جزء ۳۰.

زمین با حرکات شناوری که در هر ثانیه سی کیلومتر است و حرکت وضعی که در ۲۴ ساعت یک بار به دور خود می‌گردد، منشأ تدبیر فصول و شب و روز و اختلاف آنها می‌شود.

از آثار منظم و دقیق و حکیمانه این حرکات، پرورش حیات و تکامل آنها می‌باشد. از وضع حرکات زمین می‌توان پی برد که همه حرکات و شناوری ثوابت و سیارات که حساب دقیق آن خارج از درک ما می‌باشد با نظم دقیق و تدبیر حکیمانه جریان دارد.

انرژی خورشید

مجموع انرژی که به صورت تشعشع نور و حرارت از کل سطح خورشید در هر سال منتشر می‌شود $10^{24} \times 1/2$ وات می‌باشد. در سطح خورشید حرارتی حدود ۶۰۰۰ درجه سانتیگراد وجود دارد. در چنین حرارتی همه عناصر به صورت گاز می‌باشد و از این گذشته، ترکیبات شیمیایی از هم گسسته و مخلوطی مکانیکی از عناصر بخار شده در حال فروزندی است.

در خورشید هم کربن وجود دارد و هم اکسیژن، بنابراین اولین چیزی که به خاطر می‌رسد این است که سوختن کربن این انرژی عظیم را تولید می‌کند، ولی حتی در درجه حرارت سطحی خورشید (۶۰۰۰) هم هیچ‌گونه ترکیب شیمیایی صورت نمی‌گیرد، چه رسد به درون آن که درجه حرارت به بیست میلیون درجه می‌رسد. وانگهی انرژی حاصل از سوختن یک گرم زغال، نیم میلیون مرتبه از انرژی که یک گرم از جرم خورشید در طی عمر خود تشعشع کرده است کمتر می‌باشد، بنابراین سرچشمه انرژی تشعشعی خورشید جای دیگر باید باشد.

علم فیزیک قرن گذشته توانایی آن را نداشت این سرچشمه را برای ما تعیین کند ولی پس از کشف نمود انحلال و تجزیه تشعشعی ماده در اوایل قرن بیستم و امکان

تحویل عناصر به یکدیگر و تبدلات هسته‌ای زیر اتمی، روشنی خاصی بر این مشکل افکنده شد و این نکته به دست آمد که در ژرفنای ماده و در داخل هسته بی‌نهایت کوچک اتم‌ها مقادیر عظیمی از انرژی نهفته است که آن را انرژی زیر اتمی می‌نامند.

اگر نور و حرارت خورشید نتیجه سوختن ماده آن می‌بود در عرض چند قرن تمام جرم عظیم آن می‌سوخت و نابود می‌شد، ولی خورشیدی که انرژی خود را از سرچشمه زیر اتمی می‌گیرد میلیون‌ها سال پرتوافشانی کرده و خواهد کرد. این سرچشمه عظیم و لایتناهی درونی خورشید، طبق آخرین نظریات علمی فیزیک که با مشاهدات نجومی اثبات شده عبارت است از:

یک رشته فعل و انفعالات هسته‌ای که به صورت حلقوی زنجیری صورت می‌گیرد و در طی این حلقه مقادیر عظیمی از انرژی آزاد می‌شود. در طی این فعل و انفعال حلقوی، هسته‌های کربن و ازت دخالت مستقیم و نقش کاتالیزر دارند و سرانجام پس از طی یک دوره، هسته کربن یا ازت به همان حالت اولی خود برمی‌گردد و پروتون‌های آزاد نئیدروژن تبدیل به هسته هلیوم می‌گردد.

انرژی که در جریان این فعل و انفعال در تحت درجه حرارت ۲۰ میلیون درجه آزاد می‌شود درست مطابق با همان مقدار انرژی است که در نتیجه تشعشع از خورشید صادر می‌شود:

«الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ بِقُوَّتِهِ، وَ مَيَّرَ بَيْنَهُمَا بِقُدْرَتِهِ»

محدود بودن اوقات شب و روز

بدون شک اگر حدود زمانی شب و روز بیش از این می‌بود که الآن هست، آثاری از حیات و رشد و پرورش موجودات در میان نبود. شب طولانی باعث از بین رفتن

حرارت لازم و حکومت سرمای غیر قابل تحمل و روز طولانی علت سوختن موجودات و بخار شدن تمام آب‌ها و تعطیل حیات و آثار حیات بود.

حکمت و علم و اراده حضرت ربّ العزّه، زمان شب و روز را آن چنان قرار داد که اولاً نور حیات در سطح زمین تجلّی کند و ثانیاً آثار حیات که جز حضرت حق، احدی به آن علم ندارد ظهور و بروز کند.

حدود معین شب و روز به خاطر این است که زمین در ۲۴ ساعت با سرعت معین به دور خود می‌چرخد و این برنامه چند میلیارد سال است ادامه دارد و در آینده نیز ادامه خواهد داشت. و همچنین فاصله بین زمین و خورشید نزدیک به صد و پنجاه میلیون کیلومتر است که در اندازه گرفتن حرارت به وسیله زمین عامل مؤثری است و غیر از این هوایی است که چون پوششی، تمام زمین را پوشانده و برای زمین به خصوص در حفظ گرمای معین و سرمای معین مؤثر است.

قدرت غذاها در پرورش انسان

قرار شب و روز به صورتی است که زمین استعداد پرورش انواع حبّه‌ها و دانه‌ها و خوراکی‌ها را برای انسان دارد.

اندازه شب و حدود روز، گرما و سرمای معین، نور و ظلمت کافی، آب و هوا و عوامل دیگر به طور مجموع زمینه‌ای برای رشد ما یحتاج انسان و پاسخگویی به نیازهای مادی آدمی است.

قرآن مجید به طور مکرّر به مسأله مواد غذایی و تناسب آنها با بدن و عوامل مؤثر رشد و پرورش و تداوم حیات اشاره فرموده و از انواع مواد غذایی به عنوان نعمت حق یاد کرده و از استفاده کنندگان این سفره پر نعمت خواسته است که شکر منعم را بجای آورده و هر نعمتی را در همان جایی که صاحب نعمت دستور داده خرج کنند:

نعمت غذا در قرآن

﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَشْكَنَّا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَى ذَهَابٍ بِهِ
لِقَادِرُونَ﴾ فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَ
مِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿(۱)﴾

و از آسمان، آبی به اندازه نازل کردیم و آن را در زمین جای دادیم؛ و
بی تردید به از بین بردن آن کاملاً توانمندیم. * پس به وسیله آن برای شما
باغ‌هایی از درختان خرما و انگور پدید آوردیم که برای شما در آنها
میوه‌های فراوانی است [که از فروش آنها زندگی خود را اداره می‌کنید] و
[نیز] از آنها می‌خورید.

﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ
الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمْ الْفُلُوكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمْ
الْأَنْهَارَ﴾ ﴿(۲)﴾

خداست که آسمان‌ها و زمین را آفرید، و از آسمان آبی نازل کرد، و برای
شما به وسیله آن از محصولات و میوه‌های گوناگون روزی بیرون آورد، و
کشتی‌ها را مسخر شما قرار داد تا به فرمان او در دریا روان شوند، و نیز
نهرها را مسخر شما کرد.

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ *
يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي
ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ ﴿(۳)﴾

اوست که از آسمان، آبی برای شما نازل کرد که بخشی از آن نوشیدنی است

۱- مؤمنون (۲۳): ۱۸ - ۱۹.

۲- ابراهیم (۱۴): ۳۲.

۳- نحل (۱۶): ۱۰ - ۱۱.

و از بخشی از آن درخت و گیاه می‌روید که [دام‌هایتان] را در آن می‌چرانید. * برای شما به وسیله آن آب، زراعت و زیتون و خرما و انگور و از همه محصولات می‌رویاند؛ یقیناً در این [واقعیت‌ها شگفت‌انگیز طبیعی] نشانه‌ای است [بر توحید، و ربوبیت و قدرت خدا] برای گروهی که می‌اندیشند.

﴿إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكُمْ اللَّهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ﴾ (۱)

بی‌تردید خدا شکافنده دانه و هسته است؛ زنده را از مرده بیرون می‌آورد، و بیرون آورنده مرده از زنده است؛ این است خدا، پس چگونه [از حق] منصرفتان می‌کنند؟

اندیشه در غذا و تفسیر آن

﴿فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ * أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا * ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا * فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا * وَعِنَبًا وَقَضْبًا * وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا * وَحَدَائِقَ غَلْبًا * وَفَاكِهَةً وَأَبًّا﴾ (۲)

پس انسان باید به خوراکش با تأمل بنگرد * که ما [از آسمان] آب فراوانی فرو ریختیم. * سپس زمین را [به صورتی سودمند] از هم شکافتیم. * پس در آن دانه‌های فراوانی رویانیدیم، * و انگور و سبزیجات * و زیتون و درخت خرما * و بوستان‌های پر از درخت تناور و بزرگ * و میوه و چراگاه.

۱- أنعام (۶): ۹۵.

۲- عبس (۸۰): ۲۴ - ۳۱.

«فَلْيَنْظُرِ» این انسان کفر پیشه و ناسپاس اکنون که از آفرینش و تحولات خود ناآگاه است، یا از عالم نشر خود بی‌خبر است و آن را باور ندارد، یا برای آن که اندکی تصور و باور کند که چه قدرتی در آفریدن و به راه انداختن و آسان کردن راه او به کار رفته و چه سرمایه‌ها و استعدادها به وی داده شده و او حق نعمت و امر خدا را در انجام تکلیف و مسؤولیت خود انجام نداده، پس نظر و اندیشه در غذای خود نماید، همین غذایی که پیوسته به دست و کامش می‌رسد و در برابر چشمش می‌باشد، چه اندازه قدرت و قوا و عوامل طبیعت در فراهم ساختن و در دسترس قرار دادن آن به کار رفته و چگونه آماده و ساخته شده است.

در قرآن کریم، امر و دعوت به نظر و تفکر در آیات آفرینش با تعبیرات مختلف برای برانگیختن فکر و تحکیم ایمان به مبدأ و معاد آمده است. بیشتر سوره‌های کوتاه که در آغاز وحی و در مکه نازل شده متضمّن این گونه آیات است، تا اذهان و نفوسی که به جاهلیت و شرک آلوده و پست شده بود برانگیخته شود و پاک و روشن گردد و از راه تفکر در آیات زمین و آسمان از واژگونی پرستش‌بت‌ها و هواهای پست رها بشوند و به جهان و جهان‌دار و حکمت و فرمان او بپیوندند.

همین آیات بود که در زمان کوتاهی اذهان را روشن نمود، سپس آن همه علما و محققان و عرفا در سرزمین‌های اسلامی پدید آورد. این اوامر و دعوت‌های قرآن حکیم بر طبق فطرت و طبیعت حواس و ادراکات بشری است که باید از طریق حس و شهود و تحقیق، با اسرار کاینات و قوانین طبیعت آشنا شود، آنگاه می‌تواند همین محسوسات و مشهودات را پایه تفکر و استدلال گرداند.

تا حکمت و قدرت و صفات پروردگار را در آینه جهان بنگرد و مقصود نهایی را دریابد و با تعالی فکری و اخلاقی و گشودن اسرار طبیعت می‌تواند زندگی دنیایی و معاش خود را سامان دهد و هر چه بیشتر از نیروها و بهره‌های نهفته در موجودات بهره گیرد.

این تحرک فکری را که بر اساس تفکر در عالم مشهود است نخست قرآن پدید آورد، سپس با برخورد به اساس فلسفه‌های یونانی و اندیشه‌های حکما و اندیشمندان شرقی مسیرش برگشت و نظر بیشتر علمای اسلامی یکسره از تفکر در مشهودات برید و به اندیشه در ماورای مشهود پرداختند و پایه استدلال و فلسفه عمومی و اسلامی بر مقدمات عقلی محض بنا شد و از آن مایه گرفت.

این پایه و مایه هر اندازه محکم و درست باشد در همه مطالب و برای همه اهل نظر راست نمی‌آید. از اینرو آمیخته با تخیلات و اوهام و فرضیه‌های بی اساس گردید و حالتی شبیه به احلام، سپس خواب و جمود برای عالم و جاهل که همه تحت تأثیر این گونه اندیشه‌ها قرار گرفته بودند، پیش آمد.

در این میان فقط طبقه فقها بودند که در حدود محدود آیات و روایاتی که درباره تکالیف و احکام است ماندند و از این آیات و اصول احکام، صدها اصول و هزارها فروع حکمی و قانونی استنباط کردند و اصول فقهی و حقوقی پیوسته کامل‌تر و سرشارتر گردید و هزارها کتاب در فقه و اصول آن نوشته شد، با آن که راجع به تکالیف و احکام عملی مختلف حدود پانصد آیه در قرآن می‌باشد.

درباره نظر و تفکر در کاینات بیش از هفتصد و پنجاه آیه به صورت امر و دعوت صریح آمده و بیشتر سوره‌های قرآنی با اشاره و صریح، آیاتی از این جهان مشهود و نظامات آن را نمایانده است.

اگر با همان روش مستقل فقها که آن همه قواعد و فروع در احکام تعبّدی و عملی از آیات و سنت استنباط کردند، دیگر متفکران اسلامی نیز با این اوامر صریح و هدایت و روش قرآن، درباره جهان و خلقت به بحث و تحقیق می‌پرداختند، هم اندیشه و افکار و در نتیجه زندگی مسلمانان بالا می‌رفت و هم پایه‌های ایمان آنها محکم می‌شد و هم استقلال روحی و حریم زندگی مسلمانان حفظ می‌گردید.

اگر فقها اوامر صریح قرآن را درباره نظر و تفکر مانند اوامر و نواهی عملی به

عنوان واجب عینی به حسب توانایی مسلمانان یا واجب کفایی یا مستحب بیان می‌کردند و بابی در فقه راجع به این آیات می‌گشودند، وضع مسلمانان غیر از این بود.

فقه عملی، بیان احکام و روابط عبادی و حقوقی است و فقه نظری، حدود و تکلیف فکر و نظر در اسرار عالم را می‌نمایاند و اصول ایمان و استقلال فکر و اجتماع مسلمانان را تأمین می‌نماید.

﴿أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ﴾ اشاره به آب باران یا نوع آب است. صبّ، چنانکه از موارد استعمال آن استفاده می‌شود فرو ریختن سرشار و فراگیرنده از بالاست. صبّاً مبین نوعی خاص و شگفت‌انگیز ریزش است.

﴿ثُمَّ شَقَقْنَا...﴾ سپس زمین را پس از پیوستگی، از هم شکافتیم نوعی شکافتن خاص و شگفت‌انگیز است.

این دو آیه و آیه بعد، ظهور در این مطلب دارد که نخست آبی سرشار و غیر عادی فرو ریخته شده و سپس با فاصله زمانی و در اثر آن زمین با وضع شگفت‌انگیزی از هم باز و شکافته شده، پس از آن گیاه روئیده شده است.

این لغات و این گونه تعبیر و ترتیب در دیگر آیات مکرّری که دربارهٔ فرو ریختن باران و رویاندن گیاه است دیده نمی‌شود. این تعبیر و ترتیب خاص با ظهور فعل ماضی در زمان گذشته، می‌رساند که آیات از اطوار و اوضاع گذشته زمین تا زمانی که انواع گیاه در آن پدید آمده خبر می‌دهد.

﴿فَأَنْبَتْنَا...﴾ پس از زمانی که آب را سرشار و با شدت و قدرت از بالا فرو ریختیم و زمین را از هم شکافتیم و آن چنان آن را زیر و زبر کردیم، زمین آماده و شکفته شد و از آن حبّ و انگور و میوه‌های بوته‌ای - یا انواع سبزی‌های دست چین - را رویاندیم.

﴿وَزَيْتُونًا...﴾ چنین به نظر می‌رسد که هر یک از روئیدنی‌های بر شمرده در این آیات، نمونه نوعی از مواد اصلی غذای انسان می‌باشد و ترتیب ذکر هر یک گویا

اشاره به ترتیب در اهمیّت و احتیاج، یا ترتیب پیدایش و تکامل این انواع دارد: نخست انواع حبوبات مانند گندم، جو، عدس و میوه‌های ساقه خفته و کوتاه و بوته‌ای: انگور، کدو، خیار، خربزه، سپس درخت‌های بلند و تنومند: زیتون و نخل و باغ‌های انبوهی که از این گونه درخت‌ها تشکیل می‌شود.

﴿وَ فَاكِهَةً وَ آبًا﴾: مقصود از فاکهه، میوه‌های فرعی و تفنی است که بیشتر از

جهت طعم و مزه مصرف می‌شود.

آب، مراتع طبیعی تهیه شده برای تغذیه حیوانات است که خود غذای انسان

می‌شوند.

با نظری که قرآن به آن امر کرده و دانشمندان ناآشنای به قرآن به آن رسیده‌اند، هر دانه گیاه ریز و درشت، سراپا دستگاه فعال و کارخانه زنده‌ای است که پیوسته با ریشه‌هایی که در زمین خلاقانه، عناصر اصلی و آماده آن را پس از تحلیل و تدویب، جذب می‌کند. و از سوی دیگر برگ‌های گشوده خود را چون دست نیازمندان به سوی آسمان برمی‌آورد تا از فیض بی‌دریغ نور و هوا فراخور استعدادش برگیرد. آنچه از عناصر تدویب شده زمین و فیض نور و هوا می‌گیرد در درون برگ‌ها ترکیب شده و به صورت غذای متناسب به اعضای مختلف آن می‌رسد و در نهایت میوه‌هایی برمی‌آورد که با رنگ‌ها و طعم‌ها و بوها، مواد غذایی متنوع انسان می‌گردد و بالای دست‌های خود در دسترس می‌گذارد.

این همه بهره‌ها و میوه‌هایی که از جهت کمّیت و رنگ و طعم و مواد غذایی متنوع است چنان با دقت و کم و بیش نمودن عناصر محدود زمین و هوا ترکیب و صورت‌بندی شده که هر نوع آن دارای مواد غذایی و رنگ و طعم مخصوص به خود می‌باشد.

با آن که اصول ساختمان گیاهان یکسان است، اعضای خاص جذب‌کننده عناصر و ترکیب‌کننده و نگاهدارنده آب و هوا و دیگر عناصر، در سرزمین‌ها و آب و

هوای خاص متفاوت می‌باشد.

گیاهان و درختان بیش از آن که دستگاه شیمیایی زنده و حکیمانه برای تهیه غذای بدن حیوان و انسان است، جمال و رنگ آمیزی و خط و خال منقش و منظم شکوفه و گل‌ها و سبزی و خرّمی و عطرانگیزی آنها، روح انسانی را برمی‌انگیزد و چون آینه، جمال مطلق را منعکس می‌نماید و هر ورق و برگشان دفتری است از حکمت پروردگار.

منظور قرآن از نظر؛ همین است: نظر در حکمت و جمال، نظر در حیات و پیدایش و اطوار آن، نظر در مواد و عناصری که به این صورت‌ها برآمده و غذای جسم و جان و بنیه ایمان شده است.»^(۱)

آثار شگفت‌انگیز مواد غذایی

«آخرین تجسس‌ات علمی نشان داده است که غذاها باید شامل مواد اصلی زیر باشد تا بتواند سلامت و نمو و تجدید حیات سلول‌های بدن را تأمین کند:

- ۱ - پروتیدها، یا مواد آلبومینوئید که آنها را مواد سازنده انساج می‌دانند و در گوشت، تخم مرغ، ماهی، شیر، پنیر، بسیاری از میوه‌جات، سبزیجات و بقولات از قبیل نخود، لوبیا، عدس، گردو، بادام، فندق و سیب‌زمینی موجود است.
- ۲ - لیپیدها (چربی‌ها) که آنها را غذاهای سوزاننده می‌دانند و در شیر و کره و پنیر و چربی‌های حیوانی و نباتی و بسیاری از میوه‌جات و سبزیجات و غلات مانند زیتون و گردو و بادام و فندق و بادام کوهی و گندم و مانند آنها فراوان است.
- ۳ - گلو سیدها (هیدرات دو کربن و مواد نشاسته‌ای و قندها) که آنها را جزو غذاهای مولد قوه و انرژی می‌دانند، در قند و عسل و اغلب میوه‌جات شیرین مانند انگور و خرما و سیب و گلابی و سبزیجاتی مانند چغندر و غلاتی مانند ذرت و گندم

۱ - پرتوی از قرآن: ۱۵۲، قسمت اول از جزء ۳۰.

و جو و سیب زمینی و امثال آن زیاد است.

۴- املاح معدنی که آنها را هم سازنده و هم تولید کننده قوا می دانند و در اغلب سبزیجات و غلات که سرشته آنها گندم است؛ موجود است.

۵- سلولزها که آنها را جزء غذاهای پاک کننده محسوب می دارند و در اغلب سبزیجات و میوه جات، به مقدار زیاد یافت می شود.

۶- فرمانها یا کاتالیزورها که سبب آماده کردن غذاهای دیگر برای هضم و جذب می شود و در اغلب گیاهان مخصوصاً به طور خام موجود است.

۷- ویتامینها که آنها را جزء غذاهای حیاتی می دانند در اغلب میوه جات و سبزیجات موجود است.

انسان در شبانه روز به طور متوسط ۲۴۰۰ کالری مواد غذایی لازم دارد که از سه نوع اصلی غذاها یعنی: پروتیدها، لیپیدها و گلو سیدها باید به دست بیاید که این سه ماده اصلی غذایی بدون وجود مواد فرعی دیگر یعنی: املاح معدنی، فرمانها و ویتامینها و حتی سلولزها نمی توانند احتیاجات بدن را رفع کنند و اغلب آن مواد به تنهایی قابل جذب بدن نیستند.

و نیز باید دانست که تعادل بین غذاها از واجبات است و حتماً باید مخلوط باشد نه این که فقط با خوردن پروتید (مثل گوشت و تخم مرغ) و یا گلو سیدها (نان و پلو و...) تأمین گردد.

اکنون برای آن که بهتر مشخص شود که چگونه اصول بالا و مواد ضروری برای تأمین تغذیه و رشد و نمو و تجدید حیات سلولهای بدن انسان و حیوان، در خوراکیهای یاد شده در (آیات ۲۴ تا ۳۱ سوره عبس) ملحوظ گردیده به طور اختصار به شرح ترکیب مواد اصلی سه گانه و املاح و ویتامینها در صد گرم چند نمونه از خوراکیهای مذکور می پردازیم:

الف- از دسته غلات (حباً)، نمونه: گندم. ترکیب گندم در صد بدین شرح است:

پروتئین ۱۱/۲۹، چربی ۱/۱۱، گلوکید ۷۴/۹۸، پتاس ۳۱/۱۶، سود ۲/۰۷،
 آهک ۳/۲۵، منیزی ۱۲/۰۶، اکسید دوفر ۱/۲۸، اسید فسفریک ۴۷/۲۲، املاح
 معدنی دیگر ۱/۸۱، ویتامین B_۱ ۵۶/میلی گرم، ویتامین B_۲ ۰/۱۲ میلی گرم،
 نیکوتیل آمید ۶۰۰/۴ میلی گرم، ویتامین E ۲/۲ میلی گرم و هر صدگرم گندم ۳۵۲
 کالری ایجاد می نماید (ارزش غذایی).

ب - از دسته سبزیجات و بقولات (فَصْبًا)، از هر کدام یک نمونه:

۱ - ترکیب نخود درصد بدین شرح است:

پروتئین ۲۴/۵، چربی ۱/۰، گلوکید ۶۱/۷، آب ۱۰، سدیم ۴۲، پتاسیم ۸۱
 میلی گرم، کالسیم ۷۳، منیزیوم ۱۴، منگنز ۰/۱۹۹، آهن ۶، مس ۸۰۲/، فسفر ۳۹۷
 میلی گرم، گوگرد ۱۹۶ میلی گرم، کلر ۴۴، ویتامین A ۳۷ واحد، ویتامین B_۱ ۸۷/
 میلی گرم، ویتامین B_۲ ۲۹/ میلی گرم، نیکوتیل آمید ۳ میلی گرم، ویتامین C - ۲
 میلی گرم و هر صدگرم ۳۵۴ کالری ایجاد می کند.

۲ - ترکیب اسفناج درصد بدین شرح است:

پروتئین ۲/۲، چربی ۳/، گلوکید ۳/۹، آب ۹۲/۱، سدیم ۸۴ میلی گرم، پتاسیم
 ۴۸۹ میلی گرم، کالسیم ۸۷/، منیزیوم ۵۵، منگنز ۸۲۸/، آهن ۳، مس ۱۹۷/، فسفر
 ۴۵، گوگرد ۲۷، کلر ۶۷، اسیداوریک ۷۲، پورین ۹۰/۲۴ میلی گرم، اسیدمالیک ۸۰۰
 میلی گرم، اسیدسیتریک ۸۹۲ میلی گرم، اسیداکسالیک ۶۰۰۰ واحد بین المللی،
 ویتامین A ۰/۰۸ میلی گرم، ویتامین B_۱ ۲/ میلی گرم، ویتامین B_۲ ۵/ میلی گرم،
 نیکوتیل آمید ۲۱/۵ میلی گرم، ویتامین C، مقدار جزئی، ویتامین E می باشد. هر
 صدگرم اسفناج تازه ۲۲ کالری تولید می نماید.

ج - از دسته میوه ها (فَاكِهَةً) که خود به دو دسته مهم، شیرین، چرب و نشاسته دار

تقسیم می شوند.

۱ - میوه های شیرین که خود به سه گروه منقسم می گردند:

اول: میوه‌های شیرین که خود ترش مزه هستند. از این دسته به عنوان مثال، ترکیب درصد انگور (عَنْبًا) را ذکر می‌کنیم:

درصد گرم انگور ۸۱/۶ گرم آب، ۸/۸ پروتئین ۴/۴ گرم چربی، ۱۶/۷ گرم گلوکوسید، ۲ گرم سدیم، ۲۵۴ گرم پتاسیم، ۱۷ گرم کلسیم، ۷ گرم منیزیوم ۸۳/۸۳ گرم منگنز، ۶/۶ گرم آهن، ۹۸/۹۸ گرم مس، ۲۱ گرم فسفر، ۹ گرم گوگرد، ۲ گرم کلر، ۸۰ واحد بین المللی ویتامین A، ۵/۰۵ میلی‌گرم ویتامین B_۱، ۳/۰۳ میلی‌گرم ویتامین B_۲، ۴ میلی‌گرم نیکوتیل آمید و ۴ میلی‌گرم ویتامین C وجود دارد و هر صد گرم انگور ۷۴ کالری تولید می‌نماید.

دوم: میوه‌های شیرینی که از این دسته به عنوان مثال، ترکیب درصد خرما (نَخْلًا) را ذکر می‌کنیم:

در هر صد گرم خرما خشک ۲۰ آب، ۲/۲ پروتئین، ۶/۶ چربی، ۷۵ گلوکوسید، ۹/۹ سدیم، ۷۹۰ میلی‌گرم پتاسیم، ۶۵ کلسیم، ۶۵ منیزیوم، ۱/۵ آهن، ۷۲ فسفر، ۶۵ گوگرد، ۲۸۳ میلی‌گرم کلر، ۱۸۰ واحد بین المللی ویتامین A، ۸/۰۸ ویتامین B، ۵/۰۵ ویتامین B_۲، ۲/۱۸ نیکوتیل آمید وجود دارد و هر صد گرم خرما ۳۱۴ کالری ایجاد می‌نماید.

سوم - میوه‌جاتی که جزء سبزیجات محسوب می‌گردند. به عنوان مثال، خیار را ذکر می‌کنیم:

درصد گرم خیار، ۸/۸ پروتئین، ۱/۱ چربی، ۳ گلوکوسید، ۹۵/۶ آب، ۸/۸ سدیم، ۱۴۰ میلی‌گرم پتاسیم، ۱۰ کلسیم، ۹ منیزیوم، ۳/۳ آهن، ۲۱ فسفر، ۱۲ گوگرد، ۳۰ کلر، ۲۰۰ واحد بین المللی ویتامین A، ۴/۰۴ ویتامین B_۱، ۵/۰۵ ویتامین B_۲، ۱۸ نیکوتیل آمید، ۱۰ میلی‌گرم ویتامین C و مقدار مختصر ویتامین B_۶ و ویتامین E دارد. هر صد گرم خیار ۱۳ کالری ارزش غذایی دارد.

۲ - میوه‌های چرب و نشاسته‌دار - در این دسته میوه‌های هسته‌دار وجود دارند

که به عنوان مثال، زیتون ﴿زَيْتُونًا﴾ و بادام را ذکر می‌کنیم:

درصد گرم بادام ۴/۷ آب، ۱۸/۶ پروتئین، ۵۴/۱ چربی، ۱۹/۶ گلوکوسید، ۳ سدیم، ۶۹۰ میلی‌گرم پتاسیم، ۲۵۴ کلسیم، ۲۵۲ منیزیم، ۴/۴ آهن، ۴۷۵ فسفر، ۱۵۰ گوگرد، ۲۰ کلر، ۲۵/ ویتامین B_۱، ۶۷/ ویتامین B_۲، ۴/۵ نیکوتیل آمید وجود دارد، هر صد گرم آن ۶۴۰ کالری ارزش غذایی دارد.

نکته دیگری که باید مورد توجه باشد این که: تا به امروز تقسیم‌بندی جامع کاملی که مشخص تمام خواص و جهات مختلف خوراکی‌ها باشد به وجود نیامده است و تقسیم‌بندی‌هایی که در علم غذاشناسی رایج شده است هر کدام به جهتی مورد استفاده است.

مثلاً تقسیم‌بندی بر حسب منشأ ایجاد خوراکی‌ها (غذاهای با منشأ حیوانی، غذاهای با منشأ گیاهی، غذاهای با منشأ معدنی) یا تقسیم‌بندی بر حسب نوع عمل و اثر (غذاهای مولد نیرو و غذاهای حمایت کننده) و از این قبیل تقسیم‌بندی‌ها. به همین جهت در تحقیقات و نشریات غذاشناسی و علوم تغذیه تا به امروز از روشی استفاده شده که در آیات مورد بحث به آن اشاره شده یعنی به ترتیب از:

۱ - غَلَاتٌ ﴿حَبًّا﴾ = گندم، جو، ذرت، چاودار، برنج و... و فرآورده‌های آنها.

۲ - سبزیجات و بقولات ﴿قَضْبًا﴾ = عدس، لوبیا، باقلا، نخود، سیب‌زمینی، هویج‌فرنگی، شلغم، ترب، چغندر، کلم‌پیچ، اسفناج، کاهو، کرفس، سیر، پیاز، تره، مارچوبه، کدو، خیار، گوجه فرنگی، بادنجان، ماش، جعفری، بابونه، نعنا، تره‌خودرو، ریحان، شنبلیله، قازیاغی، گشنیز، موسیر.

۳ - میوه‌ها ﴿فَاكِهَةً﴾ که خود دو دسته‌اند:

الف - میوه‌های شیرین مثل انگور ﴿عِنْبًا﴾ خرما ﴿نَخْلًا﴾.

ب - میوه‌های چرب و نشاسته‌دار مثل زیتون ﴿زَيْتُونًا﴾.

۴ - گوشت و تخم‌مرغ پرندگان، شیر و مشتقات آن که از فرآورده‌های حیوانی

است. (خود حیوانات برای تغذیه از علف‌ها و گیاهان خودرو، میوه‌ها، علوفه خشک ﴿أَبًا﴾ تغذیه می‌کنند). بنابراین آیات مذکور ناظر به همه مواد غذایی لازم برای تغذیه انسان می‌باشند. (۱)

﴿مَتَاعاً لَكُمْ وَلِإِنْعَامِكُمْ﴾ (۲)

تا مایه برخورداری شما و دام‌هایتان باشد.

این بود گوشه‌ای از منافع شب و روز که عامل حیات و ضامن تداوم بقا و علت پرورش و رشد انسان است.

«فِيْمَا يَغْذُوهُمْ بِهِ وَيُنْشِئُهُمْ عَلَيْهِ»

شب برای موجودات زنده و به خصوص انسان، ظرف آرامش، استراحت، تأمین نیرو و سبب خوشی و خوشگذرانی مشروع و خلاصه تمدد اعصاب است.

«فَيَكُونُ ذَلِكَ لَهُمْ جَمَاماً وَقُوَّةً، وَلِيُنَالُوا بِهِ لَذَّةَ وَشَهْوَةً»

شب و روز و منافع آن که در قرآن مجید به عنوان نشانه‌های حق ذکر شده، برای هر صاحب عقلی مورث حیرت و علت تعجب و شگفتی است.

در جان و دل چو آتش عشقش علم کشید

سلطان صبر رخت به مُلک عدم کشید

مهرش چو جای کرد در اوراق خاطر

بهر حرفهای غیر یکایک قلم کشید

دل را که بود طایر قدسی بریخت خون

شوخی نگر که تیغ به صید حرم کشید

۱- پرتوی از قرآن: ۱۵۴، قسمت اول جزء ۳۰.

۲- عبس (۸۰): ۳۲.

شد زنده سر، که در قدم دوست خاک شد

جان مُرد چون ز درگه جانان قدم کشید

در بزم عشق هر که به عیش و طرب نشست

بس جرعه‌ها ز خون جگر دم بدم کشید

گر چه بسی کشید دلم از شراب عشق

از جام بود و خُمّ و سبّو، بحر کم کشید

ز نهار فیض دست مدار از شراب عشق

تا آن زمان که بحر توانی به دم کشید

(فیض کاشانی)

[﴿٦﴾ وَ خَلَقَ لَهُمُ النَّهَارَ مُبْصِرًا لِيَبْتَغُوا فِيهِ مِنْ فَضْلِهِ
وَلِيَتَسَبَّبُوا إِلَى رِزْقِهِ وَيَسْرَحُوا فِي أَرْضِهِ طَلَبًا لِمَا فِيهِ
نَيْلُ الْعَاجِلِ مِنْ دُنْيَاهُمْ وَ دَرَكُ الْأَجْلِ فِي آخِرَاهُمْ
﴿٧﴾ بِكُلِّ ذَلِكَ يُصْلِحُ شَأْنَهُمْ وَ يَبْلُو أَخْبَارَهُمْ وَ يَنْظُرُ
كَيْفَ هُمْ فِي أَوْقَاتِ طَاعَتِهِ وَ مَنَازِلِ فُرُوضِهِ وَ مَوَاقِعِ
أَحْكَامِهِ ﴿لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَ يَجْزِيَ الَّذِينَ
أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى﴾ (١)]

و روز را برای بندگان روشنی بخش آفرید، تا در آن به طلب فضل و احسانش برآیند، و آن را وسیله و ابزاری برای رسیدن به رزق و روزیش قرار دهند، و در زمین او از پی به دست آوردن آنچه در آن سود بدون تأخیر و سریع دنیای آنهاست، و نیز رسیدن به منفعت دائمی آخرتشان به راه افتند. به تمام این امور کارشان را اصلاح می‌کند، و کردارشان را می‌آزماید، و می‌نگرد که در اوقات طاعتش و جایگاه‌های واجباتش، و موارد احکامش چگونه‌اند. تا کسانی را که بد کردند، به خاطر کار زشتشان، جزا دهد و آنان را که خوبی کردند، با بهشت پاداش بخشد.

روز یا ظرف تهیه روزی و قیام به عبادت

زمین با قدرت حضرت ربّ در عرصه گاه فضا، به دور خود می‌چرخد، نیمی از

آن به طرف آفتاب عالمتاب، این منبع نور و انرژی قرار می‌گیرد و روز روشن و مبصر پدید می‌آید.

انسان به وقت روز، وظیفه و مسئولیت دارد برای به دست آوردن فضل حق و به چنگ آوردن وسایل لازم برای زندگی، از طریق دامداری، کشاورزی، صنعت، هنر، کار، کارگری، تجارت و آنچه سبب رسیدن به رزق و روزی است به فعالیت برخیزد. این فعالیت و دنبال رزق و روزی رفتن که به دستور حضرت محبوب انجام می‌گیرد، در صورتی که به دور از حرص و بخل و بغی و تجاوز و پایمال کردن حقوق مردم باشد و پس از به دست آوردن در جهت صحیح برای خود و زن و فرزند و نیازمندان جامعه خرج شود، عین عبادت و محض اطاعت از حضرت حق و مورث ثواب‌های سنگین اخروی است.

اگر انسان به دستور حضرت حق در راه به دست آوردن رزق و روزی قدم بگذارد و به دستور حق در معاملات عمل کند و طبق خواسته او خرج کند، بدون شک دنیا و آخرت خود را آباد کرده است:

«نَيْلُ الْعَاجِلِ مِنْ دُنْيَاهُمْ وَ دَرْكُ الْآجِلِ فِي آخِرَاهُمْ»

دنیا و آخرت در کلام نراقی

فقیه بزرگ عارف عاشق، ملا مهدی نراقی می‌فرماید:

همه آنچه انسان به آن میل و رغبت دارد مذموم نیست؛ زیرا آنچه آدمی در دنیا به آن میل دارد اگر ثمره و نتیجه آن بعد از مرگ برایش بماند، یعنی دانش نافع و عمل صالح، در حقیقت به آخرت متعلق است و آن را به این اعتبار دنیا نامند که نزدیک و در دسترس است. و هر یک از عالم و عابد از علم و عبادت خود لذت می‌برد و حتی برای وی لذت بخش‌ترین چیزهاست، اگر چه حظ و بهره‌ای زودرس

در دنیاست لکن از دنیای مذموم نیست، بلکه در حقیقت از آخرت به شمار می‌رود، هر چند از حیث این که محسوس و مشهود است از دنیا محسوب می‌شود؛ زیرا هر چه در قلمرو حس و مشاهده است از عالم شهادت یعنی دنیاست.

و از اینرو پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نماز را از دنیا شمرد و فرمود:

حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ: الطَّيِّبُ وَ النَّسَاءُ، وَ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ. (۱)

سه چیز از دنیای شما نزد من محبوب است: بوی خوش و زنان و روشنی چشم من در نماز است.

با این که نماز از اعمال آخرت است. پس دنیای مذموم عبارت است از حظ و بهره عاجل و زودرس که نه از اعمال آخرت است و نه وسیله‌ای برای آن و آن جز لذت بردن از معاصی و تنعم به چیزهای مباحی که زاید بر مقدار ضرورت است نیست.

تحصیل روزی در روایات

و اما تحصیل روزی به قدر ضرورت، از کارهای شایسته و نیکوست، چنانکه در اخبار به آن تصریح شده است.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْعِبَادَةُ سَبْعُونَ جُزْءًا أَفْضَلُهَا طَلَبُ الْحَالِ. (۲)

رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: عبادت هفتاد جزء است که برترین آن طلب روزی حلال است.

و نیز فرمود:

۱ - بحار الأنوار: ۱۴۱/۷۳، باب ۱۹، حدیث ۸؛ الخصال: ۱/۱۶۵، حدیث ۲۱۸.
 ۲ - الکافی: ۵/۷۸، حدیث ۶؛ بحار الأنوار: ۹/۱۰۰، باب ۱، حدیث ۳۶؛ مستدرک الوسائل: ۱۳/۱۲، باب ۳، حدیث ۱۴۵۸۵.

مَلْعُونٌ مِّنْ أَلْفَى كَلَّةٍ عَلَى النَّاسِ. (۱)

از رحمت خدا دور است هر کس که در امور زندگی سربار مردم باشد و از دسترنج دیگران بدون تحمل زحمت و کار استفاده کند.

امام سجّاد علیه السلام فرمود:

الدُّنْيَا دُنْيَاءُ اِنْ: دُنْيَا بِلَاغٍ وَ دُنْيَا مَلْعُونَةٌ. (۲)

دنیا دو گونه است: دنیایی رساننده (یعنی انسان را به سبب طلب قدر کفاف و ضرورت، به طاعت و قرب خدا می‌رساند) و دنیایی که ملعون است (یعنی آدمی را که در جستجوی بیش از حدود خود است از رحمت حق و سعادت دور می‌کند).

امام باقر علیه السلام فرمود:

مَنْ طَلَبَ الدُّنْيَا اسْتَعْفَافًا عَنِ النَّاسِ وَسَعْيًا عَلَى أَهْلِهِ وَ تَعَطُّفًا عَلَى جَارِهِ لَقِيَ اللَّهَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ وَجْهُهُ مِثْلُ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ. (۳)

هر که برای بی‌نیازی از مردم و وسعت و گشایش بر اهل و عیال خود و نیکی و عطف با همسایگان، در دنیا به طلب روزی برود، در قیامت خدای عَلَيْهِ السَّلَامُ را ملاقات خواهد کرد در حالی که چهره‌اش مانند شب چهاردهم می‌درخشد.

امام صادق علیه السلام فرمود:

لَا تَكْسَلُوا فِي طَلَبِ مَعَايِشِكُمْ فَإِنَّ آبَاءَنَا كَانُوا يَرْكُضُونَ فِيهَا وَ يَطْلُبُونَهَا. (۴)

۱ - بحار الأنوار: ۱۴۲/۷۴، باب ۷، حدیث ۲۰، الکافی: ۷۲/۵، حدیث ۷.

۲ - بحار الأنوار: ۲۰/۷۰، باب ۱۲۲، ذیل حدیث ۹؛ وسائل الشیعة: ۹/۱۶، ذیل حدیث ۲۰۸۲۲.

۳ - تهذیب الاحکام: ۳۲۴/۶، باب ۹۳، حدیث ۱۱؛ وسائل الشیعة: ۲۱/۱۷، باب ۴، حدیث ۲۱۸۷۶.

۴ - وسائل الشیعة: ۶۰/۱۷، باب ۱۸، حدیث ۲۱۹۸۰؛ من لا یحضره الفقیه: ۱۵۷/۳، حدیث ۳۵۷۶.

در طلب روزی تنبلی مکنید که پدران ما در این راه تلاش می‌کردند و به دنبال روزی می‌رفتند.

شخصی به آن حضرت عرض کرد: «ما دنیا را می‌طلبیم و دوست داریم که به ما رو آورد.» فرمود: می‌خواهی با آنچه کنی؟ عرض کرد: خود و عائله‌ام از آن منتفع شویم و به آن صلۀ رحم و تصدق کنیم و حج و عمره بجا آوریم. فرمود: این طلب دنیا نیست بلکه طلب آخرت است. (۱)

حضرت موسی بن جعفر علیه السلام در زمینی کار می‌کرد به طوری که قدم‌هایش را عرق فراگرفته بود، شخصی عرض کرد: فدایت شوم، کارگران شما کجایند؟ فرمود: کسی که از من و پدرم بهتر است با دست خود در زمین کار می‌کرد. پرسید: او کدام شخص بود؟ فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و امیرالمؤمنین علیه السلام و همه پدرانم با دست خود کار می‌کردند و این کار انبیا و مرسلین و اوصیای ایشان و صالحان است. (۲)

با دستورهایی که برای طلب دنیای حلال آمده است اگر کسی گردن نهد، باطنش نورانی می‌شود و حال عبادت به او دست می‌دهد. در آن صورت به وقت صبح نماز صبحش را بجای آورد و به وقت ظهر بدون این که کسب و کار مانعش شود، به نماز ظهر و عصر حاضر گردد و به غیر نماز به مستحبات دیگر و به واجبات دیگر نیز روی کند و نگذارد که خدمت به خلق و دستگیری از مستحق و عیادت مریض و تشییع جنازه و زیارت اخوان و دیدار مردم مؤمن و خلاصه هر خیری از او فوت گردد و به قول قرآن مجید از این نوع آزمایش‌های الهی سرفراز بیرون آید و آنچه باید از جانب حضرت حق برای آخرتش ذخیره گردد:

﴿وَيَجْزِي الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى﴾ (۳)

۱- الکافی: ۷۲/۵، حدیث ۱۰؛ وسائل الشیعة: ۳۴/۱۷، باب ۷، حدیث ۲۱۹۱۰.

۲- من لایحضره الفقیه: ۱۶۲/۳، حدیث ۳۵۹۳؛ عوالی اللالی: ۲۰۰/۳، حدیث ۲۲.

۳- نجم (۵۳): ۳۱.

«و کسانی را که کار نیک کرده‌اند، همان کار نیکشان را به آنان پاداش دهد.»

اما اگر از دستوره‌های حق در طلب رزق و روزی روی گردان شود و به حرام مالی و عملی دچار گردد، باطنش تاریک می‌شود و حال عبادت از او سلب می‌شود. و تمام حرکات و سکناش بر اساس امور مادی محض نظام می‌گیرد و از او انسانی چون قارون، عاشق دل‌باخته مال و جدای از عبادت و اطاعت و کار خیر به وجود می‌آید و در انواع گناهان و معاصی غرق شده، روزگار به غفلت بگذرانند و نعمت‌های حق را در جای غیر خود مصرف کرده، موجب سخط حق می‌شود و در آینده به جریمه‌های سخت دچار می‌گردد:

﴿لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا﴾^(۱)

تا کسانی را که مرتکب گناه شده‌اند، همان گناهانشان را به آنان کیفر دهد.

راهی بزن که آهی بر ساز آن توان زد

شعری بخوان که با او رطل گران توان زد

بر آستان جانان گر سر توان نهادن

گلبانگ سربلندی بر آسمان توان زد

قد خمیده ما سهلت نماید امّا

بر چشم دشمنان تیر از این کمان توان زد

در خانقه ننگ‌نجد اسرار عشق‌بازی

جام می‌مُغانه هم با مُغان توان زد

درویش را نباشد برگ سرای سلطان

ماییم و کهنه دلّقی کآتش در آن توان زد

اهل نظر، دو عالم در یک نظر ببازند
 عشق است و داد اوّل بر نقد جان توان زد
 گر دولت وصال خواهد دری گشودن
 سرها بدین تخیل بر آستان توان زد
 عشق و شباب و رندی مجموعه مراد است
 چون جمع شد معانی گوی بیان توان زد
 شد رهزن سلامت زلف تو وین عجب نیست
 گر راهزن تو باشی صد کاروان توان زد
 حافظ به حق قرآن کز شید و رزق بازآی
 باشد که گوی عیشی در این جهان توان زد
 (حافظ شیرازی)

جزای نیکی در روایات

رسول خدا ﷺ فرمود:

يَا عَلِيُّ أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ: مَنْ آوَى الْيَتِيمَ، وَرَحِمَ
 الضَّعِيفَ، وَاتَّقَى عَلِيَّ وَالدِّيَةَ وَرَفِقَ بِمَمْلُوكِهِ. (۱)

ای علی! چهار چیز است که در هر کس باشد، خداوند خانه‌ای در بهشت برای او بنا می‌کند: پذیرش سرپرستی یتیم، ترحم به ضعیف، مهربانی به پدر و مادر، نرمی با زیر دست.

و نیز فرمود:

۱- بحار الأنوار: ۵۱/۷۴، باب ۳، ذیل حدیث ۳؛ مکارم الاخلاق: ۴۳۶.

مُجَالَسَةُ أَهْلِ الدِّينِ شَرَفُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ. (۱)

همنشینی با دینداران، شرافت آدمی در دنیا و آخرت است.

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَا مِنْ مُسْلِمٍ أَقْرَضَ مُسْلِمًا قَرْضًا يُرِيدُ وَجْهَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِلَّا اخْتَسَبَ اللَّهُ لَهُ

أَجْرَهَا بِحِسَابِ الصَّدَقَةِ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْهِ. (۲)

مسلمانی که برای خدا به مسلمان دیگر قرض بدهد، تا قرض برگردد، اجرش

همچون صدقه در راه خداست.

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ أَطْعَمَ أَخَاهُ فِي اللَّهِ، كَانَ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلُ مَنْ أَطْعَمَ فَنَامًا. قَالَ: قُلْتُ: مَا

الْفَنَامُ؟ فَقَالَ: مِائَةٌ أَلْفٍ مِنَ النَّاسِ. (۳)

هر کس برادر دینیش را اطعام دهد، اجرش همچون طعام دهنده فنام است.

راوی می گوید: عرضه داشتم: فنام چیست؟ فرمود: صد هزار انسان.

حضرت رضا علیه السلام پیوسته می فرمود:

مَنْ دَعَا لِإِخْوَانِهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ [وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ] وَكَلَّ

اللَّهُ بِهِ عَنْ كُلِّ مُؤْمِنٍ مَلَكًا يَدْعُو لَهُ. (۴)

هر کس برای برادران [و خواهران مؤمن و مسلمان] خود دعا کند، خداوند به

هر مؤمنی ملکی موکل او کند تا برایش دعا نماید.

۱ - بحار الأنوار: ۱/۱۹۹، باب ۴، حدیث ۲؛ ثواب الاعمال: ۱۳۲.

۲ - بحار الأنوار: ۱۰۰/۱۳۹، باب ۱، حدیث ۶؛ أعلام الدین: ۳۹۱.

۳ - بحار الأنوار: ۷۱/۳۷۶، باب ۲۳، حدیث ۷۳؛ أعلام الدین: ۳۹۰.

۴ - بحار الأنوار: ۹۰/۳۸۶، باب ۲۶، حدیث ۱۲؛ ثواب الاعمال: ۱۶۱.

رسول خدا ﷺ فرمود:

مَنْ عَادَ مَرِيضًا فِي اللَّهِ، لَمْ يَسْأَلِ الْمَرِيضَ لِلْعَائِدِ شَيْئًا إِلَّا اسْتَجَابَ اللَّهُ لَهُ. (۱)

هر کس عیادت مریض کند و نظری جز به خدا نداشته باشد، مریض درخواست نمی‌کند چیزی را مگر این که خداوند دعایش را در حق عیادت کننده مستجاب کند.

جزای بدی در روایات

امام صادق علیه السلام فرمود:

إِيَّاكُمْ وَالْغَفْلَةَ، فَإِنَّهُ مَنْ غَفَلَ فَإِنَّمَا يَعْمَلُ عَنِ نَفْسِهِ. وَإِيَّاكُمْ وَالتَّهَاؤْنَ بِأَمْرِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ، فَإِنَّهُ تَهَاؤْنَ بِأَمْرِ اللَّهِ أَهَانُهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. (۲)

از غفلت و بی‌توجهی نسبت به حقایق بپرهیزید که هر کسی غفلت ورزد به خود ضرر زده. و امر خدا را پست و کوچک بشمارید که هر کسی برنامه‌های الهی را (که در قرآن منعکس است) پست بشمارد، خداوند در قیامت او را پست و خوار کند.

رسول خدا ﷺ فرمود:

مَنْ أَبْغَضَنَا أَهْلَ الْبَيْتِ بَعَثَهُ اللَّهُ يَهُودِيًّا وَ لَوْ أَنَّ عَبْدًا عَبَدَ اللَّهَ بَيْنَ الرُّكْنِ وَ الْمَقَامِ أَلْفَ سَنَةٍ ثُمَّ لَقِيَ اللَّهَ بغيرِ وَ لَايْتِنَا لِأَكْبَبَهُ اللَّهُ عَلَى مِخْرَجِهِ فِي النَّارِ. (۳)

۱- اعلام الدین: ۳۹۸؛ مکارم الأخلاق: ۳۶۱؛ عدّة الدّاعی: ۱۲۶.

۲- بحار الأنوار: ۲۲۷/۶۹، باب ۱۱۲، حدیث ۳؛ ثواب الاعمال: ۲۰۳.

۳- اعلام الدین: ۴۰۰؛ بحار الأنوار: ۲۰۱/۲۷، باب ۷، حدیث ۶۸.

هر کس ما اهل بیت را دشمن بدارد، خداوند او را یهودی وارد محشر کند. و هر آینه اگر کسی هزار سال بین رکن و مقام خدا را عبادت کند، سپس بدون ولایت و قبول حکومت و سرپرستی ما به قیامت وارد شود، خداوند او را به رو به آتش جهنم خواهد افکند.

امام باقر علیه السلام فرمود:

ثَلَاثُ خِصَالٍ لَا يَمُوتُ صَاحِبُهُنَّ حَتَّى يَرَى وَبِأَلْهِنَّ: الْبُعْثُ، وَالْكَذِبُ، وَ
قَطِيعَةُ الرَّحِمِ. (۱)

سه خصلت است که صاحبش از دنیا نمی رود مگر این که بدی عاقبت آن را ببیند: تجاوز به حق مردم، دروغ، قطع رحم.

امام صادق علیه السلام فرمود:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ الْمُؤْمِنَ مِنْ نُورٍ عَظَمَتِهِ وَجَلَالِ كِبْرِيَاءِهِ، فَمَنْ طَعَنَ
عَلَيْهِ أَوْ رَدَّ قَوْلَهُ فَقَدْ رَدَّ عَلَى اللَّهِ فِي عَرْشِهِ، وَ لَيْسَ هُوَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ
أَنْمَا هُوَ شِرْكُ شَيْطَانٍ. (۲)

خداوند مؤمن را از نور عظمت و جلال کبریایی خود آفریده است، پس هر کس به او طعنه زند، یا گفتارش را مردود سازد، هر آینه خدا را در عرش رد کرده، چنین کسی با خدا ارتباط ندارد، به حقیقت که شیطان در نطفه او شرکت داشته است.

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ كَانَ لَهُ دَارٌ فَاحْتِاجَ مُؤْمِنٍ إِلَى سُكْنَاهَا فَمَنَعَهُ إِيَّاهَا، قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ:

۱ - أعلام الدین: ۴۰۱؛ ثواب الاعمال: ۲۲۰، با کمی اختلاف.

۲ - أعلام الدین: ۴۰۳؛ بحار الأنوار: ۱۴۶/۷۲، باب ۵۶، حدیث ۱۷، با کمی اختلاف.

مَلَائِكَتِي، عَبْدِي بِحِلِّ عَلَى عَبْدِي بِسُكْنِي الدُّنْيَا، لَا وَ عِزَّتِي لَا يَسْكُنُ
جَنَانِي أَبَدًا. (۱)

کسی را که خانه‌ای باشد و مؤمنی به سکونت در آن نیازمند است و او از جای دادن مؤمن در آن خانه خودداری کند، خدای سُبْحَانَكَ می‌فرماید: ای ملائکه من، بنده‌ام خانه دنیا را از بنده‌ام دریغ داشت، نه، به عزتم قسم هرگز او را بهشت ساکن نمی‌کنم.

امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام فرمود:

مَنْ رَوَى عَنْ مُؤْمِنٍ رَوَايَةً يُرِيدُ بِهَا شَيْنَهُ وَ هَدَمَ مَرْوَتَهُ لِيَسْقُطَ مِنْ أَعْيُنِ
النَّاسِ، أَخْرَجَهُ اللَّهُ مِنْ وِلَايَتِهِ إِلَى وِلَايَةِ الشَّيْطَانِ. (۲)

کسی که سخنی را از مؤمنی حکایت کند و قصدش توهین به آن مؤمن و از بین رفتن آبرویش و افتادن از چشم مردم باشد، خداوند او را از ولایتش بیرون برده، به ولایت شیطان منتقل کند.

رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فرمود:

أَرْبَعٌ لَا تَدْخُلُ بَيْتًا وَاحِدَةً مِنْهُنَّ إِلَّا خَرِبَ وَ لَمْ يُعْمَرْ بِالْبَرَكَاتِ: الْخِيَانَةُ، وَ
السَّرْقَةُ، وَ شُرْبُ الْخَمْرِ، وَ الرَّبَا. (۳)

چهار چیز است که داخل خانه‌ای نمی‌شود مگر این که آن خانه از رحمت و معنویت خراب گردد و برکت نبیند: خیانت، دزدی، خوردن شراب و ربا.

امیرالمؤمنین عَلَيْهِ السَّلَام فرمود:

إِذَا غَضِبَ اللَّهُ عَلَى أُمَّةٍ وَ لَمْ يُنْزَلْ بِهِمُ الْعَذَابُ غَلَّتْ أَسْعَارُهَا، وَ قَصُرَتْ

۱- أعلام الدین: ۴۰۴؛ الکافی: ۳۶۷/۲، حدیث ۳.

۲- بحار الأنوار: ۲۵۴/۷۲، باب ۶۶، حدیث ۳۶؛ أعلام الدین: ۴۰۴.

۳- بحار الأنوار: ۱۷۰/۷۲، باب ۵۸، حدیث ۲؛ أعلام الدین: ۴۰۴.

أَعْمَارُهَا، وَ لَمْ يَرْبَحْ تِجَارُهَا، وَ لَمْ تَزُكْ ثِمَارُهَا، وَ لَمْ تَعْزُرْ أَنْهَارُهَا، وَ حُبِسَ عَنْهَا أَمْطَارُهَا، وَ سَلَّطَ عَلَيْهَا شِرَارُهَا.^(۱)

هرگاه خداوند بر امتی غضب کند و آنان را به عذاب آسمانی دچار ننماید، اجناسشان گران شود، عمرهاشان کوتاه گردد، تجارتشان سود نبرند، میوه‌هاشان زیاد نشود، نهرهای ایشان پر نگردد، باران از آنان منع شود و اشرار قوم بر آنها مسلط گردند.

امیرالمؤمنین عَلَيْهِ السَّلَامُ فرمود:

أَيُّمَا مُؤْمِنٍ مَنَعَ مُؤْمِنًا شَيْئًا مِمَّا يَخْتَاجُ إِلَيْهِ، وَ هُوَ يَقْدِرُ عَلَيْهِ أَوْ مِنْ عِنْدِ غَيْرِهِ، أَقَامَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُسْوَدًّا وَجْهَهُ، مُرَّرَقَةً عَيْنَاهُ، مَعْلُولَةً يَدَاهُ إِلَى عُنُقِهِ، فَيُقَالُ: هَذَا الْخَائِنُ الَّذِي خَانَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ. ثُمَّ يُؤْمَرُ بِهِ إِلَى النَّارِ.^(۲)

هر مؤمنی که مؤمنی را از برآوردن نیایش منع کند در حالی که قدرت بر رفع احتیاج مؤمن داشته باشد یا با کمک دیگری بتواند رفع نیاز مؤمن نماید، خداوند او را در قیامت سیاه رو و کبود چشم (کور) نگاه می‌دارد، در حالی که دو دستش به گردنش بسته، پس گفته می‌شود: این خائنی است که به خدا و رسول خیانت کرده. سپس امر می‌شود او را به آتش دراندازد.

آری، گناه و معصیت و ساعات روز را به آلودگی پر کردن و به تعبیر بعضی از روایات با ایام دشمنی کردن، سودی جز خواری در دنیا و عذاب در آخرت ندارد. اگر غریز و شهوات را با احکام الهی مقید کنیم، اگر تقوا را مهار هوای نفس قرار دهیم، اگر به یاد خدا و روز قیامت باشیم، ساعات عمر ما را خیر و خوبی پر می‌کند و در فردای محشر به نتایج خوبی‌های خود بر اساس وعده الهی در قرآن خواهیم

۱ - أعلام الدین: ۴۰۷؛ بحار الأنوار: ۱۵۷/۷۴، باب ۷، حدیث ۱۲۸، با کمی اختلاف.

۲ - أعلام الدین: ۴۰۴؛ ثواب الاعمال: ۲۳۹.

رسید.

هلالی در رساله «صفات العاشقین» می‌سراید:

زلیخا مدّتی در عهد یوسف	ندیدی غیر اندوه و تأسّف
ز کار خویش بهبودی ندیدی	ز سوداهای خود سودی ندیدی
اگر یوسف شدی چون ماه طالع	شدی پیشش در و دیوار مانع
وگر خود سوی یوسف برگزشتی	به رغمش از ره دیگر گذشتی
غم پیری نمی بر سنبلش ریخت	ز آسیب خزان برگ و گلش ریخت
سیه بادام او از جور ایّام	شد از عین سفیدی مغز بادام
بیاض روی او شد معجر او	ببین کآخر چه آمد بر سر او
فشاند از چشمه‌های چشم خونبار	هزاران قطره همچون دانه بار
بدینسان بود حال او که ناگاه	دلش را بر غلط کردند آگاه
بتی در خانه از مردم نهان داشت	که او را قبله حاجت گمان داشت
درون خانه کارش بت پرستی	برون از عشق یوسف شور و مستی
به دل گفتا که ای در عشق معیوب	محب را کی روا باشد دو محبوب
شد این بت سنگ راه آرزویم	از آن یوسف نمی آید به سویم
ز بهر بت شکستن سنگ برداشت	به عزم صلح، راه جنگ برداشت
شکست آن را به چالاکت و چُستی	وز آن افتاد در کارش درستی
به آن سنگی که بت را خرد بشکست	تو گفتی رخنه ایمان خود بست
چوبار دیگر آمد بر سر راه	برآمد یوسف توفیقش از چاه
ترحم کرد یوسف بر زلیخا	جوانی را گرفت از سر زلیخا
سیه شد مردم چشم سفیدش	برآمد کوکب صبح امیدش
تو نیز ای دل اگر بت را شکستی	ز غوغای بتان جستی و رستی

الهی از بتان ما را نگه‌دار
دل گمراه ما را روبه ره آر
زالال معرفت در کام ما ریز
شراب وحدت اندر جام ما ریز
(هلالی جغتایی)

[﴿۸﴾ اَللّٰهُمَّ فَلَكَ الْحَمْدُ عَلٰى مَا فَلَقْتَ لَنَا مِنَ
الْاُصْبَاحِ وَ مَتَّعْتَنَا بِهٖ مِنْ ضَوْءِ النَّهَارِ وَ بَصَّرْتَنَا مِنْ
مَطَالِبِ الْاَقْوَاتِ وَ وَقَيْتَنَا فِيْهِ مِنْ طَوَارِقِ الْاَفَاتِ
﴿۹﴾ اُصْبَحْنَا وَ اَصْبَحَتِ الْاَشْيَاءُ كُلُّهَا بِجَمَلَتِهَا لَكَ:
سَمَاوُهَا وَ اَرْضُهَا وَ مَا بَثَّتْ فِي كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا سَاكِنُهُ
وَ مُتَحَرِّكُهُ وَ مُقِيمُهُ وَ شَاخِصُهُ وَ مَا عَلَا فِي الْهَوَاءِ وَ مَا
كَنَّ تَحْتَ الثَّرَى ﴿۱۰﴾ اُصْبَحْنَا فِي قَبْضَتِكَ يَحْوِينَا
مُلْكُكَ وَ سُلْطَانُكَ وَ تَضَمَّنَا مَسِيَّتَكَ وَ نَتَصَرَّفُ عَنْ
اَمْرِكَ وَ نَتَقَلَّبُ فِي تَدْبِيْرِكَ ﴿۱۱﴾ لَيْسَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ اِلَّا
مَا قَضَيْتَ وَ لَا مِنْ الْخَيْرِ اِلَّا مَا اَعْطَيْتَ ﴿۱۲﴾ وَ هَذَا يَوْمٌ
حَادِثٌ جَدِيْدٌ وَ هُوَ عَلَيْنَا شَاهِدٌ عَتِيْدٌ اِنْ اَحْسَنَّا وَ دَعَا
بِحَمْدٍ وَ اِنْ اَسَاْنَا فَارْقَنَا بِذَمِّ]

خدایا! فقط تو را سپاس، بر این نعمت: که تاریکی شب را شکافتی، و
روشنی صبح را آشکار کردی، و ما را به شکافتن تاریکی شب از روشنی روز
بهره‌مند ساختی و در راه به دست آوردن خوردنی‌ها بینا فرمودی، و از
پیشامدهای ناگوار بلاها نگاه داشتی. شب را برای تو صبح کردیم، و همه
آفریده‌ها برای تو قدم در عرصه صبح گذاشتند. آسمان و زمینشان، و آنچه در
هر کدام از آنها پراکنده‌ای، ساکن و جنبنده‌اش ایستاده و رونده‌اش، و آنچه در
هوا بالا رفته و آنچه زیر خاک پنهان شده، در عرصه گاه‌ملکیّت تو صبح کردیم.

فرمانروایی و پادشاهیت ما را گرد آورده، و ارادت ما را جمع کرده. از برکت فرمانت، در کارها تصرف می‌کنیم، و در سایه تدبیرت دگرگون می‌شویم. جز آنچه فرمانت بر آن صادر شده، برای ما کار و مطلبی نیست، و جز آنچه را به ما بخشیدی، خیری وجود ندارد.

امروز روز آفریده شده جدیدی است، و او بر ما گواه آماده‌ای است. اگر خوبی کنیم، ما را با سپاس ترک می‌کند و اگر بدی کنیم، نکوهش‌کنان از ما جدا می‌شود!

حکمت گردش شب و روز

آفرینش جهان هستی و نظام شب و روز و آفرینش ماه و خورشید و ستارگان همگان در تدبیر و تسخیر ذات وجود اقدس باری تعالی است. که می‌فرماید:

﴿إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾^(۱)

به یقین پروردگار شما خداست که آسمان‌ها و زمین را در شش روز آفرید، سپس بر تخت [فرمانروایی و تدبیر امور آفرینش] چیره و مسلط شد، شب را در حالی که همواره با شتاب روز را می‌جوید بر روز می‌پوشاند، و خورشید و ماه و ستارگان را که مسخر فرمان اویند [پدید آورد]؛ آگاه باشید که آفریدن و فرمان [نافذ نسبت به همه موجودات] مخصوص اوست؛ همیشه سودمند و با برکت است، پروردگار عالمیان.

جهان همان‌گونه که در پیدایش نیازمند به اوست در تدبیر و ادامه گردش حیات

و اداره شبانه روز نیز وابسته به اوست و اگر لحظه‌ای لطف خدا از آن گرفته شود، نظامش به کلی گسسته و نابود می‌گردد.

آفرینش طبیعت و موجودات و برقراری قوانین و انضباطی که به فرمان پروردگار در عالم هستی حاکم است؛ در مسیر معینی حرکت می‌کند.

از این حرکت پربرکت، اسباب طبیعت که مهمترین آنها پی در پی بودن شبانگاه و صبحگاه است و همه موجودات دنیا بر روال آنها تلاش و آرامش دارند و چرخه رزق و روزی بندگان و حیوانات و گیاهان بر دایره حرکت و برکت آنها می‌چرخد؛ از وجود مبارک خداوند است.

وجود حق تعالی سرمایه‌ای ذاتی و پر خیر و برکت است که آثار فیض سرشار او تا ابد باقی بماند و هرگز زوال نپذیرد.

لایق‌ترین وجود برای صفت مبارک، وجود خداوند است که سرچشمه همه نیکی‌ها و خیرات، پیوسته از او جاری است و باران رحمت و حیات او بر همه موجودات عالمگیر و فراگیر می‌گردد؛ پس ستایش از مقام مقدس و مبارک ربوبی به این است که فرمود: ﴿تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾.

از نشانه‌های آشکار قدرت نمایی الهی، رفت و آمد شب و روز است. همگی در کارند تا آنانی که اهل درک و اندیشه هستند در پرتو تقوا و پرهیز از گناه، صفای روح و روشن بینی یافته و چهره حقیقت و جمال یار را ببینند.

﴿إِنَّ فِي أٰخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ وَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمٰوٰتِ وَ الْأَرْضِ
لَآيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّتَّقُونَ﴾ (۱)

به یقین در رفت و آمد شب و روز و آنچه را خدا در آسمان‌ها و زمین پدید آورد، برای گروهی که همواره تقوا پیشه‌اند، نشانه‌هایی [بر توحید، ربوبیت و قدرت خدا] است.

اگر نورانیت نور روز که پرتویی از سرچشمه نور خورشید است و تاریکی و سکوت شب که از پنهانی منبع نور آفتاب است به صورت یکنواخت و پیوسته بود، سردی و گرمی بر اوضاع عالم غلبه می‌کرد و همه موجودات نابود می‌شدند ولی خداوند این دو را پشت سر یکدیگر قرار داده تا بستر زندگی و کوشش در کره زمین آماده گردد. و این از موهبت‌های خداوند کریم است که همه زمینه‌های حیات و بقای آدمی را فراهم می‌سازد ولی آدمیزاده ناسپاس با کفران و طغیان خود را هلاک می‌سازد و راه سعادت و کامیابی را به جهنم سوزان ختم می‌کند.

امام سجّاد علیه السلام در دعایش هنگام رؤیت هلال چنین زمزمه می‌فرمود:

أَيُّهَا الْخَلْقُ الْمُطِيعُ الدَّائِبُ السَّرِيعُ الْمُتَرَدِّدُ فِي مَسَازِلِ التَّسْفِيرِ،
 الْمُتَصَرِّفُ فِي فَلَكِ التَّدْبِيرِ أَمَنْتُ بِمَنْ نَوَّرَ بِكَ الظُّلْمَ وَأَوْضَحَ بِكَ
 الْبُهْمَ وَجَعَلَكَ آيَةً مِنْ آيَاتِ مُلْكِهِ وَ عَلَامَةً مِنْ عَلَامَاتِ سُلْطَانِهِ وَ
 أَمْتَهَنَكَ بِالزِّيَادَةِ وَ النُّقْصَانِ وَ الطُّلُوعِ وَ الْأُفُولِ وَ الْإِنَارَةِ وَ الْكُفُوفِ
 فِي كُلِّ ذَلِكَ أَنْتَ لَهُ مُطِيعٌ وَ إِلَىٰ إِزَادَتِهِ سَرِيعٌ. ^(۱)

ای آفریده فرمانبردار و پوینده دائم و شتابان، رفت و آمدکننده در منازل معین شده و تصرف کننده در فلک تدبیر، ایمان آوردم به کسی که به سبب تو تاریکی‌ها را روشن کرد، آنچه را با حواس به سختی می‌توان یافت، به وسیله تو آشکار ساخت و تو را دلیلی از دلایل فرمانروایی بر هستی و نشانه‌ای از نشانه‌های سلطنت و قدرتت قرار داد و تو را به زیادی و نقصان و طلوع و غروب و تابندگی و گرفتگی، به خدمت گرفت. در تمام این حالات فرمانبردار اوایی و به سوی خواسته‌اش شتابانی.

برخی انسان‌های ساده لوح به شب و روزها بدبین هستند و از آنها ابراز تنفر می‌کنند و گاهی روزی را نحس و شوم می‌دانند، یا شبی را عامل بدبختی و سیاهی زندگی خود می‌پندارند یا به سالی و ماهی و فصلی حالت خوش یُمی یا بدشگونی و سیه روزی می‌دهند و گروهی به روزگار و طبیعت مشکوک هستند و همه عوامل بدبختی خود را به زمین و آسمان نسبت می‌دهند، ولی اینان نمی‌دانند که نظام عالم هستی و آفرینش خداوند مَنّان کمبود و عیبی ندارد و چرخهٔ زمانه به طور طبیعی به دلخواه فرد یا گروه خاصی نیست که بر وفق مراد کسی باشد و دیگری را ناامید و محروم سازد. گردش روزگار و تدبیر امور با قدرت خداوند به گونه‌ای است که همه موجودات و امکانات در حساب و نظم و ویژه‌ای حرکت می‌کنند ولی بر پایهٔ ارادهٔ الهی فراز و نشیب دارد که باید بر اساس مصالح و حکمت‌هایی مورد آزمایش یا مقامات قرار بگیرند تا به اهداف عالی برسند، اما انسان نادان به جای این که به نفس خود مظنون باشد و از شر هوای آن به حق تعالی پناه ببرد به مظاهر طبیعت و مقدسات دینی اهانت می‌کند.

امیرمؤمنان علی عَلَيْهِ السَّلَام به نکته مهمی به نقل از پیامبر گرامی اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اشاره می‌فرماید:

إِعْلَمُوا عِبَادَ اللَّهِ أَنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يُصْبِحُ وَ لَا يُمَسِّي إِلَّا وَ نَفْسُهُ ظَنُونٌ عِنْدَهُ،
فَلَا يَزَالُ زَارِيًا عَلَيْهَا وَ مُسْتَزِيدًا لَهَا. (۱)

بندگان خدا، بدانید که مؤمن شب را به روز و روز را به شب نمی‌برد مگر آن که به نفس خود بدگمان است، هماره از خود عیبجویی می‌کند و خواهان افزایش کار نیک از نفس است.

پس باید بر حرکات شیطنت‌آمیز نفس اماره نظارت بیشتر کرد تا هوای دوست را

با دود گناه و وسوسه شیطانی آلوده نسازیم.

شخصی به امام باقر علیه السلام گفت: چگونه صبح کردی؟ فرمود:

در حالی صبح کردیم که غرق نعمتیم و آلوده به گناهان بسیار، پروردگاران

با نعمت‌هایش به ما اظهار محبت می‌کند و ما با گناهانمان با او دشمنی

می‌ورزیم در حالی که ما به او نیازمندیم و او از ما بی‌نیاز است. (۱)

بینش در بهره‌گیری از نعمت‌ها و بلاها

اندازه‌شناسی و شناخت قدر نعمت‌ها و حکمت حوادث و آفات انسان را در رساندن به کمالات برتر موفق می‌سازد؛ به ویژه اگر به اسرار باطنی خلقت اشیا بیشتر نگریسته شود به معرفت حقیقی نزدیکتر می‌شود.

اگر آدمی «سِرِّ الْقَدْرِ» داشته باشد و همه چیز را مانند آب و آتش بشناسد پی می‌برد که چرا خداوند حکیم، صفت خوبی را به فرد زشتی داده یا زیبایی را به فرد ناشایست و نادان داده است. اگر تیزنگر شود، پاسخ همه این پرسش‌ها به عدالت و حکمت حق می‌رسد.

هنگامی که انسان سِرِّ قَدْرِ هر چیزی و حکمت حق در آن را نشناسد، همیشه از خود می‌پرسد، چرا و چگونه چنین کرده است؟ اگر به سِرِّ درون آفرینش برسد، همه اشکالات و شبهات او از بین می‌رود.

بیشتر ناله‌ها و شکایت‌های بشر از روی جهل به راز هستی و آفرینش است و ظاهربینی و ساده‌نگری و به کار نگرفتن عقل و اندیشه، او را به موجودی مادی و حیوانی تبدیل می‌کند که همه همّت او صرف شکم چرانی و سرگرمی در دنیا است ولی چراغ زندگی و عقلش تعطیل است.

۱ - بحار الأنوار: ۳۰۳/۴۶، باب ۶، حدیث ۵۲؛ الأملی، شیخ طوسی: ۶۴۱، حدیث ۱۳۳۱.

یکی از صفات شیعه ژرف نگری در امور حقیقی دنیاست که امام علی علیه السلام در این باره به اصحاب فرمود:

شِيعَتُنَا هُمُ الْعَارِفُونَ بِاللَّهِ الْعَامِلُونَ بِأَمْرِ اللَّهِ، أَهْلُ الْفَضَائِلِ، النَّاطِقُونَ
بِالصَّوَابِ، مَأْكُولُهُمُ الْقُوْتُ وَ مَلْبَسُهُمُ الْإِقْتِصَادُ وَ مَشِيئُهُمُ النَّوَاضِعُ...
تَحْسِبُهُمْ مَرَضَى وَ قَدْ حُولُوا وَ مَا هُمْ بِذَلِكَ، بَلْ خَامَرَهُمْ مِنْ عَظَمَةِ رَبِّهِمْ
وَ شِدَّةِ سُلْطَانِهِ مَا طَاشَتْ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَ ذَهَلَتْ مِنْهُ عُقُولُهُمْ، فَإِذَا اسْتَأْتَفُوا
مِنْ ذَلِكَ بَادَرُوا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى بِالْأَعْمَالِ الزَّكِيَّةِ لَا يَرِضُونَ لَهُ بِالْقَلِيلِ وَ
لَا يَسْتَكْبِرُونَ لَهُ الْجَزِيلَ فَهُمْ لِأَنْفُسِهِمْ مُتَّهَمُونَ وَ مِنْ أَعْمَالِهِمْ مُشْفِقُونَ. (۱)

شیعیان ما آنانند که خداشناسند، به فرمان خدا عمل می‌کنند، اهل فضایلند؛
زبان‌شان گویای راستی و درستی است؛ خوراکشان بخور و نمیر است.
پوشاکشان میانه روی است، راه رفتنشان با فروتنی است...

آنان را بیمار و دیوانه می‌پنداری در حالی که چنین نیستند، بلکه عظمت
پروردگارشان و شکوه قدرت او چنان در آنان اثر گذاشته که دل‌هایشان
دیوانه‌آلود، خردهایشان در برابرش حیران و سرگشته شده است، اشتیاق آنان
سبب گشته که با کارهای پاک و پاکیزه به سوی خدای تعالی بشتابند، به عمل
اندک برای او رضایت نمی‌دهند و اعمال زیاد را برای خود زیاد نمی‌شمارند،
پیوسته خود را متهم می‌دارند و از اعمال خویش بیمناکند.

بخشی از رزق و سرمایه انسان، اموالی است که از راه کسب حلال به دست
می‌آید و در راه حق و حمایت از ضعیفان مصرف می‌گردد. و گاهی آدمی در اثر هوا
و هوس از راه باطل درآمدی بیاندوزد و در راه شیطان خرج می‌کند که هر دو بر باد
رفته است.

۱ - بحار الأنوار: ۲۸/۷۵، باب ۱۵، حدیث ۹۶.

«عده‌ای از مردم خراسان خدمت امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ رسیدند. حضرت بی مقدمه فرمود: هر کس مالی را از «مهاوش» به دست آورد، خداوند آن را در «نهابر» از بین ببرد. عرض کردند: فدایت شویم معنی این جمله را نمی فهمیم، حضرت فرمود: از باد آید به دم بشود. (۱)» (۲)

این برداشت همان ضرب المثل خود ماست که گفته‌اند: باد آورده را باد ببرد. بنابراین باید از وزر و وبال این مال ترسید که عاقبتش دوزخ است. از اینرو پیامبر عزیز اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود:

قَالَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ: مَنْ لَمْ يُبَالِ مِنْ أَىِّ بَابِ أَكْتَسَبَ الدِّينَارَ وَ الدَّرْهَمَ لَمْ يُبَالِ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ أَىِّ أَبْوَابِ النَّارِ أَدْخَلْتُهُ. (۳)

خدای متعال فرمود: هر کس پروایی نداشته باشد از چه راهی درهم و دینار کسب کند روز قیامت باکی نداشته باشم که از کدام درهای دوزخ واردش کنم.

و این حالت مال اندوزی یک نوع آفت زدگی نفس است که روح و قلب را هم آلوده می‌سازد و سپس انسان را به موجودی مانند قارون و فرعون تبدیل می‌کند که ادعای ملک و ملکوت را شیوه حکومت خود قرار می‌دهد. بنده ذلیل پس به کجا باید توقف کند و در چه آغوشی پناه گیرد که راه نجات او باشد.

امیرالمؤمنین در مناجات خود به درگاه الهی این پناهندگی را درخواست می‌فرماید:

۱ - امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ جواب این سؤال را به فارسی بیان کرده‌اند.
۲ - بحار الأنوار: ۸۴/۴۷، باب ۵، حدیث ۷۷؛ المناقب، ابن شهر آشوب: ۲۱۸/۴؛ بصائر الدرجات: ۳۳۶، حدیث ۱۴.
۳ - بحار الأنوار: ۱۱/۱۰۰، باب ۱، حدیث ۴۶؛ الإختصاص: ۲۴۹.

خدایا! برای من پیکری آفریدی و در آن ابزارها و اندام‌هایی نهادی که من با آنها تو را فرمان می‌برم و نافرمانی می‌کنم، تو را به خشم می‌آورم و خشنودت می‌سازم و در نفس من انگیزه به سوی شهوات قرار دادی و مرا در سرایی آکنده از آفات جای دادی و آن گاه به من فرمودی باز ایست. پس من به کمک تو باز می‌ایستم و به تو توسل می‌جویم و به تو پناه می‌برم و با یاری تو خودم را حفظ می‌کنم و برای انجام آنچه خشنودت می‌سازد، از تو توفیق می‌طلبم. (۱)

پس باید سپری از ابزار دفاع معنوی برگزید که حضرت علی علیه السلام فرمود:

لَا تُخْلِ نَفْسَكَ مِنْ فِكْرَةٍ تَزِيدُكَ حِكْمَةً وَ عِبْرَةٍ تُفِيدُكَ عِصْمَةً. (۲)

خود را از اندیشه‌ای که برفرزانی تو می‌افزاید و از عبرت آموزی که تو را از لغزش نگه می‌دارد؛ خالی مدار.

آفرینش در خدمت خداوند

مالکیت خداوند بر اشیا و انسان‌ها از نوع مالکیت در میان انسان‌ها نیست؛ زیرا ملکیت بشر اعتباری و مجازی است که برای حفظ اعتبار حقیقی و حقوقی خود قوانینی را جعل نموده به گونه‌ای که با سلب ملکیت از فردی نسبت به مال معین در خارج، او دیگر صاحب آن نیست. اما نسبت به ذات حق تعالی ملکیت مطلق است و در آن اعتبار و تعلق معنی ندارد؛ زیرا وابستگی و ارتباط حیاتی موجودات به رابطه معلول با علت است که مبدأ آفرینش هستی سبب پدید آمدن آنان شده است و پدیده‌ها ربط محض به خدایند و همه معارف عمیق در جهان بینی از این مبادی

۱- بحار الأنوار: ۱۰۷/۹۱، باب ۳۲، حدیث ۱۴؛ البلد الأمين: ۳۱۷.

۲- غرر الحکم: ۵۷، حدیث ۵۵۴.

وحی به دست آمده است. جملگی با زبان حال می‌گویند: آنچه در فضا یا خاک در حرکت است از سیطره خداوند بر هستی است.

و آن قانون هستی که عبارت از حکمت رابطه‌های گوناگون بین مخلوقات و تدبیر امور و تنظیم حرکات و سکناات بر پایه نظم و حساب است؛ از مدیریت تکوینی قادر حکیم بر همه آفرینش است.

حضرت علی علیه السلام درباره آفرینش جهان فرمود:

أُنشَأَ الْخَلْقَ انْشَاءً، وَ ابْتَدَأَهُ ابْتِدَاءً بِلَا رُويَةٍ أَجَالَهَا وَ لَا تَجْرِبَةَ اسْتِفَادَهَا،
وَ لَا حَرَكَةً أَحَدَتْهَا، وَ لَا هَمَامَةَ نَفْسٍ اضْطَرَبَ فِيهَا. أَحَالَ الْأَشْيَاءَ لِأَوْقَاتِهَا، وَ
لِأَعْمَ بَيْنَ مُخْتَلِفَاتِهَا، وَ عَرَزَ عَرَائِزَهَا، وَ أَلَزَمَهَا أَشْبَاحَهَا، عَالِمًا بِهَا قَبْلَ
ابْتِدَائِهَا، مُحِيطًا بِخُدُودِهَا وَ انْتِهَائِهَا، عَارِفًا بِقَرَائِنِهَا وَ أَحْنَائِهَا.^(۱)

بی‌سابقه ماده و مواد مخلوقات را لباس هستی پوشاند و آفرینش را آغاز کرد، بدون به‌کارگیری اندیشه و سود جستن از تجربه و آزمایش و بدون آن که حرکتی از خود پدید آورده و فکر و خیالی که تردید و اضطراب در آن روا دارد. موجودات را پس از به وجود آوردن به مدار اوقاتشان تحویل داد و بین اشیای گوناگون ارتباط و هماهنگی برقرار کرد، ذات هر یک را اثر و طبیعتی معین داد و آن اثر را لازمه وجود او نمود، در حالی که به تمام اشیا پیش از به وجود آمدنشان دانا و به حدود و انجام کارشان محیط و آگاه و به اجزا و جوانب همه آنها آگاه و آشنا بود.

به راستی، شکوه و عظمت آفرینش بر ما پنهان مانده است که خود را در برابر بزرگی چون خداوند متان عددی فرض می‌کنیم. بزرگی را باید از کلام بزرگان آموخت که در عظمت خلقت او متحیر مانده‌اند.

۱ - نهج البلاغه: خطبه ۱.

امام علی علیه السلام درباره آن شکوهمندی چنین می فرماید:

منزهی از هر عیب چه بزرگ است شأن تو! چه عظیم است آنچه از آفرینش تو می بینیم! و چه کوچک است هر بزرگی در برابر قدرت تو! چه دهشت آور است آنچه ما از ملکوت تو می بینیم! و چه اندازه حقیر است آنچه دیده می شود در برابر آنچه از سلطنت تو برای ما ناپیداست. چه نعمت هایت در این دنیا گسترده و فراوان است و با این حال در برابر نعمت های آخرت چقدر کوچک است. (۱)

آیات قرآن تنها برای خواندن نیامده است، بلکه برای فهم و درک اهل ایمان و عمل فرستاده شده است که:

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ * الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطْلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ (۲)

یقیناً در آفرینش آسمان ها و زمین، و آمد و رفت شب و روز، نشانه هایی [بر توحید، ربوبیت و قدرت خدا] برای خردمندان است. * آنان که همواره خدا را ایستاده و نشسته و به پهلو آرمیده یاد می کنند، و پیوسته در آفرینش آسمان ها و زمین می اندیشند، [و از عمق قلب همراه با زبان می گویند: پروردگارا! این [جهان با عظمت] را بسپرده نیافریدی، تو از هر عیب و نقصی منزّه و پاکی؛ پس ما را از عذاب آتش نگاهدار.

اندیشه در اسرار آفرینش آسمان ها و زمین به انسان آگاهی و بینش می دهد و

۱- نهج البلاغه: خطبه ۱۰۸.

۲- آل عمران (۳): ۱۹۰-۱۹۱.

نخستین اثر آن توجه به هدفمند بودن آفرینش است و این که همگان در خدمت دستگاه خداوندند.

صاحبان عقل و خرد پس از اعتراف به وجود هدف در خلقت به یاد شریف‌ترین موجود در آفرینش می‌افتند که انسان میوه این جهان هستی می‌باشد و همه حرکت و گردش کرات و طبیعت به خاطر تربیت و پرورش و تکامل انسان است.

«نوف پکالی که از یاران صمیمی امام علی علیه السلام بود گفت: شبی در خدمت حضرت بودم هنوز چشم مرا خواب نگرفته بود، دیدم امام از بستر برخاست و به ستارگان آسمان چشم دوخت و سپس مرا صدا زد و فرمود: ای نوف! خوابی یا بیداری؟ عرض کردم بیدارم یا امیر. فرمود: ای نوف! خوشا به حال زاهدان در دنیا و دلدادگان به آخرت، آنان مردمی هستند که زمین را فرش و خاکش را بستر و آبش را خوشگوار قرار دادند، قرآن را لباس دل و دعا را جامه رو نموده و دنیا را بر روش مسیح از خود بریدند چه بریدنی!»^(۱)

مرحوم علامه در تفسیر المیزان نگاشته است:

«اندیشیدن و دقت در آفرینش اشیا و این که هر یک اجزایشان متناسب با یکدیگر و مجموع وجودشان برای رسیدن به کامل و سعادت به نحو تمام و کمال؛ مجهز به ابزار و وسایل هستند؛ نشان می‌دهد که هر پدیده‌ای در جای خود از کمال حسن و نیکویی برخوردار است.»^(۲)

امام صادق علیه السلام به مفضل بن عمر می‌فرماید:

ای مفضل! نخستین پند و دلیل بر وجود آفریدگار، پدید آوردن جهان و ترکیب اجزای آن و نظم بخشیدن آن اجزا به شکل کنونی است. هر گاه درباره این جهان به اندیشه دقت کنی آن را همانند خانه‌ای یابی که هر آنچه بندگان

۱ - نهج البلاغه: حکمت ۱۰۴.

۲ - تفسیر المیزان: ۲۴۹/۱۶، ذیل آیه ۷ سوره سجده.

بدان نیاز دارند در آن فراهم است. آسمان همچون سقف برافراشته شده و زمین همانند فرش گسترده است و ستارگان مانند چراغ‌ها کنار هم چیده شده‌اند و گوهرها همانند گنجینه‌ها در دل زمین اندوخته شده‌اند و هر چیز عالم به جای خود فراهم گشته است و انسان همچون مالک و صاحب وسایل و لوازم آن است. انواع گیاهان برای اهداف او آماده گشته و حیوانات گوناگون در خدمت مصالح و منافع او می‌باشند. (۱)

در عهد سلیمان بن داود مردم گرفتار خشکسالی سختی شدند. پس به آن حضرت شکایت کردند و از ایشان خواستند که طلب باران کند. سلیمان فرمود: بعد از نماز صبح برای طلب باران بیرون خواهم رفت. چون نماز صبح خواند به همراه مردم بیرون رفت. در راه مورچه‌ای را دید که بر دو پای خود ایستاده دست به آسمان برداشته است و می‌گوید: پروردگارا! ما نیز از آفریدگان تو هستیم و از روزی تو بی‌نیاز نیستیم، ما را به سبب گناهان آدمیان هلاک مفرما. در این هنگام سلیمان به مردم گفت: برگردید که به سبب موجوداتی غیر از شما باران داده شدید. پس در آن سال بارانی آمد که هرگز مانند آن را به خود ندیده بودند. (۲)

روز از نو، روزی از نو

اهل لغت یوم را به سه گونه تفسیر کرده‌اند:

- ۱- فاصله طلوع خورشید تا غروب آفتاب یا طلوع فجر صادق تا غروب خورشید
- ۲- زمان حاضر
- ۳- مطلق زمان

۱- بحار الأنوار: ۳/۶۱، باب ۴؛ توحید المفضل: ۴۷.

۲- الکافی: ۸/۲۴۶، حدیث ۳۴۴؛ بحار الأنوار: ۶۱/۲۶۰، باب ۱۰، حدیث ۹.

چرخش روزها و نو شدن روزها به مانند صندوقچه‌ای از اعمال نیک و بد انباشته است که در قیامت در آن را بگشایند. خداوند در روز قیامت بیست و چهار مخزن را باز می‌کند؛ بعضی پر از نور و بعضی پر از آتش و بعضی خالی است. این مخزن کنایه از بیست و چهار ساعت شبانه روز است که انسان در آن به عمل نیک یا عمل گناه مشغول بوده و یا وقت خود را به بیکاری و ولگردی گذرانده است.

زمان به تنهایی از شاهدان و گواهان اعمال انسان است که در روز رستاخیز زبان زمان به گویش آید و گذشته را برای دادگاه حق گزارش کند. همه رخدادهای و حوادث شبانه روز در ظرف زمان ثبت می‌شود سپس به روز حساب به مانند دستگاه حافظه نگار آن را ارائه دهد.

خداوند منان در آیات کتاب خود به موقعیت زمان اشاره فرموده است:

﴿يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ﴾ (۱)

هر که در آسمان‌ها و زمین است از او درخواست [حاجت] می‌کند، او هر روز در کاری است.

هر روز کار خداوند در برنامه‌ای است هر لحظه طرحی نو در می‌اندازد. این مقتضای طبیعت آفرینش و پاسخگویی به نیازهای موجودات است، روزی به قومی قدرت می‌دهد و روزی دیگر آنها را شکست می‌دهد. یک روز سلامتی و جوانی می‌بخشد، روز دیگر بیمار و ناتوان می‌کند، زمانی مایه اندوه و افسردگی می‌آورد و وقتی غم را از دل بزدايد.

گاهی بر اساس حکمت و نظام احسن پدیده تازه و حادثه جدیدی به وجود می‌آید. موضوعات بدیع و بی سابقه اتفاق می‌افتد که نشانه نظارت خدای متعال به امور است. بنابراین برنامه آفرینش و تدبیر حق لحظه‌ای تعطیل بردار نیست.

از مراحل امور خداوند در عبودیت این است که گناهی را می‌بخشد و رنجی را برطرف می‌سازد، گروهی را بالا می‌برد و دیگرانی را می‌کوبد. گاهی بندگان را ناز و نوازش می‌دهد و برخی را به بلایی چوب می‌زند و در حقیقت خداوند با این حالات گوناگون با موجودات و بندگان عشق می‌کند، حالی می‌دهد و حالی می‌گیرد تا او را بشناسند.

پیروز کسی است که امروز در عمل خود را بسازد و کوتاهی‌های دیروز را جبران نماید، دنیا که ساعتی بیش نیست لحظه‌ای دردی و لحظه‌ای شادی، از آینده هم خبری نداریم. پس آن ساعت را در طاعت باشیم بهتر است یا در معصیت غرق باشیم؟!

امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

مَا مِنْ يَوْمٍ يَأْتِي عَلَى ابْنِ آدَمَ إِلَّا قَالَ ذَلِكَ الْيَوْمَ: يَا بْنَ آدَمَ، أَنَا يَوْمٌ جَدِيدٌ وَ
أَنَا عَلَيْكَ شَهِيدٌ. فَأَفْعَلْ بِي خَيْرًا وَاعْمَلْ فِيَّ خَيْرًا، أَشْهَدُ لَكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ،
فَأِنَّكَ لَنْ تَرَانِي بَعْدَهَا أَبَدًا. ^(۱)

هیچ روزی بر فرزند آدم نیاید مگر این که آن روز بگوید: ای پسر آدم! من روزی نو هستم و بر تو گواهم پس به وسیله من کار نیک کن و در من نیکی به جای آر، تا در روز قیامت به سود تو گواهی دهم، چه دیگر مرا هرگز نخواهی دید.

برخی بزرگان گفته‌اند:

این فرمایش حضرت زیان حال می‌باشد که سزاوار است مؤمن به گوش دل بگیرد و عمل کند هر چند به این حقیقت اشاره دارد که زمان پر و زمان خالی در آخرت عبارت از بروز درون زمان‌ها یعنی تجلی ظرف زمان به صورت مظروف آن

۱- الکافی: ۵۲۳/۲، حدیث ۸؛ بحار الأنوار: ۳۲۵/۷، باب ۱۶، حدیث ۲۰.

که اعمال به عرصه ظهور در آیند چنانکه زمان پر برکت به زمانی گویند که در آن خیرات و برکات بسیار باشد و زمان نحس به هنگامی که فیض و نیکی در آن نباشد. پس هر که زمان را شناخت در گرداب نکبت و ذلت گرفتار نیاید. امام علی علیه السلام انسان را متوجه این روزها می‌کند و می‌فرماید:

هان! روزها سه روزند: روزی که گذشته و امیدی به آن نداری و روزی که ماند و گریزی از آن نیست و روزی که می‌آید و به آن اطمینان نداری. دیروز پند و اندرز است و امروز غنیمت و فردا را نمی‌دانی از آن کیست. (۱)

گاهی اوقات خداوند متعال دلخوری از بندگانش را به وسیله پیامبران خود با احترام به همگان می‌فهماند که در احادیث قدسی با بیانی خوش و خطابی آرام یادآوری می‌کند. به عنوان نمونه به حضرت موسی علیه السلام می‌فرماید:

يَا بَنَ آدَمَ مَا مِنْ يَوْمٍ جَدِيدٍ إِلَّا وَ يَأْتِي فِيهِ رِزْقُكَ مِنْ عِنْدِي وَ مَا لَيْلَةٌ إِلَّا وَ تَأْتِي الْمَلَائِكَةُ مِنْ عِنْدِكَ بِعَمَلٍ قَبِيحٍ، خَيْرِي إِلَيْكَ نَازِلٌ وَ شَرُّكَ إِلَيَّ صَاعِدٌ. (۲)

ای فرزند آدم! هر روز تازه‌ای نیست مگر روزی تو از نزد من می‌آید و هر شب فرشتگان کار زشتی را از تو نزد من می‌آورند؛ برکت من به سوی تو روان است ولی بدی تو به سوی من بالا می‌آید.

این نکته برای اهل فهم و عمل بس است که بعضی نمک خورند و نمکدان شکنند. چقدر برای خداوند رشوه و بهانه می‌آوریم و قول تهذیب و پاکی نفس می‌دهیم اما به روز آسایش و رفاه مادی ناسپاسی می‌کنیم و حق مولا را ادا نمی‌کنیم. مؤمن باید هر روز پیوسته از درگاه رب العالمین، گشایش روزی معنوی و توفیق

۱ - تحف العقول: ۲۲۰؛ بحار الأنوار: ۶۰/۷۵، باب ۱۶، حدیث ۱۳۷.

۲ - الجواهر السنّية: ۷۹، باب ۷.

قدردانی نعمت‌های او و ترک گناهان را بخواهد تا هر روزش به مانند عید مبارک باشد.

کلام فیض الاسلام در فرازی از دعا

مرحوم فیض الاسلام در توضیح جمله اخیر فرموده است:

«گفته‌اند گفتار و گواهی دادن روز به زبان حال است و آنچه در آن واقع می‌شود در علم خدای تعالی به منزله شهادت و گواهی است، پس سزاوار است مؤمن گفتار آن را به گوش دل بشنود و به مقتضای آن عمل نماید.

و گفته‌اند: آن از باب تجسّم ایّام و اعمال در روز قیامت است و حق هم همین است، چنانکه روایات بر آن گویاست و از آن جمله روایتی است که سیّد علیخان رحمته الله در «شرح صحیفه» خود از کتاب «کافی» نقل نموده است:

حضرت صادق علیه السلام فرمود:

روزی نیست که بر پسر آدم بیاید جز آن که به او می‌گوید: ای پسر آدم! من روز نو هستم و بر تو گواهم و پس از این هرگز مرا نخواهی دید؛ بنابراین اگر کسی روزی کار بدی انجام داد و پس از آن پشیمان شد نباید بگوید: فلان روز، روز بدی بود چون روز، بد نکرده است.»^(۱)

عمق این قسمت از دعابه ما می‌گوید همه اشیا و تمام عناصر مملوک حقّند و از خود استقلالی ندارند، کارگردان آنان در تمام زمینه‌ها خداست و این همه چرخ به اراده حضرت او در گردش است. این بالاترین خیانت است که انسان از ربوبیت و مالکیت حضرت حق غافل شود و مربوب و مملوک غیر او گردد که هر کس مملوک غیر حضرت ربّ الارباب شود، به دست خود خانه شخصیت و کرامتش را ویران نموده و به راه دارالبوار در افتاده است.

۱ - ترجمه و شرح صحیفه سجّادیه، فیض الاسلام: ۷۱.

آن که مجذوب غیر حق می شود استعدادهایش در مسیر غلط به کار می افتد و از وجود وی در حدّ خودش فرعونی خطرناک به وجود می آید و عاقبت به خذلان دچار شده و به تازیانه عذاب گرفتار می آید و از چشم رحمت الهی می افتد!

ای که داری هوس طلعت جانان دیدن

نیست باید شدنت وانگهش آسان دیدن

آن جمالی که فروغش کمر کوه شکست

کی توان از نظر موسی عمران دیدن

نشود تا دلت از قید علایق آزاد

نتوان جلوۀ آن سرو خرامان دیدن

تار موی خرد از دیده دل بیرون کن

تا به نورش بتوانی ره عرفان دیدن

چشم خقّاش بمان چشم دگر پیدا کن

نور خورشید ازل کی بود آسان دیدن

زنگ دل پاک کن از اشک و به دل بینا شو

کان جمالی است که نتوانش به چشمان دیدن

جان تو را باید و باید، غم تن چند خوری

بگذر از تن اگرت هست سرِ جان دیدن

بر درش چند بدی آری و نافرمانی

هیچ شرمت نشود زین همه احسان دیدن

مزن ای فیض از این بیش ز گفتار نفس

اگرت هست سرِ آیینۀ جان دیدن

(فیض کاشانی)

[﴿۱۳﴾ اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَّ اٰلِهِ وَاَرْزُقْنَا حُسْنَ
مُصَاحَبَتِهِ وَاَعِصْمْنَا مِنْ سُوِّ مُفَارَقَتِهِ بِاَرْتِكَابِ جَرِيْرَةٍ
اَوْ اِقْتِرَافِ صَغِيْرَةٍ اَوْ كَبِيْرَةٍ ﴿۱۴﴾ وَاَجْزِلْ لَنَا فِيْهِ مِنْ
الْحَسَنَاتِ وَاَخْلِنَا فِيْهِ مِنَ السَّيِّئَاتِ]

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، و نیکو همنشینی با این روز را نصیب ما گردان، و از بد جدا شدن با او، همراه دست زدن به گناه، و ارتکاب معصیت کوچک یا بزرگ، ما را حفظ فرما، و در آن بهره ما را از خوبی‌ها سرشار و فراوان قرار ده و از زشتی‌ها تهی کن.

حقیقت رفاقت با روز

رفاقت و مصاحبت نیکو با روز در سایه ایمان و عمل صالح و اخلاق حسنه، میسر است. میلیاردها چرخ در کارگاه هستی به اراده حضرت رب العزه می چرخد تا ساعات روز و شب در اختیار انسان قرار گیرد؛ انسان اولاً: نباید این ساعات را مجانی از دست بدهد، ثانیاً: نباید اجازه دهد ساعات بازیچه شیطان و گوی ملاحظه ابلیس و ظرف آلودگی‌های هوا و هوس و شهوات غلط گردد.

روز را باید با دیده عقل و هدایت و چشم وجدان و انصاف نظاره کرد تا ظرف پاکی‌ها، درستی‌ها، کرامت‌ها و حقایق گردد و از وجود انسان، موجودی ملکوتی و معنوی و آسمانی ساخته شود که اگر روز را با چشم شهوت و شکم و ضلالت و گمراهی تماشا کنیم به سعادت دنیا و آخرت خود ضربه زده و هیزم خشک جهنم

خواهیم شد.

تفسیری از آیه نهم سوره اعلی

صاحب کتاب پرتوی از قرآن می نویسد:

«این انسان است که اگر چشم عقلش باز و بازتر نشد و دچار گمراهی و هواهای نفسانی شد و استعدادها و قوایش خاموش و به هم پیچیده ماند و از قوانین حیات سرپیچی نمود، گرفتار رنج‌ها و سختی‌ها می‌شود و هرگونه انعکاس و برخورد اوضاع و حوادث با دیوارهای نفس گرفته و اندیشه محدودش به صورت صاعقه مرگ و آوای مصیبت نمودار می‌شود و پیوسته در هر قدم و اقدامش، سراب آب و زشتی‌ها زیبا می‌نماید و چون به جلو تاخت جز رنج و آلام و خستگی چیزی برایش نمی‌ماند.

و اگر با نور هدایت، آفاق دیدش به مبادی و نهایت زندگی باز شد و با چنین دیدی هر چه را به جای خود و با چشم حکمت بین و جمال آرا دید و به قوای درونی خود پی برد و عقده‌هایش گشوده شد و دیوار اندیشه‌های محدودش از میان رفت و خود را جزء عالم و عالم را کل خود دانست، چنین انسانی استعدادهایش شکفته می‌شود و ذهنش در پرتو هدایت، همه چیز را چنانکه هست می‌نگرد و قوای درونیش هماهنگ و نیرومند به حرکت درمی‌آید و بال و پر عقلش باز می‌شود و آهنگ تسبیح سر می‌دهد و پیوسته عقربه هدایت را با هدف‌های عالی و عالی‌تر تطبیق می‌نماید. چنین انسانی در مسیر بلند خود، دیگر تاریکی و مانع و مشکلی نمی‌بیند و با جاذبه حق و رشته‌های صفات ربوبی اوج می‌گیرد و از بالا و کنار امواج مخالف و ابرهای متراکم عبور می‌نماید و از مشاهده قدرت و نظم و حکمت و جمال مشهود - خلق و تسویه و تقدیر و هدایت - به سوی اصل و از محدود به سوی سرچشمه صفات و اسمای حسنی - به سوی دریای بیکران قدرت و حیات، آسان

می‌گراید.»^(۱)

اگر با دید هدایت به روز بنگریم، حسن مصاحبت محقق می‌شود و اگر دچار ضلالت باشیم، روزی را پشت سر خواهیم گذاشت که سراسرش آلوده به معصیت و گناه و غرق در خطا و آلودگی و آغشته به سخط و غضب حضرت جبار است. در این صورت از روز به بدی مفارقت کرده و ساعاتی از عمر را تلف نموده و به ناشکری و ناسپاسی دچار گشته و خود را در دالان بدبختی و شقاوت قرار داده‌ایم. قسمتی از ساعات روز را به خرید و فروش اختصاص دهید، ولی در خرید و فروش، حلال و حرام خدا را رعایت نمایید که این‌گونه کسب و کار جزئی از عبادت رب، بلکه از افضل عبادات است.

امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام از رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ روایت می‌فرماید:

مَنْ بَاعَ وَاشْتَرَى فَلْيَحْفَظْ حَمْسَ خِصَالٍ وَ إِنْ أَفْلَا يَبِيعَنَّ وَ لَا يَشْتَرِيَنَّ: الرَّبَّاءُ، وَ الْحَلْفُ، وَ كِنْمَانَ الْعَيْبِ، وَ الْحَمْدَ إِذَا بَاعَ، وَ الدَّمَّ إِذَا اشْتَرَى.^(۲)

آن که می‌خواهد وارد خرید و فروش شود، باید پنج خصلت را مواظبت نماید، ورنه از خرید و فروش خودداری کند. ربا، سوگند، پوشاندن عیب جنس، تعریف به وقت فروش و مذمت به وقت خرید.

رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به مردی که مشغول فروش خرما بود، فرمود: «آیا نمی‌دانی که هر کس در معامله و خرید و فروش حيله کند از مسلمانان نیست»؟!^(۳)

اگر بتوانید قسمتی از روز را به کشاورزی اختصاص دهید که: رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دست کشاورزی را بوسید و فرمود: این دست در قیامت با آتش تماس پیدا

۱- تفسیر پرتوی از قرآن: ذیل آیه ۹ سوره اعلی.

۲- الکافی: ۱۵۰/۵، حدیث ۲؛ الخصال: ۲۸۶/۱، حدیث ۳۸.

۳- الکافی: ۱۶۰/۵، حدیث ۲؛ تهذیب الاحکام: ۱۲/۷، باب ۱، حدیث ۴۹.

نمی‌کند. (۱)

ساعات روز را جهت خدمت به ملت و کشور در دامداری و صنعت و هنر خرج کنید که این گونه برخورد با روز، قدردانی و سپاس از ساعات روز است. بعضی از ساعات روز را به حلّ مشکل مردم، عیادت مریض، دیدن مؤمن، خواندن قرآن، ادای فرائض الهی و دوستی با پاکان اختصاص دهید که مصاحبت نیکو با روز جز با این امور میسر نیست.

خداوند ا به ذات کامل خویش	به دریاها ی لطف شامل خویش
به آن ذاتی که مانند ی ندارد	جهان جز وی خداوندی ندارد
به آن س روی که از بطحا سرافراخت	عالم بر عالم بالا سرافراخت
به آن شاهی که ماه آسمان شد	شب آسری مکانش لامکان شد
به دین پاک جمع پاکدینان	در ایوان فلک بالانشینان
به شبهای دراز ناامیدی	که در وی نیست امید سفیدی
به آه دردناک صبحگاهی	به فیض رحمت و نور الهی
که فیضی بخشی از نور حضورم	کنی مستغرق دریای نورم
هلالی را هوای آشنایی است	به خورشید آشنایی روشنایی است
به مهر خویشتن روزش برافروز	چو مهر عالم افروزش برافروز

(هلالی جغتایی)

۱ - اسدالغایة، ابن الأثیر: ۲/۲۶۹؛ الإصابة، ابن حجر: ۳/۷۲، حدیث ۲۳۱۳.

[وَأَمَلْنَا لَنَا مَا بَيْنَ طَرْفَيْهِ حَمْدًا وَشُكْرًا وَأَجْرًا وَذُخْرًا وَ
فَضْلًا وَإِحْسَانًا ﴿١٥﴾ اَللّٰهُمَّ يَسِّرْ عَلَيَّ الْكِرَامِ
الْكَاتِبِيْنَ مَوْوَنَتَنَا وَ اَمَلًا لَنَا مِنْ حَسَنَاتِنَا صَحَائِفَنَا وَ لَا
تُخْرِزْنَا عِنْدَهُمْ بِسُوءِ اَعْمَالِنَا]

و از ابتدا تا پایانش را، برای ما از سپاس و شکر و پاداش و اندوخته آخرتی و فضل و احسان پُر فرما. خدایا! سختی و دشواری ما را به برکت تقوا و اعمال شایسته، بر کرام کاتبین که فرشتگان نویسنده اعمالند، آسان ساز، و صفحات پرونده ما را از خوبی‌ها پر کن، و ما را نزد فرشتگان نویسنده اعمال، به کردارهای زشتمان رسوا مساز.

جهانی از حقایق

در این قسمت از دعا به شش حقیقت؛ حمد، شکر، أجر، دُخر، فضل، احسان، اشاره شده است.

۱ - حمد در قرآن مجید

سراسر ساعات روز ما اگر هماهنگ با خواسته‌های حضرت حق و سنّت رسول ﷺ و دستوره‌های ائمه معصومین عليهم السلام سپری شود، به این معنی که درباره مردم جز حسن نیت و خیرخواهی در قلب خویش نیتی نداشته باشیم و اعضا و جوارح ما جز عمل صالح عملی از خود بروز ندهند و زبان ما جز خیر و حق و عدل

و حقیقت کلامی نداشته باشد، خداوند مهربان را قلباً و عملاً و قولاً سپاس و ستایش نموده و در واقع به آیاتی که در قرآن مجید ما را امر به سپاس و ستایش می‌فرماید عمل کرده‌ایم.

﴿فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ﴾^(۱)

پس [برای دفع دلتنگی] پروردگارت را همراه با سپاس و ستایش تسبیح گوی و از سجده‌کنان باش.

﴿وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَّلِيٌّ مِّنَ الدُّلِّ وَ كَبْرَهُ تَكْبِيرًا﴾^(۲)

و بگو: همه ستایش‌ها ویژه خداست که نه فرزندی گرفته و نه در فرمانروایی شریکی دارد و نه او را به سبب ناتوانی و ذلت یار و یاور است. و او را بسیار بزرگ شمار.

﴿فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا وَ مِّنْ أَنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَ اطَّرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ﴾^(۳)

پس در برابر آنچه [مشرکان] می‌گویند، شکمیا باش، و پیش از طلوع خورشید و پیش از غروب آن پروردگارت را همراه با سپاس و ستایش تسبیح گوی، و [نیز] در بخشی از ساعات شب و اطراف روز تسبیح گوی تا [به سنت‌ها و تدبیرهای او] خشنود شوی.

﴿قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ سَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَىٰ﴾^(۴)

۱ - حجر (۱۵): ۹۸.

۲ - اسراء (۱۷): ۱۱۱.

۳ - طه (۲۰): ۱۳۰.

۴ - نمل (۲۷): ۵۹.

بگو: همه ستایش‌ها ویژه خداست، و درود بر آن بندگان که آنان را برگزیده است.

۲- شکر در قرآن مجید

شکر حقیقتی بس عظیم و واقعیتی بس بزرگ است که قرآن مجید و روایات، ادایش را در برابر هر نعمتی از نعمت‌های حق واجب می‌دانند. اگر تمام مردم جهان قیام به شکر کنند، یعنی هر نعمتی که به آنان عنایت شده در همان مسیری خرج کنند که صاحب نعمت معین فرموده، بساط ظلم و فساد و خیانت و جنایت از سطح زمین برچیده می‌شود، چرا که شکر به فرموده اهل الله، صرف نعمت در جایی است که خدا فرموده و حقیقت شکر اجتناب از محارم الهی است.

قرآن کریم در آیات متعددی، انسان را امر به شکر می‌کند و آن را بر عهده انسان از واجبات الهیه می‌داند:

﴿فَادْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ﴾ (۱)

پس مرا یاد کنید تا شما را یاد کنم و مرا سپاس گزارید و کفران نعمت نکنید.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾ (۲)

ای اهل ایمان! از انواع میوه‌ها و خوردنی‌های پاکیزه‌ای که روزی شما کرده‌ایم، بخورید و خدا را سپاس گزارید، اگر فقط او را می‌پرستید.

﴿فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ (۳)

۱- بقره (۲): ۱۵۲.

۲- بقره (۲): ۱۷۲.

۳- عنکبوت (۲۹): ۱۷.

پس رزق را نزد خدا بجویید و او را بندگی کنید و او را شکر کنید که [فقط] به سوی او بازگردانده می‌شوید.

منافع شکرگزاری

قرآن در آیاتی تذکر می‌دهد که بازگشت منافع شکر به خود شماست و این شماست که در صورت شکرگزاری به خیر و آخرت می‌رسید.

﴿وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ﴾^(۱)

و هر کس که سپاس‌گزاری کند، به سود خود سپاس‌گزاری می‌کند و هر کس ناسپاسی ورزد، [زیانی به خدا نمی‌رساند]؛ زیرا پروردگارم بی‌نیاز و کریم است.

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ﴾^(۲)

و به راستی ما به لقمان حکمت عطا کردیم که نسبت به خدا سپاس‌گزار و شاکر باش و هر که سپاس‌گزار تنها به سود خود سپاس می‌گزارد، و هر که ناسپاسی کند [به خدا زیان نمی‌زند؛ زیرا] خدا بی‌نیاز و ستوده است.

﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُشْكُرُونَ﴾^(۳)

بنابراین از خدا پروا کنید، باشد که سپاس‌گزاری نمایید.

﴿وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئاً وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾^(۴)

۱ - نمل (۲۷): ۴۰.

۲ - لقمان (۳۱): ۱۲.

۳ - آل عمران (۳): ۱۲۳.

۴ - نحل (۱۶): ۷۸.

و خدا شما را از شکم مادرانتان بیرون آورد در حالی که چیزی نمی دانستید،
و برای شما گوش و چشم و قلب قرار داد تا سپاس گزاری کنید.

شکرگزاری در روایات

امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام فرمود:

شُكْرُ النِّعَمِ اجْتِنَابُ الْمَحَارِمِ، وَ تَمَامُ الشُّكْرِ قَوْلُ الرَّجُلِ: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ
الْعَالَمِينَ. (۱)

شکر نعمت‌های الهی دوری از تمام گناهان است و تمام شکر به این است که
انسان با تمام وجود بگوید، «الحمد لله رب العالمین.»

رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود:

الطَّاعِمُ الشَّاكِرُ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ كَأَجْرِ الصَّائِمِ الْمُحْتَسِبِ، وَ الْمُعَافَى الشَّاكِرُ
لَهُ مِنَ الْأَجْرِ كَالْمُبْتَلَى الصَّابِرِ وَالْمُعْطَى الشَّاكِرُ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ كَأَجْرِ
الْمَحْزُومِ الْقَانِعِ. (۲)

برای خورنده شکرگزار اجری همچون اجر روزه داری است که رنج
روزه‌داری را به حساب خدا گزارد و اجر آن را از خدا خواهد. و برای سالم
شاگردی همانند مبتلای صابر است و برای آن در برابر نعمت‌های عنایت شده
به او شاکر است، اجری همانند اجر محروم قانع است.

رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود:

يُنَادِي مُنَادٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِيَقُمَ الْحَمَادُونَ، فَيَقُومُ زُمْرَةً، فَيُنْصَبُ لَهُمْ لِيَاءٌ،
فَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ. قِيلَ: وَمَنْ الْحَمَادُونَ؟ فَقَالَ: الَّذِينَ يَشْكُرُونَ اللَّهَ تَعَالَى

۱- المحجة البيضاء: ۱۴۹/۷؛ الكافي: ۹۵/۲؛ حدیث ۱۰؛ بحار الأنوار: ۴۰/۶۸، باب ۶۱، حدیث ۲۹.

۲- بحار الأنوار: ۲۲/۶۸، باب ۶۱، حدیث ۱؛ الكافي: ۹۴/۲، حدیث ۱.

عَلَى كُلِّ حَالٍ. وَ فِي لَفْظِ آخَرَ: الَّذِينَ يَشْكُرُونَ اللَّهَ عَلَى السَّرَاءِ وَ
الضَّرَاءِ. (۱)

روز قیامت فریاد کننده‌ای فریاد برمی‌دارد: حمّادون بپا خیزید؛ عدّه‌ای
برمی‌خیزند، پس برای آنان پرچمی قرار داده می‌شود، سپس وارد بهشت
می‌شوند. عرضه داشتند، حمّادون کیانند؟ فرمود: آنان که در هر حالی خدا را
شکر کردند. و در حدیث دیگری آمده: آنان که در راحت و سختی خدا را شکر
کردند.

بیا ای رفته همچون ناسپاسان

به راه باطل حق ناشناسان

بگو آخر که کافر نعمتی چیست

حرامت باد، این بی حرمتی چیست

نمی‌شاید حق نعمت نهفتن

شکایت چیست؟ باید شکر گفتن

گرت از شکر باشد صد حکایت

ز ترک شکر خود می‌کن شکایت

ز بهر شکر اگر فرزندان آدم

به قدر هر یک از ذرات عالم

زبانی بر کند همچون زبانه

زبان شکر او باشد زمانه

در آن کوشش کند چندانکه خواهی

نگوید ذره‌ای شکر الهی

۱- المحجة البيضاء: ۱۴۳/۷؛ جامع السعادات: ۱۹۲/۳.

تو را چون هم زبان دادند و هم گوش
 سخن بشنو مباش از شکر خاموش
 به شکر دست و پا می‌گو ثنایی
 به راه شکر می‌زن دست و پای
 چو داری چشم، چشم خود به راه دار
 دلت دادند، دلها را نگه‌دار
 به شکر ظاهر و باطن بپرداز
 به ظاهر باطن خود را یکی ساز
 چو کامت تلخ شد در شکر زن گام
 کز آنت چون شکر شیرین شود کام
 کسی کو شکر گوید روز سختی
 رسد آخر به روز نیک بختی
 وگر شاگرد نباشد روز راحت
 از آن راحت بسی بی‌بند جرات
 (هلالی جغتایی)

۳- اجر در قرآن مجید

اگر ساعات روز به کسب و کار حلال، ادای واجبات، اخلاق حسنه، خدمت به خلق و برنامه‌های الهی بگذرد، برای انسان در پیشگاه حضرت حق اجر و مزد خواهد بود.

قرآن نزدیک به صد آیه به مسئله اجر پاکان و مزد نیکوکاران اشاره نموده که برخی از آن آیات را ملاحظه می‌کنید:

﴿أُولَئِكَ جَزَاءُ هُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ

فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿١﴾

پاداش آنان آمرزشی است از سوی پروردگارشان، و بهشت‌هایی که از زیر [درختان] آن نهرها جاری است، در آن جاودانه‌اند؛ و پاداش عمل‌کنندگان، نیکوست.

﴿يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (۲)

[شهیدان] به نعمت و فضلی از سوی خدا و این که خدا پاداش مؤمنان را تباه نمی‌کند، شادمان و مسرورند.

﴿الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا

مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرَ عَظِيمٍ﴾ (۳)

برای نیکوکاران و تقوایندگان از کسانی که خدا و رسول را پس از آن که زخم و جراحت به آنان رسیده بود [برای جنگی دیگر بعد از جنگ احد] اجابت کردند، پاداشی بزرگ است.

﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ﴾ (۴)

خدا به کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته انجام داده‌اند، وعده داده است که برای آنان آمرزش و پاداشی بزرگ است.

﴿وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ

الْمُضِلِّحِينَ﴾ (۵)

و آنان که به کتاب [آسمانی] چنگ می‌زنند [و عملاً به آیاتش پای بندند] و نماز را بر پا داشته‌اند [دارای پاداشند] یقیناً ما پاداش اصلاح‌گران را ضایع

۱- آل عمران (۲): ۱۳۶.

۲- آل عمران (۲): ۱۷۱.

۳- آل عمران (۲): ۱۷۲.

۴- مائده (۵): ۹.

۵- اعراف (۷): ۱۷۰.

نمی‌کنیم.

﴿إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ﴾ (۱)

مگر کسانی که [در خوشی‌ها و آسیب‌ها] شکیبایی ورزیدند و کارهای شایسته انجام دادند، اینانند که برای آنان آمرزش و پاداشی بزرگ است.

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا﴾ (۲)

مسلمانان کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند [پاداششان داده خواهد شد]؛ زیرا ما پاداش کسانی را که کار نیکو کرده‌اند، تباه نمی‌کنیم.

۴ - ذخّر در قرآن مجید

اگر کسی با ساعات و دقایق و لحظات روز برخورد سالم و صحیح داشته باشد، آن برخورد، با عنایت و لطف حضرت محبوب برایش ذخیره می‌شود و او پس از انتقال از دنیا به آخرت به ذخیره‌اش می‌رسد و تا بی‌نهایت از آن ذخیره استفاده می‌نماید.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ

خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾ (۳)

ای اهل ایمان! از خدا پروا کنید؛ و هر کسی باید با تأمل بنگرد که برای فردای خود چه چیزی پیش فرستاده است، و از خدا پروا کنید؛ یقیناً خدا به آنچه انجام می‌دهید، آگاه است.

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَ مَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ

۱ - هود (۱۱): ۱۱.

۲ - کهف (۱۸): ۳۰.

۳ - حشر (۵۹): ۱۸.

عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١﴾

و نماز را برپا دارید، و زکات پردازید، و آنچه از کار نیک برای خود پیش فرستید آن را نزد خدا خواهید یافت. مسلماً خدا به آنچه انجام می‌دهید، بیناست.

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمَ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (۲)

و نماز را برپا دارید و زکات پردازید و وام نیکو به خدا بدهید؛ و آنچه را از عمل خیر برای خود پیش می‌فرستید، آن را نزد خدا به بهترین صورت و بزرگ‌ترین پاداش خواهید یافت؛ و از خدا آمرزش بخواهید که خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.

۵ - فضل در قرآن مجید

چون ساعات روز را در مسیر الهی بگذاری و به طاعت و عبادت خرج کنی، مستحق فضل حضرت حق شوی که چون فضل الهی تو را دریابد سعادت دنیا و آخرت تأمین شود و اگر محروم از فضل او شوی به خسارت ابدی دچار گردی.

﴿ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ (۳)

آن‌گاه بعد از [پیمان گرفتن، از وفا کردن به آن] سرپیچی کردید، و اگر فضل و رحمت خدا بر شما نبود، قطعاً از زیانکاران بودید.

۱ - بقره (۲): ۱۱۰.

۲ - مَزَّزَل (۷۳): ۲۰.

۳ - بقره (۲): ۶۴.

﴿وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾ (۱)

در حالی که خدا هر که را بخواهد به رحمت خود اختصاص می‌دهد؛ و خدا دارای فضل بزرگی است.

﴿وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ﴾ (۲)

و از شما درگذشت؛ و خدا بر مؤمنان دارای فضل است.

﴿فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ يَمَسَّسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ﴾ (۳)

پس با نعمت و بخششی از سوی خدا [از میدان جنگ] بازگشتند، در حالی که هیچ‌گزند و آسیبی به آنان نرسیده بود، و از خشنودی خدا پیروی کردند؛ و خدا دارای فضلی بزرگ است.

﴿وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا * ذَلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ عَلِيمًا﴾ (۴)

و کسانی که از خدا و پیامبر اطاعت کنند، در زمره کسانی از پیامبران و صدیقان و شهیدان و شایستگان خواهند بود که خدا به آنان نعمت [ایمان، اخلاق و عمل صالح] داده؛ و اینان نیکو رفیقانی هستند. * این [رفاقت با آنان] بخشش و فضلی از سوی خداست، و [در استحقاق این کرامت و فضل] کافی است که خدا [به نیات و اعمال مطیعان] داناست.

﴿وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ (۵)

۱- بقره (۲): ۱۰۵.

۲- آل عمران (۳): ۱۵۲.

۳- آل عمران (۳): ۱۷۴.

۴- نساء (۴): ۶۹-۷۰.

۵- نساء (۴): ۸۳.

و اگر فضل و رحمت خدا بر شما نبود، یقیناً همه شما جز اندکی، از شیطان پیروی می‌کردید.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾^(۱)

ای اهل ایمان! اگر [در همهٔ امورتان] از خدا پروا کنید، برای شما [بینایی و بصیرتی ویژه] برای تشخیص حق از باطل قرار می‌دهد، و گناهانتان را محو می‌کند، و شما را می‌آمزد؛ و خدا دارای فضل بزرگ است.

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ * قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ﴾^(۲)

ای مردم! یقیناً از سوی پروردگارتان برای شما پسند و موعظه‌ای آمده، و شفاست برای آنچه [از بیماری‌های اعتقادی و اخلاقی] در سینه‌هاست، و سراسر هدایت و رحمتی است برای مؤمنان. * بگو: [این موعظه، دارو، هدایت و رحمت] به فضل و رحمت خداست، پس باید مؤمنان به آن شاد شوند که آن از همه ثروتی که جمع می‌کنند، بهتر است.

آری، برای انسان سرمایه و مایه‌ای بالاتر و بهتر و سودمندتر از فضل الهی نیست، فضلی که تجلیش در دنیا قرآن و نبوت و امامت و توفیق عبادت و اطاعت و در آخرت بهشت و رضوان الهی است.

باید از دنیا به اندازه‌ای که زندگی بگذرد برداشت کرد و بقیه را تبدیل به توشهٔ آخرت نمود. و این جز با معرفت به قرآن و توسل به پیامبر و امام معصوم میسر نیست.

۱ - انفال (۸): ۲۹.

۲ - یونس (۱۰): ۵۷-۵۸.

ما در خلوت به روی خلق بستیم
هر چه نه پیوند یار بود بریدیم
مردم هوشیار زین معامله دورند
مالک خود را همیشه غصه گدازد
شاگرد نعمت به هر طریق که بودیم
در همه چشمی عزیز و نزد تو خواریم
ای بت صاحب‌دلان مشاهده بنمای
دیده نگه داشتیم تا نرود دل
تا تو اجازت دهی که در قدم ریز
دوستی آن است سعدیا که بماند

از همه باز آمدیم و با تو نشستیم
و آنچه نه پیمان دوست بود شکستیم
شاید اگر عیب ما کنند، که مستیم
ملک پری پیکری شدیم و برستیم
داعی دولت به هر مقام که هستیم
در همه عالم بلند و پیش تو پستیم
تا تو ببینیم و خویشتن نپرستیم
با همه عیاری از کمند نجستیم
جان گرامی نهاده بر کف دستیم
عهد وفا هم بر این قرار که بستیم

(سعدی شیرازی)

۶- احسان در قرآن مجید

انسان وقتی به فکر می‌نشیند، می‌یابد که از همه طرف و از همه جهت چه در زمینه مادی و چه در زمینه معنوی غرق احسان خدا است و بر او واجب است که احسان الهی را با تمام وجود شکر کند، تا در معرض نسیم رضایت حق قرار گرفته از سخط او در امان بماند.

﴿وَأَتَّبِعْ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَسْسِ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ
كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ
الْمُفْسِدِينَ﴾^(۱)

در آنچه خدا به تو عطا کرده است سرای آخرت را بجوی، و سهم خود را از

دنیا فراموش مکن، و نیکی کن همان گونه که خدا به تو نیکی کرده است، و در زمین خواهان فساد مباش، بی تردید خدا مفسدان را دوست ندارد.

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَايِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾^(۱)

به راستی خدا به عدالت و احسان و بخشش به خویشاوندان فرمان می‌دهد، و از فحشا و منکر و ستم‌گری نهی می‌کند. شما را اندرز می‌دهد تا متذکر [این حقیقت] شوید [که فرمان‌های الهی، ضامن سعادت دنیا و آخرت شماست].

﴿هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ * فَبِأَيِّ آءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾^(۲)

آیا پاداش نیکی جز نیکی است؟ * پس کدامیک از نعمت‌های پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

﴿الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِن طِينٍ﴾^(۳)

همان کسی که آنچه را آفرید نیکو ساخت، و آفرینش انسان را از گِل آغاز کرد.

﴿رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ لِّيُخْرِجَ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَمَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا﴾^(۴)

[و آن] پیامبری [است] که آیات روشن خدا را بر شما می‌خواند، تا کسان را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند از تاریکی‌ها به سوی نور

۱- نحل (۱۶): ۹۰.

۲- الرحمن (۵۵): ۶۱-۶۰.

۳- سجده (۳۲): ۷.

۴- طلاق (۶۵): ۱۱.

بیرون آورد. و هر کس به خدا ایمان بیاورد و کار شایسته انجام دهد، او را در بهشت‌هایی که از زیر [درختان] آن نهرها جاری است، درآورد، در حالی که در آنها جاودانه‌اند. همانا رزق و روزی را برای او نیکو قرار داده است.

﴿لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ (۱)

[این گونه عمل می‌کنند] تا خدا آنان را بر [پایه] نیکوترین عملی که انجام داده‌اند پاداش دهد، و از فضلش برای آنان بیفزاید، خدا به هر که بخواهد بی حساب روزی می‌دهد.

﴿قُلْ يٰعِبَادِ الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ (۲)

بگو: ای بندگان مؤمنم! از پروردگارتان پروا کنید. برای کسانی که در این دنیا اعمال شایسته انجام داده‌اند، پاداش نیکی است و زمین خدا گسترده است [بر شماست از سرزمینی که دچار مضیقه دینی هستید به سرزمینی دیگر مهاجرت کنید]. فقط شکیبایان پاداششان را کامل و بدون حساب دریافت خواهند کرد.

﴿لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَءَامَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ (۳)

بر کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته انجام داده‌اند نسبت به آنچه

۱- نور (۲۴): ۳۸.

۲- زمر (۳۹): ۱۰.

۳- مائده (۵): ۹۳.

[پیش از حکم تحریم، از مسکرات و منافع قمار و سایر مُحَرَّمات] خورده‌اند، گناهی نیست، هرگاه بپرهیزند و ایمان [واقعی] آورند و [خالصانه] کارهای شایسته انجام دهند؛ سپس پرهیزکاری را تداوم بخشند و ایمان خود را ادامه دهند، و بر پرهیزکاری پافشاری ورزند و کار نیک بجا آورند؛ و خدا نیکوکاران را دوست دارد.

﴿وَأَتَّقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ (۱)

و در راه خدا انفاق کنید و [با ترک این کار پسندیده، یا هزینه کردن مال در راه نامشروع] خود را به هلاکت نیندازید، و نیکی کنید که یقیناً خدا نیکوکاران را دوست دارد.

﴿فَأَتَاهُمُ اللَّهُ تَوَابَ الدُّنْيَا وَحَسَنَ تَوَابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ (۲)

پس خدا پاداش این دنیا و پاداش نیک آخرت را به آنان عطا فرمود؛ و خدا نیکوکاران را دوست دارد.

فرشتگان حافظ اعمال

در جملات پایانی این بخش از دعا، حضرت زین العابدین علیه السلام عرضه می‌دارد: «الهی زحمت و رنج ما را بر نویسندگان گرامی آسان گردان و نامه‌های ما را از حسنات و نیکی‌های ما پُرساز و ما را نزد آنان به بدی کردارمان مفتضح و رسوا مساز.»

مسأله کتاب یا پرونده یا نامه اعمال که امروز بسته و در فردای قیامت باز است،

۱ - بقره (۲): ۱۹۵.

۲ - آل عمران (۳): ۱۴۸.

مسأله‌ای عظیم و وحشت‌آور و حقیقتی است که در قرآن مجید به طور مکرر به آن اشاره شده است و کتاب خدا در این زمینه به انسان هشدار داده که مواظب و مراقب باشد که پرونده‌اش با خطوط گناه و معصیت سیاه نشود.

قرآن مجید، کرام کاتبین و رقیب و عتید، دست و پا و پوست و زمین را حافظ اعمال انسان و تکمیل‌کنندگان پرونده آدمی می‌داند. قرآن کریم، خداوند و پیامبر و ائمه معصومین را شاهدان اعمال انسان معرفی فرموده و راه هر عذری را به روی انسان بسته است.

﴿وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لِحَافِظِينَ * كِرَامًا كَاتِبِينَ * يَعْلمُونَ مَا تَفْعَلُونَ * إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ * وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ﴾^(۱)

و بی‌تردید بر شما نگهبانانی گماشته‌اند * بزرگوارانی نویسنده * که آنچه را [از خیر و شر] انجام می‌دهید، می‌دانند [و ضبط می‌کنند]. * به یقین نیکان در نعمت فراوانی قرار دارند * و مسلماً گناهکاران در دوزخ‌اند.

«این حافظان، فرشتگان و قدرت‌های مافوق و محیط بر انسانند که اعمال و آثار را حفظ و ثبت می‌کنند و به صورت ثابت نگه می‌دارند. آن چنانکه صفات و خواص ثبت و متراکم شده در صفحه‌های ذرات هسته یاخته‌های نسلی و نطفه و در سراسر ساختمان انسان، از نظرهای نافذ و علمی نهان است و جز از طریق وحی، اوصاف آنها را نمی‌توان دریافت.

این آیات، این‌گونه فرشتگان و مبادی ناپیدا را به چهار صفت توصیف نموده است که سه صفت آن به صورت اسمی آمده و دلالت بر ثبات دارد. آخرین صفت، یا جمله فعلیه‌ای است که مبین استمرار است و «ما» در میان دو فعل دلالت بر تعمیم دارد: این نگهبانان گرامی و نویسندگانند، آنها می‌دانند هر چه را که انجام

می دهید.

بیان این اوصاف خاص: حافظین، کرام، کاتبین، یعلمون... در آن حدّ و برای آن است که انسان دچار غرور و غفلت نشود و مراقب اندیشه‌ها و اعمال خود باشد. وصف کرام در بین این اوصاف، انسان گناهکار را امیدوار می‌نماید؛ زیرا این فرشتگان حافظ و کاتب چون کرام و نماینده ربّ کریم‌اند از ثبت و ابقای گناه تا می‌توانند چشم می‌پوشند و اعمال و نیات خیر و مؤثر در کمال را اگرچه اندک باشد ثبت و نگهداری می‌کنند و آن را می‌افزایند و از این طریق انسان را در مسیر کرامت و تکامل که قانون اصیل عالم است پیش می‌برند. آنچه در روایات معصومین در اوصاف این فرشتگان آمده مطابق همین حقیقت است.

کلام شیخ صدوق درباره فرشتگان

خلاصه این روایات را شیخ صدوق رحمته الله علیه چنین بیان کرده است:

«هیچ بنده‌ای نیست مگر آن که بر او دو فرشته گماشته شده است که همه اعمال او را می‌نویسند. کسی که قصد کار نیکی نماید و آن را انجام ندهد، برایش یک حسنه می‌نویسند و اگر انجام دهد ده حسنه می‌نویسند. او اگر قصد سیئه نماید آن را نمی‌نویسند تا آن که انجام دهد و چون انجام داد تا هفت ساعت از نوشتن آن خودداری می‌کنند، تا اگر توبه کرد نمی‌نویسند و اگر توبه نکرد یک سیئه می‌نویسند. (۱)»

این فرشته‌ها هر عمل کوچک و بزرگ تا دمیدن در خاکستر را می‌نویسند؛ تا مرد مسلمان ساکت است «محسن» نوشته می‌شود و چون سخن گفت «محسن» یا «مُسیء» شمرده می‌شود.

۱- الاعتقادات، شیخ صدوق: ۶۸.

حفظ و ثبت اعمال به وسیله این گونه حافظان به صورت محیط سرسبز و نعمت‌های پایداری درمی‌آید که ابرار در آن با خوشی و رفاه به سر می‌برند و به صورت دوزخ درمی‌آید که فجّار در آن می‌سوزند.

شیخ صدوق رحمته الله از ائمه معصومین علیهم السلام نقل می‌کند که:

جای این دو فرشته از وجود فرزند آدم، در ترقوتین^(۱) می‌باشد. آن که سمت راست است نیکی‌ها را می‌نویسد و آن که سمت چپ است بدی‌ها را؛ اعمال بنده را دو فرشته در روز و دو فرشته در شب می‌نویسند.^(۲)

این بیان که جای این نوع فرشتگان را از وجود آدمی در ترقوتین نشان داده است، مثل و تشبیهی است مانند:

﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾^(۳)

و ما به او از رگ گردن نزدیک‌تریم.

و شاید محلّ واقعی یا جای عمل این گونه فرشتگان از این جهت در ترقوتین می‌باشد که مرکز اعصاب و معبر شریان‌ها و وریدهای بزرگ و مفصل میان سر و بدن است؛ از همین مرکز، اراده و فرمان منجّز به سوی اعضا و عمل و حرکت می‌گذرد و احساسات و انفعال‌ها که در سراسر بدن و خون و قلب حادث می‌شود به دستگاه مغز می‌رسد و پیوسته محلّ بروز عمل و عکس‌العمل می‌باشد.

دیگر دستگاه‌های بدن و نسوج مختلف، متأثر از انعکاسات پی در پی و مختلفی می‌گردند که به وسیله اعصاب و جریان خون از این مفصل در آنها منعکس و ثبت می‌شود و همه سلول‌های بدن صفحاتی برای ثبت این انعکاسات می‌باشند و سپس از آنها در نسل و صفحات نفوس و اعضای انسان و اجزا و طبیعت و زمان ثبت

۱- ترقوتین: نام دو استخوان بالای سینه و گردن در سمت راست و چپ بدن.

۲- الاعتقادات، شیخ صدوق: ۶۹.

۳- ق (۵۰): ۱۶.

می‌شوند.

مراقبان انسان در کلام امام علی علیه السلام

امیرالمؤمنین علیه السلام منشأ و محلّ و رستنگاه این مراقبان و نگهبانان را، در نفس و همه جوارح انسان نشان داده است:

«بدانید بندگان خدا که بر شما مراقبانی (رَصَدًا) از نفوس شما و جاسوسانی (عُيُونًا) از جوارح شما و نگهبانان راستینی (حُقَاطَ صِدْقٍ) هست که پیوسته اعمال شما و شماره نفوس‌های شما را نگه می‌دارند.

نه تاریکی شب دیجور شما را از چشم آنان پوشیده می‌دارد و نه درهای سخت و بسته از نفوذ آنها شما را دربر می‌گیرد.»^(۱)

از این بیان امیرالمؤمنین علیه السلام معلوم می‌شود که این نگهبانان از اعماق نفس و جوارح انسان که مراکز اندیشه و عمل‌اند رسته‌اند، بنابراین صفحات ثبت و ضبط آنها باید نخست، نفس انسان و جوارح باشد.

﴿وَكُلُّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَشْهُورًا﴾ * اِفْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿٢﴾

و عمل هر انسانی را برای همیشه ملازم او نموده‌ایم، و روز قیامت نوشته‌ای را [که کتاب عمل اوست] برای او بیرون می‌آوریم که آن را پیش رویش گشوده می‌بیند. [به او می‌گویند: کتاب خود را بخوان، کافی است که امروز خودت بر خود حسابگر باشی.

از این آیه نیز معلوم می‌شود که نامه اعمال و نویسندگان آن در وجود و با خود

۱ - نهج البلاغه: خطبه ۱۵۶.

۲ - اسراء (۱۷): ۱۳ - ۱۴.

انسان هستند؛ نامه هر کس پیچیده و فشرده است و در روز قیامت گشوده و باز می شود.» (۱)

تفسیری بر سجین و کتاب مرقوم

﴿كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سَجِّينٍ * وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَجِّينُ * كِتَابٌ مَّرْقُومٌ﴾ (۲)

اینچنین نیست که می پندارند [در آن روز] یقیناً پرونده بدکاران در سجین است. * و تو چه می دانی که سجین چیست؟ * قضا و سرنوشتی حتمی [برای خائنان] است.

سجین به قرینه وزن مبالغه و تقابل با علین، به معنای زندان بس سخت می باشد که گویا سختی و تنگی آن افزوده می شود: گمان و ناباوری مطلقین هیچ درست نیست؛ چه، در حقیقت نوشته یا نوشتن تبهکاران درباره و در شأن، یا در محیط یا در جهت سجین است؛ بنابراین معنی سجین زندان و محیط عذاب و رنج است که اندیشه و عمل تبهکاران در جهت آن پیش می رود و ثبات می یابد. این معنا موافق است با آنچه مفسران گفته یا نقل کرده اند:

«روح تبهکاران از آسمانها به سوی زمین و از زمین به سوی سجین رانده می شود که محل سپاهیان ابلیس است.»

سجین از چاههای جهنم است، سجین نام کتاب جامع دیوان شر است که در آن اعمال آنها ثبت می شود. زندان ابدی تبهکاران را که همیشه و با انواع عذاب در آن گرفتارند با تمثیل و تشبیه و مقایسه با سخت ترین زندانهای دنیا نمی توان شناخت.

۱ - پرتوی از قرآن: ۲۲۵، قسمت اول از جزء ۳۰.

۲ - مطلقین (۸۳): ۷ - ۹.

آن زندان را به صورت ثبت شده اعمال تبهکاران و ستمکاران می‌سازد و با اصرار به تبهکاری و گناه، دیوارهای آن هر چه ضخیم‌تر و بلندتر و اعماق آن بیشتر می‌گردد و از در و دیوار و محیط آن دود و آتشی برمی‌خیزد که آتشگیره و افروزنده‌اش انسان گناه‌پیشه و اعمال او می‌باشد و در آن نسیم رحمتی نمی‌وزد. آن زندان را جز از طریق وحی و اندیشه برتر نمی‌توان شناخت: ﴿وَمَا أَدْرِيكَ مَا سَجِّينٌ﴾.

دو کلمه: ﴿کِتَابٌ مَّرْقُومٌ﴾ تعریف و توصیف کوتاهی است برای اهل نظر و اندیشمندان، تا رابطه عمل و ثبات آن را با نهایت بروز آن دریابند و از دریچه این آیه و از دور به چگونگی سجین نظر کنند.

سجین کتاب است، چون صورت ثبت شده اعمالی است که در جهت محدود و اقشار طبیعت و هبوط‌گاه غرایز حیوانی و در خلاف جهت تعالی انسان می‌باشد؛ مرقوم است؛ زیرا تا اعمال، سخت و بارز و محکم نشود و از هر سو انسان را فرانگیرد، با تحوّل و توبه راه‌گریز از آن باز است، همین که اعمال به صورت عادات سپس ملکات و خویهای بارز و ثابت درآمد و بندها و دیوارهای آن محکم شد راه‌گریز از آن دشوار یا محال می‌شود و از هر سو و هر جهت دیدگاه بینش را می‌پوشاند و روح آزاد و بلندپرواز آدمی را در بند می‌گیرد و منافذ ادراک را جز در مسیر سجین و به سوی جهنّم می‌بندد.

تبهکاران سرکش و ستم‌پیشه که با طوفان شهوات و خودخواهیشان بندهای اخلاقی و وجدانی و قانونی را پاره می‌کنند و می‌کوشند تا از هر قید و بندی آزاد شوند چنان در همین جهان رفتار و خواهیشان مکتوب و مرقوم می‌گردد و به بندهای عادات و در میان دیوارهای گناه و سرکشی سجین خود گرفتار و زندانی می‌شوند که دیگر هیچ‌گونه خیر و صلاح خود و دیگران را نمی‌بینند و در آن نمی‌اندیشند و چنان گرفتار انعکاس اعمال و تضاد و کشمکش درونی و

وحشت‌زدگی ناشی از آنها می‌گردند که از سایه خود می‌هراسند و از لذات عقلی و بهره‌مندی از جمال هستی یکسره محروم می‌شوند و تنها راه آسایش و خوشی را در تخدیر احساس و اغفال عقل خود می‌یابند و چنان از قلوب و عواطف خلق و رحمت خالق رانده می‌گردند که با همه به دشمنی برمی‌خیزند و با نظر بد و کینه‌توزی می‌نگرند؛ اینها در میان دوستان و محافظان خود محروم و زندانی می‌شوند و این زندان پیوسته تنگتر و دشوارتر می‌گردد تا سراسر جهان و هستی برای چنین زندانی، بندی به صورت زندانی وحشت‌زا و پراز شکنجه می‌نماید.^(۱)

حضرت سجاد علیه السلام به پیشگاه حضرت ربّ العزّه عرضه می‌دارد:

«الهی! زحمت و رنج ما را بر نویسندگان گرامی آسان گردان و نامه‌های ما را از حسنات و نیکی‌های ما پُر ساز و ما را نزد آنان به بدی کردارهای خود رسوا مکن.»

اگر کسی بخواهد پرونده و کتابی پاک و نورانی و ملکوتی و مورد رضایت حق داشته باشد و در قیامت در صف سر بلندان و عاشقان و مخلصان قرار گیرد، باید در وادی معرفت قدم زند و دل از نور حقیقت با کمک نبوت و امامت روشن سازد و تمام حرکات و اعمال خود را هماهنگ با واقعیت‌های الهیه نماید و پروانه‌سان در عشق محبوب بسوزد تا از او هویتی جز هویت حق نماند و پروانه‌سان در عشق محبوب بسوزد تا از او هویتی جز هویت حق نماند که ادعا و سهل‌انگاری و سستی و عافیت‌طلبی نه این که نفعی ندارد، بلکه محرک‌هایی است که انسان را از آسمان به زمین رانده و به چاه سجّین در می‌اندازد.

در هر صورت ساعات پر قیمت روز را با توجه به حضرت حق و یاد قیامت و این که فرشتگان مأمور حفظ عمل، تمام حرکات انسان را به دستور خداوند می‌نویسند و ثبت و ضبط می‌کنند و با عمل صالح و ادای واجبات و کسب حلال و رفع حاجت حاجتمندان و نیاز نیازداران، قدردانی کنید تا به سعادت ابدی نایل

۱- پرتوی از قرآن: ۲۴۱، قسمت اول از جزء ۳۰.

گشته و از حسرت و پشیمانی غیر قابل جبران در امان مانده، به لطف و عنایت و رحمت واسعه حضرت محبوب به بهشت عنبر سرشت و رضوان الله اکبر و همنشینی با انبیا و شهدا و صدیقین و صالحین برسید.

محاسبه اعمال در روایات

پیامبر گرامی اسلام ﷺ می فرماید:

حَاسِبُوا أَنْفُسَكُمْ قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا، وَ زِنُوهَا قَبْلَ أَنْ تُوزَنُوا، وَ تَجَهَّزُوا
لِلْعَرْضِ الْأَكْبَرِ. (۱)

خودتان به حساب خود برسید قبل از این که در دادگاههای قیامت به حسابتان برسند. و خویش را وزن کنید تا معلوم شود چه اندازه بار معنوی دارید، قبل از این که شما را با میزانهای قیامت وزن نمایند. و برای برخورد به عرض اکبر و قیامت کبری خود را آماده کنید.

حضرت امام کاظم علیه السلام فرمود:

لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يُحَاسِبْ نَفْسَهُ فِي كُلِّ يَوْمٍ، فَإِنْ عَمِلَ حَسَنًا إِزْدَادَ اللَّهُ شُكْرًا،
وَ إِنْ عَمِلَ سَيِّئًا اسْتَعْفَرَ اللَّهُ وَ تَابَ إِلَيْهِ. (۲)

از ما نیست آن که در هر روز به محاسبه خود برنخیزد؛ اگر نیکی انجام داده به شکر حق بیفزاید و اگر بدی انجام داده استغفار کند و از عمل زشتش بازگردد.

امام حسن مجتبی علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می فرماید:

لَا يَكُونُ الْعَبْدُ مُؤْمِنًا حَتَّى يُحَاسِبَ نَفْسَهُ أَشَدَّ مِنْ مُحَاسَبَةِ الشَّرِيكِ

۱ - بحار الأنوار: ۷۳/۶۷، باب ۴۵، حدیث ۲۶؛ محاسبه النفس: ۱۳.

۲ - محاسبه النفس: ۱۳؛ مستدرک الوسائل: ۱۲/۱۵۳، باب ۹۵، حدیث ۱۳۷۵۹.

شَرِيكُهُ، وَ السَّيِّدِ عَبْدُهُ. (۱)

بنده، مؤمن نیست مگر آن که از خودش حساب بکشد سخت تر از شریک از شریکش و مولا از عبدش.

امام صادق علیه السلام از پدر بزرگوارش حضرت باقر علیه السلام نقل می کند:

مَا مِنْ يَوْمٍ يَأْتِي عَلَى ابْنِ آدَمَ إِلَّا قَالَ ذَلِكَ الْيَوْمَ: يَا بَنَ آدَمَ، أَنَا يَوْمٌ جَدِيدٌ وَ
أَنَا عَلَيْكَ شَهِيدٌ، فَأَفْعَلْ بِي خَيْرًا، وَاعْمَلْ فِي خَيْرٍ أَسْهَلُ لَكَ فِي يَوْمِ
الْقِيَامَةِ، فَإِنَّكَ لَنْ تَرَانِي بَعْدَهَا أَبَدًا. (۲)

هیچ روزی بر فرزند آدم نمی رسد مگر آن که آن روز به انسان می گوید: ای آدمیزاده، من روز جدیدی هستم و از جانب خدا بر تمام برنامه های تو شادم، با من به نیکی برخورد کن و ساعات مرا به عمل خیر بگذران، تا در محاسبات قیامت بر تو آسان باشم. به حقیقت بدان که پس از این مرا نخواهی دید.

حضرت علی بن الحسین علیه السلام فرمود:

إِنَّ الْمَلَكَ الْمُوَكَّلَ بِالْعَبْدِ يَكْتُبُ فِي صَحِيفَةِ أَعْمَالِهِ، فَأَعْمَلُوا بِأُولِيهَا وَ
آخِرَهَا خَيْرًا يُعْفَوْكُمْ مَا بَيْنَ ذَلِكَ. (۳)

فرشته مأمور به انسان، اعمال را در پرونده می نویسد، اول و آخر صفحه عمل را به خیر و نیکی بنویسید، ما بین آن دو بر شما بخشیده شود.

امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می کند:

طُوبَى لِمَنْ وُجِدَ فِي صَحِيفَةِ عَمَلِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَحْتَ كُلِّ ذَنْبٍ

۱- وسائل الشیعه: ۹۹/۱۶، باب ۹۶، حدیث ۲۱۰۸۳؛ محاسبه النفس: ۱۳.

۲- محاسبه النفس: ۱۴؛ مستدرک الوسائل: ۲۰۴/۵، باب ۲۵، حدیث ۵۶۹۸، با کمی اختلاف.

۳- محاسبه النفس: ۱۴؛ بحار الأنوار: ۳۲۸/۵، باب ۱۷، حدیث ۲۵.

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ. (۱)

خوشا به حال کسی که در پرونده عملش در قیامت کنار هر گناهی توبه یافت شود.

دنیا در کلام امیرالمؤمنین علیه السلام

امیرالمؤمنین علیه السلام وارد بازار بصره شد، مشاهده نمود مردم عجیب سرگرم تجارت و داد و ستد هستند، گریه سختی کرد و فرمود:

يَا عِبِيدَ الدُّنْيَا وَ عَمَالَ أَهْلِهَا، إِذَا كُنْتُمْ بِالنَّهَارِ تَخْلِفُونَ، وَ بِاللَّيْلِ فِي فُرْشِكُمْ تَنَامُونَ، وَ فِي خِلَالِ ذَلِكَ عَنِ الْآخِرَةِ تَعْفَلُونَ، فَمَتَى تَحْرُزُونَ الزَّادَ وَ تَفَكَّرُونَ فِي الْمَعَادِ. (۲)

ای بندگان دنیا و کارگران مادیگران، شما که روزها سرگرم سوگند خوردنید و به شب در رختخواب به خواب اندرید و در بین روز و شب از آخرت غافلید، پس چه وقت زاد و توشه برای آینده تهیه می‌کنید و چه زمان به فکر قیامت می‌افتید؟

سعی کنیم دنیای ما دنیای مبعوض حق نشود که چنین دنیایی انسان را به هلاکت ابدی و شقاوت دائمی و سرمدی دچار می‌کند. ما می‌توانیم از دنیای خود بر اساس دستورهای حضرت حق مزرعه آخرت را بسازیم. اگر برنامه‌های باطنی و ظاهری ما هماهنگ با حقایق ملکوتیه و واقعیت‌های الهیه باشد، دنیای ما مزرعه آخرت، ورنه دنیای ما مسیری به سوی سجین و جهنم است.

۱ - بحار الأنوار: ۲۸۰/۹۰، باب ۱۵، حدیث ۱۵؛ محاسبه النفس: ۱۵.

۲ - مستدرک الوسائل: ۲۷۴/۱۳، باب ۲۱، حدیث ۱۵۳۳۵؛ الأمالی، شیخ مفید: ۱۱۸، حدیث ۳.

دنیا در کلام امام سجّاد علیه السلام

محمد بن مسلم بن شهاب می‌گوید:

«از حضرت علی بن الحسین علیهما السلام سؤال شد: چه عملی نزد خداوند افضل است؟ فرمود: بعد از معرفت خدا و رسول، برنامه‌ای بالاتر از بغض دنیای مذموم و زندگی غلط نیست که برای این بغض جهات کثیره‌ای از صفات حسنه و اعمال صالحه هست.

برای معاصی شعبه‌های زیادی هست. اول چیزی که به آن معصیت خدا شد کبر از پذیرش حق بود و آن معصیتی بود که ابلیس دچار آن شد، از قبول حق ابا کرد و استکبار به خرج داد و از کافران شد. و حرص بود که آدم و حوا دچارش شدند، چنانکه در قرآن مجید فرموده:

﴿كُلًّا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمْ وَلَا تَقْرَبُوا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونُوا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾^(۱)

و از هر جا [و هر نوع میوه‌ای] که خواستید بخورید، و به این درخت نزدیک مشوید که از ستمکاران [بر خود] خواهید شد.

چیزی که به آن نیاز نداشتند در حالی که از آن نهی شده بودند به طرفش رفتند و این صفت به فرزندان‌شان منتقل شد به نحوی که اکثر چیزی که مردم به دنبال آن می‌روند به آن حاجت ندارند.

سپس حسد بود و آن گناهی بود که فرزند آدم دچارش شد و به سبب آن برادرش را به قتل رساند.

از اینهاست که عشق شدید به زن و دنیا و ریاست و راحت و عافیت و اضافه سخن گفتن و برتری جویی و ثروت پدید می‌آید.

تمام این خصال ناپسند در عشق غلط به دنیا جمع است. انبیا و علما بعد از

۱- اعراف (۷): ۱۹.

شناختی که از این واقعیت‌های داشتند فرمودند:

حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ. وَ الدُّنْيَا دُنْيَاءُن: دُنْيَا بِلَاغٍ وَ دُنْيَا مَلْعُونَةٌ. (۱)

عشق زیاد به دنیا رأس هر گناهی است. و دنیا دو دنیاست: دنیایی که انسان را به کمال و رشد و حقیقت می‌رساند و دنیایی که آدمی را از تمام واقعیت‌ها محروم می‌نماید.

حضرت باقر علیه السلام از امام سجّاد حضرت زین العابدین علیه السلام دربارهٔ برخورد صحیح اولیای الهی به دنیا روایت می‌کند:

«بدانید که دنیا به شما پشت کرده و آخرت به شما روی آورده؛ برای هر یک از این دو فرزندان است، پس شما از فرزندان آخرت باشید و از این که فرزند دنیا قرار گیرید بپرهیزید.

بباید نسبت به دنیایی که حجاب بین شما و خداست بی رغبت گردید و به آخرت میل پیدا کنید.

بی رغبتان، زمین را بساط زندگی قرار داده و خاک را فرش خود نموده و آب را غذای پاکیزهٔ خود انتخاب کرده‌اند. آن چنان از دنیا بریده‌اند که گویی در آن نیستند. آگاه باشید، مشتاق به بهشت خالی از شهوات است و بیمناک از جهنم بریده از محرّمات.

آن که زاهد است سختی‌ها بر او آسان است. خدا را بندگانی است دارای بصیرتی بالا؛ همچون آنانند که اهل بهشت را در بهشت جاودانه می‌بینند و همچون که اهل جهنم را در عذاب همیشگی مشاهده می‌کنند. همهٔ مردم از شرّ آنان در امانند و ایشان را قلبی محزون و نفسی عقیف و حاجاتی خفیف است.

۱ - الکافی، ۲/۱۳۰، حدیث ۱۱؛ وسائل الشیعه: ۸/۱۶، باب ۶۱، حدیث ۲۰۸۲۲؛ المحجة البیضاء: ۳۶۵/۵.

ایام دنیا را که ایام کمی است در برابر عبادت و مصیبت و معصیت صبر می‌کنند و از این راه به راحت جاوید که در آخرت میسر است می‌رسند.

به هنگام شب برای عبادت بر پا می‌ایستند در حالی که اشک دیدگانشان بر صورت جاری است، برای آزادی از عذاب فردا به درگاه حضرت ربّ الارباب به تضرّع و زاری‌اند.

به هنگام روز در بردباری، در بصیرت، در نیکوکاری و در پرهیزکاری به سر می‌برند.

از خوفی که در عبادت از عظمت محبوب و عذاب قیامت دارند بدنشان فوق‌العاده نحیف و لاغر است، هر کس به آنان بنگرد، گوید مریض است، در حالی که مریض نیستند، یا گوید مجنون است، در حالی که جنون ندارد، اینان را از یاد جهنّم و آنچه در اوست امری عظیم به جان رسیده است.»^(۱)

فیض عاشق، آن سالک عارف، می‌فرماید:

ز خود سری بدر آرم چه خوش بود به خدا

ز پوست مغز بر آرم چو خوش بود به خدا

فکنده‌ام دل و جان را به قُلُومُ غم عشق

اگر دُری به کف آرم چه خوش بود به خدا

کنم ز خویش تهی خویش را ز خود بِرَهَم

ز غم دمار بر آرم چه خوش بود به خدا

زدیم از رخ جان زنگ نقش هر دو جهان

که رو به روی تو آرم چه خوش بود به خدا

۱- الکافی: ۱۳۱/۲ - ۱۳۲، حدیث ۱۵؛ بحار الأنوار: ۴۳/۷ - ۴۴، باب ۱۲۲، حدیث ۱۸؛ المحجة البیضاء: ۳۶۴/۵.

کنم ز صورت هر چیز رو به معنی آن

عدد دگر نشمارم چه خوش بود به خدا

(فیض کاشانی)

[﴿۱۶﴾ اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ لَنَا فِي كُلِّ سَاعَةٍ مِنْ سَاعَاتِهِ حَظًّا
 مِنْ عِبَادِكَ وَ نَصِيبًا مِنْ شُكْرِكَ وَ شَاهِدَ صِدْقِي مِنْ
 مَلَائِكَتِكَ ﴿۱۷﴾ اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ
 احْفَظْنَا مِنْ بَيْنِ اَيْدِيْنَا وَ مِنْ خَلْفِنَا وَ عَنِ اَيْمَانِنَا وَ عَنِ
 سَمَائِلِنَا وَ مِنْ جَمِيعِ نَوَاحِيْنَا، حِفْظًا عَاصِمًا مِنْ
 مَعْصِيَتِكَ، هَادِيًا اِلَى طَاعَتِكَ، مُسْتَعْمِلًا لِمَحَبَّتِكَ
 ﴿۱۸﴾ اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ وَفِّقْنَا فِي يَوْمِنَا
 هَذَا وَ لَيْلَتِنَا هَذِهِ وَ فِي جَمِيعِ اَيَّامِنَا لِاسْتِعْمَالِ الْخَيْرِ وَ
 هِجْرَانِ الشَّرِّ وَ شُكْرِ النِّعَمِ وَ اتِّبَاعِ السُّنَنِ وَ مُجَانَبَةِ
 الْبِدْعِ وَ الْاَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ حِيَاطَةِ
 الْاِسْلَامِ وَ انْتِقَاصِ الْبَاطِلِ وَ اِذْلَالِهِ وَ نُصْرَةِ الْحَقِّ وَ
 اِعْزَازِهِ وَ اِرْشَادِ الضَّالِّ وَ مُعَاوَنَةِ الضَّعِيفِ وَ اِذْرَاكِ
 اَللّٰهُمَّ]

خدایا! در هر ساعتی از ساعات روز بهره‌ای از بندگیت، و سهمی از
 شکرگزاریت، و شاهد راستی از فرشتگانت برای ما قرار ده.
 خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، و ما را از پیش رو، و پشت سر و طرف
 راست و جانب چپ و از تمام سمت و سویمان، حفظ کن، حفظی که ما را از
 نافرمانیت باز دارد، و به فرمانبرداریت راهنمایی کند، و برای عشق و محبتت به
 کار گیرد.

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، و ما را در این روز و شبمان، و در تمام ایاممان برای این امور موفق بدار: به کارگیری خیر، و دوری از شر، و شکر نعمت‌ها و پیروی از روش‌های نیک، و دوری از بدعت‌ها، و امر به معروف، و نهی از منکر، و پاسداری از اسلام و کم کردن و خوار ساختن باطل، و یاری و گرمی داشت حق، و راهنمایی گمراه، و کمک کردن به ناتوان، و پناه دادن به درمانده و گرفتار.

سه حقیقت مهم برای انسان‌های صالح

- ۱- ملاقات با عباد صالح حق و نفس و گفتار و اخلاقشان، سراسر درس و موجب نورانیت و روشنایی قلب و حیات دل و رشد روح است.
- ۲- ادای شکر نعمت‌های باطنی و ظاهری و توفیقاتی که در همه امور نصیب انسان می‌گردد.
- ۳- با انجام عبادات و طاعات و هر عمل خیر و تقوا و پرهیزکاری و دوری از حرام و معصیت، فرشتگان نویسنده را شاهد صادق بر خود قرار دهد. اینها همه حظ و نصیبی است که خیر دنیا و آخرت و سعادت امروز و فردای انسان را تأمین می‌نماید.

حصنِ حصینِ حفظ و امان حق

انسان از ابتدای ولادت تا لحظه خروج از دنیا به خصوص وقتی که در مدار تکلیف و مسؤولیت است، در معرض انواع خطرها و طوفان‌هایی است که اگر از خود مراقبت و مواظبت ننماید، درخت سعادت جاودانیش با آتش آن خطرات و طوفان‌ها از ریشه خواهد سوخت.

مراقبت و مواظبت از هویت الهی و ملکوتی خود، در سایه عقاید صحیح و

اخلاق حسنه و اعمال صالحه میسر است و جز این، راهی برای سلامت ماندن از خطر وجود ندارد. در این مسیر باید باطن و ظاهر خویش را تسلیم خواسته‌های الهی کرد و یک لحظه از هجوم شیاطین و خناسان غافل نماند.

ابلیس و ارتش خطرناکش که جاهلان و معاندان و دشمنان حقیقت هستند، کمترین رحمی به انسان ندارند و راحت آنان در این است که خوبی‌های انسان را به باد داده و آدمی را به قعر جهنم رهنمون شوند. او و دستیارانش، دشمنان قسم خورده انسانند و در پیشگاه حضرت احدیت سوگند شدید یاد کرده که از همه طرف و از همه جانب به انسان حمله کرده و او را از حق و حقیقت جدا سازند.

خداوند هم به آنان هشدار داده که شما را بر عباد من سلطه و سلطنت و تسلط و حکومت نیست، تنها کاری که از شما بر می‌آید اغواگری است که اگر انسان‌ها با فراهم بودن تمام وسایل هدایت به اغوای شما تن دهند من جهنم را از شما و پیروانتان پر خواهم کرد.

شیطان و حزیش کاری جز کینه و حقد و حسد و دشمنی با ما ندارند و هدف ایشان بریدن ما از حق و حقیقت است و تنها راه محفوظ ماندن ما از خطرات آنان، ایمان به خدا و روز قیامت و فرشتگان و کتاب و نبوت و امامت و آراستگی به حسنات و پیراستگی از رذایل و انجام واجبات و ترک محرّمات که حصن حصین الهی و منطقه امن و امان ملکوتی است می‌باشد، از شیطان و منطقه او خود را حفظ کرده و در امان حضرت ربّ العزّه قرار خواهیم گرفت.

قرآن مجید هجوم زیان‌آور شیطان را از هر جهت به انسان گوشزد فرموده است:

﴿قَالَ فِيمَا أُغْوَيْتَنِي لَأَفْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ * ثُمَّ لَا يَبُيِّنُهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ * قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْذُومًا مَدْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ﴾

أَجْمَعِينَ ﴿١﴾

گفت: به سبب این که مرا به بیراهه و گمراهی انداختی، یقیناً بر سر راه راست تو [که رهروانش را به سعادت ابدی می‌رساند] در کمین آنان خواهم نشست. * سپس از پیش رو و پشت سر و از طرف راست و از جانب چپشان بر آنان می‌تازم و [تا جایی آنان را دچار وسوسه و اغواگری می‌کنم که] بیشترشان را سپاس‌گزار نخواهی یافت. * خدا فرمود: از این جایگاه و منزلت نکوهیده و مطرود بیرون شو که قطعاً هر که از آنان از تو پیروی کند، بی‌تردید جهنم را از همه شما لبریز خواهد کرد.

پیش رو، پشت سر، راست و چپ، اصطلاح است، می‌گوییم فلانی از چهار طرف محاصره شد.

حضرت باقر علیه السلام در ذیل این آیه می‌فرماید:

﴿مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ﴾ مَعْنَاهُ: أُهُونُ عَلَيْهِمْ أَمْرُ الْآخِرَةِ،

منظور شیطان از پیش رو، سبک کردن امر آخرت در نظر بنی آدم است.

﴿مِنْ خَلْفِهِمْ﴾ أَمْرُهُمْ بِجَمْعِ الْأَمْوَالِ وَالْبُخْلِ بِهَا عَنِ الْحُقُوقِ لِتَبْقَى لِيُورَثَهُمْ،

و منظورش از پشت سر، امر به جمع مال و بخل ورزیدن از حقوق مالی است، تا بدون بهره‌گیری از مال برای آخرت، بمیرند و محصول زحمات خود را برای ورثه بگذارند.

﴿عَنْ أَيْمَانِهِمْ﴾ أُنْفِسُهُ عَلَيْهِمْ أَمْرَ دِينِهِمْ بِتَرْكِ الصَّلَاةِ وَتَحْسِينِ الشُّبُهَةِ،

منظورش از دست راست، آن است که: با جلوه دادن گمراهی و ضلالت و نیکو

نشان دادن شبهه، امر دین و دینداری را بر آنان فاسد می‌کنم، تا از لباس حقیقت عریان شوند و به چاه عمیق ضلالت سرنگون گردند.

﴿عَنْ شَمَائِلِهِمْ بِتَحْبِيبِ اللَّذَاتِ إِلَيْهِمْ وَ تَغْلِيْبِ الشَّهَوَاتِ عَلَى قُلُوبِهِمْ﴾^(۱)

منظورش از دست چپ آن است که: لذات غلط را محبوب آنان نموده و شهوات سعادت سوز را بر قلبشان حاکم می‌کنم.

الهی! اگر عنایت و رحمت تو نباشد و اگر توفیق خاص تو رفیق راه نگردد، به هیچ صورت راه نجاتی برای ما ضعیفان نخواهد بود.

به قول فیض آن شوریده شیدا:

شرابی ز جام خطابی فرست	الهی به کامم شرابی فرست
دگر باره از نو شرابی فرست	مرا کُشت رنجِ خمار آست
به دُردی کُشانت که تابی فرست	دلِ ما صفا یابد از زنگِ غم
به جام شرابم حبابی فرست	ز سر جوش خمخانه حبّ خویش
به ساقی کوثر که آبی فرست	به لب تشنه چشمه معرفت
ز جام طهورم شرابی فرست	به عصیان سراپای آلوده‌ام
امیری به ملک خرابی فرست	به معمار می‌کن حوالت مرا
بدین کشتزارم سحابی فرست	به دل تخم امید کِشتم بسی
مرا رحمت بی حسابی فرست	ز دریای غفران و ابر کرم
ز سوی یمینم کتابی فرست	برای براتم ز آتشکده
ز معنای بگرم لبابی فرست	ز قشر سخن فیض دلگیر شد

(فیض کاشانی)

۱ - مجمع البیان فی تفسیر القرآن: ۲۲۷/۴، ذیل آیه ۱۷ سورة اعراف؛ تفسیر نورالتقلین: ۱۱/۲، حدیث

برای هر کدام از سیزده موردی که امام سجّاد علیه السلام در ضمن دعا بیان کرده‌اند توضیحی مختصر بیان می‌شود.

۱ - کار خیر

سُئِلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام عَنِ الْخَيْرِ مَا هُوَ؟ فَقَالَ: لَيْسَ الْخَيْرُ أَنْ يَكْثُرَ مَالُكَ
وَأَنَّكَ، وَلَكِنَّ الْخَيْرَ أَنْ يَكْثُرَ عِلْمُكَ وَأَنْ يَعْظُمَ حِلْمُكَ. (۱)

از امیرالمؤمنین علیه السلام پرسیدند: خیر چیست؟ حضرت فرمود: خیر این نیست که مال و فرزندان فراوان شود، خیر در این است که بر دانش افزوده گردد و حلم و بردباریت عظیم شود.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا أَنْفَقَ النَّاسُ مِنْ نَفَقَةٍ أَحَبَّ مِنْ قَوْلِ الْخَيْرِ. (۲)
سوگند به آن کسی که جانم در دست اوست، مردم انفاقی محبوب‌تر از گفتار نیک نکرده‌اند.

حضرت موسی بن جعفر از امام صادق علیه السلام روایت می‌فرماید:

أَحْسَنُ مِنَ الصَّدَقِ قَائِلُهُ، وَخَيْرٌ مِنَ الْخَيْرِ فَاعِلُهُ. (۳)
بهتر از راستگویی، شخص راستگو و بهتر از نیکی، شخص نیکوکار است.

حضرت صادق علیه السلام فرمود:

إِذَا أُرِدْتَ شَيْئًا مِنَ الْخَيْرِ فَلَا تُؤَخَّرْهُ. (۴)

۱ - نهج البلاغه: حکمت ۹۴، بحار الأنوار: ۱۴۰/۷۲، باب ۵۴، حدیث ۵.

۲ - بحار الأنوار: ۳۱۱/۶۸، باب ۷۹، حدیث ۸؛ المحاسن: ۱۵/۱، باب ۹، حدیث ۴۱.

۳ - بحار الأنوار: ۴۰۴/۶۶، باب ۳۸، حدیث ۱۰۹؛ وسائل الشیعة: ۲۹۲/۱۶، باب ۱، حدیث ۲۱۵۷۸.

۴ - بحار الأنوار: ۲۱۵/۶۸، باب ۶۶، حدیث ۱۴؛ الکافی: ۱۴۲/۲، حدیث ۵.

چون قصد خیر کردی آن را به تأخیر مینداز.

۲- دوری از شرّ

منظور از شرّ در اینجا انواع گناهان و معاصی و خطاهاست که همه و همه محصول غرایز سرکش و شهوات شیطانی و هوای نفس و شیاطین و خناسان است که در قرآن مجید به همه آنها اشاره شده است.

﴿مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ * وَ مِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ﴾^(۱)

از زیان مخلوقاتی که [با انحرافشان از قوانین الهی به انسان] ضرر می‌رسانند، * و از زیان شب هنگامی که با تاریکی‌اش درآید [که در آن تاریکی انواع حیوانات موذی و انسان‌های فاسق و فاجر برای ضربه زدن به انسان در کمین‌اند].

﴿ما﴾ دلالت بر تعمیم و شمول دارد و اضافه شر به آن و فعل «خَلَقَ» و نسبت آن به خالق، اشاره به آن است که شر از خلق و ترکیب و امتزاج و تفصیل کاینات و مواد و قوا برمی‌آید، نه از عوالم امر و اراده فاعلی خالق، این شرور فقط همان مضاف به «ما خلق» است و در واقع، نمایشی از چگونگی نظر و اندیشه و دریافت انسان از حوادث متضاد می‌باشد و وجود عینی و مستقّلی ندارند.

پس اگر انسان خود را برتر آورد و در حریم قدرت رب رساند و به او ایمان آورده و پناهنده شود و با نظر ربوبی به حوادث و پدیده‌های جان بنگرد، از مواجهه با آنچه شر می‌نماید امنیت می‌یابد و در درون هر حادثه شر نمای خیری یا مقدمه خیری می‌نگرد و با بینش وسیع و نیروی اراده‌ای که در حریم رب می‌یابد، می‌تواند هر حادثه‌ای را رو به خیر و مقاصد برتر بگرداند و بالای امواج حوادث به سوی

ساحل خیر پیش رود. و به عکس برای فرد تنها و بی پناه که خود را از حریم پناهندگی رب برکنار داشته و درون حوادث واقع شده، هر موج حادثه و هر پدیده‌ای که از گریبان آفرینش یا از درون اجتماع یا از باطن اندیشه‌ها سرزند شر می‌نماید و در مسیر شرش پیش می‌برد.

نکره آمدن ﴿غاسق﴾ و قید ﴿اذا وقب﴾ شامل هرگونه تاریکی فشرده و فراگیرنده‌ای می‌شود که همه محیط و ظرف تابش را پر کند و هر روزنه نوری را مسدود نماید. مثال بارز «غاسق» تاریکی شب دیجور است که در آن راهزنان و جانوران و احلام و اوهام وحشت‌انگیز از لانه‌ها و کمین‌گاههای زیر زمین و خلال نفوس سربرمی‌آورند و تاخت و تاز می‌نمایند.

تاریکی فراگیرنده کفر و جهل و هوا و خشم و شهوت، مثال‌های دیگری از «غاسق إذا وقب» است که شر آنها از نفس آدمی و در اوست و خطیرتر از هر شری می‌باشد.

همین که این تاریکی‌های نفسانی، محیط درونی آدم را فراگرفت و نور ایمان و پرتو عقل و شعاع وجدان را خاموش داشت، غرایز و خویهای حیوانی و عقده‌ها از بندها و کمین‌گاههای درونی رها می‌شوند و چون جانورهای متنوع و متلون به تاخت و تاز درمی‌آیند و به مرکز فرمان و اراده یورش می‌آورند تا همین که آن را به دست گرفتند، همه قوا و جوارح را به خواست خود و در مسیر انجام شهوات و اوهام و زبانه‌های خشم خود به هر سو می‌گردانند و در این مسیر هر حد و قید و مانع قانونی و اخلاقی را از میان برمی‌دارند و هر استعداد و شخصیتی را درهم می‌شکنند و هر قدرت و نیرویی را در اختیار خود می‌گیرند.^(۱)

۱ - پرتوی از قرآن: ۲۰۶، قسمت دوم از جزء ۳۰.

۳- شکر نعمت

شکر، یاد نعمت‌ها و اظهار آن است. یعنی سپاس‌گویی و نیکوگفتن از احسان‌کننده که در حقیقت اعتراف به نعمت همراه با تعظیم و احترام است. تشکر بنده بر نعمت‌های ظاهری و باطنی که خداوند در اختیار او نهاده و از واجبات حتمیه و اولیه است.

خداوند در قرآن مجید بسیار بر شکرگزاری تأکید نموده است که بندگان همواره خود را ممنون او دانند و در نتیجه سر به طاعت او نهند و تسلیم فرامینش باشند. امام علی علیه السلام اسوه شاکران و مولای ستایشگران ربوبی می‌فرماید:

أَوَّلُ مَا يَجِبُ عَلَيْكُمْ لِلَّهِ سُبْحَانَهُ شُكْرُ أَيَادِيهِ وَابْتِغَاءُ مَرَاضِيهِ. (۱)

نخستین چیزی که بر شما در برابر خدای سبحان واجب است، سپاسگزاری از نعمت‌های او و فراهم آوردن موجبات خشنودی اوست..

خداوند درباره یکی از بندگان صالح خویش یعنی لقمان حکیم می‌فرماید:

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ﴾ (۲)

و به راستی ما به لقمان حکمت عطا کردیم که نسبت به خدا سپاس‌گزار و شاکر باش و هرکه سپاس‌گزار تنها به سود خود سپاس می‌گزارد، و هرکه ناسپاسی کند [به خدا زیان نمی‌زند، زیرا] خدا بی‌نیاز و ستوده است.

«هر چند حکمت معانی گسترده‌ای دارد از جمله گفته‌اند:

مجموعه‌ای از معرفت و علم و اخلاق پاک و تقوا و نور هدایت است. ولی اساس و هدف از اعطای حکمت از سوی خداوند به لقمان حکیم، شکرگزاری بوده

۱- غررالحکم: ۱۸۱، حدیث ۳۳۸۹.

۲- لقمان (۳۱: ۱۲).

است. و لقمان به خاطر امتیازهای عالی به مقام شکر دست یافت. انسان هرگاه نعمت‌های الهی را در جای خود به کار بگیرد سودش به خود او برمی‌گردد ولی اگر کفران نعمات کند، ضررش در وهله اول به خودش، سپس به دیگران می‌رسد.

در پایان آیه می‌فرماید: ﴿غَنِيٌّ حَمِيدٌ﴾ یعنی شکرگزار در برابر انسان‌های عادی یا نعمتی را به بخشنده می‌دهد و یا اگر چیزی نمی‌دهد با ستایش او مقامش را در نزد مردم بالا می‌برد ولی در مورد خداوند هیچکدام معنی ندارد؛ زیرا او از همگان بی‌نیاز است و همه ستایشگران به ویژه فرشتگان حمد او می‌گویند.

یک نکته پیرامون آیه قابل توجه است که کلمه شکر با صیغه فعل مضارع آمده که نشانه استمرار و همیشگی است ولی کفر با صیغه ماضی آمده که بر یک مرتبه هم صدق می‌کند، اشاره به این است که: کفران حتی یکبار سرانجام دردناکی دارد، اما شکرگزاری باید مستمر باشد تا انسان مسیر تکاملی خود را طی کند.^(۱)

حضرت صادق علیه السلام می‌فرماید:

أَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى مُوسَى: يَا مُوسَى أَشْكُرُ نِي حَقَّ شُكْرِي، فَقَالَ: يَا رَبِّ كَيْفَ أَشْكُرُكَ حَقَّ شُكْرِكَ، وَ لَيْسَ مِنْ شُكْرٍ أَشْكُرُكَ بِهِ إِلَّا وَأَنْتَ أَنْعَمْتَ بِهِ عَلَيَّ؟! فَقَالَ: يَا مُوسَى شَكَرْتُ نِي حَقَّ شُكْرِي حِينَ عَلِمْتُ أَنَّ ذَلِكَ مِنِّي. (۲)

خدای تعالی به موسی وحی فرمود: ای موسی! مرا چنانکه باید شکر کن. موسی عرض کرد: پروردگارا! چگونه تو را چنانکه باید شکر گویم حال آن که هر شکری که تو را می‌گویم خود نعمتی است که تو به من ارزانی داشته‌ای؟ فرمود: ای موسی! وقتی که بدانی توفیق آن شکر را هم من به تو داده‌ام، حق شکر مرا ادا کرده‌ای.

۱ - تفسیر نمونه: ۱۷/۳۶ - ۳۸، ذیل آیه ۱۲ سوره لقمان.

۲ - بحار الأنوار: ۱۳/۳۵۱، باب ۱۱، حدیث ۴۱؛ قصص الأنبياء، راوندی: ۱۶۱، حدیث ۱۷۸.

پس شکر کامل، اعتراف خاضعانه زبان درون در برابر خدای تعالی به عجز و ناتوانی از به جا آوردن کمترین شکر اوست؛ زیرا که توفیق شکرگزاری نعمت جدیدی است که باید بر آن شکر نمود.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

رسول خدا صلی الله علیه و آله در سفری بر ناقه خود سوار بود که ناگاه فرود آمد و پنج بار سجده کرد و دوباره سوار ناقه شد. همسفران پرسیدند:

ای رسول خدا! ما از شما رفتاری دیدیم که پیش از این ندیده بودیم؟ حضرت فرمود: «آری، جبرئیل علیه السلام نزد من آمد و مرا از جانب خدای عزوجل بشارت‌هایی داد. از اینرو خدا را در سجده سپاس گفتم و بر هر بشارتی سجده نمودم.»^(۱)

۴ - پیروی از سنت

مقصود از سنت، هر روش نیک و پسندیده‌ای که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام به آن عمل کرده‌اند و مسلمانان هم از آن الگو می‌گیرند که سیره عملی آنان می‌شود. در حقیقت پیروی از شیوه عملی پیامبر صلی الله علیه و آله در شریعت و مستحبات است که هر مسلمانی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را در آن امور نمونه عملی خود قرار می‌دهد. خداوند در سوره احزاب این نمونه را با ویژگی‌هایش به ما معرفی می‌فرماید:

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ
الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾^(۲)

یقیناً برای شما در [روش و رفتار] پیامبر خدا الگویی نیکویی است برای کسی که همواره به خدا و روز قیامت امید دارد؛ و خدا را بسیار یاد می‌کند.

۱ - الکافی: ۹۸/۲، حدیث ۲۴؛ بحار الأنوار: ۳۵/۶۸، باب ۶۱، حدیث ۱۹.

۲ - احزاب (۳۳): ۲۱.

بهترین الگو برای شما نه تنها در میدان جنگ که در تمام زندگی، وجود پیامبر ﷺ است روحیات عالی معنوی و اخلاقی و عمل به دستورهای خداوند در رسالت، از او مردی مقتدر و جذّاب ساخته بود.

اسوه، به معنی حالتی است که انسان به هنگام پیروی از دیگران به خود می‌گیرد. و به دیگری اقتدا و همراهی می‌کند. و یاران و مسلمانان هم دوره ایشان در همه مراحل زندگی حتی در جنگ‌ها همگام با حضرت و ظایف دینی را می‌آموختند تا جائی که مولای متقیان امیرمؤمنان علی علیه السلام در نهج البلاغه می‌فرماید:

وقتی تنور معرکه سرخ می‌شد، خود را به رسول الله صلی الله علیه و آله حفظ می‌کردیم، پس هیچکدام از ما به دشمن نزدیک‌تر از پیامبر صلی الله علیه و آله نبود. (۱)

معنای آن این است که وقتی ترس از دشمن زیاد می‌شد و جنگ به نهایت سختی می‌رسید، مسلمانان به جانبی که شخص رسول الله صلی الله علیه و آله در جنگ بود پناهنده می‌شدند و خداوند به برکت آن حضرت پیروزی را بر آنان نازل می‌کرد و به خاطر او از آنچه بیم داشتند ایمنی می‌یافتند.

و این پیروی برگرفته از سنت الهی و سنت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است که همه ما را به آن دعوت کرده‌اند.

امام علی علیه السلام برترین وسیله‌ای که متوسلان می‌توانند با آن به سوی خداوند تقرب جویند ایمان به خدا و پیامبر صلی الله علیه و آله می‌داند و می‌فرماید:

وَ اقْتَدُوا بِهِدِي نَبِيِّكُمْ فَإِنَّهُ أَفْضَلُ الْهُدَىٰ وَ اسْتَنْتُوا بِسُنَّتِهِ فَإِنَّهَا أَهْدَىٰ
السُّنَنِ. (۲)

به روش پیامبرتان اقتدا کنید که آن برترین روش و به سنت او رفتار نمایید

۱ - نهج البلاغه: ۸۲۸، فصل تذکر فيه شيئاً من إختيار غريب كلامه عليه السلام المحتاج إلى التفسير: حديث ۹.

۲ - نهج البلاغه: خطبة ۱۰۹.

که آن رهنماترین سنت هاست.

و رسول الله ﷺ هم به نیکی راهنمایی فرموده است که:

لَا قَوْلَ إِلَّا بِعَمَلٍ، وَ لَا قَوْلَ وَ لَا عَمَلَ إِلَّا بِنِيَّةٍ، وَ لَا قَوْلَ وَ لَا عَمَلَ وَ لَا نِيَّةَ إِلَّا بِإِصَابَةِ السُّنَّةِ. (۱)

هیچ گفتاری جز با کردار ارزش ندارد و هیچ گفتار و کرداری جز با نیت و هیچ گفتار و کردار و نیتی ارزشمند نیست مگر با سنت منطبق باشد.

به هر حال معیار قرار دادن سنت در اعمال، ملاک قبولی و ارزشمندی آنها می شود.

حضرت سجاد علیه السلام به این نکته اشاره فرمود:

إِنَّ أَفْضَلَ الْأَعْمَالِ عِنْدَ اللَّهِ مَا عُمِلَ بِالسُّنَّةِ وَ إِنْ قَلَّ. (۲)

برترین کارها نزد خداوند، آن است که بر طبق سنت عمل شود گرچه اندک باشد.

اما گاهی عده ای دانشمند نمای حسود با ساختن روش های نو یا وارد کردن امور غیر شرعی در دین که در زمان پیامبر اکرم ﷺ نبوده است به صورت علنی با پیامبر اسلام ﷺ مخالفت کرده اند؛ زیرا هر آنچه با کتاب خدا و سنت و اجماع بزرگان مخالف باشد بدعت و گمراهی است. و بدعت گذار در جایگاه بدی قرار می گیرد. رسول الله ﷺ به چنین افرادی هشدار داده و می فرماید:

«هان! هر عبادتی را جوش و خروشی است که سرانجام فروکش می کند. پس، هر کسی خروش عبادتش به سنت آرام گیرد هدایت شده است. و هر که با

۱- الکافی: ۷۰/۱، حدیث ۹۶؛ بحار الأنوار: ۲۰۸/۱، باب ۵، حدیث ۶.

۲- الکافی: ۷۰/۱، حدیث ۷؛ المحاسن: ۲۲۱/۱، حدیث ۱۳۳.

سنت من مخالفت کند گمراه شده است و عملش بر باد رفته است.»^(۱)

امام صادق علیه السلام در نامه‌ای به یارانش این انحراف در دین را با بیانی شیوا تذکر می‌فرماید:

بر شما باد آثار پیغمبر خدا و سنت و روش آن حضرت و آثار ائمه هدایت علیهم السلام از خاندان پیغمبر، پس از او و سنت آنان؛ چون هر که به چنین روشی ملتزم بود به راه هدایت رفته و هر که این را رها ساخت و از آن روی گرداند گمراه شد؛ زیرا آنان تنها کسانی هستند که خداوند به پیروی از آنها امر فرموده است.

به یقین پدرمان پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

مداومت بر عمل در راه آثار و سنت‌ها، گرچه اندک باشد، مورد رضای پروردگار است و نزد خداوند سودمندتر است از کوشش در اعمال بی‌پایه که ساخته و پرداخته هواست. آگاه باشید که پیروی از هواهای نفسانی و بدعت‌ها بدون این که از سوی خدا در آن هدایتی رسیده باشد؛ گمراهی است. و هر گمراهی بدعت و هر بدعت سرانجامش دوزخ خواهد بود.^(۲)

۵- دوری از بدعت

بدعت به برنامه‌ای گفته می‌شود که انسان از جانب خود به شرع مطهر نسبت دهد و آن را به عنوان برنامه دینی بر مردم حاکم نماید. بدعت جنایتی بس بزرگ و گناهی بس عظیم است که انسان اگر به جبرانش برنخیزد معلوم نیست به رحمت حضرت حق برسد.

۱- الکافی: ۸۵/۲، حدیث ۱؛ بحار الأنوار: ۲۰۹/۶۸، باب ۶۶، حدیث ۱.

۲- الکافی: ۸/۸، حدیث ۱؛ بحار الأنوار: ۲۱۷/۷۵، باب ۲۳، حدیث ۹۳.

امام صادق علیه السلام بدعت را از گناهان کبیره به حساب آورده و از قول رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرموده است:

مَنْ تَبَسَّمَ فِي وَجْهِ مُبْتَدِعٍ فَقَدْ أَعَانَ عَلَى هَدْمِ دِينِهِ. (۱)

هر کس در برابر بدعت‌گذاری تبسم کند، به نابودی دینش کمک کرده است.

امام علی علیه السلام فرمود:

مَنْ مَثَى إِلَى صَاحِبِ بَدْعَةٍ فَوَقَرَهُ فَقَدْ مَثَى فِي هَدْمِ الْإِسْلَامِ. (۲)

هر کس برای احترام به صاحب بدعت قدم بردارد، برای نابودی اسلام قدم برداشته است.

۶ و ۷- امر به معروف و نهی از منکر

قرآن مجید امر به معروف و نهی از منکر را دو فریضه و واجب الهی می‌داند و مردم را به آن امر کرده و ترک آن را گناه و موجب عذاب حق می‌شمارد و سلامت جامعه را در گرو آن دانسته و این دو واجب را از اوصاف مردم مؤمن قلمداد کرده است:

امر به معروف و نهی از منکر در قرآن

﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ (۳)

۱- بحار الأنوار: ۲۱۷/۴۷، باب ۷، حدیث ۴؛ سفینة البحار: ۲۴۳/۱.

۲- بحار الأنوار: ۳۰۴/۲، باب ۴۴، حدیث ۴۴؛ سفینة البحار: ۲۴۳/۱؛ من لا یحضره الفقیه: ۵۷۲/۳، حدیث ۴۹۵۷.

۳- آل عمران (۳): ۱۰۴.

و باید از شما گروهی باشند که [همه مردم را] به سوی خیر [اتحاد، اتفاق، الفت، برادری، مواسات و درستی] دعوت نمایند، و به کار شایسته و پسندیده وادارند، و از کار ناپسند و زشت بازدارند؛ و اینانند که یقیناً رستگارند.

﴿لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى بْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ * كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ (۱)

از بنی اسرائیل آنان که کافر شدند به زبان داود و عیسی بن مریم لعنت شدند. لعنت شدنشان برای این بود که [نسبت به فرمان‌های خدا و انبیا] سرپیچی داشتند و همواره [از حدود الهی] تجاوز می‌کردند. * آنان یکدیگر را از کارهای زشتی که مرتکب می‌شدند باز نمی‌داشتند. مسلماً بد بود آنچه را انجام می‌دادند.

﴿وَتَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ * لَوْلَا يُنَاهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَخْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ (۲)

و بسیاری از آنان را می‌بینی که در گناه و تجاوز [از حدود خدا] و حرام‌خوری خود می‌شتابند؛ همانا بد است اعمالی که همواره انجام می‌دادند. * چرا دانشمندان الهی مسلک [و کاملان در دین] و عالمان یهود، آنان را از گفتار گناه‌آلود و حرام‌خواری باز نمی‌دارند؟ بسیار زشت است سکوتی که همواره پیش می‌گرفتند.

﴿الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي

۱ - مائده (۵): ۷۸ - ۷۹.

۲ - مائده (۵): ۶۲ - ۶۳.

التَّوْرَاتِ وَ الْإِنْجِيلِ يَا مُرْتَبِّ الْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُجِلُّ لَهُمُ
الطَّيِّبَاتِ وَ يُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَ يَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَ الْأَغْلَالَ الَّتِي
كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَ عَزَّرُوهُ وَ نَصَرُوهُ وَ اتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ
مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١﴾

همان کسانی که از این رسول و پیامبر «ناخوانده درس» که او را نزد خود [با
همه نشانه‌ها و اوصافش] در تورات و انجیل نگاشته می‌یابند، پیروی
می‌کنند؛ پیامبری که آنان را به کارهای شایسته فرمان می‌دهد، و از اعمال
زشت باز می‌دارد، و پاکیزه‌ها را بر آنان حلال می‌نماید، و ناپاک‌ها را بر آنان
حرام می‌کند، و بارهای تکالیف سنگین و زنجیره‌ها [ی جهل، بی‌خبری و
بدعت را] که بر دوش عقل و جان آنان است برمی‌دارد؛ پس کسانی که به او
ایمان آوردند و او را [در برابر دشمنان] حمایت کردند و یاریش دادند و از
نوری که بر او نازل شده پیروی نمودند، فقط آنان رستگارانند.

﴿وَالْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ
عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ يُطِيعُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ
أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (۲)

مردان و زنان با ایمان دوست و یار یکدیگرند؛ همواره به کارهای نیک و
شایسته فرمان می‌دهند و از کارهای زشت و ناپسند بازمی‌دارند، و نماز را
برپا می‌کنند، و زکات می‌پردازند، و از خدا و پیامبرش اطاعت می‌نمایند؛
یقیناً خدا آنان را مورد رحمت قرار می‌دهد؛ زیرا خدا توانای شکست‌ناپذیر و
حکیم است.

۱- اعراف (۷): ۱۵۷.

۲- توبه (۹): ۷۱.

امر به معروف و نهی از منکر در روایات

امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود:

لَا تَتْرُكُوا الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ فَيُؤَلَّى اللَّهُ أُمُورَكُمْ تَبْرَارَكُمْ
ثُمَّ تَدْعُونَ فَلَا يُسْتَجَابُ لَكُمْ دَعَاؤُكُمْ. (۱)

امر به معروف و نهی از منکر را ترک نکنید که خداوند اشرار قوم را بر شما مسلط کند، آنگاه دعا می‌کنید ولی دعایتان مستجاب نمی‌شود.

و نیز فرمود:

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى ذِكْرُهُ؛ لَمْ يَرْضَ مِنْ أَوْلِيَائِهِ أَنْ يُعْصَى فِي الْأَرْضِ وَ هُمْ
سُكُوتٌ مُذْعِنُونَ لَا يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ لَا يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ. (۲)

به حقیقت که خداوند برای اولیایش رضایت نداده که در زمین معصیت شود و آنان ساکت باشند و از امر به معروف و نهی از منکر خودداری نمایند.

و نیز فرمود:

لَعَنَ اللَّهُ الْأَمْرِينَ بِالْمَعْرُوفِ التَّارِكِينَ لَهُ، وَ النَّاهِينَ عَنِ الْمُنْكَرِ الْعَامِلِينَ
بِهِ. (۳)

لعنت خدا بر آمران به معروفی که خود تارک معروفند؛ و ناهیان از منکری که خود آلوده به منکرند.

۸ و ۹ و ۱۰ - حفظ اسلام و خوار نمودن باطل و نصرت حق

اسلام که عبارت از ایمان و عمل و اخلاق است، یادگار انبیا و امامان معصوم و

۱ - بحار الأنوار: ۷۷/۹۷، باب ۱، حدیث ۳۰؛ مستدرک سفینة البحار: ۲۱۸/۱۰.

۲ - بحار الأنوار: ۵۲۶/۳۲، باب ۱۲، حدیث ۴۴۲؛ مستدرک سفینة البحار: ۲۱۹/۱۰.

۳ - نهج البلاغه: خطبة ۱۲۹؛ مستدرک سفینة البحار: ۲۲۰/۱۰.

صدّیقین و شهدا و صالحین و عالمان ربّانی و عارفان عاشق و حکیمان آگاه برای هدایت و رشد و کمال انسان است.

هر مسلمان و مؤمنی در برابر حیثیت و حفظ اسلام و تداوم آن شدیداً مسؤول و مکلف است. جهاد با جان و مال، جهاد با زبان و قلم، جهاد با عمل و اخلاق، راه حفظ اسلام و تداوم این فرهنگ مبارک و مدرسه سعادتبخش است. انبیاء و امامان و تربیت شدگان آن بزرگواران برای حفظ اسلام از هیچ کوششی مضایقه نکرده و در این مسیر از جانبازی دریغ ننمودند.

همه ما در این زمینه باید پیرو انبیا و ائمه طاهرين علیهم السلام باشیم، تا آیین الهی به نسل‌های بعد برسد و ما در پیشگاه حضرت محبوب سرافکننده نگردیم. با تمام وجود باید در برابر باطل به هر شکلی که هست بایستیم و در به ذلت کشیدن و خواری آن فعالیت کرده تا جایی که ریشه باطل بسوزد و حق و حقیقت از شرّ آنان در امان بماند.

حق را در تمام جوانبش یاری دهیم و به اعزاز آن برخاسته و برای پابرجایی آن از هیچ کوششی دریغ نورزیم که این همه در دنیا و آخرت به نفع ما و زن و فرزند و دوستان و نسل امروز و فردای ماست.

۱۱- راهنمایی گمراه

ارشاد بندگان خدا از مهمترین وظایف بزرگان رسالت حق است. ارشاد از کلمه رشد است یعنی سخن و رفتار اهل عمل و راهنمایی آنان سبب پیشرفت و صلاح انسان می‌شود تا به کمال نزدیکتر شود.

قرآن مجید که راهنمای اصلی راه خیر و صلاح انسان‌هاست می‌فرماید:

﴿أَفْرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ

أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١﴾

پس آیا کسی که معبودش را هوای نفسش قرار داده دیدی؟ و خدا او را از روی علم و آگاهی خود [بر این که شایسته هدایت نیست] گمراه کرد، و بر گوش و دلش مُهْر [تیره بختی] نهاد، و بر چشم [دلش] پرده‌ای قرار داده است، پس چه کسی است که بعد از خدا او را هدایت کند؟ آیا متذکر [حقایق] نمی‌شوید؟

سکان دار حقیقی هدایت خداوندست که اراده خود را به نتیجه می‌رساند، یعنی ارشاد و راهنمایی، نشانه‌گیری مطلوب همراه با لطف و محبت است چه به مقصود برسد یا نرسد، ولی این که در واقع به هدف برسد به لطف حق تعالی است. پس آن کسی که گمراه است شایستگی هدایت را نداشته و راه را گم کرده است؛ زیرا او هوای نفس و مظاهر دنیا را خدای خود قرار داده و نشانه‌های حقیقی از جمله قرآن و اهل بیت و ائمه علیهم‌السلام را رد کرده است و به جاده باطل منحرف شده است. کسی که معبود خود را «هوا» قرار می‌دهد، زمینه‌های راهیابی را از بین می‌برد و اندک اندک در سراسیمگی گمراهی و هلاکت می‌افتد.

همان‌گونه که در ابتدای سوره جن خداوند به این نکته اهمیت داده و به پیامبرش در مورد جن و شنیدن آیات قرآن می‌فرماید که:

﴿قُلْ أَوْحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْءَانًا عَجَبًا * يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا﴾ (۲)

بگو: به من وحی شده که گروهی از جن [به قرآن] گوش دادند و گفتند: همانا ما قرآن شگفت‌آوری شنیدیم، * که به سوی راه راست هدایت می‌کند،

۱ - جائیه (۴۵): ۲۳.

۲ - جن (۷۲): ۱ - ۲.

پس به آن ایمان آوردیم و هرگز احدی را شریک پروردگاران قرار نخواهیم داد.

هدف اصلی تأسیس قرآن به خاطر هدایت به سوی راه راست است و همه زمینه‌ها و ابزارها به کمک قرآن می‌آیند تا به هدفش برسد. آری، خداوند با علم این که آنان استحقاق هدایت ندارند، گمراه کرده است. و آنان با دست و برنامه خود چراغ‌های هدایت را شکسته و پل‌های بازگشت به پشت سر خود ویران کرده‌اند؛ بنابراین خداوند لطف و رحمت خود را می‌گیرد و آنان تا پایان عمرشان در تاریکی به سر می‌برند.

مردی از مولای متقیان امیرمؤمنان علی عَلَيْهِ السَّلَامُ درباره پایین‌ترین درجه گمراهی پرسید، حضرت فرمود:

وَأَدْنَى مَا يَكُونُ بِهِ الْعَبْدُ ضَالًّا أَنْ لَا يَعْرِفَ حُجَّةَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَ شَاهِدَهُ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِي أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِطَاعَتِهِ وَ فَرَضَ وَّلَايَتَهُ. (۱)

کمترین چیزی که بنده به واسطه آن گمراه شود، این است که حجت خدای تبارک و تعالی و گواه او بر بندگانش که به فرمانبری او فرمان داده و ولایتش را واجب گردانیده است، را نشناسد.

پس باید چگونه شناخت پیدا کرد و چگونه در پی کسب وظیفه بود؟ پیامبر خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ در این زمینه می‌فرماید:

یتیم‌تر از یتیمی که پدرش را از دست داده، کسی است که از امام خود بریده شده و توان دسترسی به او را ندارد و حکم مسائل دینی مورد ابتلایش را نمی‌داند. بدانید که هر کس از شیعیان ما به علوم ما آگاه باشد، این شخصی که به شریعت ما آگاه نیست و دسترسی به ما ندارد یتیمی در دامن اوست، بدانید

۱- الکافی: ۲/۴۱۵، حدیث ۱؛ تفسیر المیزان: ۴/۴۱۲، ذیل آیه ۷۰ سوره نساء.

که هر کس او را هدایت و ارشاد کند و شریعت و احکام ما را به او بیاموزد در جمع بهشتیان با ما خواهد بود. (۱)

از اینرو رسول خدا ﷺ به اندازه فراوان برای هدایت بندگان ارزش قائل بود که حتی به جانشین خود علی بن ابی طالب علیه السلام سفارش می فرماید که ارشاد تو باید قبل از جنگ باشد تا خون کسی بدون هدف ریخته نشود. هنگامی که حضرت را به یمن فرستاد فرمود:

ای علی، هرگز با کسی جنگ مکن تا این که او را از قبل به اسلام دعوت کرده باشی، به خدا سوگند! اگر خداوند مردی را به دست تو هدایت کند برای تو از آنچه آفتاب بر آن طلوع و غروب کند بهتر است و تو ولایت بر او داری، یا علی. (۲)

پس از بهترین بندگان حق کسی است که دلش را به نور هدایت روشن کند و با کمترین امکانات به سوی حق حرکت کند تا گرفتار دام‌های گمراه کننده و سوزان نیفتد. در همین راستا حضرت علی علیه السلام در صحیفه عارفان، نهج البلاغه می فرماید:

عِبَادَ اللَّهِ، إِنَّ مِنْ أَحَبِّ عِبَادِ اللَّهِ إِلَيْهِ عَبْدًا أَعَانَهُ اللَّهُ عَلَى نَفْسِهِ فَاسْتَشَعَرَ
الْحُزْنَ، وَ تَجَلَبَبَ الْخَوْفَ، فَرَزَهْرَ مِصْبَاحِ الْهُدَى فِي قَلْبِهِ وَ أَعَدَّ الْقِرَى لِيَوْمِهِ
النَّازِلِ بِهِ. (۳)

بندگان خدا، محبوب‌ترین بندگان در پیشگاه خداوند بنده‌ای است که خداوند به تسلط بر نفسش او را یاری داده، پس اندوه را شعار خود کرده و خوف از عذاب را تن پوش خویش، از اینرو چراغ هدایت در دلش روشن شده و

۱ - بحار الأنوار: ۲/۲، باب ۸، حدیث ۱؛ الإحتجاج، طبرسی: ۱۶/۱.

۲ - الکافی: ۲۸/۵، حدیث ۴؛ بحار الأنوار: ۳۶۱/۲۱، باب ۳۴، حدیث ۳.

۳ - نهج البلاغه: خطبه ۸۶.

طاعت و عمل برای روز مرگ آماده کرده... .

چه بسیار بد شومی است! که کسی با این همه ابزار و نشانه‌های هدایت از حق گریزان باشد و با بهانه‌های واهی شیرینی حق را به جان خود نوش نکند و به اشارات راهنما هم توجه نکند که باید به ذات حق پناه برد.

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَفْتَقِرَ فِي غِنَاكَ أَوْ أَضِلَّ فِي هُدَاكَ أَوْ أَضَامَ فِي سُلْطَانِكَ، أَوْ اضْطَهَّدَ وَالْأَمْرُ لَكَ. (۱)

الهی، به تو پناه می‌برم از این که در بی‌نیازی تو فقیر شوم، یا در هدایتت گمراه گردم، یا در سلطنتت مورد ستم واقع شوم، یا به خواری نشینم و حال این که امر به دست توست.

۱۲ - کمک کردن به ناتوان

مؤمن حق ندارد مالش را در هر راهی به مصرف برساند، چرا که در این صورت مالش را ضایع کرده است. و خداوند تباه نمودن ثروت مادی را دشمن می‌دارد. کسانی که انفاق می‌کنند تا جایگاهی پیدا کنند، راه به جایی نمی‌برند ولی برخی انسان‌ها مسیر صرف مال را برای رسیدن به دیگران قرار می‌دهند. حضرت سلیمان علیه السلام رزق و مکننت را تنها برای خود نمی‌خواست بلکه برای دستگیری و رسیدگی دیگران طلب می‌کرد تا اراده حق را پیاده کند و مکارم اخلاقی و انسانی را در جامعه آن روز عملی سازد. او هرگز از مال و مقام به دید ابزار نادرست و خوش‌گذرانی که خلاف رضایت خدا بود، نگاه نمی‌کرد بلکه الگوی مصرف صحیح را در بین مردم رواج می‌داد. از رزق‌های معنوی و ملکوتی این است که انسان از خداوند بخواهد، توفیق یاری به نیازمندان نصیب او بشود.

۱ - نهج البلاغه: خطبه ۲۰۶.

قرآن مجید این توفیق را یک‌گدرنه می‌داند و انسان ناسپاس از آن‌گدرنه مهم بالا نرفته است؛ پس با داشتن آن همه وسایل سعادت، راه نجات را نپیموده است که خداوند او را مورد ملامت و سرزنش قرار می‌دهد و می‌فرماید:

﴿فَلَا أَقْتَحَمَ الْعُقَبَةَ * وَمَا أَدْرِيكَ مَا الْعُقَبَةُ * فَكُ رَقَبَةً * أَوْ إِطْعَمُ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْعَبَةٍ * يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ * أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ﴾ (۱)

پس شتابان و با شدت به آن‌گدرنه سخت وارد نشد؛ * و تو چه می‌دانی آن‌گدرنه سخت چیست؟ * آزاد کردن برده، * یا طعام دادن در روز گرسنگی و قحطی، * به یتیمی خویشاوند، * یا مستمندی خاک‌نشین.

به این ترتیب این‌گدرنه سخت گذر را که انسان‌های ناسپاس هرگز خود را برای گذشتن از آن آماده نکرده‌اند، مجموعه‌ای از اعمال خیر بر محور خدمت به خلق و کمک به ضعیفان و ناتوان‌ها، دور می‌زند.

گذشتن از این‌گدرنه با توجه به علاقه شدیدی که بیشتر مردم به مال و ثروت دارند کار آسانی نیست. این آزمایش به لطف الهی و با استمداد از ایمان و اخلاص به انجام می‌رسد.

عقبه چیست؟

بعضی عقبه را «هوای نفس» تفسیر کرده‌اند که جهاد با آن را جهاد اکبر نامیده‌اند. «هوای نفس» گدرنه اصلی عبور انسان از درّه حیوانی به مقام روحانی است. بعضی از مفسران گفته‌اند:

عقبه، گدرنه سختی در قیامت است که پیامبر اکرم ﷺ در این باره فرموده است:

پیش روی شما گدرنه صعب العبوری است که سنگین باران از آن نمی‌گذرند

و من می خواهم بار شما را برای عبور از این گردنه سبک کنم. (۱)

سغب به معنی گرسنگی است. و ﴿یوم ذی مسعبه﴾ یعنی روز گرسنگی است که در بیشتر جوامع بشری گروهی همیشه از گرسنگان هستند و آیه تأکید بر اطعام گرسنه‌ها در روزهای قحطی و خشکسالی و مانند آن است.

حضرت رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می فرماید:

مَنْ أَتْبَعَ جَائِعاً فِي يَوْمِ سَعْبٍ، أَدْخَلَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ،
لَا يَدْخُلُهَا إِلَّا مَنْ فَعَلَ مِثْلَ مَا فَعَلَ. (۲)

کسی که گرسنه‌ای را در ایام قحطی سیر کند، خدا او را در قیامت از دری از درهای بهشت وارد می‌سازد که هیچ شخص دیگر از آن وارد نمی‌شود، جز کسی که عملی همانند او انجام داده باشد.

و از بهترین صدقه‌ها این است که به یاری ناتوان بشتابیم؛ چون پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود:

عَوْنُكَ الضَّعِيفَ مِنْ أَفْضَلِ الصَّدَقَةِ. (۳)

از برترین خیرات کمک تو به ناتوان است.

«علی بن موسی الرضا هنگامی که می‌خواست غذا میل کند، دستور می‌فرمود سینی بزرگی کنار سفر بگذارند و از هر غذایی که در سفره بود از بهترین آنها برمی‌داشت و در آن سینی می‌گذاشت سپس دستور می‌داد آنها را برای نیازمندان ببرند. سپس این آیه را تلاوت می‌فرمود: ﴿فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ﴾ سپس فرمود: خداوند

۱ - تفسیر نور الثقلین: ۵/۵۸۳، حدیث ۲۳؛ تفسیر نمونه: ۲۶/۲۷ - ۲۸، مجمع البیان فی تفسیر القرآن: ۳۶۵/۱۰. ذیل آیه ۱۱ سوره بلد.

۲ - مجمع البیان فی تفسیر القرآن: ۳۶۵/۱۰.

۳ - الکافی: ۵/۵۵، حدیث ۲؛ وسائل الشیعة: ۱۴۱/۱۵، باب ۵۹، حدیث ۲۰۱۷۰.

متعال می دانست که همه قادر بر آزاد کردن بردگان نیستند؛ پس غذا دادن را راهی به سوی بهشت خود قرار داد.» (۱)

گاهی اوقات انسان به خاطر گناه زنگار دل می گیرد یعنی قلب او در اثر معاصی مانند سنگ سفت و سیاه می شود و اندک اندک ارزش ها نزد او بی حاصل می شود. در روایت است که:

مردی نزد رسول الله ﷺ رفت و از قساوت قلبش شکایت کرد. (قلب او در اثر بی توجهی به خیرخواهی و یاری به دیگران سخت شده است) حضرت فرمود: آیا دوست نداری نرم دل شوی و به خواستهات برسی؟ به یتیم مهربانی کن و دست محبت بر سر او بکش و از غذایت به او بده، پس دلت نرم شود و به خواستهات می رسی. (۲)

در اینجا به اندرز حضرت امیر مؤمنان علیه السلام خوب بیندیشید که به چه کسی تذکر فرموده و چه انتظاری از ما دارد؟!

در نامه خود به عثمان بن حنیف، کارگزار خویش در بصره نوشت:

وَمَا ظَنَنْتُ أَنَّكَ تُجِيبُ إِلَيَّ طَعَامِ قَوْمٍ عَانِلُهُمْ مَجْفُوقٌ وَعَبِيَّهُمْ مَدْعُوقٌ... فَاتَّقِ اللَّهَ يَا بَنَ حَنِيفٍ وَلْتَكْفِكَ أَقْرَأُصِكَ، لِيَكُونَ مِنَ النَّارِ خَلَاصِكَ. (۳)

خیال نمی کردم مهمان شدن به سفره قومی را قبول کنی که محتاجشان را به جفا می رانند و توانگرشان را به مهمانی می خوانند!... پسر حنیف! از خدا پروا کن و قرص های نان خودت تو را بس باشد، تا این روش موجب خلاصی ات از آتش جهنم گردد.

۱ - بحار الأنوار: ۹۷/۴۹ حدیث ۱۱، باب ۷: الکافی: ۵۲/۴، حدیث ۱۲.

۲ - مشکاة الأنوار: ۱۶۸.

۳ - نهج البلاغه: نامه ۴۵.

۱۳- فریادرسی ستمدیدگان و درماندگان

عدالت خداوند اقتضا می‌کند که همهٔ بندگان، دارای نعمت باشند؛ اما بعضی انسان‌ها بیش از حد خود می‌خواهند. بنابراین حدّ و مرز انسانیت را فراموش می‌کنند و دچار زیاده خواهی در انباشتن مال و منال می‌شوند و حق مستمندان و ضعیفان را می‌خورند. اما خدای متعال به صالحان وعده داده است که پاداششان را کامل خواهد بخشید.

﴿وَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَحِبُّ
الظَّالِمِينَ﴾ (۱)

و اما کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند، خدا پاداششان را به طور کامل می‌دهد؛ و خدا ستمکاران را [که به دین کافر شدند، یا از دین فقط به اسم آن قناعت کردند] دوست ندارد.

صالحان کسانی هستند که در رعایت حقوق ضعیفان و درماندگان اهتمام جدی دارند و حق را به حق دار می‌رسانند.

«لهیف» به ضعیفی گفته می‌شود که عزّت و نیرو ندارد و قدرت جلوگیری از ستم و شکست را هم ندارد، پس ستمدیده و مضطر است. مراد از «ادراک الّهیف» یعنی خواسته‌ای برای کمک و فریادرسی که در آن نجات باشد.

زید شحام گفت: من از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمود:

هر که به فریاد برادر مؤمن ناتوان و دادخواه خود که در کارش بی‌تاب شده برسد و گره از کار او بگشاید و بر انجام حاجتش کمک نماید؛ برای او نزد خداوند هفتاد و دو رحمت است که یکی از آنها را زود به او برساند که با آن

کار زندگیش را بسازد و هفتاد و یک رحمت خود را برای هول و هراس‌های روز قیامت ذخیره کند. (۱)

دادرسی و عدالت

در مکتب اهل بیت دادرسی بندگان ضعیف از نمونه‌های عدالت بر شمرده شده است که امام علی علیه السلام می‌فرماید:

أَحْسَنُ الْعَدْلِ نُصْرَةُ الْمَظْلُومِ. (۲)

بهترین عدالت، یاری دادن ستمدیده است.

داود نبی علیه السلام خطاب به پروردگار گفت: کدام بنده نزد تو محبوب‌تر است؟
خدای تعالی به داود وحی فرمود که:

ای داود! هیچ بنده‌ای نیست که ستمدیده‌ای را یاری رساند یا در ستمی که بر او رفته همدردی کند، مگر این که گام‌های او را در آن روزی که گام‌ها می‌نغزد، استوار نگه دارد. (۳)

صادق آل محمد علیهم السلام، یاری رساندن حق به امداد رسانان را از برترین اعمال عبادی و روحانی می‌دانند و می‌فرماید:

هیچ مؤمنی، مؤمن ستمدیده‌ای را یاری نرساند، مگر آن که این کار او برتر از یک ماه روزه و اعتکاف در مسجد الحرام باشد و هیچ مؤمنی نیست که بتواند برادر خود را یاری رساند و یاریش دهد، مگر این که خداوند در دنیا و آخرت او را یاری کند و هیچ مؤمنی نیست که بتواند برادرش را یاری دهد اما تنها و

۱- بحار الأنوار: ۳۱۹/۷۱، باب ۲۰، حدیث ۸۵؛ الکافی: ۱۹۹/۲، حدیث ۱.

۲- غرر الحکم: ۴۴۶، حدیث ۱۰۲۱۰.

۳- کنز العمال: ۸۷۲/۱۵، حدیث ۴۳۴۶۷؛ الدر المنثور: ۲۵۵/۲.

بی‌یاورش گذارد، مگر این که خداوند در دنیا و آخرت او را تنها و بی‌یاور گذارد. (۱)

معصومان ما در سلوک‌های اخلاقی به ما آموختند که باید تا می‌توانید هوای ضعیفان را داشت و جانب آنها را رعایت نمود؛ حتی امیرمؤمنان علیه السلام در وصیت نامه خویش به فرزندان این سفارش را تأکید می‌کند که دشمن ستمگر و یار ستمدیده باشید؛ زیرا حمایت و جانبداری ضعیفان از سیره عملی و حقیقی اهل بیت بوده است.

حضرت علی علیه السلام درباره بیعت خود به مردم چنین فرمود:

... أَيُّهَا النَّاسُ، أَعِينُونِي عَلَى أَنْفُسِكُمْ، وَ أَيْمُ اللَّهِ لَأَنْصِفَنَّ الْمَظْلُومَ مِنْ ظَالِمِهِ، وَ لَأَقُودَنَّ الظَّالِمَ بِخِزَامَتِهِ، حَتَّى أُورِدَهُ مَنَهْلَ الْحَقِّ وَ إِنْ كَانَ كَارِهًا. (۲)

... ای مردم! مراد راه سرکوبی نفس سرکش خود یاری کنید، به خدا قسم داد ستمدیده را از ستمکار می‌گیرم و افسار ستمکار را می‌کشم تا به آب‌شخور حق وارد سازم گرچه به آن میل نداشته باشد.

حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

مرا در میان ضعیفان بجوید؛ زیرا شما به واسطه مردمان ضعیف است که روزی می‌خورید و یاری می‌شوید. (۳)

پس باید از حقوق درماندگان و ستمدیدگان دفاع کرد و حق را به جای آورد تا از ظلمت‌های قیامت در امان بمانیم و نوری برای روزی حشر اندوخته سازیم.

۱ - بحار الأنوار: ۲۰/۷۲، باب ۳۳، حدیث ۱۷؛ ثواب الأعمال: ۱۴۷.

۲ - نهج البلاغه: خطبه ۱۳۶.

۳ - کنز العمال: ۱۷۳/۳، حدیث ۶۰۱۹؛ المستدرک علی الصحیحین: ۱۰۶/۲.

مولای متقیان علی علیه السلام در عهدنامهٔ جامعی که برای مالک اشتر فرستاده است؛

فرمود:

و لَيْسَ شَيْءٌ أَدْعَى إِلَى تَغْيِيرِ نِعْمَةِ اللَّهِ وَ تَعْجِيلِ نِقْمَتِهِ مِنْ إِقَامَةِ عَلِيٍّ
ظُلْمٍ، فَإِنَّ اللَّهَ يَسْمَعُ دَعْوَةَ الْمُضْطَّهِدِينَ وَ هُوَ لِلظَّالِمِينَ بِالْمِرْضَاءِ. (۱)

چیزی در تغییر نعمت خدا و سرعت دادن به عقوبت او قوی تر از ستمکاری

نیست که خداوند شنوای دعای ستمدیدگان و در کمین ستمکاران است.

هرگاه معصومی از درگاه خداوند عذر می‌خواهد و اظهار تقصیر می‌کند به یقین

در بندگان ضعیف؛ کوتاهی و غفلت می‌بیند پس با دعا و مناجات عاشقانه در صدد

توجه به آن است.

حضرت سجاد علیه السلام در مناجات خویش با حق تعالی می‌فرماید:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَدِرُ إِلَيْكَ مِنْ مَظْلُومٍ ظَلِمَ بِحَضْرَتِي فَلَمْ أَنْصُرْهُ وَ مِنْ مَعْرُوفٍ
أُسْدِي إِلَيَّ فَلَمْ أَشْكُرْهُ وَ مِنْ مُسِيءٍ أَعْتَدَرَ إِلَيَّ فَلَمْ أَعْذِرْهُ وَ مِنْ ذِي فَاقَةٍ
سَأَلَنِي فَلَمْ أُؤْتِرْهُ. (۲)

خدایا! از تو پوزش می‌خواهم دربارهٔ ستمیده‌ای که در حضور من به او ستم

شد و من یاریش ندادم و از احسانی که نسبت به من شده و سپاسش را به جا

نیاوردم و از بدکننده‌ای که از من پوزش خواسته و من پوزش او را نپذیرفتم

و از نیازمندی که از من درخواست کرده و من او را به خود ترجیح ندادم.

۱ - نهج البلاغه: نامهٔ ۵۳.

۲ - صحیفهٔ سجّادیه: دعای ۳۸.

[﴿۱۹﴾ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَاجْعَلْهُ أَيَّمَنَ يَوْمِ عَهْدِنَاهُ وَ أَفْضَلَ صَاحِبِ صَحْبِنَاهُ وَ خَيْرَ وَقْتِ ظَلَمْنَا فِيهِ ﴿۲۰﴾ وَ اجْعَلْنَا مِنْ أَرْضِي مَنْ مَرَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ وَ النَّهَارُ مِنْ جُمْلَةِ خَلْقِكَ أَشْكُرُهُمْ لِمَا أَوْلَيْتَ مِنْ نِعْمِكَ وَ أَقْوَمَهُمْ بِمَا شَرَعْتَ مِنْ شَرَائِعِكَ وَ أَوْقَفَهُمْ عَمَّا حَذَرْتَ مِنْ نَهْيِكَ ﴿۲۱﴾ اللَّهُمَّ إِنِّي أَشْهَدُكَ وَ كَفَى بِكَ شَهِيداً وَ أَشْهَدُ سَمَاءَكَ وَ أَرْضَكَ وَ مَنْ أَسْكَنْتَهُمَا مِنْ مَلَائِكَتِكَ وَ سَائِرِ خَلْقِكَ فِي يَوْمِي هَذَا وَ سَاعَتِي هَذِهِ وَ لَيْلَتِي هَذِهِ وَ مُسْتَقَرِّي هَذَا أَنِّي أَشْهَدُ أَنَّكَ أَنْتَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ قَائِمٌ بِالْقِسْطِ عَدْلٌ فِي الْحُكْمِ رَوْفٌ بِالْعِبَادِ مَالِكُ الْمُلْكِ رَحِيمٌ بِالْخَلْقِ]

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، و امروز را فرخنده‌ترین روزی که تا کنون شناخته‌ایم، و برترین همنشینی که با او همراه بوده‌ایم و بهترین زمانی که در آن به سر برده‌ایم قرار ده، و ما را از میان تمام آفریده‌هایت، از خشنودترین کسانی که شب و روز بر آنها گذشته، و شاکرترین کسانی که نعمت‌هایت را به آنان داده‌ای، و مستقیم‌ترین آنان، در عرصه گاه آیین‌هایی که وضع کرده‌ای، و خویش‌ن‌دارترین مردمی که از نافرمانیت بیمشان داده‌ای، قرار ده.

خدایا! قاطعانه تو را گواه می‌گیرم، و تو از نظر گواه بودن کافی هستی و آسمان و زمینت و فرشتگانی که میان آسمان و زمینت ساکن کرده‌ای، و دیگر

آفریده‌هایت را در امروزم و این ساعت و این شبم، و این جایگاهم گواه می‌گیرم، که من شهادت می‌دهم که همانا تویی خدا؛ که خدایی جز تو نیست، بر پایه قسط، عادل در حکم، مهربان به بندگان، مالک هستی، رحیم به آفریده‌هایی.

عدالت گستری خداوند

عدالت، بنیانی است که جهان بر آن استوار است، شیرین‌تر از آبی که انسان تشنه به آن می‌رسد. هر چند اندک باشد ولی اگر عادلانه در عرصه گیتی پیاده گردد؛ بسی گسترده است.

خداوند عدالت و قسط را برای آرامش دلها و سامان یافتن و اصلاح امور مردم قرار داده است تا به سبب آن برکت‌ها افزون‌تر شود.

امام علی علیه السلام در فرازی جامع به این حقیقت گسترده شهادت می‌دهد و می‌فرماید:

إِنَّ الْعَدْلَ مِيزَانُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ الَّذِي وَضَعَهُ فِي الْخَلْقِ، وَ نَصَبَهُ لِإِقَامَةِ الْحَقِّ، فَلَا تُخَالِفُهُ فِي مِيزَانِهِ، وَ لَا تُعَارِضُهُ فِي سُلْطَانِهِ. ^(۱)

عدالت ترازوی خدای سبحان است که آن را در میان خلق خود نهاده و برای برپاداشتن حق نصب کرده است. پس برخلاف ترازوی او عمل مکن و با قدرتش مخالفت موز.

عدل و عدالت یکی از اصول دین و زیربنای فکری مسلمانان است. و از مهمترین ارکان تقوا و خودسازی نفس است که بارها در قرآن به آن اشاره شده است، از جمله خداوند منان می‌فرماید:

۱ - غررالحکم: ۹۹، حدیث ۱۶۹۶.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ
شَنَّانُ قَوْمٍ عَلَىٰ ءَلَّا تَعْدِلُوا أَعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ
خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾ (۱)

ای اهل ایمان! همواره [در همه امور] قیام کننده برای خدا و گواهان به عدل
و داد باشید. و نباید دشمنی با گروهی شما را بر آن دارد که عدالت نورزید؛
عدالت کنید که آن به پرهیزکاری نزدیک تر است. و از خدا پروا کنید؛ زیرا
خدا به آنچه انجام می دهید آگاه است.

پروردگار هستی، عدالت را از پایه های پرهیزکاری دانسته است که اگر کسی
متقی باشد، خواهان عدالت و امنیت در بین مردم است. و ستمگران ناتوان؛ از
عدالت و مساوات گریزانند.

حضرت زین العابدین علیه السلام در دعای روز قربان و جمعه دلیل عادل بودن خداوند
را چنین بیان می فرماید:

من به این حقیقت پی برده ام که در حکم و فرمانت ستمی نیست و در کیفیت
شتاب و عجله ای وجود ندارد و جز این نیست که کسی در کیفر شتاب
می ورزد که بیم از دست رفتن فرصت را دارد و کسی به ستم نیازمند است که
ناتوان است و تو ای خدای من از این امور و بسیار بالاتری. (۲)

مقصود حضرت این است که من به استواری تو ای پروردگار ایمان آورده ام که
جهان پهناور هستی را بر پایه تعادل و توازن برپا کرده ای. گواه ما بر این حقیقت،
فرمایش رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله است که فرمود:

۱ - مائده (۵): ۸.

۲ - صحیفه سجادیه: دعای ۴۸.

بِالْعَدْلِ قَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ. (۱)

آسمان‌ها و زمین، بر پایه عدل استوار شده‌اند.

این جمله رساترین تعبیری است که درباره عدالت شده است. یعنی نه تنها زندگی محدود بشر در کره خاکی بدون عدالت برپا نمی‌شود بلکه سرتاسر جهان هستی و آسمان و زمین در پرتو عدل و تعادل نیروها و جایگاه هر چیزی در محل مناسب خود برقرار هستند. و اگر آنی به مقدار سر سوزنی از اصل منحرف شوند رو به نیستی خواهند رفت.

بنابراین، معنای عدل الهی از نگاه کلی به نظام جهان هستی در مقابل بی‌تناسبی است و از نگاه جزئی به افراد موجودات در مقابل ظلم است. چنین عدلی از شوون حکیم و علیم بودن خداوند باشد که به اقتضای علم و حکمت خود برای هر موجودی به اندازه نیازش مقدر فرموده است. خداوند متعال؛ تحقق حیات باطنی بشر را به صداقت و عدالت در انسان می‌داند و تربیت صحیح نفوس انسانی را بر پایه این دو اصل ریشه‌ای بنا نهاده است که فرمود:

﴿وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ (۲)

و سخن پروردگارت از روی راستی و عدل کامل شد، سخنان او را تغییر دهنده‌ای نیست؛ و او شنوا و داناست.

پس خداوند حجت خود را بر بازوی همه معصومان و ائمه اطهار علیهم‌السلام در هنگام ولادت با آیه فوق بیان کرده است؛ زیرا که آن پاکان رهبران و مربیان عادل و راستین بشر هستند؛ و این درخواست حضرت حجة بن الحسن، مهدی علیه‌السلام، درباره یکی از

۱ - عوالی اللالی: ۱۰۳/۴، حدیث ۱۵۰؛ تفسیر الصافی: ۱۰۷/۵، ذیل آیه ۷ سورة الرحمن.

۲ - أنعام (۶)؛ ۱۱۵.

ویژگی‌های بارز حاکمان اسلامی، عدالت‌گستری و مهرورزی در بین مردم است که در دعای منسوب به ایشان آمده است.

و تَفَضَّلْ... عَلَى الْأُمَرَاءِ بِالْعَدْلِ وَالشَّفَقَةِ. (۱)

خدایا، به فرمان داران، عدالت‌گستری و مهربانی عطا بفرما.

پس باید در اجرای فرامین الهی، زمینه‌های تحقق عدالت عینی را فراهم نمود و شایستگی‌های لازم را کسب نمود که حضرت سجاد علیه السلام این آمادگی را در فرازی دیگر با مکارم اخلاق چنین بازگو می‌فرماید:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَحَلِّني بِحِلْيَةِ الصَّالِحِينَ وَ أَلْبِسني زِينَةَ الْمُتَّقِينَ فِي بَسْطِ الْعَدْلِ. (۲)

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست و مرا به زیور شایستگان بیارای و زینت پرهیزکاران را به من ببوشان که زیور و زینت آنان در گسترش عدالت و... است.

مهرورزی با بندگان

یکی از صفات جمال حق «ستار» است. پنهان کردن عیوب بندگان و خوب جلوه دادن انسان از صفات بارز الهی است. چنانکه در دعای اهل بیت المعمور به درگاه پروردگار آمده است:

يَا مَنْ أَظْهَرَ الْجَمِيلَ وَ سَتَرَ الْقَبِيحَ، يَا مَنْ لَأْيُؤَاخِذُ بِالْجَرِيرَةِ. (۳)

ای خدایی که زیبایی‌ها را آشکار می‌کنی و زشتی‌ها را می‌پوشانی و ای

۱- البلد الامین: ۳۵۰، المصباح، کفعمی: ۲۸۱.

۲- صحیفه سجادیه: دعای ۲۰.

۳- البلد الامین: ۱۸؛ بحار الأنوار: ۷۵/۸۳، باب ۳۹، حدیث ۱۰.

خدایی که بندگان را بر جسارت ارتکاب گناهان مؤاخذه نمی‌کنی.

پرده‌داری و پوشش دادن به اعمال انسان ناشی از مهربانی و رحمت حق تعالی است که در روانشناسی به آن اصل تغافل می‌گویند. حضرت حق بسیاری از باطن رفتار و کلام ما را آشکار نمی‌سازد بلکه نیکی‌ها و زیبایی‌ها را نمایان می‌کند که بنده‌اش در نظر دیگران خوش سیرت نشان دهد. اگر تغافل و چشم پوشی خداوند در روش و منش انسان نبود، او بارها و بارها خود را رسوا می‌ساخت و انگشت نمای عام و خاص می‌شد. در بسیاری از آیات، امید را در کنار بیم قرار داده است تا انسان بر روی مرز خوف و رجا حرکت کند و گرفتار عمل افراط و تفریط نشود مانند آیه شریفه‌ای که درباره تجسم اعمال در قیامت است می‌فرماید:

﴿يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحَضَّرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ﴾^(۱)

روزی که هر کس آنچه را از کار نیک انجام داده و آنچه را از کار زشت مرتکب شده حاضر شده می‌یابد، و آرزو می‌کند که ای کاش میان او و کارهای زشتش زمان دور و درازی فاصله بود. و خدا شما را از [عذاب] خود برحذر می‌دارد؛ و خدا به بندگان مهربان است.

این آیه معجونی از بیم و امید است. از یک سو به انسان اعلام خطر می‌کند و هشدار می‌دهد که ترس از عذاب و کیفر در کار است؛ تا مغرور نشود و از سوی دیگر بندگان را به لطفش امیدوار می‌کند که امید به نجات داشته باشند. تا تعادلی بین میزان خوف و رجا که عامل تربیت انسان است؛ برقرار گردد. این دو جمله در آیه شریفه تأکید یکدیگر است که در عین حالی که احساس خطر می‌کند، مهربانی

هم می‌ورزد مانند مادری که می‌داند داروی بیمار تلخ است ولی با محبت و ناز به فرزندش می‌خوراند.

این ترازوی امید و مهربانی و ترس از چوب خدا همیشه زندگی مؤمن را یکسان نگه می‌دارد تا هدف را بر اساس آن دو تنظیم کند.

پس باید به حق گمان نیک داشت تا مهربانی را بر ما بگستراند.

امام کاظم علیه السلام درباره این نیک پنداری می‌فرماید:

فَمَا ظَنُّكَ بِالرَّؤُوفِ الرَّحِيمِ الَّذِي يَتَوَدُّ إِلَى مَنْ يُؤْذِيهِ بِأَوْلِيَائِهِ، فَكَيْفَ
بِمَنْ يُؤْذِي فِيهِ؟! وَ مَا ظَنُّكَ بِالنَّوَابِ الرَّحِيمِ الَّذِي يَتَوَبُّ عَلَى مَنْ يُعَادِيهِ،
فَكَيْفَ بِمَنْ يَتَرَضَّاهُ وَيَخْتَارُ عِدَاوَةَ الْخَلْقِ فِيهِ؟! (۱)

چه گمان بری به آن مهرورز مهربانی که به آن کس که با آزار دوستانش او را می‌آزارد دوستی می‌کند، چه رسد به کسانی که در راه او آزار می‌بینند و چه گمان بری به آن توبه‌پذیر مهربانی که از دشمنش توبه می‌پذیرد، چه رسد به کسی که خشنودیش را می‌جوید و دشمنی مردم را به خاطر او برمی‌گزیند.

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

خدای تعالی صد رحمت بیافریده که از آنها یکی در میان آفریدگان اوست که به سبب آن به یکدیگر ترحم و دلسوزی می‌کنند، نمود و نه رحمت دیگر را برای دوستانش اندوخته است. (۲)

عمرو می‌گوید: عده‌ای اسیر نزد پیامبر آوردند، ناگهان زنی از اسیران که چشمش به کودکی اسیر افتاده بود، دوید و او را در آغوش گرفت و شیرش داد. پیامبر صلی الله علیه و آله به ما فرمود: آیا فکر می‌کنید این زن کودک خود را در آتش می‌اندازد؟ عرض کردیم:

۱- بحار الأنوار: ۳۱۴/۷۵، باب ۲۵، حدیث ۱؛ تحف العقول: ۳۹۹.

۲- کنز العمال: ۹۷/۳، حدیث ۵۶۶۸؛ المعجم الكبير: ۴۱۷/۱۹.

خیر، تا قدرت داشته باشد این کار را نمی‌کند. پیامبر فرمود: خداوند به بندگان خود مهربان‌تر از این مادر به فرزند خود است. (۱)

امام زین العابدین علیه السلام در مناجات خویش مهربانی ویژه‌ای طلب می‌کند:

يَا مَنْ هُوَ أَبْرُؤُ بِي مِنَ الْوَالِدِ الشَّفِيقِ، وَ أَقْرَبُ إِلَيَّ مِنَ الصَّاحِبِ اللَّزِيقِ أَنْتَ
مَوْضِعُ أُنْسِي فِي الْخَلْوَةِ إِذَا أُوحِشَنِي الْمَكَانُ وَ لَفَظْتَنِي الْأُوطَانَ. (۲)

ای آن که از پدر دلسوز بیشتر به من نیکی می‌کنی و از دوست همدم به من نزدیکتری، آن گاه که خلوت، مرا می‌هراساند، وطن‌ها مرا می‌رانند، تو در تنهایی و غربت اتیس و همدم منی.

رحمت حضرت حق به اندازه‌ای گسترده است که به پیامبرش یک دستور کلی می‌دهد که هرگاه افراد با ایمان هر چند گناه کار باشند به سوی تو آیند، آنها را بپذیر و رحمت من را به آنها برسان.

﴿وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَمٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ
الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ
رَّحِيمٌ﴾ (۳)

و هرگاه کسانی که به آیات ما ایمان می‌آورند به نزد تو آیند، بگو: سلام بر شما، پروردگارتان رحمت را بر خود لازم و مقرر کرده؛ بنابراین هر کس از شما به نادانی کار زشتی مرتکب شود، سپس بعد از آن توبه کند و [مفسد خود را] اصلاح نماید [مشمول آمرزش و رحمت خدا شود]؛ زیرا او بسیار آمرزنده و مهربان است.

۱- کنز العمال: ۲۷۳/۴، حدیث ۱۰۴۶۱.

۲- بحار الأنوار: ۱۵۷/۹۱، باب ۳۲، حدیث ۲۲؛ صحیح البخاری: ۷۵/۷.

۳- أنعام (۶): ۵۴.

مفهوم آیه یک معنی کلی و وسیع دارد که به صورت قانون رحمت درآمده است. سلامی که در آیه ابلاغ شده چه از ناحیه خداوند و چه به وسیله پیامبر اسلام ﷺ رسیده باشد به خاطر پذیرایی و استقبال گرم و دوستی با مردم است و سلامی که از سوی خداوند باشد رحمتی برای همگان است. پس هر کسی که برای توبه به درگاه خداوند روی می آورد؛ علاوه بر بخشش، رحمت خداوند هم او را فرا می گیرد که می فرماید: ﴿غفورٌ رحیم﴾

حضرت امیرمؤمنان علی علیه السلام در توصیف آفرینش آدم علیه السلام می فرماید:

ثُمَّ بَسَطَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ لَهُ فِي تَوْبَتِهِ وَ لِقَاءِ كَلِمَةِ رَحْمَتِهِ وَ وَعْدِهِ الْمُرَدَّ إِلَى جَنَّتِهِ. (۱)

آن گاه خدای سبحان در توبه را به رویش گشود و کلمه رحمت را به او تلقین کرد و بازگشت به بهشت را به او وعده داد.

و چون دایره رحمت را برای همه موجودات گسترانده، پس مهربانی را دوست دارد و مهربانان را هم دوست می دارد و دست مهر خود را بر سر هر مهرورزی می کشد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ مِائَةَ رَحْمَةٍ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، كُلُّ رَحْمَةٍ مِنْهَا طِبَاقٌ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، فَأَهْبَطَ رَحْمَةً مِنْهَا إِلَى الْأَرْضِ فَبِهَا تَرَاخَمَ الْخَلْقُ، وَ بِهَا تَعْطِفُ الْوَالِدَةُ عَلَى وَلَدِهَا وَ بِهَا تَتَشَرَّبُ الطَّيْرُ وَ الْوُحُوشُ مِنَ الْمَاءِ وَ بِهَا تَعِيشُ الْخَلَائِقُ. (۲)

خدای تعالی روزی که آسمانها و زمین را آفرید، صد رحمت بیافرید که هر

۱- نهج البلاغه: خطبه ۱.

۲- کنز العمال: ۲۷۴/۴، حدیث ۱۰۴۶۴.

رحمتی به اندازه فاصله آسمان و زمین است. پس از آن رحمت‌ها یکی به زمین فرود آمد که به سبب آن خلائق به یکدیگر ترحم می‌کنند و مادر به فرزندش مهر می‌ورزد و پرندگان و حیوانات آب می‌نوشند و مردمان زندگی می‌کنند.

اگر انسان اندازه رحمت خدا را می‌دانست به حق به آن تکیه می‌کرد و تعجب از این است با این همه رحمت چگونه محروم است؟! «به امام سجّاد عَلَيْهِ السَّلَام گفتند: که حسن بصری می‌گوید: از این که کسی هلاک شود جای تعجب نیست، بلکه از نجات یافته عجب است که نجات یافته است. حضرت فرمود: من می‌گویم از این که کسی نجات یافته تعجب نیست، بلکه تعجب از هلاک شده‌ای است که چگونه با وجود رحمت گسترده خداوند هلاک گشته است.»^(۱) به هر حال آن‌گونه که سرآغاز خلقت آدم، در رحمت حق به سوی پذیرش آدم باز شد و در پایانش هم باید رحمت او آدم را بهشت برد. پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در این باره فرمود:

لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ أَحَدٌ إِلَّا بِرَحْمَةِ اللَّهِ. قَالُوا: وَ لَأَنْتَ قَالَ: وَ لَأَنَا إِلَّا أَنْ يَنْعَمَ نَبِيَّ اللَّهِ. (۲)

هیچ کس به بهشت نرود مگر با رحمت خدا. عرض کردند: نه شما هم؟ فرمود: و نه من، مگر این که خدا مرا مشمول رحمت خود کند.

مالکیت خداوند

همان‌طور که در فصول پیشین گذشت، خداوند فرمانروایی و حکومت مطلق را

۱ - بحار الأنوار: ۱۵۳/۷۵، باب ۲۱، حدیث ۱۷؛ أعلام الوری: ۲۶۰.

۲ - کنز العمال: ۲۵۴/۴، حدیث ۱۰۴۰۷؛ مسند احمد بن حنبل: ۵۲/۳.

از آن خود می‌داند. و یک دلیل این را در آخرت به ما نشان می‌دهد که در سوره غافر فرمود:

«روزی که همه آنان آشکار می‌شوند، چیزی از خدا پنهان نمی‌ماند؛ ندا می‌آید؛ امروز فرمانرومایی ویژه کیست؟ ویژه خدای یکتای پیروزمند است.»^(۱)
 گویا خداوند که همه موجودات را، حتی فرشتگان مقرب را، میراند به خود می‌گوید: چه مانده است؟ کجا رفتند مدعیان ملک و املاک؟ پس آن همه طغیان‌گری چه شد؟ جوابی نمی‌آید، پس خدای متعال به خود می‌فرماید: اکنون مالکیت و حاکمیت مطلق از آن من است.

در آیه‌ای دیگر برای بیداری انسان، بازگشت به سوی خود را بیان می‌فرماید:

﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ * فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ
 الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ﴾^(۲)

آیا پنداشته‌اید که شما را بیهوده و عبث آفریدیم، و این که به سوی ما بازگردانده نمی‌شوید؟ * پس برتر است خدا آن فرمانروای حق [از آن که کارش بیهوده و عبث باشد]، هیچ معبودی جز او نیست، [او] پروردگار عرش نیکو و با ارزش است.

این دو جمله کوتاه و پرمعنی یکی از زنده‌ترین دلایل رستاخیز و جزای اعمال را بیان می‌کند و اگر قیامت و معادی در کار نباشد زندگی دنیا بیهوده خواهد بود؛ زیرا زندگی این جهان با تمام مشکلات که دارد و با تشکیلات و مقدمات و برنامه‌هایی که خدا برای آن چیده است؛ اگر فقط برای همین چند روز باشد، بسیار پوچ و بی‌معنی می‌باشد.

۱- غافر (۴۰): ۱۶.

۲- مؤمنون (۲۳): ۱۱۵-۱۱۶.

این گفتار که خلقت عبث نیست، سخن مهمی است که نیاز به دلیل محکم دارد و در آیه بعدی آن را با کلماتی پرمغز بیان می‌کند.

﴿فَتَعَلَى اللَّهِ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ﴾ (۱)

پس برتر است خدا آن فرمانروای حق [از آن که کارش بیهوده و عبث باشد]، هیچ معبودی جز او نیست، [او] پروردگار عرش نیکو و با ارزش است.

این برهان به صورت تنزیه خداست که خود را به چهار وصف ستوده است:

اول؛ «الملک» این که خدا فرمانروای حقیقی عالم است.

دوم؛ «الحق» او حق است و باطل در او راه ندارد.

سوم؛ «لا اله الا هو رب» معبودی به غیر او نیست.

چهارم؛ «العرش الکریم» مدبر عرش کریم است.

در حقیقت کسی کار پوچ و بی‌هدف می‌کند که جاهل و ضعیف و ناتوان یا در ذاتش وجودی باطل و مضر باشد؛ اما خداوندی که جامع صفات کمالیه مانند الله، ملک، حق، ربّ العرش، کریم است که هر یک از صفات جامعیت و گستردگی آن معنی را در موصوف می‌فهماند و برازنده موجودی مطلق و حق تعالی می‌باشد.

چون فرمانروای حقیقی است هر حکمی درباره هر چیزی براند ایجاد باشد؛ چه مرگ و چه حیات و چه رزق، حکمش نافذ و امرش گذرا است و چون حق است آنچه از او صادر می‌شود و هر حکمی که میراند حق محض است؛ چون از حق محض غیر از حق سر نمی‌زند پس در امر او باطل و عبث راه ندارد.

پس خداوند با دارایی صفات کمال و اطلاق مالکیت، و حاکمیت او در دنیا و آخرت، همه موجودات تسلیم اویند و بازگشت‌شان به سوی اوست.

حال باید ببینیم که سرانجام کار چیست؟ و ما در کجای راه هستیم؟

در روایتی که خود پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ از خداوند عزیز نقل می‌فرماید؛ دقت کنید:

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَقُولُ (اللَّهُ) ابْنُ آدَمَ مَلِكِي مَلِكِي، وَ مَالِي مَالِي، يَا مِسْكِينُ!
أَيْنَ كُنْتَ حَيْثُ كَانَ الْمَلِكُ وَ لَمْ تَكُنْ؟ أَوْ هَلْ لَكَ إِلَّا مَا أَكَلْتَ فَأَفْنَيْتَ أَوْ لَبِسْتَ
فَأَبْلَيْتَ أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَبْقَيْتَ؟ إِمَّا مَرْحُومٌ بِهِ وَ إِمَّا مُعَاقَبٌ عَلَيْهِ؟^(۱)

ای پسر آدم! ملک من از آن من است و مال من به من تعلق دارد. ای بینوا! کجا بودی تو، آن گاه که ملک و پادشاهی بود و تو نبودی؟ آیا جز همان مقدار که می‌خوری و از بین می‌بری و می‌پوشی و کهنه‌اش می‌کنی، یا صدقه می‌دهی و باقی می‌گذاری، به سبب همین مقدار یا مشمول رحمت و آمرزش می‌شوی یا کیفر می‌بینی؛ بیشتر از آن توست؟

یعنی چه چیز بیشتر عاید انسان می‌شود؟ به غیر از جواب دادن به خدا که با آن همه نعمت‌ها و حقوق مجازی چه کردی؟ یا او بخشیده می‌شود یا عذاب می‌گردد. این است که پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به مردم هشدار داده است که کسی حق ندارد بگوید من پادشاه یا شاه شاهان هستم؛ زیرا حق تعالی چنین اجازه‌ای به احدی نداده است و اگر کسی چنین ادعایی کند؛ او منفورترین انسان‌هاست. همان طور که حضرت رسول صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود:

أَغْيِظُ رَجُلًا عَلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ أَحَبُّهُ وَ أَغْيِظُهُ عَلَيْهِ رَجُلٌ كَانَ يُسَمِّي
مَلِكِ الْأُمَلَاءِ؛ لِأَنَّ مَلِكِ إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ.^(۲)

در روز قیامت بیشترین خشم و نفرت خدا برای پلیدترین مردی است که خود را شاهنشاه می‌نامید، حال آن که فرمانروایی جز خدای عَلَّمِكُمْ نیست.

پس پروردگار به پیامبرش در مقام یادآوری به بندگان می‌فرماید:

۱- مصباح الشریعة: ۸۲؛ بحار الأنوار: ۳۵۶/۶۸، باب ۸۷، حدیث ۱۷.

۲- کنز العمال: ۴۲۹/۱۶، حدیث ۴۵۲۷۱؛ مسند احمد بن حنبل: ۳۱۵/۲.

«بگو: خدایا! ای مالک همه موجودات! به هر که خواهی حکومت می دهی و از هر که خواهی حکومت را می ستانی و هر که را خواهی عزت می بخشی و هر که را خواهی خوار و بی مقدار می کنی، هر خیری به دست توست، یقیناً تو بر هر کاری توانایی.» (۱)

[﴿۲۲﴾ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ وَخَيْرُكَ مِنْ
خَلْقِكَ حَمَلْتَهُ رَسُولًا فَادَّاهَا وَأَمَرْتَهُ بِالنُّصْحِ لِأُمَّتِهِ
فَنَصَحَ لَهَا]

و شهادت می‌دهم که محمد، بنده و فرستاده و برگزیده‌ات، از میان
آفریده‌های توست. رسالت را برعهده‌اش گذاشتی و او حق آن رسالت را ادا
کرد و حضرتش را به خیرخواهی برای امتش دستور دادی، و او برای امت
خیرخواهی کرد.

نصیحت و خیرخواهی در رسالت پیامبر اکرم ﷺ

وجود حق تعالی شخص حضرت محمد ﷺ را به رسالت دین خود برگزید؛ زیرا
نقش شریف حضرت شایستگی پذیرش انوار نبوت را داشت.
این برگزیده، از بهترین خلق است برای امری بس بزرگ که همان، دعوت مردم
به حق بود.

رسول الله ﷺ در این باره می‌فرماید:

خدای متعال آفریدگان خویش را بیافرید و آنان را به دو گروه تقسیم کرد و
مرا در بهترین گروه قرار داد. سپس آنان را قبیله قبیله ساخت و مرا در
بهترین قبیله جای داد آنگاه آنان را به خاندان تقسیم نمود و مرا در بهترین

خاندان آنها قرار داد، بنابراین من از بهترین قبیله و بهترین خاندان هستم. (۱)

«رسالت» در لغت به معنای توجّه و نظر داشتن به چیزی است ولی مراد از این کلمه، امر خداوند به بنده‌ای که به واسطه فرشته‌ای بر او آشکار شود و به زبان او سخن گوید؛ و این برای دعوت مردم و تبلیغ احکام الهی بالاترین درجه نبوت است. رساندن احکام شریعت به وسیله انسانی وارسته که در شرایط بسیار سخت، مأموریت تبلیغ دین را به عهده گرفت.

نصیحت، کلمه‌ای گسترده است که معنای آن خواندن به آنچه صلاح و خیر و نهی کردن از آنچه فساد است.

امت در این فراز امت دعوت است یعنی عمومی کسانی که پیامبر برای آنها دعوت شده است و به روش نصیحت با محتوایی مانند: امر به معروف و نهی از منکر، دفع ضرر و حسن خلق آنان، دعای مغفرت برای نادانی آنان و بذل نیکی‌ها و نعمت‌ها به آنها.

چنین شخصیتی بزرگ با مسؤولیتی سنگین، شایسته احترامی فوق العاده است که همه وجودش در خدمت اسلام و قرآن و اخلاق بود و سخن و سلوک و سیره‌اش در بین مردم و اهل بیت و خانواده‌اش سرمشق همه مسلمانان است.

«گروهی از اصحاب پیامبر ﷺ جمع شدند و گفتند: چه خوب است کسی را نزد همسران رسول خدا ﷺ بفرستیم و از نحوه رفتن آن حضرت در خانه‌اش سؤال کنیم تا بلکه آنان را سرمشق خود قرار دهیم. آنان کسی را پیش یکایک همسران پیامبر فرستادند و آن فرستاده یک پاسخ آورد: شما از اخلاق پیامبرتان می‌پرسید؟ اخلاق او همان قرآن است. رسول خدا ﷺ شب‌ها نماز می‌خواند و می‌خوابد و روزه می‌گیرد و افطار می‌کند و با خانواده خود می‌آمیزد.» (۲)

۱ - کنز العمال: ۴۱۵/۱۱، حدیث ۳۱۹۴۹.

۲ - الطبقات الکبری: ۳۶۴/۱.

یکی از عواملی که می‌تواند روح سرکش انسان و غرایز طوفانی و عصیانگر او را مهار کند و دانش و هنر و صنعت را آرامش عمومی و زندگی را ایده‌آل کند، اخلاق واقعی است که از ایمان به خدا سرچشمه می‌گیرد.

آموزه‌های اخلاقی پیامبران بهترین وسیله‌ای است که می‌تواند بشر را به زندگی مطلوب رساند. اخلاق برای تمام افراد بشر چه در زندگی فردی و چه در زندگی اجتماعی لازم است. اما برای کسانی که بار مسئولیت رهبری و هدایت جامعه را برعهده دارند ضروری‌تر است؛ زیرا کسی که مربی اجتماع است باید خود نمونه‌ای از صفات برجسته انسانی باشد و انسان بدون داشتن اخلاق کامل نمی‌تواند مشکلات راه هدایت را تحمل کند.

بنابراین خداوند پیامبران خود را از میان افرادی انتخاب کرد که دارای روحی بلند، بردباری و گذشت بسیار و حوصله شنیدن سخن و درددل مردم را دارا هستند و در هر حالی همدل و همزبان و همدرد انسان‌ها باشند. اخلاق عالی و دعوت عملی پیامبر اسلام ﷺ امواج تحوّل مقدسی در دل مردم جاهلی پدید آورد که نخست جامعه عرب و سپس در همه جهان انقلابی معنوی ایجاد کرد. انسان‌هایی چون سلمان، ابوذر، اویس قرنی و... تربیت شدند که همگی تا ابد نمونه‌های اخلاق به شمار می‌آیند.

پروردگار عالم با فرستادن پی در پی پیامبران در هر عصری حجت خود را بر مردم تمام نمود و کمال آن رسالت را در وجود شریف پیامبرگرامی ﷺ قرار داد. امیرمؤمنان در خطبه اشباح که از خطبه‌های بسیار با عظمت مولای عاشقان است درباره این حجت نهایی می‌فرماید:

وَلَمْ يُخْلِهِمْ بَعْدَ أَنْ قَبَضَهُ مِمَّا يُؤَكِّدُ عَلَيْهِمْ حُجَّةَ رَبُّوْبَيْتِهِ، وَيَصِلُ بَيْنَهُمْ وَ
بَيْنَ مَعْرِفَتِهِ، بَلْ تَعَاهَدَهُمْ بِالْحُجَجِّ عَلَى الْأَسْنِ الْخَيْرَةِ مِنْ أَنْبِيَائِهِ وَ
مُتَحَمِّلِي وَدَائِعِ رِسَالَتِهِ قَرْنَا فَقَرْنَا، حَتَّى تَمَّتْ بَيْنَيْنَا مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ

عَلَيْهِ وَ آيِهِ حُجَّتُهُ وَ بَلَغَ الْمَقْطَعِ عُدْرُهُ وَ نُذْرُهُ. (۱)

پس از قبض روح آدم، حیات بندگان را از حجت ربوبی و طریق اتصال بین آنان و معرفت خود خالی نگذاشت، بلکه به وسیله حجت‌هایی که بر زبان برگزیدگان از انبیا ارسال کرد و همه آنان به دنبال هم در هر دوره‌ای ابلاغ کننده پیام‌های او بودند با مردم رابطه برقرار نمود، تا به وسیله پیامبر ما محمد ﷺ حجتش تمام شد و جای عذری باقی نماند و تهدیدش درباره مجرمان به نهایت رسید.

یکی از راه‌های دعوت به خدا که بیشتر انبیا و نبی اکرم اسلام از آن بهره گرفته‌اند شیوه نصیحت و اندرز است و این روش در بسیاری از امور تبلیغی بهترین تأثیرگذار است؛ زیرا با دل و جان مردم سازگار است.

بشارت دادن و ترساندن مردم در راه خیر و صلاح و دوری از گناهان، افراد زیادی را تربیت کرده است که به مقامات بلند عرفانی دست یافته‌اند حتی یک کلمه‌ای از زبان مبارک رسول الله ﷺ جاری می‌شد؛ گاهی یک انسانی را چنان متحوّل می‌کرد که او را برای همیشه شیفته و علاقمند به خود و دین می‌کرد و تا حد و مرز شهادت پیش می‌برد.

این نقش نصیحت در کنار رسالت است که در آیاتی از سوره اعراف، برخی پیامبران مانند نوح، هود، شعیب، صالح، موسی به قوم خود می‌گفتند: ما پیام ربّ خود رساندیم و برای شما خیرخواهی نمودیم. اما در اثر کفر و لجاجت این اقوام؛ حجت‌ها بر دل‌های سیاه آنان قرار نمی‌گرفت و به سوی نابودی کشیده می‌شد. حتی عطف و خیرخواهی در پیام رسانی پیامبر اکرم اسلام ﷺ به مردم بیشتر از انبیای گذشته بود ولی خداوند سه روش را به حضرت پیشنهاد می‌کند و می‌فرماید:

﴿أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَدِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴾ (۱)

[مردم را] با حکمت و اندرز نیکو به راه پروردگارت دعوت کن، و با آنان به نیکوترین شیوه به بحث [و مجادله] پرداز، یقیناً پروردگارت به کسانی که از راه او گمراه شده‌اند و نیز به راه یافتگان داناتر است.

الف) حکمت؛ مجموعه‌ای از ارزش‌های دینی و علمی و عقلی و قلبی است.

ب) موعظه؛ اندرزها و پندهایی است که قلب را نورانی می‌کند.

ج) مجادله؛ روشی برای گفتگو با طرف مقابل و متقاعد کردن اوست.

پس اگر این شیوه‌ها مؤثر نبود؛ راه بشارت و تهدید را پیش گیرد که در سوره احزاب می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا * وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُبِيرًا﴾ (۲)

ای پیامبر! به راستی ما تو را شاهد [بر امت] و مژده‌رسان و بیم‌دهنده فرستادیم. * و تو را دعوت‌کننده به سوی خدا به فرمان او و چراغی فروزان [برای هدایت جهانیان] قرار دادیم.

در آیه‌ای دیگر می‌فرماید:

﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ﴾ (۳)

یقیناً ما تو را در حالی که مژده‌دهنده و هشدار دهنده‌ای، به حق و راستی فرستادیم، و هیچ امتی نبوده مگر آن که در میان آنان بیم دهنده‌ای گذاشته

۱- نحل (۱۶): ۱۲۵.

۲- احزاب (۳۳): ۴۵-۴۶.

۳- فاطر (۳۵): ۲۴.

است .

بشارت و هشدار از جمله نصایحی است که گروهی این گونه هدایت می‌شوند. ابن عباس می‌گوید:

وقتی آیه ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا﴾ نازل شد، پیامبر خدا به علی و معاذ دستور داد که به یمن روند در همین زمان به آن دو فرمود: بروید نوید دهید و فراری ندهید و آسان گیرید و سخت‌گیری نکنید؛ زیرا آیه ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ...﴾ بر من نازل شده است. (۱)

یک یهودی از حضرت رسول الله ﷺ از معنای نام‌های پیامبر مانند: محمد، احمد، ابوالقاسم و بشیر و نذیر و داعی پرسید، حضرت فرمود:

«... اما داعی از آن روست که من مردم را به دین پروردگارم عزوجل دعوت می‌کنم، اما نذیر از آن روست که هر کس نافرمانیم کند او را به آتش بیم می‌دهم و اما بشیر از آن روست که هر کس اطاعت کند، او را به بهشت بشارت می‌دهم.» (۲)

بنابراین رسول الله ﷺ با ابزار نصیحت و موعظه و پشتیبانی حق به میدان آمد و دل‌های خفته و خسته از جهالت و گمراهی را بیدار می‌ساخت.

مولا علی علیه السلام این حرکت پیامبر را چنین توصیف می‌فرماید:

أَرْسَلَهُ بِحُجَّةٍ كَافِيَةٍ وَ مَوْعِظَةٍ شَافِيَةٍ وَ دَعْوَةٍ مُتَلَافِيَةٍ أَظْهَرَ بِهِ الشَّرَائِعَ
الْمَجْهُولَةَ... (۳)

خداوند او را با دلیل کافی و پسندی شفافبخش و دعوتی که مردم را از گمراهی‌ها برهاند فرستاد. دستورهای ناشناخته دین را به وسیله او آشکار نمود....

۱ - الدر المنثور: ۲۰۶/۵؛ تفسیر ابن کثیر: ۵۰۵/۳، ذیل آیه ۴۵ سوره احزاب.

۲ - بحار الأنوار: ۲۹۵/۹، باب ۲، حدیث ۵؛ الأمالی، شیخ صدوق: ۱۸۹.

۳ - نهج البلاغه: خطبه ۱۶۰.

چه مثل زیبایی رسول خدا ﷺ درباره امت خود بیان می‌فرماید که:

حکایت من و شما حکایت مردی است که آتش افروخته و پروانه‌ها و ملخ‌ها خود را به درون آن می‌اندازند و او آنها را از آتش دور می‌کند. من هم کمر بند شما را گرفته‌ام و از آتش دورتان می‌کنم و شما از دستان من می‌گریزید. (۱)

این مثال، ارتباط پیامبر با امت را تصویر می‌کند که چگونه مردم مانند حشرات به دور آتش گمراهی و لجاجت می‌چرخند تا خود را نابود کنند؛ اما نور حقیقت و نجات رسالت به دنبال هدایت آنان است تا وسیله‌ای برای دلگشایی و راه‌یابی به دروازه سعادت بگشاید.

حضرت صادق ع می‌فرماید:

هنگامی که موسی بن عمران یاران خود را اندرز می‌داد ناگهان مردی برخاست و پیراهن خود را پاره کرد. خداوند عزوجل به موسی وحی فرمود: ای موسی به او بگو: پیراهنت را از هم ندر بلکه دلت را برای من بگشای. (۲)

پندگیری و به جان خریدن آن، مایه حیات و جریان قلب است؛ زیرا در گذرای روزگار، قلب انسان در اثر گناه و عادت‌های روزمره نیمه جان می‌شود پس باید با موعظه حق؛ خون در رگ‌های قلب جاری ساخت.

پیامبر اکرم ص با موعظ خود دل‌های کویر خشک بسیاری از آدمیان را آباد گردانید.

رسول الله ص در پندی به جابر بن عبدالله انصاری می‌فرماید:

مَالِي أَرَى حُبَّ الدُّنْيَا قَدْ غَلَبَ عَلَيَّ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، حَتَّىٰ كَانَ المَوْتُ فِي

۱- کنز العمال: ۴۱۰/۱۱، حدیث ۳۱۹۲۰؛ مسند احمد بن حنبل: ۳/۳۶۱.

۲- بحار الأنوار: ۳۵۲/۱۳، باب ۱۱، حدیث ۴۵؛ الکافی: ۱۲۹/۸، حدیث ۹۸.

هَذِهِ الدُّنْيَا عَلَى غَيْرِهِمْ كُتِبَ!

أَمَّا يَتَعَطَّ آخِرُهُمْ بِأَوْلِهِمْ؟! لَقَدْ جَهِلُوا وَ نَسُوا كُلَّ مَوْعِظَةٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ، وَ
أَمِنُوا شَرَّ كُلِّ عَاقِبَةٍ سُوءٍ. (۱)

چه شده است که می بینم دنیا دوستی بر بسیاری از مردم چیره آمده است تا جایی که گویی مرگ در این دنیا برای غیر آنان رقم خورده است. آیا ماندگان از رفتگان پند نمی گیرند؟ اینان نمی دانند، همه اندرزهای کتاب خدا را از یاد برده اند و از شر هر فرجام بدی آسوده خاطرنند.

۱ - بحار الأنوار: ۱۲۷/۷۴، باب ۶، حدیث ۳۲؛ تحف العقول: ۲۹.

[﴿۲۳﴾ اللَّهُمَّ فَصِّلْ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ أَكْثَرَ مَا صَلَّيْتَ
 عَلَيَّ أَحَدٍ مِنْ خَلْقِكَ وَ آتِهِ عَنَّا أَفْضَلَ مَا آتَيْتَ أَحَدًا
 مِنْ عِبَادِكَ وَ اجْزِهِ عَنَّا أَفْضَلَ وَ أَكْرَمَ مَا جَزَيْتَ أَحَدًا مِنْ
 أَنْبِيَائِكَ عَنْ أُمَّتِهِ ﴿۲۴﴾ إِنَّكَ أَنْتَ الْمَنَّانُ بِالْجَسِيمِ
 الْغَافِرِ لِلْعَظِيمِ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ مِنْ كُلِّ رَحِيمٍ فَصِّلْ عَلَيَّ
 مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ الْأَخْيَارِ الْأَنْجَبِينَ.]

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، بیش از آنچه بر احدی از آفریده‌هایت
 درود فرستاده‌ای، و از جانب مابہترین چیزی که به یکی از بندگانت داده‌ای، به
 او عنایت کن، و از ناحیہٗ ما برترین و کریمانه‌ترین پاداشی که به یکی از
 پیامبرانت از طرف امتش داده‌ای، به او بده؛ همانا تو بسیار احسان‌کننده‌ای؛
 احسان‌کننده به نعمت‌های تنومند، و آمرزنده‌ای؛ آمرزندهٔ گناه بزرگ، و تو از
 هر مہربانی مہربان‌تری، پس بر محمد و آل پاکیزه و پاکش که نیکوکاران
 برگزیده‌اند، درود فرست.

دعاهای هفته در کلام امام سجّاد علیہ السلام

در مفاتیح الجنان برای هر روز دعایی از امام سجّاد علیہ السلام آمده است؛ که در سطور
 زیر به آن اشاره می‌شود:

روز یکشنبه

پروردگارا! نماز و روزه‌ام را بپذیر و فردایم و پس از آن را بهتر از این ساعت و روزم قرار ده، در عشیره و قومم مرا عزیز کن و در بیداری و خواب از من محافظت فرما، با عنایت خاصّی از من نگهداری کن و با انقطاع از غیر خودت و بریدن از ما سوایت و مشمول شدن مغفرت عمرم را به پایان بر، که تو آمرزنده و رحیمی.

روز دوشنبه

الهی! آغاز این روزم را صلاح و میانه‌اش را راستگاری و پایانش را کامیابی قرار ده. الهی! در این روز پیامبرت را از من خشنود کن و رحمتت را به من ارزانی ده. خداوندا! در روز دوشنبه دو نعمت به من ارزانی ده: خوشبختی به طاعت و عبادت در آغازش و رسیدن به مغفرت در انجامش، ای آن که اوست معبود و جز او کسی گناهان را نیامرزد.

روز سه‌شنبه

الهی! اصلاح ده بر من دین مرا؛ زیرا دین است که مرا از جمیع خطرات حفظ می‌کند و اصلاح کن بر من آخرتم را؛ زیرا که آن جا خانه همیشگی من است. پروردگارا! حیات و زندگی مرا مایه زیادت‌ی خیر قرار ده و مرگم را آسوده شدن از هر شرّی مقرر فرما.

در این روز سه‌شنبه بر من سه چیز ببخش: گناهی را مگذار مگر آن که آن را ببخشی، اندوهی را مگذار مگر آن که آن را از من ببری، دشمنی را مگذار مگر آن که شرّش را از من دفع نمایی و خاتمه کارم را غفران خود قرار ده، ای صاحب احسان.

روز چهارشنبه

پروردگارا! شفاعت و مصاحبت با رسولت را در قیامت نصیب من کن.
و در این روز چهارشنبه چهار برنامه به من عنایت فرما: تواناییم را در طاعت و عبادت قرار ده، نشاطم را در بندگی خودت بگذار، رغبتم را متوجه ثواب آخرت کن و زهدم را در آنچه سبب عذاب دردناک می شود قرار ده.

روز پنجشنبه

پروردگارا! در این روز و سایر روزها و شبها به ارتکاب حرام و اکتساب گناهان دردناکم مکن، خیر این روز و سایر روزها را نصیبم کن و شرّ این روز و سایر روزها را از من دور فرما.

در این روز پنج برنامه به من مرحمت کن: روزم را احاطه نکند مگر کرمت و به من نرسد جز نعمت، سلامت من صرف طاعتت شود. به عبادتی موفق گردم که مستحق ثواب شوم و از رزق حلال برایم فراوانی قرار ده.

الهی! در این روز مرا از مواقف وحشت و ترس امان ده و از برخورد با غصه‌ها و هموم و حوادث حفظم کن، بر محمد و آلش درود فرست و تو سلم را به حضرتش شفاعت سود دهنده‌ای برای قیامت قرار ده، ای بهترین رحم کنندگان.

روز جمعه

الهی! تا زنده‌ام مرا بر دینت پابرجا و استوار و ثابت قدم قرار ده، دلم را بعد از هدایتت ملغزان و از پیشگاه مبارکت برای من رحمت قرار ده که تو بخشنده فوق‌العاده هستی.

الهی! بر محمد و آل محمد درود فرست و مرا از متابعان و شیعیان آن بزرگوار قرار ده و در زمره آنان محشورم کن.

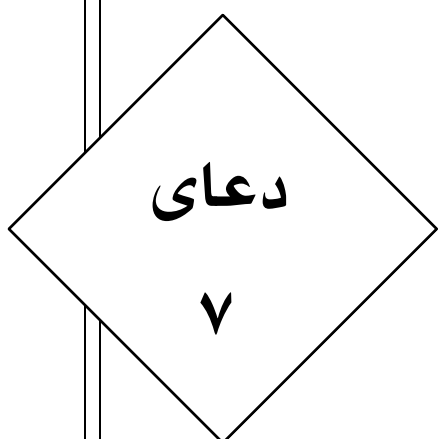
خداوندا! بر واجبات و فرائض روز جمعه موقِّم فرما که تو عزیز و حکیمی.

روز شنبه

الهی! از شکر نعمت‌هایت آن را به من عطا کن که نهایت رضا و خشنودیت به من
برسد.

الهی! در طاعت و التزام به عبادت مرا یاری ده و به لطف و عنایت استحقاق
ثوابم مرحمت کن.

الهی! تا زنده‌ام با حفظ از گناه مورد رحمت و محبتم قرار ده و تا هستم به آنچه
برای من منفعت دارد موقِّم گردان. با اتصال به قرآن مجید شرح صدرم بده، با
تلاوت کتابت گناهانم را بریز، سلامت در دین و نفس عطایم کن، اهل انسم را از من
هراسان مگردان و در بقیه عمر احسانت را بر من تمام کن چنانکه در گذشته از عمر،
مرا از احسانت بهره‌مند فرمودی، ای بهترین رحم‌کنندگان.

پیشامدهای سخت و اندوهناک

﴿١﴾ يَا مَنْ تَحَلَّى بِهِ عَقْدَ الْمَكَارِهِ وَيَا مَنْ يُفْتَأُ بِهِ حَدُّ الشَّدَائِدِ وَيَا مَنْ
يُلْتَمَسُ مِنْهُ الْمَخْرَجُ إِلَى رَوْحِ الْفَرَجِ ﴿٢﴾ ذَلَّتْ لِقُدْرَتِكَ الصَّعَابُ وَ
تَسَبَّبَتْ بِطُغْيِكَ الْأَسْبَابُ وَ جَرَى بِقُدْرَتِكَ الْقَضَاءُ وَ مَضَتْ عَلَيَّ
إِرَادَتِكَ الْأَشْيَاءُ ﴿٣﴾ فَهِيَ بِمَشِيَّتِكَ دُونَ قَوْلِكَ مُؤْتَمِرَةٌ وَ
بِإِرَادَتِكَ دُونَ نَهْيِكَ مُنْزَجِرَةٌ ﴿٤﴾ أَنْتَ الْمَدْعُوُّ لِلْمُهَمَّاتِ وَ أَنْتَ
الْمَفْرَعُ فِي الْمَلِمَاتِ لَا يَنْدَفِعُ مِنْهَا إِلَّا مَا دَفَعْتَ وَ لَا يَنْكَشِفُ مِنْهَا إِلَّا
مَا كَشَفْتَ ﴿٥﴾ وَ قَدْ نَزَلَ بِي يَا رَبِّ مَا قَدْ تَكَادَنِي ثِقْلُهُ وَ أَلَمَّ بِي مَا
قَدْ بَهَظَنِي حَمْلُهُ ﴿٦﴾ وَ بِقُدْرَتِكَ أَوْرَدْتَهُ عَلَيَّ وَ بِسُلْطَانِكَ وَجَّهْتَهُ
إِلَيَّ ﴿٧﴾ فَلَا مُصْدِرَ لِمَا أَوْرَدْتَ وَ لَا صَارِفَ لِمَا وَجَّهْتَ وَ لَا فَاتِحَ لِمَا
أَعْلَقْتَ وَ لَا مُغْلِقَ لِمَا فَتَحْتَ وَ لَا مَيْسِرَ لِمَا عَسَّرْتَ وَ لَا نَاصِرَ لِمَنْ
خَذَلْتَ ﴿٨﴾ فَصَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ افْتَحْ لِي يَا رَبِّ بَابَ الْفَرَجِ
بِطَوْلِكَ وَ اكْسِرْ عَنِّي سُلْطَانَ الْهَمِّ بِحَوْلِكَ وَ ائْلِنِي حُسْنَ النَّظَرِ فِيَمَا
شَكَّوْتُ وَ اذِقْنِي حَلَاوَةَ الصَّنْعِ فِيَمَا سَأَلْتُ وَ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ
رَحْمَةً وَ فَرَجاً هَنِيئاً وَ اجْعَلْ لِي مِنْ عِنْدِكَ مَخْرَجاً وَحِيّاً ﴿٩﴾ وَ لَا
تَشْغَلْنِي بِالْإِهْتِمَامِ عَنْ تَعَاهِدِ فُرُوضِكَ وَ اسْتِعْمَالِ سُنَّتِكَ
﴿١٠﴾ فَقَدْ ضِغْتُ لِمَا نَزَلَ بِي يَا رَبِّ ذُرْعاً وَ اُمْتَلَأْتُ بِحَمَلٍ مَا حَدَثَ
عَلَيَّ هَمًّا وَ أَنْتَ الْقَادِرُ عَلَيَّ كَشَفِ مَا مَنِيْتُ بِهِ وَ دَفَعِ مَا وَقَعْتُ فِيهِ
فَأَفْعَلْ بِي ذَلِكَ وَ إِنَّ لِمَ اسْتَوْجِبُهُ مِنْكَ يَا ذَا الْعَرْشِ الْعَظِيمِ.

[﴿۱﴾ يَا مَنْ تَحَلُّ بِهٖ عَقْدُ الْمَكَارِهٖ وَيَا مَنْ يُفْتَأُ بِهٖ حَدُّ

الشَّدَائِدِ وَيَا مَنْ يُلْتَمَسُ مِنْهُ الْمَخْرَجُ إِلَى رَوْحِ الْفَرَجِ]

ای آن که گره‌های امور رنج‌آور، به وسیله او گشوده می‌شود، و ای آن که تندی و تیزی سختی‌ها، به عنایت او فرو می‌نشیند، و ای آن که بیرون آمدن از تنگی و فشار، و قرار گرفتن در راحتی گشایش، و رهایی از غم و اندوه، از او خواسته می‌شود.

پیشامدها و سختی‌ها

طبیعت حیات و زندگی، جاذب سختی‌ها و پیشامدهاست. بافت حیات، بر دشواری‌ها و رنج و تعب و مشکلات و مصایب است. آفرینش انسان بنایی است که عناصرش را درد و غم و دشواری و بلا و ابتلا تشکیل داده است. این رنج‌ها و سختی‌ها و دردها، پله‌های نردبان ترقی و رشد و تکامل هستند.

برخورد انسان اگر با مصایب و مکاره و سختی‌ها و دردها هماهنگ با دستورهای حضرت حق باشد سعادت همه جانبه انسان در پرتو آن تضمین می‌گردد.

جهان از خداست، انسان از خداست، رقم پرونده هر موجودی از خداست، حرکات منظم تمام موجودات از خداست و صحنه پهناور آفرینش از خداست، این انسان است که باید این واقعیت‌ها را با عمق قلب خود لمس کند تا تحمل مشکلات و سختی‌ها که کلید حلش به دست خداست بر او آسان گردد و از آزمایش الهی سربلند بیرون آمده به مقام قرب و توحید صفاتی و افعالی و ذاتی برسد و به سبب

هموار کردن سختی‌ها به مقامات عالی‌ه ملکوتی نایل گردد.

چشیدن حقیقت توحید، آدمی را برای برخورد صحیح با مکاره و مشکلات آماده می‌کند و انسان را از این طریق به اوج کمال انسانی می‌رساند.
امیرالمؤمنین علیه السلام در خطبه متقین یکی از صفات برجسته اهل دل را صبر و حوصله و بردباری در مکاره و شداید شمرده و مقام شکیبایی را کلید حل مشکلات و رسیدن به آسانی بعد از سختی دانسته است.^(۱)

هم آنان را ز تسلیم و توکل	به هر سختی بود صبر و تحمل
چه سختیها که گیتی در پی انگیخت	چو نیروی صبوری دید بگریخت
بیابان جهان پُر خار و خاشاک	صبوری بر مثال رخس چالاک
چو رخس صبر باشد نرم رفتار	گذارد پا به نرمی بر سر خار
جهان صحرا و سختی‌ها سبک باد	صبوری هم چو کوه سخت بنیاد
شکیبایی ظفر بخشد سرانجام	نیابد بی‌صبوری هیچ کس کام
چو سختی روی آرد مرد هوشیار	به پای صبر بشتابد پی کار
به جانش صابر و آرام بخشد	فلاحش دست گیرد کام بخشد
نگردد تنگدل در هیچ سختی	برآرد شاخ صبرش نیکبختی

پیشامدها برای اهل توحید

اهل توحید در پیشامدها شکست نمی‌خورند، چراکه اصل و حقیقت پیشامدها و ریشه سختی‌ها را برای رشد جان از هر چیزی مقوی‌تر می‌دانند و برای کام قلب از عسل شیرین‌تر به حساب می‌آورند که تمام انبیا و ائمه و اولیا از این مسیر عبور کرده تا به مقام وصال و کشف و شهود و فنا و بقا رسیدند.

۱- نهج البلاغه: خطبه ۱۸۴، خطبه همام.

آنان زندگی و حیات را با تمام عوارض و مشکلات و سختی‌هایش گذرگاه رسیدن به حضرت محبوب می‌دانند و به این خاطر از حوادث و مکاره که عاقبت گرهبایش به دست رحمت حق گشوده می‌شود با جان و دل استقبال می‌کنند. صاحبان قلب و دارندگان مغز و اهل حال، زندگی را به نفس کشیدن و خوردن و خوابیدن و لذت و شهوت معنا نمی‌کنند. حیات و زندگی همراه با توحید و عمل صالح و اخلاق حسنه، برای بیداردلان، لذت و خوشی دارد که منهای این واقعیت‌ها برای زندگی و حیات معنایی جز حیوانیت و سُبُعیت و شیطنت نیست. آنان که در بلاها و رنج‌ها و سختی‌ها و مصایب، تاگشوده شدن گره‌ها به دست لطف حضرت حق، صبر و تحمل نمی‌کنند و برای شکستن شدت و حدت مکاره، از کرامت و بزرگواری و درستی و فضیلت خود دست برمی‌دارند و شکست در برابر طوفان حوادث را بر پیروزی بر مکاره ترجیح می‌دهند، بسی پست و بی‌ارزشند. اینان باید بدانند که مدت حادثه اندک و گره سخت گشودنی است؛ و درد و اندوه، بدون شک پایان یافتنی است.

فلاح و رستگاری، نصر و پیروزی، فضیلت و کرامت و سعادت و حقیقت از آن مردمی است که گردن به خواست حق نهادند و بر مصایب صبر کردند تا به میوه شیرین استقامت در برابر مکاره رسیدند.

قرآن مجید برخورد با ابتلا و رنج و سختی و مکاره و مصایب را جهت رسیدن به کمال و رشد، برای هر انسانی اجتناب‌ناپذیر دانسته و حلّ مشکل را به سرپنجه لطف حضرت حق امری مسلم می‌داند.

مصایب و مکاره در قرآن

کتاب خدا بلا و ابتلا و مصایب و مکاره را، گاهی معلول ایمان و عمل صالح انسان دانسته و منبع مولد مکاره را برای اهل ایمان، دشمنان خدا و شیاطین معرفی

می‌نماید، شیاطین و دشمنانی که تحمل اهل ایمان و کردار پسندیده آنان را نداشته و خود را در برابر موج ایمان مؤمنان نابودشدنی می‌بینند، از این جهت دست به آزار و اذیت زده و تا سرحدّ از بین بردن اهل دل می‌کوشند و انواع آزار و اذیت را متوجّه آنان می‌نمایند، ولی مکر و ظلم آنان به جایی نمی‌رسد و عاقبت گره مشکلات اهل ایمان به نفع دین و دنیا و آخرت آنان، به دست عنایت حق گشوده می‌شود.

﴿لَتَبْلُؤَنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَ لَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَ إِن تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾ (۱)

یقیناً در اموال و جان‌هایتان امتحان خواهید شد، و مسلماً از کسانی که پیش از شما کتاب آسمانی به آنان داده شده و [نیز] از کسانی که شرک آوردند، سخنان رنج آور بسیاری خواهید شنید، و اگر [در برابر آزار اینان] شکیبایی ورزید و [از تجاوز از حدود الهی] بپرهیزید [سزاوارتر است]. این اموری است که ملازمت بر آن از واجبات است.

به وقتی که اهل ایمان، با دستور خدا و گسترش اسلام، از مکه به مدینه هجرت کردند و از خانه و زندگی و کسب و تجارت خود دور شدند، اموال و املاکشان به دست مشرکان به غارت رفت و آنان که دچار ظلم و ستم گشتند، به انواع شکنجه‌ها از آزارهای بدنی و زبانی مبتلا شدند.

زمانی که جمع اهل ایمان در مدینه به پیامبر پیوستند، گرفتار آزار یهود و سرزنش و بدگویی بدزبانان و پس از مدّتی اندک دچار جنگ با مشرکین که پیروزی بر آنان اخلاص در عمل و نثار جان و مال می‌طلبید، شدند و این راه سخت که پیچیده به انواع مکاره و مصایب و بلاها بود، صبر و استقامت می‌خواست و چاره‌ای جز

تحمل مشکلات تاگشوده شدن گره‌ها به دست حق نبود که تحمل مصایب آنهم از دست نابخردان، تا رسیدن به پیروزی، ضامن تداوم تابش خورشید اسلام بر صحنه حیات انسان و انسانیت بود، از این جهت خداوند مهربان آیه فوق را در همین زمینه نازل کرد.

اصحاب با وفای رسول خدا ﷺ همچون سلمان، ابوذر، مقداد، عمار، بلال، خباب، یاسر و نیز یاران ائمه طاهرين علیهم السلام همچون مالک اشتر، میثم تمار، سهل بن حنیف، ابوالهیثم بن التیهان، حُجر بن عدی، رُشید هَجَری، کمیل، سعید بن جبیر، ابوحمزه ثمالی، زراره بن أعین، هِشام بن حکم، محمد بن مسلم، ابن ابی عمیر، صفوان بن یحیی، ابوهاشم جعفری، زکریا بن آدم، در راه اسلام و ایمان و عمل صالح و اخلاق حسنه به انواع مصایب و بلاها دچار شدند و در این راه برای رضای حق صبر پیشه ساختند، تا گره مکاره به دست رحمت حق باز شد و آنان به فوز عظیم و سعادت سرمدی رسیدند.

خداوند مهربان گره مشکلاتی را که برای اهل ایمان به وجود می‌آید؛ باز می‌کند.

﴿الْمُ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ * وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ * الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ

* وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ * فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا * إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾ (۱)

آیا سینه‌ات را [به نوری از سوی خود] گشاده نکردیم؟ * و بار گرانت را

فرو نهادیم؟ * همان بار گرانی که پشتت را شکست. * و آوازه‌ات را برایت

بلند نکردیم؟ * پس بی‌تردید با دشواری آسانی است. * [آری] بی‌تردید با

دشواری آسانی است.

در تفسیر آیات فوق آمده است:

«خداوند مهربان می‌دید که بنده برگزیده‌اش محمد ﷺ به واسطه مأموریتی

عظیم که به وی داده و بار مسؤولیت سنگینی که بر دوشش نهاده سخت گرفتار است، شداید از همه سو او را در میان گرفته و سر و کارش با مردمی است که شدیدترین اقوام جهان در کفر و نفاقند، جمود و تعصب آنها در پرستش خدایانی که خود از سنگ و چوب و خرما ساخته و می سازند بی نهایت است، اخلاقشان فاسد و اعمالشان زشت است، سنگدل و سفاک و نادان و در منجلاّب فساد فرو رفته اند، هر چه در رهایی آنها می کوشد به نتیجه مطلوب نمی رسد، سینه اش تنگ می شود، سرگردان و پریشان می گردد، با لطف و عنایت و رحمت و رأفتش، پیامبر محبوبش را مورد محبت خاص قرار می دهد، دلش را روشن و سینه اش را فراخ می سازد، بیشتر از دیگر پیامبران مصمم، به وی عزمی آهنین و همتی بلند و شکیبایی و بردباری مرحمت می نماید.

راه نفوذ و چاره کار را به او نشان می دهد، نیکوترین وسیله نجات بشر را در اختیارش می گذارد و با نزول وحی، وی را تقویت می کند و دلداری می دهد و تفقد و خبرگیری و دلجویی می نماید و پریشانی او را برطرف می فرماید.

چنان عظمت روح و قوت قلب و ظرفیتی شگفت به او می بخشد که حوادث روزگار هر چند بزرگ باشد دریای وجودش را طوفانی نمی سازد و آن کوه وقار را متزلزل نمی کند. در همه احوال قلبش قوی و اندیشه اش استوار و خاطرش مطمئن و اعتمادش به تأیید و یاری پروردگارش کامل است و علم قطعی و یقینی دارد به این که آن کس که او را فرستاده است یاریش خواهد کرد و دشمنش را پیروزی نخواهد داد.»^(۱)

﴿الْمُ نَشْرَحُ لَكَ صَدْرَكَ﴾^(۲)

آیا سینه ات را [به نوری از سوی خود] گشاده نکردیم؟

۱ - تفسیر نوین: ۲۳۲.

۲ - انشراح (۹۴): ۱.

سختی و سنگینی توانفرسای برنامه‌هایی که بر دوش جانت بود، با لطف خاص خود از تو برداشتیم، آن سختی‌ها و مصایب و بارهای سنگینی که حتی برای تو که عظیم‌ترین روح و قلب را داری کمرشکن بود.

یاد و نامت را بالا بردیم، «چون همه اصول معارف عالی ایمانی و فضایل و شریعت انسانی و حق و عدل و خیر در شخصیت و دعوت آن حضرت تحقق و تمثّل یافت، یاد و نمودار اینها یاد او می‌باشد.

هر کس و در هر زمان، حق و عدلی را متذکر شود و نمونه روشن آن را بجوید، در راه و روش و گفتار و تعالیمش نمونه برتر آن را می‌یابد.

هر حکیم و عارفی که در اسرار و مبادی و غایات آفرینش بینش یابد، در وحی و تعالیم او، برتر از آن را می‌نگرد. هر قانون شناس و قانونگذاری بخواهد نظامات و روابط حقوقی بشر را بشناسد، در شریعت محمدی اصول عمیق و پایدار آنها را می‌یابد.

نام و یاد او مانند خورشید و ماه در افق و مدار بلندی است که بر همه کس و در هر زمان و فراخور استعدادها می‌تابد و تیرگی او هام و اندیشه‌ها و انحراف‌های بشری نمی‌تواند آن را از تابندگی بازدارد یا بیالاید.

آوای گواهی به رسالتش با شهادت به توحید خداوند جهان، پیوسته و در قرون متمادی و مفاصل حیات و آفاق مختلف، بلند است و با همه دشمنی‌ها و تیرگی‌ها روز به روز وسعت بیشتر می‌یابد.

مگر نور نبوتش در اندک زمانی نخست جزیره العرب تاریک، آنگاه شرق و غرب و جنوب و شمال را روشن نکرد و شعاع آن قلوب پراکنده را بهم نپیوست و از اندلس تا هند نام محمد ﷺ و تعالیم او بر نام و تعالیم ساکنان این سرزمین‌ها برتری نیافت؟!

آیا آن بلند آوازی یتیم عیالمنند و بی پناه و درس نخوانده و در میان مردمی جاهل

و بیابانگرد و گمراه، آنهم با این سرعت، جز به یاری خداوند و لطف و قهر او بود؟
آیا تاریخ می‌تواند نمونه‌ای از این رفعت و سرعت نشان می‌دهد؟^(۱)

﴿وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ﴾^(۲)

و آوازه‌ات را برایت بلند نکردیم.

و این معنای واضح و روشن گره‌گشایی حضرت حق از مشکلات و مکاره است
که:

﴿فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا * إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾^(۳)

پس بی‌تردید با دشواری آسانی است. * [آری] بی‌تردید با دشواری آسانی
است.

روی از خلق بگردان که به حق راه این است

سَرِّ و معنی توکلت علی‌الله این است

چون بریدی طمع از خلق، ز خود دست بدار

زانکه زادِ ره حق آن و حق راه این است

از سرِ خواست نگوئیم ز سرِ دل برخیز

دل چو نبود نتوان گفت که دلخواه این است

جای آن است که بر نفس کنی حمله شیر

که سگی صنعت او، حیلۀ روباه این است

بارگیری است تن کاهل تو جان تو را

می‌کند میل به دنیا که چراگاه این است

۱- پرتوی از قرآن: ۱۵۶، قسمت دوم از جزء ۳۰.

۲- انشراح (۹۴): ۴.

۳- انشراح (۹۴): ۵ - ۶.

جان سپور به غم عشق و تنگداری را بگذار
 کاندرا این ره خر عیسی تو را گاه این است
 تو میپندار که تن آب روان را دلو است
 بلکه مر یوسف مه روی تو را چاه این است
 سیف فرغانی افعال نکو کن پس از این
 زانکه تو نیک نهی و ز تو در افواه این است
 (سیف فرغانی)

راه‌های خروج از مشکلات

﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا * وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا﴾ (۱)

و هر که از خدا پروا کند، خدا برای او راه بیرون شدن [از مشکلات و تنگناها
 را] قرار می‌دهد. * و او را از جایی که گمان نمی‌برد روزی می‌دهد، و کسی
 که بر خدا توکل کند، خدا برایش کافی است، [و] خدا فرمان و خواسته‌اش را
 [به هر کس که بخواهد] می‌رساند؛ یقیناً برای هر چیزی اندازه‌ای قرار داده
 است.

«نمونه این آیات در قرآن مجید فراوان است، فقط دل امیدوار و قلب بیدار
 می‌خواهد که بر این آیات تکیه کند و یقین نماید که حضرت دوست، حلال تمام
 مشکلات است و بداند که هیچ صاحب بلیت از خفایای لطف باری تعالی در کشف
 بلیات نباید نومید باشد و در نظرش دستگیری زمره‌ای که پایمال حوادث باشند در
 اعادت نعمت و ازاله شدت، عجیب نیاید.»

آنان که عاشق جمالند در راه وصال، از شدت و حدت و از مصیبت و محنت که از عوارض این طریق و قطعیات این مسیر است نهراسند بلکه مکاره را بر جان بخرند و در راه محبوب بر شداید حوصله کنند، تاگره کار به دست یار وفادار باز شود و معشوق در برابر دیدگان قلب عاشق چهره نماید... که نصیب عاشقان در عشق جز غم نیست، غمشان وصول است و در این وصول جز آتش و نم نیست. زیرکان دیوانه‌اند، آشنایان بیگانه‌اند، مجنونان هشیارند، سینه بر روح گوا دارند، دل و جان را در عشق معشوق برای فنا دارند، مرغان قفس شکنند، باغبانان گل بدنند، رهروان بی‌برگند، زندگان بی‌مرگند، سفرشان جز حقیقت نیست، سرمه دیده‌شان جز خاک کوی شریعت نیست. حران رهینند، سیارگان سماوات یقینند، جان حرشان بنده عشق است، زانکه مرغ روحشان قفس جسم بشکست.

در باغ عشق را به سر پیش شوند، دُرّ دریای عشق را به جان خویش شوند، ویران کنان سرای طبیعتند، بیخودان راه حقیقتند، رخس دلشان جز بار محبت نکشد، لُب جانشان جز شراب الفت نچشد، عشوه خران بی مقصود و استادان بی مزدورند، در ره عشق از افسردگی دورند.

نازکان دلخوشند، مهرویان گشند، شربتشان جز خون جگر نباشد، زانکه ابر عشق جز اشک غم در دل ایشان نباشد.

شب ایشان همه روز است، روز ایشان همه نوروز است، به طریق خیال دزدان خانه جانانند، چه کنند که جز دزدی نمی‌دانند، طراران یار فریبند، جز در کوچه یار از دست غم نگریزند، سحر نمایان هاند.

خُلُقشان جوانمردی است، طریقتشان پارسایی و مردی است، در محل طاعت تواضع کنند، اولیا را به حضرت به شفاعت برند.

می‌سوزند و می‌سازند، می‌دانند و می‌باشند، ترم نوای دردشان، سماع خوش مزمار مُزیل گردشان، به شهرود عشق نوای آشفته زنند؛ زیرا که بلبل دردشان در

عشق واله و جان بوالعجبشان به روی یار مایل است.

در راه جانان جان و دل بگدازند، تا کار جدایی براندازند، در کوچه یار مناجاتی باشند، در صومعه زهاد خراباتی باشند، هر چند گویی نشنوند و در عشق یار یک دم نغنونند، ملوکان زمانه را پیش ایشان قدم نیست؛ زیرا که عشق ایشان از ملک دو جهان کم نیست.

در طلب مشهود ازل خون‌های دیده بریزند، چرخ جز بار عشق ایشان نکشد، دهر در مجلس دردشان جز شربت غم نچشد، چون بگریند ابر بگیرید، چون بنالند کوه بنالد، کاینات در میزان عشقشان سبکسار است.

آوه کنان غمزده‌اند، مصیبت زدگان دلشده‌اند، خوردنشان مدد جان است، خفتنشان منهاج ایمان است.»^(۱)

﴿أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ﴾^(۲)

آیا خدا برای بنده‌اش [در همه امور] کافی نیست؟

آیا خداوندی که مستجمع جمیع صفات کمال است، کفایت کننده عبد از جمیع شرور و مکاره نیست؟

عجیب این است که حضرت حق با علم به این که اگر گروهی را از مکاره و شداید برهاند در وقت راحت به غفلت دچار آیند و دست به معصیت زنند باز به دعا و درخواست آنان توجه نماید و بلا و مکاره را از آنان بگرداند.

صاحب اثر «فرج بعد از شدت» می‌نویسد:

و هیچ دلیلی بر اعانت فریادخواهان و دستگیری پرگناهان و رهانیدن در ماندگان بیش از آن نیست که در آیات قرآن کریم خود اعلام می‌کند از حال جمعی که به

۱- عبهر العاشقین: ۵۱.

۲- زمر (۳۹): ۳۶.

ضرورت به نصرت او اعتصام نمودند و علم او بدان شامل بود که چون آن بلیت مکشوف و آن بند مرفوع گردید، جز به کفران نعمت و ناسپاسی و حق ناشناسی مشغول نباشند و معهداً چون استغاثت بدو کردند دستگیری نمود و چون استعانت از او خواستند نصرت فرمود، چنانکه چند جایگه در تنزیل، بیان آن فرموده است. (۱)

آیاتی دیگر در مصایب و مکاره و رفع آن

﴿وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضُرِّ مَسَّهُ كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (۲)

و چون انسان را گزند و آسیبی رسد، ما را [در همه حالات] به پهلو خوابیده یا نشسته یا ایستاده [به یاری] می خواند، پس زمانی که گزند و آسیب را برطرف کنیم، آن چنان به راه ناسپاسی و گناه می رود که گویی هرگز ما را برای برطرف کردن گزند و آسیبی که به او رسیده [به یاری] نخوانده است!! این گونه برای اسراف کاران اعمالی که همواره انجام می دادند، آراسته شده [تا جایی که زشتی اعمالشان را نمی فهمند].

آری، این معنی را بدکاران هم می دانند که جز حضرت الله کسی را قدرت بر حل مشکلات و گشودن گره ها نیست.

شاعری در این زمینه چه زیبا سروده:

۱ - فرج بعد از شدت: ۱۶.

۲ - یونس (۱۰): ۱۲.

تَمَسَّكَ بِحَبْلِ اللَّهِ وَ أَقْرَأَ كَلَامَهُ

أَلَيْسَ بِكَافٍ عَبْدَهُ اللَّهُ وَحْدَهُ

إِذَا كُنْتَ تَخْشَى مِحْنَةً فَاعْتَصِمِ بِهِ

هُوَ اللَّهُ بِالْإِفْضَالِ يَعْتَصِمُ عَبْدَهُ

به ریسمان حضرت الله چنگ بزن و گفتار جنابش را در قرآن بخوان که فرموده: آیا خداوند به تنهایی برای کفایت بنده اش از تمام شرور و مکاره کافی نیست؟

به هنگامی که از محنت و درد و غم و رنج و مصیبت بترسی، به حضرت او پناه ببر و به دامن عنایت او چنگ بزن که وجود مقدس حق با فضل و عنایتش بنده خود را پناه می دهد و از آفات و بلیات حفظش می نماید.

﴿قُلْ مَنْ يُنْجِيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَيْنَا مِنْ هَذِهِ لَنُكَوِّنَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ﴾ * قُلِ اللَّهُ يُنْجِيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿١﴾

بگو: چه کسی شما را از تاریکی های خشکی و دریا نجات می دهد؟ در حالی که او را [برای نجات خود] از روی فروتنی و زاری و مخفیانه به کمک می طلبید؛ [و می گویند] که اگر ما را از این [تسنگناها و مهلکه ها] نجات دهد، بی تردید از سپاس گزاران خواهیم بود. * بگو: خدا شما را از آن [سختی ها] و از هر اندوهی نجات می دهد، باز شما به او شرک می ورزید [و به ناسپاسی می گرایید].

﴿أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَّرَّ إِذَا دَعَاهُ وَ يَكْشِفُ السُّوءَ وَ يَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ﴾
 ۱- أَنعَام (۶): ۶۳-۶۴.
 ۲- نمل (۲۷): ۶۲.

۱- أَنعَام (۶): ۶۳-۶۴.

۲- نمل (۲۷): ۶۲.

[آیا آن شریکان انتخابی شما بهترند] یا آن که وقتی در مانده‌ای او را بخواند
اجابت می‌کند و آسیب و گرفتاریش را دفع می‌نماید، و شما را جانشینان
[دیگران در روی] زمین قرار می‌دهد؟ آیا با خدا معبودی دیگر هست [که
شریک در قدرت و ربوبیت او باشد؟!] اندکی متذکر و هوشیار می‌شوند.
﴿وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ
لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ * فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ
الْعَمِّ وَكَذَلِكَ نُنَجِّي الْمُؤْمِنِينَ﴾^(۱)

و صاحب ماهی [حضرت یونس] را [یاد کن] زمانی که خشمناک [از میان
قومش] رفت و گمان کرد که ما [زندگی را] بر او تنگ نخواهیم گرفت، پس
در تاریکی‌ها [ی شب، زیر آب، و دل ماهی] ندا داد که معبودی جز تو
نیست تو از هر عیب و نقصی منزهی، همانا من از ستمکارانم. * پس ندایش
را اجابت کردیم و از اندوه نجاتش دادیم؛ و این‌گونه مؤمنان را نجات
می‌دهیم.

هله عاشقان بکوشید که چو جسم و جان نماند

دل‌تان به چرخ پرّود چو بدن گران نماند

دل و جان به آب حکمت ز غبارها بشوید

هله تا دو چشم حسرت سوی خاکدان نماند

نه که هر چه در جهانست نه که عشق جان آنست

جز عشق هر چه بینی همه جاودان نماند

عدم تو همچو مشرق، اجل تو همچو مغرب

سوی آسمان دیگر که به آسمان نماند

ره آسمان درونست، پری عشق را بجنیان
 پری عشق چون قوی شد غم نردبان نماند
 تو مبین جهان ز بیرون که جهان درون دیده است
 چو دو دیده را بیستی ز جهان جهان نماند
 دل تو مثال بام است و حواس ناودانها
 تو ز بام آب می‌خور که چو ناودان نماند
 تو ز لوح دل فرو خوان بتمامی این غزل را
 مَنگَر تو در زبانم که لب و زبان نماند
 تن آدمی کمان و نَفَس و سخن چو تیرش
 چو برفت تیر و ترکش عمل کمان نماند
 (مولوی)

مصایب و ابتلاهای انبیاء علیهم‌السلام

آیات کتاب حق، ناطق به این معناست که تنها گره‌گشای مشکلات خداست و این انسان است که نباید از مکاره و مصایب هراسی به خود راه دهد بلکه باید بداند که مکاره و دردها و مشکلات و سختی‌ها، نردبان ترقی و عوامل رشد و کمالند، چیزی که هست باید به پیشگاه حریم حرم دوست دست دعا بردارد و از جناب او بخواهد که در حل مشکل به او کمک دهد که او حلال تمام مشکلات است، چنانکه در جمله اول آمد:

«یا مَنْ تُحَلُّ بِهِ عَقْدُ الْمَكَارِهِ»

قرآن مجید به ابتلا و مصیبت بعضی از انبیا اشاره دارد و به بیان این معنی در این زمینه می‌پردازد که آن پاکان سرباخته در راه محبوب، به وقت گرفتاری، به حضرت

دوست پناه برده و از قدرت حکیمانه و اراده عادلانه‌اش درخواست نجات نمودند، آن معشوق عاشقان هم با حفظ مصلحت و توجه به خیر دنیا و آخرت آنان، گره از کارشان گشود و از دریای غم به ساحل نجاتشان رهنمون گشت.

آدم و مکاره

آن وجود ذی جود چون به اغوای شیطان در معیت همسرش حوا به شجره منیه نزدیک شد و قدم در گذرگاه خطرناک حرص گذارد، لباس بهشتی از وی گرفته شد و به امر حضرت رب همراه همسرش به زمین هبوط کرد. در زمین به خاطر بی توجهی نسبت به امر حضرت ذوالاحسان و از دست دادن بهشت و عریان شدن از لباس کرامت و تاریکی درون و برگشتن رنگ چهره، به اندوهی سخت و دردی طاقت فرسا و رنجی عظیم و غصه‌ای ناگفتنی گرفتار شد. با توفیق خود حضرت محبوب و راهنمایی امین وحی، دست نیاز به درگاه بی نیاز برداشت و به پیشگاه مقدس حضرت رب العزه همی اغاثه و زاری و اصرار نمود. «تا باری تعالی اغاثت او به لطف خفی و اعانت او به فرج قوی ارزانی داشت و ذکر مقامات و رفع درجات و کشف بلیات او در چندین موضع از مصحف مجید مذکور گردانید.

و چون وجود او از مادر «کُن» متولد گشت، در مکتب وجودش به تعلّم:

﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾^(۱)

و خدا همه نام‌ها [ی موجودات] را به آدم آموخت.

مشغول گردانید و مسجد مقربان حضرتش کرد و جنت عدن را تماشاگاه او گردانید.

۱ - بقره (۲): ۳۱.

بعد از آن به افعالش مؤاخذه کرد و انگشت بر حرف او نهاد که:

﴿الَمْ أَنْهَكُمَا عَنِ تِلْكَ الشَّجَرَةِ﴾ (۱)

آیا من شما را از آن درخت نهی نکردم؟

پس از آن که به هشت بهشت آسوده بود، به غرامت آن ترک به ضرورت بهشت بهشت و به خاکدان دنیا هبوط کرد و به فراق جنت و هجر حوا مبتلا گشت و به خجالت گناهکاری درمانده شد و دویست سال به نوحه و ناله:

﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا﴾ (۲)

پروردگارا! ما بر خود ستم ورزیدیم.

روزگار گذاشت و هر لحظه دلش پر خون تر و غمش روز افزون تر بود تا ارحم الراحمین به تضرع و دموع و استکانت و خضوع او ببخشید و خلعت:

﴿فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ (۳)

پس آدم کلماتی را [مانند کلمه استغفار و توسل به اهل بیت: که مایه توبه و بازگشت بود] از سوی پروردگارش دریافت کرد و [پروردگار] توبه اش را پذیرفت؛ زیرا او بسیار توبه پذیر و مهربان است.

درگردن او انداخت و محنتش را به نعمت مبدل گردانید و حوا را به او رسانید. پس آدم اول کسی بود که دعا کرد و اجابت آمد و استغاثت کرد و اعانت یافت و غمش به شادمانی و سختیش به آسانی بدل گشت و به تجدید نعم و ازاله نقم از حضرت قدم مخصوص و ممتاز گشت.

او رحیمی و پادشاهی است که چون از وی رحمت طلبند بخشایش فرماید و

۱- اعراف (۷): ۲۲.

۲- اعراف (۷): ۲۳.

۳- بقره (۲): ۳۷.

چون نعمت خواهند ارزانی دارد.»^(۱)

نوح و مکاره

جناب نوح نهصد و پنجاه سال مردم را به توحید و اعمال صالحه و اخلاق حسنه دعوت کرد.^(۲) او می‌خواست مردم را از آلودگی‌ها برهاند و به حسنات آراسته نماید و خیر دنیا و آخرت مردم را تضمین کند.

او از ابتدای بعثت و رسالتش تا نهصد و پنجاه سال همراه با انواع مشکلات و مشقّات و مکاره و مصایب مردم را به فضیلت دعوت و از رذیلت نهی فرمود.

از مردم زمان عدّه‌ای بسیار کم به او ایمان آورده و دعوتش را پذیرفته، رسالتش را تصدیق کردند. اما آنان که خداوند مَهر بر دل‌هایشان نهاده بود و قلم ازل شقوت را بر ایشان ثبت کرده بود ایمان نیاورده و هدایت نشدند.

بیشتر آنان از طبقه اول و دوم جمعیت بودند که در میان قوم و ملت موقعیت و مقامی داشتند. اینان نه تنها به وی ایمان نیاوردند بلکه کارشکنی هم می‌کردند و در آخر کار آشکارا او را استهزا نموده طرز فکر او را سفیهانه خوانده می‌گفتند:

«تو بشری مانند ما هستی، اگر خدا می‌خواست رسولی نزد ما بفرستد فرشته‌ای انتخاب می‌کرد و در آن صورت ما هم به گفته‌هایش گوش فرا داده و دعوتش را می‌پذیرفتیم. علاوه اگر دعوت تو حق بود یک مشت اراذل و اوباش و صاحبان مشاغل پست و فاقد افکار پخته که اقبال و ادبار و ردّ و قبولشان کورکورانه و بدون تحقیق است، به قبول دعوت بر ما سبقت نمی‌گرفتند بلکه ما مردم فطین و با فراست و صاحبان اذهان صاف و افکار روشن پیشدستی کرده و به ایمان به تو و

۱ - فرج بعد از شدت: ۲۲ با اندکی تصرف.

۲ - ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ﴾ عنکبوت (۲۹): ۱۴.

اقتدا به هدایت از آنان سبقت می‌جستیم.»

آنگاه در جدال خود لجاجت و پافشاری کرده گفتند:

«ما هرگز برای تو و یارانت فضیلتی بر خود نمی‌بینیم، نه در عقل و درایت و نه در دوران‌دیشی و تشخیص و رعایت مصالح و نه در شناختن معاد و سرانجام گردون گردان، بلکه ما تو و یارانت را مردمی دروغگو می‌شناسیم.»
 نوح علیه السلام بدون این که سفاهت ایشان حوصله‌اش را به سر آورد و یا روش و رأی و اندیشه او را از آنچه بود تغییر داده باشد، در جوابشان فرمود:

«به من انصاف دهید آیا اگر من بر صدق دعوایم از ناحیه خدا دارای حجت باشم و خداوند مرا مشمول رحمت و فضل خود کرده باشد و لکن شما در اشتباه بوده و راه حق را گم کرده باشید و بخواهید آفتاب را با دست‌های خود مستور سازید و ستارگان را کور کنید، راستی بگویید آیا می‌توانم با این حال رسالت خود را بر شما تحمیل نموده و شما را به ایمان مجبور سازیم؟»

گفتند: «ای نوح! اگر مقصودت از ایمان آوردن ما هدایت ماست و می‌خواهی که ما یاریت کرده مزید بر شوکت شویم، باید نخست ارادل و اوباشی را که دوروبرت را گرفته‌اند از خود دور ساخته و از یاریشان چشم‌پوشی، چون ما طاقت این را نداریم که خود را همدوش ایشان نموده و همکاریشان کنیم، حتی حاضر نیستیم در ایمان آوردن به تو قرین ایشان باشیم؛ چطور دینی را بپذیریم که میانه اشراف و سفلگان و شاه و گدا فرقی نمی‌گذارد؟!»

نوح علیه السلام در پاسخ گفت: «دعوت من عمومی و برای همه طبقات شماست و در این دعوت فرقی میانه افراد روشن فکر و بی‌سواد، و افراد سرشناس و دورافتادگان و مردمان توانگر و تهیدستان و رؤسا و مرئوسین نیست، بپذیرم که درخواست شما را پذیرفته و منظور شما را تأمین کرده، این دسته از مردم را از خود طرد نمودم، آن وقت در نشر دین و تأیید رسالتم به چه کسانی اعتماد کنم؟ به شما که همه در فکر

لذات ناپایدار دنیا بید؟ من تا یاد دارم همواره از ایشان یاری و مددکاری دیده‌ام و از شما خذلان و شانه خالی کردن، از ایشان پذیرفتن دعوت و از شما انکار و لجاجت، علاوه به این که این طائفه دین مرا بپا داشته‌اند، اگر من ترکشان گویم و از من نزد خدای تعالی شکایت برده و با من به محاجّه برخیزند و بگویند که تو زحمات و خیر ما را کفران نموده و نیکی‌های ما را نادیده گرفتی، من چه جوابی خواهم داشت؟ به راستی شما مردمی نادانید.»

وقتی این گفتگوها در میان نوح و قومش شدت یافت و زمینه بحث و جدل توسعه پیدا کرد، مردم از وی به ستوه آمده و سینه‌ها تنگ شده گفتند:

«ای نوح! تو با ما به جدال برخاستی و در جدالت زیاد اصرار کردی و از حد گذراندی، اگر واقعاً راست می‌گویی کار را یکسره کن و آن عذابی که ما را از آن بیم می‌دهی حاضر ساز.»

نوح در جواب گفت: «شما خود نفهمی را از حد گذرانیده و حماقت را به منتها درجه رسانیده‌اید، آخر مگر اختیار عذاب خدا به دست من است که یا آن را بیاورم و یا از آمدنش جلوگیری؟ آیا من جز بشری هستم که خداوند من و من وحی می‌فرستد؟ اختیار عذاب به دست معبود شماست و معبود من و شما یکی است و من مأمور ابلاغ پیام‌های اویم و به ثواب او شما را بشارت و از عذابش بیمتان می‌دهم، اگر تا حال این معنا را نفهمیده‌اید؛ اکنون بدانید که بازگشت هر چیزی به سوی خداست، اگر او بخواهد هدایتتان می‌کند و اگر بخواهد آن عذابی که از من مطالبه‌اش می‌کنید بر شما نازل خواهد ساخت و چنانچه صلاح بداند عذاب را تأخیر انداخته و شما را مهلت می‌دهد تا عقاب روز رستاخیزتان را بیفزاید و بدبختی و خواریتان را عمیق‌تر سازد.»^(۱)

خداوند انبیاء علیهم‌السلام را برای این که رسالتش را به نحو اکمل برسانند، صبر و

استقامت در برابر اذیت و نیروی غیر عادی در مبارزه ارزانی داشته است، همچنانکه دامنه همت و آرزوهایشان را نیز وسعت داده تا بعد از آمدن ایشان دیگر حجتی برای مردم باقی نماند و کفار عذری نداشته باشند.

نوح علیه السلام که از انبیای اولوالعزم و قوی الاراده بود، به همین جهت نهصد و پنجاه سال آزار قوم و استهزای ایشان را به امید رسیدن به هدف مقدس خویش تحمل نمود و لکن روز به روز مردم بر لجاج و طغیان خود می افزودند و دعوتش در ایشان جز نفرت اثر نمی گذارد، تا رفته رفته رشته امیدش سست گشته، به ناچار به درگاه خداوند شکایت برد و از او یاری و راه چاره طلب کرد، خداوند به وی وحی فرستاد که:

﴿وَأَوْحَىٰ إِلَيَّ نُوحٌ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾^(۱)

و به نوح وحی شد که از قوم تو جز کسانی که [تاکنون] ایمان آورده اند، هرگز کسی ایمان نخواهد آورد؛ بنابراین از کارهایی که همواره [بر ضد حق] انجام می دادند، اندوهگین مباش.

نوح چون دانست که قلم قضا بر کفر ایشان رانده شده و خداوند مهر بر دلهاشان نهاده و هیچ امیدی به ایمان آوردنشان نیست و دیگر در برابر برهان او خاضع نخواهند شد، عرضه داشت:

﴿وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا * إِنَّكَ إِن تَذَرَهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا﴾^(۲)

و نوح گفت: پروردگارا! هیچ یک از کافران را بر روی زمین باقی مگذار *

۱- هود (۱۱): ۳۶.

۲- نوح (۷۱): ۲۶-۲۷.

که اگر آنان را باقی گذاری، بندگان را گمراه می‌کنند و جز نسلی بدکار و ناسپاس زاد و ولد نمی‌کنند.

خداوند مهربان به مشکلات و مکاره نوح پس از دعا و استغاثه‌اش پایان داد و نفرینش را درباره قوم محقق ساخت و با فرستادن طوفان، مولدان بلا و مکاره را غرق کرد و نوح و مردم مؤمن را از بلا و همّ و غم نجات بخشید.^(۱)

ابراهیم و مکاره

آن بزرگ مرد الهی و وجود ملکوتی، در میان مردمی می‌زیست که دچار بت‌تراشی و بت‌پرستی بودند و فرهنگ طاغوت خطرناکی چون نمرود بر آنان حکومت داشت. او که از ابتدا قلب و روح پاکش در مدار با عظمت توحید می‌گشت، از برخورد با اعمال و اخلاق قوم زمان حتی نزدیکانش رنج می‌برد. او می‌خواست مردم را از تحمیلات هوای نفسی و حکومت نمرودیان نجات دهد و دست قلب مردم را از بت‌پرستی کوتاه کند و به حبل الهی و دین توحیدی متصل نماید. او از این که مردم دچار اغیار و نامحرمان و کاهنان و خرافاتیان بودند و بر اساس اندیشه‌های انحرافی زندگی می‌کردند در عذاب سخت روحی بود. او در یک روز معین که تمام مردم شهر به مناسبتی به صحرا و دشت رفته بودند وارد بت‌کده شهر شد و پس از این که دید بت‌ها جواب او را نمی‌دهند، با تبری که در دست داشت تمام خدایان قلابی و معبودهای باطل را درهم شکست و تبر را به گردن بت بزرگ گذاشت و سپس با خوشحالی از این که در راه حضرت حق به مجاهده برخاسته به خانه خود روان شد. او منتظر ماند تا ملت جاهل و طاغوتی در برابر آن حادثه چه عکس العملی از

۱ - تاریخ انبیاء: ۲۱.

خود نشان می دهند.

قوم تیره روز و عمله های شیطانی نمرود، از صحرا برگشتند و خود را با سرنگونی و از بین رفتن بت ها رو به رو دیدند. غریو و فریاد از آن مردم بی خبر برخاست و هر کس از مسبب حادثه جو یا شد. تنی چند فریاد کشیدند این برنامه جز عمل جوانی به نام ابراهیم نیست که دائماً از خدایان ما بیزاری می جست و آنها را پست و خوار و بیکاره به حساب می آورد:

﴿قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذُكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ﴾^(۱)

گفتند: از جوانی شنیدیم که از بتان ما [به عنوان عناصری بی اثر و بی اختیار] یاد می کرد که به او ابراهیم می گویند.

چون بر مردم شهر مسلم شد که این حادثه را حادثه آفرینی به نام ابراهیم است، همه با هم احضارش را خواستار و قبل از این که دستگیر شود؛ حکم اعدامش را صادر کردند. دژخیمان نمرودی وی را دستگیر کرده و بدینگونه محاکمه اش را شروع کردند:

﴿قَالُوا ءَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا يَا لَهْتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ﴾^(۲)

گفتند: ای ابراهیم! آیا تو با معبودان ما چنین کرده ای؟

ابراهیم که زمینه را در این سؤال برای توجه دادن مردم به بطلان بت پرستی آماده دید، جهت سخن را برگردانده و پاسخی به مردم داد که انتظارش را نداشتند و آن این بود:

﴿قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ﴾^(۳)

۱- انبیاء (۲۱): ۶۰.

۲- انبیاء (۲۱): ۶۲.

۳- انبیاء (۲۴): ۶۳.

گفت: بلکه [سالم ماندن بزرگشان نشان می‌دهد که] بزرگشان این کار را انجام داده است؛ پس اگر سخن می‌گویند، از خودشان بپرسید.

این پتک محکمی بود که بر سر آن غافلان زد، آنان را سر در گریبان کرد و به حیرت دچار ساخت، جواب صحیحی در برابر گفتار ابراهیم نیافتند، تنها سخنی که در پاسخ او گفتند این بود: ای ابراهیم! برای تو روشن است که این بت‌ها سؤالی را جواب نمی‌دهند، چگونه از ما می‌خواهی از آنان بر این مسأله گواهی بخواهیم؟ آنان بعد از این که اعتراف کردند بت‌ها هیچ‌کاره‌اند ولی باز بر باطل خود پافشاری دارند، آنان را سرزنش کرد:

﴿قَالَ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئاً وَلَا يَضُرُّكُمْ * أَفْ لَكُمْ وَ لِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ (۱)

گفت: [با توجه به این حقیقت] آیا به جای خدا چیزهایی را می‌پرستید که هیچ سود و زیانی به شما نمی‌رسانند؟! * اف بر شما و بر آنچه به جای خدا می‌پرستید؛ پس آیا نمی‌اندیشید؟

احتجاج ابراهیم و دلایل دندان شکنش بر قلب سنگین و سخت آن مردم لجوج و متعصب در باطل اثر نکرد، منطق را کنار گذاشته و به زور متوسل شدند، یکجا اینچنین که قرآن حکایت فرموده حکم کردند:

﴿فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ (۲)

پس جواب قوم ابراهیم جز این نبود که گفتند: او را بکشید یا بسوزانیدش.

۱- انبیاء (۲۱): ۶۶-۶۷.

۲- عنکبوت (۲۹): ۲۴.

پس خدا او را از آن آتش رهایی بخشید، مسلماً در این [حادثه] برای مردمی که ایمان دارند، عبرت‌هاست.

آن تیره روزان تا جایی که توانستند وسایل آتش افروزی فراهم کردند و برای آتش افروختن محوطه بزرگی را آماده نمودند، سپس آن انسان الهی را در منجنیق قرار داده و به داخل آتش پرتاب کردند. ذات اقدس حضرت ربّ العزّه به آتش خطاب کرد:

﴿قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ﴾^(۱)

پس او را در آتش افکندند [گفتیم: ای آتش! برابر ابراهیم سرد و بی‌آسیب باش!]

و چنین بود که خداوند مهربان بنده عزیزش را از کید خائنان و مکر مکاران نجات بخشید و گره از مشکل او باز کرد.

پوشیده چه گوئیم همینیم که هستیم	ما رند و خراباتی و دیوانه و مستیم
پیداست که تا شام ابد سرخوش و مستیم	زان باده که در روز ازل قسمت ما شد
زان گفته بلاکش همه از عهد اَلستیم	آواز اَلست آمد و گفتیم بَلی را
امروز به یک جام دو صد توبه شکستیم	دوشینه شکستیم به یک توبه دو صد جام
دل تا که به زنجیر سر زلف تو بستیم	یکباره ز هر سلسله پیوند بریدیم
برخاسته از جان به غم یار نشستیم	بگذشته ز سر پا به ره عشق نهادیم
خود سلسله عالم تقیید گسستیم	در دست سر رشته تجرید گرفتیم
وز دایره کثرت موهوم برستیم	در نقطه وحدت سر تسلیم نهادیم

ایوب و مکاره

در ملکوت عالم، سخن در این مسأله بود که امروز در روی زمین، در محراب عبادت و عرصه‌گاه شکر بهتر از ایوب نیست. شب او شب عبادت و روزش روز تعلیم معارف الهیه و دستگیری از مستمندان و دواکردن درد دردمندان است. ابلیس که در آن زمان از گفتگوی فرشتگان با خبر می‌شد، پس از شنیدن تمجید ایوب از گروییان عالم ملکوت، تصمیم گرفت در عبادت و حال ایوب ایجاد اخلاص کند، اما خود را در برابر آن بنده مخلص حق عاجز دید، از این جهت به حضرت ربّ العزّه عرضه داشت:

ایوب از روی میل و اراده اشتغال به عبادت ندارد بلکه به خاطر آن ثروت و مکنت و اعتباری است که به او مرحمت کرده‌ای و این عبادت به طمع حفظ ثروت و دام‌ها و کشتزارها و زن و فرزندان اوست، البته این همه نعمت به دست شخصی چون ایوب اقتضای این همه عبادت و شکرگزاری را دارد، او در وحشت است که نعمت‌ها از او سلب شود، بنابراین عبادتش از روی میل و طمع است نه اخلاص و ارادت. خداوند به ابلیس فرمود: عبادت بنده من از روی خلوص و عشق به من است و هیچ کدام از این نعمت‌ها محرک او در عبادت و بندگی نیست.

ثروت و مکنت، دام و دامداری، کشت و کشاورزی، غلامان و کارگران، همه و همه از ایوب گرفته شد. چون خبر از بین رفتن این همه نعمت بدو رسید گفت: امانتی نزد من بود به صاحبش برگشت. بعد از آن فرزندانش در حادثه‌ای سخت و سهمگین جان دادند. چون خبر به او رسید گفت: حمد می‌کنم خدای را به هنگامی که اولاد عنایت کرد و هنگامی که از من گرفت. سپس سلامتی بدنش از وی سلب شد، آن مرد الهی به جرگه بیماران و زمین‌گیران پیوست اما به ایمان و عشقش نسبت به حضرت حق افزوده شد و شکر و شکرگزاریش اضافه گشت.

مدّت‌ها این برنامه‌های عجیب گذشت، او با تواضع و فروتنی و خضوع و خشوع

به درگاه حضرت محبوب عرضه داشت:

﴿وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ * فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَذِكْرَىٰ لِلْعَابِدِينَ﴾ (۱)

و ایوب را [یاد کن] هنگامی که پروردگارش را ندا داد که مرا آسیب و سختی رسیده و تو مهربان‌ترین مهربانانی. * پس ندایش را اجابت کردیم و آنچه از آسیب و سختی به او بود برطرف نمودیم، و خانواده‌اش را [که در حادثه‌ها از دستش رفته بودند] و مانندشان را همراه با آنان به او عطا کردیم که رحمتی از سوی ما و مایهٔ پند و تذکری برای عبادت‌کنندگان بود.

او سال‌ها دچار سخت‌ترین مشکلات بود و این مشکلات و سختی‌ها دُرّ ایمان و اخلاص وی را آبدیده‌تر کرد، آنگاه که از امتحان الهی سرفراز بیرون آمد خداوند مهربان‌گره از مشکلاتش گشود و وی را به نعمت بیشتر و عنایت برتر مخصوص گردانید.

مقام عبودیت آن بنده راست	که راضی به تقدیر و حکم قضاست
اگر بنده شد قابل وصل دوست	نشان وصالش ورود بلاست
بود وصل پروانه در سوختن	از آن رو که او را بقا در فناست
مقرب نگردد در این ره کسی	که با حبّ دنیای دون مبتلاست
چنین گفت پروردگار مجید	که کمتر ز بال مگس این سراسر است
جهان، سجن مؤمن بهشتِ عدو	به فرمودهٔ سید اولیاست
به درگاه حق عبد صالح کسی است	که اندر بلا اهل سلم و رضاست

(واحدی)

موسی و مکاره

داستان ولادت حضرت موسی علیه السلام و بلایی که مادر آن جناب در جنب دستگاه فرعون کشید داستان ساده‌ای نیست. تعقیبی که مأموران دژخیم فرعون خانه به خانه جهت نوزادان پسر برای جلوگیری کردن از رشد موسی داشتند، هر لحظه برای مادر موسی دردی جانکاه و رنجی عظیم بود. تا به او الهام شد که طفل را شیر دهد، یا وی را در دامن دریا رها کند و از این مسأله ترس و اندوهی به خود راه ندهد که طفل با رسیدن به مقام نبوت به او برمی‌گردد!

﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾^(۱)

و به مادر موسی الهام کردیم که او را شیر بده، پس هنگامی که [از سوی فرعونیان] بر او بترسی به دریایش انداز، و مترس و غمگین مباش که ما حتماً او را به تو باز می‌گردانیم، و او را از پیامبران قرار می‌دهیم.

طفل در برابر دیدگان مادر به امواج دریا سپرده شد. آب خروشان جعبه حامل امانت حق را مستقیماً به دربار فرعون برد و در آغوش دشمن قرار داد. مادر از لحظه افتادن طفل به دریا تا رسیدن به فرعون، در عین تکیه به حضرت محبوب، در رنجی سخت بود. خداوند مهربان با قرار دادن مهر شدیدی از کودک در قلب دشمن، هم زمینه رشد کودک را فراهم ساخت و هم مادر طفل را از دریای غم و اندوه نجات داد.

خداوند در سوره قصص می‌فرماید:

«چون فرعون به سعایت مردم قصد قتل آن طفل را نمود، همسرش به او گفت: این کودک را نکشید که مایه نشاط دل و نور دیده من و تو باشد و در خدمت ما

سودمند افتد یا وی را به فرزندی خود قبول کنیم. و آنان از حقیقت حال بی خبر بودند.

صبحگاه مادر موسی قلبش از هر چه جز توجه به موسی فارغ بود، به اندازه‌ای غم و اندوه دلش را فراگرفت که اگر ما دلش را بر جای نگه نمی داشتیم تا ایمانش برقرار بماند، نزدیک بود راز درونش را آشکار سازد.

آنگاه مادر موسی به خواهر گفت که از پی موسی بیرون شو، خواهر همه جا رفت تا گذرش به دربار فرعون افتاد، موسی را از دور دید و شناخت ولی آل فرعون او را نشناختند.

و ما شیر هر دایه‌ای را بر آن کودک حرام کردیم و آل فرعون با عشق پرشوری که به کودک داشتند در پی دایه‌ای که موسی سینه‌اش را بگیرد بودند ولی طفل سینه هیچ زنی را نمی‌گرفت!

در آن حال خواهر گفت: آیا مایلید من شما را به خانواده‌ای رهنمون شوم که دایه این طفل شوند و وی را به مهربانی تربیت کند؟

بدین وسیله کودک را به آغوش مادر بازگردانیدیم تا دیده‌اش به جمال عزیزش روشن شود و حزن و اندوهش برطرف گردد و به طور یقین برایش روشن شود که وعده خدا ثابت و پایرجاست ولی اکثر مردم از این حقیقت بی‌خبرند.^(۱)

او پس از آن که جوان رشیدی شد، برای دفاع از مظلوم درگیری سختی با قبطیان و گروه فرعون پیدا کرد که بر اثر آن درگیری زمینه اعدامش حتمی بود ولی خداوند مهربان وی را از آن مشکل نجات داد و پس از مدتی رهنوردی در دشت و بیابان با شعیب پیغمبر آشنا ساخت.

او نزدیک به ده سال در وادی مدین به چوپانی به سر برد و سرانجام با دختر با کرامت شعیب ازدواج کرد و آنگاه برای دیدار با اقوام از شعیب اجازه خواست که

رهسپار دیار مصر گردد.

آن حضرت در مسیر حرکت به سوی مصر در وادی سینا به منطقه نور قدم گذاشت و به شرف رسالت و نبوت آنهم در مقام اولوالعزمی از جانب حضرت ربّ العزّه مشرف و مفتخر شد.

آری، پس از تحمّل آن همه مشکلات و مصایب و سختی‌ها، گلیم‌پوش بیابانی کلیم‌الله از کار درآمد. وجود مقدس موسی عَلَيْهِ السَّلَام سال‌ها با فرعون و فرعونیان و قارون و قارونیان و سامری و سامریان در پیکار و مبارزه سخت بود و آن همه را برای خاطر تداوم فرهنگ حق تحمّل نمود تا سرانجام به پیروزی بر دشمنان و فلاح و رستگاری در آخرت دست یافت.

ای آن که گشته‌ای به غم و رنج مبتلا

آیید فرح، مباحش تو نو امید از خدا

غم گر چه بی شمار بود شادی از پس است

شدت اگر چه دیر بماند شود رجا

شب گرچه دیر باز بود هم رسد به صبح

روز ار چه میغ ناک بود هم دهد ضیا

آمد شفا و صحت اندر پس مرض

باشد بهار خرم اندر پس شتا

بر هر صفت که هست جهان را ثبات نیست

هر مال را که هست بود در عقب فنا

شادی، و غم، عطا و بلا، صحت و مرض

اقبال و مدبری و کراهیت و رضا

هر یک به ضد خویش شود عاقبت بدل

هر حال را که هست بود بی شک انتها

هر چیز را چو عاقبتش ضد آن شود
 غم به زشادمانی و درویشی از غنا
 آدم فراق جنت و حوا کشید از آن
 مخصوص گشت زود به تشریف اجتابا
 هر چند نوح نوحه گری کرد مدتی
 وز قوم خویش دید بسی رنج و ابتلا
 هم عاقبت به کام دل خویششان بدید
 در آب غرقه گشته به آتش شده سزا
 نی بر خلیل آتش سوزان بهشت گشت؟
 بهر ذبیح نی ز بهشت آمد آن فدا؟
 یونس به بطن ماهی اگر ماند مدتی
 شد مستجاب دعوت و شد حاجتش روا
 یوسف به چاه و به زندانش گر خواره‌ای کشید
 آخر عزیز مصر شد و گشت پادشا

مکاره یعقوب و یوسف

یعقوب نزدیک به چهل سال در آتش فراق عزیزش سوخت و پسر پس از جدا
 شدن از دامن مهر پدر دچار بی‌رحمی برادران، تاریکی چاه، بی‌رغبتی کاروان،
 فروخته شدن به دراهم معدوده، گرفتار شدن به چنگال عفریت هوای نفس زن
 درباری و محکوم شدن به زندان بلند مدت، همراه آزار و شکنجه شد.
 فرزند دل‌بند یعقوب تمام آن مصایب سهمگین و شکنجه‌های طاقت فرسا را
 محض عشق حق تحمل کرد و با یک جهان سرافرازی از آن امتحانات و ابتلائات
 قبول و مقبول بیرون آمد تا جایی که خداوند عزیز نقطه به نقطه زندگی و حیات و

اعمال و اخلاق و گفتارش را سرمشق جهانیان قرار داد و در قرآن از زندگی آن حضرت به عنوان نیکوترین داستان یاد فرمود.

انبیای خدا از آدم تا خاتم و اولیای الهی از امم گذشته تا امت اسلامی، همه و همه دچار مکاره سنگین و ابتلائات سخت شدند ولی با توجه و توکل به حضرت محبوب، کرامت انسانی خود و آیین و فرهنگ حضرت حق را از دستبرد حوادث حفظ کردند و در کمال سربلندی و افتخار به کسب سعادت دنیا و آخرت نایل شدند که:

﴿فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا * إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾ (۱)

بی تردید با دشواری آسانی است. * [آری] بی تردید با دشواری آسانی است.

در این زمینه حضرت سجاد علیه السلام فرمود:

«يَا مَنْ تَحَلَّى بِهِ عَقْدُ الْمَكَارِهِ وَيَا مَنْ يُفْتَأُ بِهِ حَدُّ الشَّدَائِدِ»

رفتن ز درت کار من دل نگران نیست

گر کشته شوم خونم از آن کوی روان نیست

باتیر بلا چون هدفم روی گشاده

گر کوه شود درد غم عشق گران نیست

حال من بی برگ و نوا را چه شناسد

آن سرو که آگاه ز تاراج خزان نیست

رسوایی ما را ز کفن پرده شناسد

گر شمع به فانوس رود باز نهان نیست

شمشیر تو خوب است که بی خواست برآید

فیضی نرساند به دل آبی که روان نیست

طالع مددی گر نکند کی به کف آبی

بی یاری کس تیر در آغوش کمان نیست

(کلیم کاشانی)

حقیقت بلا در کلام بهاء الدین ولد

در «معارف بهاء‌ولد» آمده است که:

«سؤال کرد که دوستان را چندین بلا چگونه می دهد که: «أَشَدُّ الْبَلَاءِ عَلَيَّ
الْأَنْبِيَاءِ»^(۱)، گفتم که بلا به معنی نیکویی باشد، اگر چه به ظاهر مبین رنج است،
یعنی برتن رنج نماید ولیکن دل به زیر آن رنج خندان باشد، همچون ابر بهاری که او
همی گیرد و گل همی خندد، همچنانکه تنشان چون از روی ظاهر از دنیاست و دنیا
سرای بلاست لاجرم بلا برتن فرو می آید، اما دل چون آن جهانی بود در ریاض خرم
بود.

باز تن چون از حساب مردگان است، شادی را سزاوار نبود و دل چون موضع
دریافت است شادی نصیب او بود. باز آن همه باز گونگی از اهل دنیاست که ایشان
شادی را به تن آرند و غم را به دل نهند، اما آن دلق پوش مخلص را بینی که دل را چو
بستان خندان دارد.

آری، هماره دیوار بستان دژم باشد، یعنی دیوار کالبد ظاهر اهل دنیا روشن و تازه
چو برف باشد و درزیر همه شکوفه‌ها فسرده باشد. اما دل چو جای دریافت است،
چون به خوشی آن جهانی اش صرف کردی رنج کجا باشد او را؟ از ملک همّت که
دارد ننگ آیدش که اندیشه ملوک دنیا به خاطرش آید.

۱- الکافی: ۲/۲۵۲، حدیث ۱؛ بحار الأنوار: ۶۴/۲۰۰، باب ۱۲، حدیث ۳.

بدانکه اخلاص دو بال دارد و هر دو بالش را پرهاست، یک پرش محبت است بر پنج نماز و یکی روزه داشتن و زکات دادن و برعیال خود نفقه راست داشتن و غیر آن از فروض. و آن یکی بال دیگر پرها دارد، یکی دشمن داشتن اهل کفر و ناساختن با اهل معصیت و نهی منکر کردن و قتال کافران کردن.»^(۱)

توبه و رفع مکاره

مکاره‌ای که بر اثر گناه و معصیت به انسان هجوم می‌کند گره‌اش با توبه و انابه و توجه به حضرت حق بدون شک قابل گشوده شدن است.

﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾^(۲)

«بگو: ای بندگان من که [با ارتکاب گناه] بر خود زیاده روی کردید! از رحمت خدا نومید نشوید، یقیناً خدا همه گناهان را می‌آمرزد؛ زیرا او بسیار آمرزنده و مهربان است.»

توبه علاج سختی‌ها و بلاها

در تایخ آمده است که:

بعضی از گناه کاران مانند متخلفان و فراریان از جنگ تبوک به پیامبر ﷺ اصرار داشتند که توبه آنها را بپذیرد ولی خداوند اشاره می‌فرماید که پذیرش توبه مخصوص ماست:

﴿أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللَّهَ

۱- معارف بهاء ولد: ۶۲/۱.

۲- زمر (۳۹): ۵۳.

هُوَ التَّوَابُ الرَّحِيمُ ﴿۱﴾

آیا ندانسته‌اند که فقط خداست که از بندگانش توبه را می‌پذیرد و صدقات را دریافت می‌کند؟ و یقیناً خداست که بسیار توبه‌پذیر و مهربان است.

نه تنها پذیرنده توبه اوست، بلکه زکات یا صدقات دیگری که به عنوان کفاره گناه و تقرب به پروردگار می‌دهند را نیز خدا دریافت می‌کند. پوزش خواهی از خدا تنها پشیمانی از گناه نیست بلکه باید همراه با اصلاح و جبران گذشته نیز باشد و روح از آلودگی به گناه و فساد با عمل صالح و خیر شستشو شود تا پاکی نخستین و فطری خود را بازیابد.

﴿وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَمٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهْلَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿۲﴾﴾

و هرگاه کسانی که به آیات ما ایمان می‌آورند به نزد تو آیند، بگو: سلام بر شما، پروردگارتان رحمت را بر خود لازم و مقرر کرده؛ بنابراین هر کس از شما به نادانی کار زشتی مرتکب شود، سپس بعد از آن توبه کند و [مفساد خود را] اصلاح نماید [مشمول آمرزش و رحمت خدا شود]؛ زیرا او بسیار آمرزنده و مهربان است.

برخی از بلاهایی که به سوی انسان می‌آید در اثر ستم به نفس خود یا به دیگران است و گاهی این حالت انتقال از وضعیت قبل نیاز به تحوّل زیاد دارد که باید زمینه دگرگونی در نفس و دل فراهم شود تا موفق به توبه شود.

﴿فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَسْتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ

۱ - توبه (۹): ۱۰۴.

۲ - أنعام (۶): ۵۴.

رَجِيمٌ ﴿۱﴾

پس کسی که بعد از ستم کردنش توبه کند و [مفاسد خود را] اصلاح نماید، یقیناً خدا توبه‌اش را می‌پذیرد؛ زیرا خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.

حضرت صادق علیه السلام می‌فرماید:

روزی حضرت موسی علیه السلام از کنار یکی از یاران خود می‌گذشت وی را به حال سجده دید؛ پس از مدتی که از آن راه باز می‌گشت دید او هنوز در سجده است. موسی نزد خود گفت: اگر حاجتش به دست من بود آن را برآورده می‌ساختم. وحی آمد ای موسی! اگر او آن قدر سجده کند که گردنش قطع شود از او نپذیرم تا گاهی که وی از حالی که نزد من ناپسند است به حالی برگردد که من آن را می‌پسندم. ^(۲)

بنابراین هر گناهی که بنده می‌کند؛ هر چند آگاه باشد که قصد معصیت کند جاهل است. همان‌گونه که خداوند در حکایت حضرت یوسف علیه السلام با برادرانش که در دوره قحطی مصر به نزد یوسف آمدند گفت: «آیا زمانی که نادان بودید، دانستید با یوسف و برادرش چه کردید؟» یوسف به آنها نسبت جهل داده چون نیت عصیان کرده بودند. اما چرا این حالت پیش می‌آید باید به وضعیت درونی انسان بنگریم:

عَلَّتْ وَجُوبٌ تَوْبَةٌ فِي كَلَامِ غَزَالِي

«ابوحامد غزالی در علّت وجوب توبه برای همگان و در همه حال می‌نویسد:
«و اما باین وجوب توبه به طور مستمر و همیشگی این است که هیچ بشری خالی از معصیت نیست، یا با اعضا و جوارح خود نافرمانی خدا می‌کند، یا اگر در برخی حالات از معصیت با جوارح خالی باشد؛ نیت گناه در دل او راه پیدا می‌کند و اگر از آهنگ گناه خالی باشد از وسوسه‌های شیطان که افکار گوناگون و غافل‌کننده از یاد

۱ - مائده (۵): ۳۹.

۲ - بحار الأنوار: ۳۵۲/۱۳، باب ۱۱، حدیث ۴۵؛ الکافی: ۱۲۹/۸، حدیث ۹۸.

خدا در دل او می‌افکند، به دور نیست و اگر از این هم به دور باشد از غفلت و قصور در شناخت و صفات و افعال او خالی نیست؛ اینها همه نقص است. و این نقص اسبابی دارد و رهاکردن این اسباب با پرداختن به عوامل ضد آنها و بازگشت از یک راه است به راهی مخالف آن و مراد از توبه بازگشت است.

به هر حال خالی بودن آدمی از این نقص قابل تصور نیست ولی اندازه این نقص در انسان‌ها تفاوت می‌کند ولی اصل آن‌گریزناپذیر است. به همین دلیل پیامبر خدا ﷺ فرموده است:

گاه دلم را غباری می‌گیرد تا جایی که در شبانه روز هفتاد مرتبه از خدا
آمرزش می‌طلبم. (۱)

و خداوند آن حضرت را گرامی داشته است به آیه:

﴿لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ (۲)

تا خدا [با این پیروزی آشکار] آنچه را [به وسیله دشمنان از توطئه‌ها و موانع و مشکلات در راه پیشرفت دعوتت به اسلام] در گذشته پیش آمده و آینده پیش خواهد آمد از میان بردارد.

تا خداوند گناهان قبل و بعد تو را ببخشد. وقتی پیامبر خدا چنین حالی داشته باشد، دیگران چه حالی خواهند داشت؟! (۳)

به این جهت امیدواری به توفیق توبه هم انگیزه‌ای برای توبه کردن است.

۱- بحار الأنوار: ۱۸۳/۶۰، باب ۳؛ مستدرک الوسائل: ۳۷۵/۵، باب ۴۰، حدیث ۶۱۳۱.

۲- فتح (۴۸): ۲.

۳- المحجة البيضاء: ۱۷/۷.

اقسام گناه در کلام امام علی علیه السلام

امام علی علیه السلام می فرماید:

گناهان سه دسته اند: گناهی که آمرزیده می شود، گناهی که آمرزیده نمی شود، گناهی که برای مرتکب آنهم امیدواریم و هم بیمناک هستیم... و اما گناه سوم گناهی است که خداوند آن را از بسدگانش پوشیده داشته و توبه از آن را نصیب گنهکار کرده است و لذا از گناه خویش ترسناک و به پروردگارش امیدوار گشته است. ما نسبت به این شخص همان حالی را داریم که او نسبت به خود دارد. (۱)

پس با هجوم اقسام بلاها و گرفتاری ها به سوی مؤمن باید به آغوش خداوند پناه برد تا محبت الهی او را فراگیرد و از دریای لطف او سیراب گردد.
مولای عارفان حضرت امیرمؤمنان علیه السلام می فرماید:

تُؤْبُوا إِلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ وَ انْخُلُوا فِي مَحَبَّتِهِ، فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ يُحِبُّ
النَّوَابِيْنَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ وَ الْمُؤْمِنُ تَوَّابٌ. (۲)

به درگاه خدای عزوجل توبه برید و به حلقه محبت او درآید؛ زیرا خداوند عزوجل توبه گران و پاکان را دوست می دارد. و مؤمن توبه گر است.

و در نامه ای به امام حسن مجتبی علیه السلام در بازگشت از صفین فرمود:

وَ فَتَحَ لَكَ بَابَ الْمَتَابِ وَ بَابَ الْإِسْتِعَابِ، فَإِذَا نَادَيْتَهُ سَمِعَ نِدَاءَكَ وَ إِذَا
نَاجَيْتَهُ عَلِمَ نَجْوَاكَ، فَأَفْضَيْتَ إِلَيْهِ بِحَاجَتِكَ، وَ ابْتَلَيْتَهُ ذَاتَ نَفْسِكَ، وَ
شَكَوْتَ إِلَيْهِ هُمُومَكَ، وَ اسْتَكْشَفْتَهُ كُرُوبَكَ وَ اسْتَعْنَيْتَهُ عَلَى أُمُورِكَ، وَ
سَأَلْتَهُ مِنْ خَزَائِنِ رَحْمَتِهِ مَا لَا يَقْدِرُ عَلَى إِعْطَائِهِ غَيْرُهُ، مِنْ زِيَادَةِ الْأَعْمَارِ وَ

۱- بحار الأنوار: ۲۹/۶، باب ۲۰، حدیث ۳۵؛ الکافی: ۴۴۳/۲، حدیث ۱.

۲- بحار الأنوار: ۲۱/۶، باب ۲۰، حدیث ۱۴؛ الخصال: ۶۲۳/۲.

صِحَّةِ الْأَبْدَانِ وَ سَعَةِ الْأَرْزَاقِ. (۱)

باب توبه و باب خشنودیش را به رویت گشوده، هرگاه او را بخوانی صدایت را بشنود، چون با او به راز و نیاز برخیزی رازت را بداند، پس نیاز به سوی او می‌بری و راز دل با او در میان می‌گذاری، از ناراحتی‌هایت به او شکایت می‌بری و چاره‌گرفتاری‌هایت را از او می‌خواهی، بر امور از حضرتش یاری می‌طلبی، از خزائن رحمتش چیزهایی را می‌خواهی که غیر او را بر عطا کردنش قدرت نیست، از قبیل زیاد شدن عمرها، سلامت بدن‌ها و گشایش رزق‌ها.

حضرت سیدالساجدین علیه السلام در مناجاتش از خداوند درخواست نوشاندن آب توبه نموده و می‌فرماید:

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، ما را از آنان قرار ده که درخت‌های گناهان را در برابر دیدگان دل خود نشانند و با آب توبه سیرابشان کردند تا آن که برایشان میوهٔ پشیمانی به بار داد. پس ایشان را از پوشیده‌های عالم برین آگاه ساختی و از ترس‌ها و اندوه‌ها و درختان ایمنشان گردانیدی. (۲)

به خواست حضرت محبوب و لطف و عنایت جناب دوست، در شرح دعای سی و یکم که در باب توبه و انابه است، مطالب لازم به طور مفصل خواهد آمد. مکاره‌ای که به واسطهٔ حوادث طبیعی، همچون زلزله، سیل، طوفان و یا مشکلات اجتماعی و اقتصادی به انسان رو می‌کند، گره‌اش با حوصله و صبر و دعا و درخواست از حق قابل گشوده شدن است.

۱ - نهج البلاغه: نامهٔ ۳۱.

۲ - بحار الأنوار: ۱۲۷/۹۱، باب ۳۲، حدیث ۱۹.

صبا اگر گذری افتدت به کشور دوست
 بیار نَفخه‌ای از گیسوی معنبر دوست
 به جان او که به شکرانه جان برافشانم
 اگر بسوی من آری پیامی از بر دوست
 وگر چنانکه در آن حضرتت نباشد بار
 برای دیده بیاور غباری از در دوست
 من گدا و تمنّای وصل او هیّات
 مگر به خواب ببینم خیال منظر دوست
 دل صنوبریم همچو بید لرزان است
 ز حسرت قد و بالای چون صنوبر دوست
 اگر چه دوست به چیزی نمی‌خرد ما را
 به عالمی نفروشیم مویی از سر دوست
 چه باشد ارشود از بند غم دلش آزاد
 چو هست حافظ مسکین غلام و چاکر دوست
 (حافظ شیرازی)

حکایات فرج پس از شدت

فرمانفرمایی قتیبه بن کلثوم

قُتیبه بن کلثوم بر بعضی از بلاد یمن فرمانفرما بود. نوبتی به عزم حجّ اسلام از مملکت خود بیرون آمده، چون از مناسک حج فارغ شده متوجه وطن گشت. قبیله بنوعقیل به واسطه عداوت قدیمی سر راه بر او گرفتند. چون با قتیبه جمعی قلیل بودند مغلوب گشته اسیر شد و مدّت سه سال در آن قبیله محبوس

مانده، اهل یمن تصور کردند که قتیبه به قتل رسیده. لاجرم از جستجوی او پای کوتاه کردند. چون مدت محنت او امتداد یافت، نوبتی، مردان آن قبیله بالتمام به جایی بودند، قتیبه از زنی که محافظت وی می نمود التماس نمود که مرا رخصت ده تا بر سر این پشته رفته لحظه ای در این صحرا نظر کنم شاید که تراکم غم از خاطر کمتر شود.

پیرزن اجازت داده، قتیبه بر زبر آن پشته برآمد زنجیر کشان و نالان، چون نظرش بر سمت کعبه افتاد روی به قبله دعا آورده گفت: «یا غیاثَ الْمُسْتَغِیْثِینَ وَ یا مُجِیبَ دَعْوَةِ الْمُضْطَرِّینَ»^(۱)، به عزت و جلالت که مرا از این محنت و ملال، خلاص ارزانی دار.

در این اثنا شتر سواری به نظر قتیبه آمد که به تعجیل تمام از زیر آن پشته می گذشت، قتیبه از او پرسید که نام تو چیست؟ جواب داد که طلحان نام دارم و به جانب یمن می روم. چون لفظ یمن بر زبان طلحان گذشت آب حسرت از دیده قتیبه روان شده گفت: ای جوان! اگر پیغام من به قبایل و عشایر من رسانی ضامن می شوم که صد شتر سرخ موی به تو دهند. طلحان گفت: تو کیستی؟ گفت: من قتیبه بن کلتومم که در فلان سال به حج آمده بودم و اهل این قبیله با من محاربه نموده مرا اسیر ساختند. طلحان گفت: شاید خویشان تو سخن باور نداشته باشند. قتیبه گفت: فرود آی تا من بیتی چند بر پالان شتر بنویسم تا به ایشان نمایم. طلحان فرود آمده، قتیبه بیتی چند که ترجمه آن به فارسی این است بر پالان نوشت:

از حال من شکسته دلان را خبر کنید	کای صفدران ز بهر خلاصم سفر کنید
لشگر سوی ولایت دشمن بیاورید	خون حسود دولت ما را خبر کنید
بر گردنم که جایگه طوق ملک بود	بینید غلّ و بسند، سخن مختصر کنید

۱- البلد الأمین: ۶۱؛ مصباح المتهدّج: ۲۲۹.

و همچنین به برادر خود نوشت که صد شتر به طلحان دهد. طلحان به یمن رسیده قضیه قتیبه را فراموش کرد، تا روزی دوزن را دید که حکایت قتیبه با یکدیگر می‌گفتند و بر او نوحه می‌کردند، طلحان از ایشان نشان برادر قتیبه پرسیده، نزد وی رفته، نوشته قتیبه به وی نمود.

آن جوانمرد فی الفور صد شتر تسلیم نموده، لشکر جمع کرد و از برادر معدیکرب و قیس بن معدیکرب استمداد نمود. قیس گفت: اگر در زیر علم من سیر کنی تو را مدد کنم. ابن ام کلثوم خواست که امتناع نماید، اقارب او را از این سرکشی منع کردند و قیس با بنوزبید و سپاه یمن با بنوعقیل محاربه نموده ایشان را شکست داد و قتیبه را از اسارت خلاص ساخت. (۱)

مستظر آن و این مباش که ایزد کار تو بی رنج انتظار بسازد
طاعت او را تو بنده وار بسر بر تا همه کارت خدای وار بسازد

انتظار فرج در روایات

ابن مسعود از رسول خدا ﷺ روایت کرده که فرمود:

سَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ، فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ يُسْأَلَ، وَإِنَّ أَفْضَلَ الْعِبَادَةِ انْتِظَارُ
الْفَرَجِ. (۲)

فضل خدای را مسألت کنید که حضرت حق مسألت شما را دوست دارد و
برترین عبادت، انتظار فرج و گشایش است.

از رسول خدا ﷺ روایت شده:

۱- زینة المجالس: ۷۰۰.

۲- کنز العمال: ۷۹/۲، حدیث ۳۲۲۵؛ المعجم الأوسط: ۲۳۰/۵؛ كشف الخفاء: ۲۰۶/۱.

أَفْضَلُ أَعْمَالِ أُمَّتِي أَنْتِظَارُ الْفَرَجِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى. (۱)

برترین اعمال امت من انتظار فرج از حضرت حق تعالی است.

رسول الله ﷺ به عبدالله بن عباس رضی الله عنه فرمود:

أَلَا أَعْلَمُكَ بِكَلِمَاتٍ يُنْتَفَعُ بِهِنَّ؟ قَالَ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: إِحْفَظِ اللَّهَ يَحْفَظْكَ، إِحْفَظِ اللَّهَ تَجِدْهُ أَمَامَكَ، تَعْرِفُ اللَّهَ فِي الرَّخَاءِ يَعْرِفُكَ فِي الشَّدَاةِ، وَإِذَا سَأَلْتَ فَاسْأَلِ اللَّهَ، وَإِذَا اسْتَعْنَيْتَ فَاسْتَعِنْ بِاللَّهِ. جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ، فَلَوْ جَهَدَ الْعِبَادُ أَنْ يَنْفَعُوكَ بِمَا لَمْ يَكُنْهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَكَ لَمْ يَقْدِرُوا عَلَيْهِ، وَإِذَا اسْتَطَعْتَ أَنْ تُعَامِلَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ بِالصِّدْقِ وَالْيَقِينِ فَافْعَلْ، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَإِنَّ الصَّبْرَ عَلَى مَا يُكْرَهُ خَيْرٌ كَثِيرٌ. وَاعْلَمْ أَنَّ النَّصْرَ مَعَ الصَّبْرِ، وَأَنَّ الْفَرَجَ مَعَ الْكَرْبِ، وَأَنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا. (۲)

بیا موزم تو را کلماتی که از آن سودمند شوی و تو را در نعمت نافع و در بلیت دافع باشد؟ گفت: آری، یا رسول الله. فرمود: خدای را نگاه دار تا خدای تو را نگاه دارد، (و نگاه دارنده زمین و آسمان در نگهداشت بنده‌ای از بندگان نگنجد، معنا آن باشد که به انقیاد و امتثال او امر و نواهی، او را محافظت کن و در نگهداشت جانب دوستان و بندگان او مبالغه کن تا به نگاهداشت او از زوال نعمت و وقوع در بلیت محفوظ مانی و به نظر عنایت و عاطفت او ملحوظ گردی.) خدای را نگاه دارد تا او را پیش روی خود بیایی.

خدای را در خوشی بشناس تا تو را در رنج و ناراحتی توجه کند. چون بخوانی، خدا را بخوان و چون طلب کمک کنی از او کمک بخواه. قلم بر آنچه باید باشد رقم زده (که چیزی در علم او زیاده و نقصان نگیرد). اگر تمام

۱- بحار الأنوار: ۱۲۸/۵۲، باب ۲۲، حدیث ۲۱؛ المناقب، ابن شهر آشوب: ۴۲۶/۴.

۲- بحار الأنوار: ۱۸۳/۶۷، باب ۵۲، ذیل حدیث ۵۲؛ فرج بعد از شدت: ۴۷؛ مشکاة الأنوار: ۲۰.

خلایق بکوشند تا نفعی که خدا نخواستہ بر تو رسانند به جایی نمی‌رسند. اگر بتوانی در تمام امورت با حضرت محبوب به صدق یقین معامله کنی معامله کن، ورنه صبر بر آنچه که کراهت داری خیر کثیر است و بدان که پیروزی نتیجه صبر و فرج همراه با شدت و آسانی با سختی است.

با توجه به گفتار رسول خدا ﷺ به فرزند عباس، انسان نباید از حادثه و سختی و مکروه بترسد بلکه باید با قدرت حوصله و صبر و استقامت و اتکال به حضرت محبوب به استقبال حادثه رفته و به انتظار گشایش و فرج از جانب حضرت رب باشد.

لذت زندگی

مرحوم فاضل در کتاب «سخنان علی» می‌گوید:

«لذت زندگی در آشوب و غوغای آن است، دنیای خاموش شده به گورستان شبیه‌تر است که هیاهوی زندگی از آن شنیده نمی‌شود. گوشه‌گیران که از ترس لغزش و سقوط به کنج عزلت می‌نشینند، در حقیقت زندگانی هستند که پیش از مرگ همچنان زنده دفن شده‌اند.

ای خوش آن سرکه در او سودایی است و آن دل که کانون شورش و غوغاست. جوانان زنده دل و با نشاط هرگز در جهان آسوده و آرام نمی‌نشینند، آنان پیوسته از آشوب و انقلاب، هیاهو و جنجال لذت می‌برند؛ زیرا سیر تکامل آنها در خانه هستی با فتنه و غوغا همدم و همراز است.

امیرالمؤمنین علیه السلام در بیانیه حکمت‌آمیز خود بر این مسأله بزرگ حیاتی نگران است که می‌فرماید:

«جان و تن هر دو در زندگی ممکن است کسل و فرسوده شوند، آن از سنگینی این و این از پرواز آن به ستوه آید. جان را به دانش حکمت بیارایید و زنگ این آینه

را با صیقل اخلاق ستوده و پندار پاک بزدايید، تا مراسم معاشرت را در اجتماع با بردباری و صبر برگزار کنید و در محفل همنشینان به حسن مشرب و لطف آمیزش معروف گردید و در نتیجه بار زندگی را آسان به منزل رسانید.

تن را به کار و کوشش وادارید و هرگز به سستی و خمود نگراییید تا به قوه فعالیت و عمل همچون روح با نشاط و سبک باشید و پرنده وار شایسته پرواز و طیران گردید.

هرگز از خداوند متعال نخواهید که شما را از غوغای زندگی برکنار دارد و با آرامش و سکون از این جهان بیرون برد. خدا راضی نیست کسی به هنگام مناجات بگوید: خدایا! مرا از فتنه دور بدار؛ زیرا مرد خدا آن کسی است که قدم در پیکار هستی گذارد و نبرد زندگی را با پیروزی و پاکدامنی برگزار کند و فقط در این مبارزه لازم است که مرام حق و حقیقت نصب العین باشد و با خلوص عقیده و طهارت وجدان پیکار درگیرد.

خداوند متعال در کتاب مجید فرموده: «فرزندان و ثروت در زندگانی بشر فتنه است.» بنابراین اگر کسی از فتنه بگریزد به عبارت آشکارتری از هستی و حیات گریزان و بیزار است.

تیره بخت که کنج عزلت می گیرد و از هیاهوی محیط فرار کرده، به گوشه خموشی پناه می برد، نمی داند که فلسفه آفرینش و راز وجود چیست، او نمی داند که برای گوشه نشینی و انزوا خلق نشده است بلکه باید با بقای ناموس حیات در آشوب جهان شرکت کند و همچون زندگان به جنب و جوش برخیزد، قامتی بیاراید و قدمی فراگذارد، از بینوایی دستگیری کند و نادانی را به دانش و کمال هدایت نماید.

آری، در غوغای زندگی بیش از آنچه شکست و فساد پدید می آید، صلاح و عمران صورت می گیرد. اگر وظیفه آدمیزاد در عالم به سکوت و خمود منحصر باشد

یکباره خدانشناسان باید از هم پراکنده شده، هر یک به گوشه‌ای خزند و در گلوی درّه‌های تنگ و غارهای ژرف فرو روند؛ جهان را همچنان سرگشته و گمراه بگذارند و تنها گلیم خود را از آب کشیده، به حفظ جان خویش بشر را به دست غرقاب فنا و امواج نیستی بسپارند.

من نمی‌گویم که لجام گسیخته و خیره خیره خود را در میان جامعه اندازید و بیهوده آشوب و انقلاب بر پا کنید، این عمل را نمی‌ستایم و بدان اجازه نمی‌دهم، اما گوشه مگیرید و خموش منشینید و آسایش خود را بر رفع مظالم بندگان خدای و تصفیة اختلافات مردم ترجیح مدهید.

ممکن است که انسان به قسمت خود هم راضی باشد و از تقدیر هم خرسند، اما این رضایت ایجاب نمی‌کند که سرافکننده به کنج بخزد و زبان بریده از گفت و شنود و خلط و آمیزش آرام و برکنار ماند.

خداوند دانا، مردان نبرد را در فتنه اندازد و بدینوسیله جوهر جانیشان را آزمایش کند تا بنگرد بردبار و صبور کیست، تا معلوم شود پرهیزکار و پاکدامن کدام، تا بنده را به روز رستاخیز بر خدای حجّت نباشد و کس در آن باز پرسى نیازموده قدم نگذارد. پس بر خیزید و دامن همت بر کمر زنید، بکوشید و بجوشید و غوغای زندگی را بر پا دارید، مرد باشید و با دامن پاک و پندار عالی در صحنه نبرد قدم گذارید، تا هم از لذت حقیقی حیات بهره برید و هم به وظایف انسانیت خویش قیام نمایید، نه همچون زنده به گوران که بر نفس خود اتکا و اعتماد ندارند و به همین جهت از غوغای زندگی کناره می‌گیرند.»^(۱)

آنکو وجود پاک نیالاید

جان بلند خویش نفرساید

دانی که را سزد صفت پاکی

در تنگنای پست تن مسکین

دزدند خودپرستی و خودکامی	با این دو فرقه راه نیامید
تا خلق از او رسند به آسایش	هرگز به عمر خویش نیاساید
آن روز کآسمانش برافرازد	از توسن غرور به زیر آید
تا دیگران گرسنه و مسکینند	بر مال و جاه خویش نیفزاید
در محضری که مفتی و حاکم شد	زر بیند و خلاف نفرماید
تا بر برهنه جامه نپوشاند	از بهر خویش بام نیفزاید
تا کودکی یتیم همی بیند	اندام طفل خویش نیاراید
مردم بدین صفت اگر یابی	گر نام او فرشته نهی شاید

(پروین اعتصامی)

داستان رهایی از غار

از سید تَقَلَّیْن و سرور خَافِقَیْن، محمد رسول الله ﷺ چنین روایت کرده‌اند که وی فرمود:

از نوادر اخبار بنی اسرائیل و عجایب امم سالفه که به الهام ربّانی و وحی آسمانی بر آن مطلع بود این است که: سه شخص از بنی اسرائیل در راهی با یکدیگر رفیق بودند و به مراقبت و موافقت یکدیگر مستظهر و مفتخر و راهی سخت و مقصدی دور فراپیش گرفته بودند و به همکلامی و مکالمت یکدیگر سختی و مشقت سفر را تخفیفی می‌نمودند و فایده «الرَّفِیقُ نَمُّ الطَّرِیقِ»^(۱) را محقق می‌گردانیدند که ناگاه ابری چون روز عاشقان، سیاه و بادی چون دم مفلسان، سرد برخاست. سحاب چون دست کریمان، عالم را مستغرق احسان خود گردانید، اما جهان بر آن مسافران چون سینه لثیمان تنگ و تاریک گشت، پناه به غاری بردند تا از خطر باد ایشان را حمایت کند ولی نمی‌دانستند که به سبک پایی از قضا نمی‌توان گریخت و

۱- مستدرک الوسائل: ۲۰۹/۸، باب ۲۴، حدیث ۹۲۷۲؛ المحاسن: ۳۵۷/۲، باب ۱۵، حدیث ۶۱.

با این ضعفی که در انسان است با قَدَر نمی‌توان آویخت و پناه جز به درگاه خدا نباشد و مرد زیرک اگر از قضاگریز جوید خود را بازگونه خواسته باشد که: «لَا مَرَدٌ لِقَضَاءِ اللَّهِ، وَ لَا مَفَرٌّ مِنْ قَدَرِهِ»^(۱)

هنوز در آن غار ننشسته بودند که قیامت برخاست و هنوز از حرکت ساکن نشده بودند و از باران ایمن نگشته که کوه ثابت قدم از زلزله چون دل خائنان در اضطراب آمد. سنگی بزرگ همراه سیلاب باران در حرکت آمد و بر در غار نشست، آن چنانکه دهانه غار بسته شد و ایشان همچون مردگان در گور تاریکی غار به حبس دچار شدند.

جز به فضل حق دست آویزی و جز به رحمت ایزدی جای گریزی نداشتند، گفتند: این آن ساعت است که جز اخلاص و دعا موجب خلاص نشود و جز صدق نیت و خلوص عقیدت و طوئیت، از این ورطه نرھاند، بیاید تا هر یک از ما خدای را به تضرع و استکانت و خضوع و خشوع بخوانیم و فاضل‌ترین طاعت و با اخلاص‌ترین عملی که در مدت عمر بر آن اقدام نموده‌ایم و سیله استجاب دعا با خود سازیم.

پس یکی گفت که خداوندا، تو می‌دانی که مرا دخت عمویی بود در غایت زیبایی و ملاحظت و نهایت لطافت و ظرافت و مدت‌ها عاشق جمال و شیفته حسن و کمال او بودم و بارها در طلب او به لطایف حیل و مکارم عمل، ریاضت‌ها می‌کشیدم و مجاهده‌ها می‌نمودم، تا بعد از آن که مال بسیار بر آن کار صرف نمودم و روزگار دراز در آن مشقت بودم، روزی بر مراد خود قادر گشتم و او را تنها در موضعی بی زحمت اغیار بیافتم، خواستم که از آن گنج روان بهره‌ای بگیرم و از آن چشمه حیوان که شکرستان لبش معدن نبات بود شربتی نوش کنم و مرادی که در چنان حالی مطلوب و از چنان محبوبی مرغوب باشد حاصل گردانم، آن دختر گفت:

۱- کلمات الامام الحسین علیہ السلام: ۳۲۱، ذیل کلام ۹۳.

اتَّقِ اللَّهَ يَا بَنَ عَمٍّ وَلَا تَنْقُضِ الْخَاتَمَ.

ای پسر عم، تقوای خدا پیشه کن و دامن عفت و عصمت مرا به سرینجه شهوت حیوانی آلوده مکن.

چون گفت از خدای بترس، از سر آن مراد برخاستم و پای بر هوای نفس نهادم و دست از آن معصیت کوتاه گردانیدم. خدایا! اگر می دانی که ترک آن معصیت محض جلب خشنودی و رضایت تو بود، ما را از این درماندگی فرج و از این ورطه سخت نجات ارزانی دار. هنوز این سخن در دهان داشت که ثلثی از آن سنگ بیفتاد و منفذی در آن سنگ پدید آمد.

شخص دوم گفت: خداوندا، علم شامل تو بدین محیط است که مادری و پدری داشتم بسیار مسن، آن چنانکه پیری قامت چون تیر ایشان را کمان گردانیده و مُشک عارضشان به کافور بدل شده بود، طراوت و شباب آنان را رها کرده و آثار خزان عمر بر سر و صورتشان دیده می شد، از کسب بازمانده و از حرکت عاجز بودند، من به امتثال امر:

﴿وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ﴾^(۱)

و به پدر و مادر و خویشان و یتیمان و مستمندان نیکی کنید.

شب و روز به خدمت ایشان مشغول بودم و دائماً از آن خائف که مباد از برکات وجود ایشان محروم شوم.

شبی در تهیه غذا وظیفه خود به انجام رساندم، چون به محضر آنان رفتم هر دو را در خواب ناز دیدم. بر بیدار کردن آنان جرأت نکردم که مبادا عیش خواب و لذت نیام بر آنان حرام گردد، دلم راضی نشد برگردم، چرا که ترسیدم از خواب برخیزند و طلب غذا کنند و من در خدمت آنان حاضر نباشم، آن شب را تا صبح در کنار بستر

آنان بیدار ماندم. خداوندا، تو می‌دانی که این خدمت خاص محض خشنودی تو انجام گرفت، اگر راست می‌گویم در بسته بر ماگشاده گردان. در آن حال ثلثی دیگر از آن سنگ بیفتاد.

شخص سوم گفت: الهی! تو دانای اسرار و عالم بر امور پنهانی و از سرایر و ضمائر کاینات مطلعی و می‌دانی که من در وقتی اجیری داشتم، چون مدت آن سپری شد اجرت بدو رساندم، گفت: اجرت کار من بیش از این است و آنچه می‌دادم قبول نکرد، گفت: میان من و تو روزی خواهد بود که حق مظلوم از ظالم بستانند. از نزد من قهر کرد و آن اجرت به من گذاشت.

من از آن سخن سخت متأثر شدم و از تو که خداوند منی بترسیدم و به آن اجرت گوسپند خریدم و رعایت و محافظت بجای آوردم تا در اندک مدت بسیار شد و بعد از زمانی آن اجیر باز آمد و گفت: از خدای بترس و آن حق من به من رسان. اشارت بدان گله گوسپند کردم و گفتم: حق تو این است، برو بردار. آن مرد سخن مرا مسخره و استهزا پنداشت، گفت: حقم را نمی‌دهی کفایت نیست، مرا هم مسخره می‌کنی؟ گفتم: گمان بد مبر که این گوسپندان تمام ملک توست و این همه از رعایت اجرت تو و محافظت مزدت پدید آمده.

الهی! اگر این سخن من بر صدق و راستی است ما را از این شدت فرجی و از این مشقت مخرجی عنایت فرما. در حال تمامت آن سنگ از در غار کنار رفت و ایشان از آن ورطه هلاکت به دعا و خضوع و خشوع و عمل خالص نجات یافتند.

مقامات و درجات انسان

سعید الدین فرغانی در «شرح تائیه ابن فارض» می‌گوید:

«مقدمه اول: ببايد دانست که هر چند در طریق حق و وصول به وی مقامات و درجات بسیار است، لکن اصول و کلیات آن سه مقام است: اول سلام و دوم ایمان

و سوم احسان؛ زیرا که چون آن سرّ وجودی [انسان] از مراتب استیداع افلاک و عناصر و مولّدات و مرتبه استقرار که رحم مادر است تجاوز کرد و به صورت این نفس و مزاج انسانی ظاهر شد، به سبب ملابست احکام کثرت عناصر و مولّدات، حکم وحدت و طهارت و بساطتش در این آثار کثرت حرکات و سکّانات طبیعی و احکام انحرافات او مغلوب گشت و به آن سبب از مبدأ وحدت خود و لا بدی رجوع به وی و طرق ظاهر و باطن آن رجوع، به یکبارگی محجوب ماند.

پس اگر به واسطه تقلید پدر و مادر و مربّی، یا دعوت رسولی و امامی از آن آگاهی می‌یابد، نخست اثر آن آگاهی به ظاهر نفس و جهت تدبیری او مر مزاج و قوا و اعضای او را می‌رسد و از او به قوا و اعضا سرایت می‌کند تا از کثرت و نامضبوطی حرکات و سکّانات قولاً و فعلاً و ظهور به صور انحرافات اعراض می‌کنند و به وحدت و عدالتی که در احکام شرع مندرج است روی می‌آرند و آن را انقیاد می‌نمایند و آن زمان، دخول ایشان در دایره مقام اسلام که انقیاد او امر و زواجر شرع است درست می‌شود.

و آنگاه ارتباط این شخص انسانی که به مسلمانی درآمده است، با حق و اسما و صفات مقدس او به طریق تعلق ثابت می‌افتد؛ زیرا که مربوب را به اسم رب و صفت ربوبیت و مخلوق را به اسم خالق و صفت خلق و مهدی را به اسم هادی و صفت هدایت و توبه کننده را به اسم توّاب و قابل التّوب و مغفور را با اسم غفّار و صفت مغفرت و هَلُمَّ جَرّاً، تعلق ضروری است و همچنین در مقام اسلام که تقید است به عالم حکمت، تعلق به اسباب و علل و اضافت هر چیزی به سببی و علّتی ظاهراً و رؤیت اشیا مضاف به این اسباب و علل ضروری است که فی الحقیقه آن اسباب و علل هم مظاهر آثار این اسمایند.

و تا دایره اسلام درنیامده است تعلقش با بعضی اسما و صفات است دون البعض و چون به حقایق مقام اسلام متحقّق شد حیثیّت تعلقش با همه اسما و صفات

تمام می‌گردد و بعد از آن، اثر آن آگاهی از مبدأ و معاد و طریق عود به قوای باطنی و حواس نفس می‌رسد تا به تکلف و تَلَطُّف جهد می‌کند و خود را از مضیق:

﴿صَمُّكُمْ عُمَىٰ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ﴾ (۱)

کر و لال و کورند، به این سبب آنان [از گمراهی و ضلالت به سوی هدایت و حقیقت] باز نمی‌گردند.

می‌رہاند و نطق و سمع و بصر و فکرت و وهمش را که به فضول و مالا یعنی از ذکر و فکر و آثار و عبر، به کلی محجوب بود درکار می‌آرد و خویشتن را به اسم سمیع و بصیر و عالم و قائل متخلّق می‌گرداند. و همچنین قوای باطن را از حسیض نقایص و انحرافات جهل و بخل و طیش (۲) و ظلم و قساوت، الی غیر ذلک، به اوج کمالات و صور اعتدالات عقل و کرم و حلم و رأفت خواهد که برساند.

حیث‌نذا از مقام اسلام به مقام ایمان ترقی کرده باشد و در اثنای سیر در کلیات مقامات ایمانی چون توبه و زهد و ورع و توکل و رضا و جزئیات هر مقامی، خود را به اسمای حق چون کریم و حلیم و علاّم و رؤوف و امثال آن بر وفق:

تَخَلَّفُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ (۳)

به اخلاق الهی آراسته شوید.

متخلّق می‌کند و مقام ایمان را از این جهت مقام تخلّق گویند. پس چون احکام انحرافات از ظاهر و باطن نفس منتفی گردد، صورت وحدت و عدالتی که در مشیمه نفس کامن بود متولد شود و نام آن صورت، دل است، پس این

۱ - بقره (۲)؛ ۱۸.

۲ - طیش: سبک سری، سبک مغزی.

۳ - بحار الأنوار: ۱۲۹/۵۸؛ شرح الأسماء الحسنی: ۴۱.

دل به حکم «و وَسَعَنِي قَلْبُ عَبْدِي...»^(۱) محلّ تجلّی اسمی شود از توابع اسم ظاهر حق که منشأ تعین نفس و مزاج این شخص بوده باشد و در وقت سقوط نطفه و نفخ روح و زمان ولادت، محکوم تأثیر و تربیت آن اسم افتاده و حینئذ به آن اسم متحقق شود، اُعنی در وقت تجلّی آن اسم در دل او، اسم و رسم او به کلی از میان برخیزد تا همه آن اسم باشد و آنگاه از مقام ایمان به مقام احسان ترقّیش محقق شود و آن اسم که در دل او تجلّی کرده است و اثری از آثار آن اسمای ذات مذکور است، حینئذ سمع و بصر و لسان و ید و رجل و عقل او گردد، تا از اخباری که در حقیقت این مقام تحقّق وارد است لطایف آن را فهم کند.

پس در مراتب اسما، سیر کردن گیرد و تحقّق به هر اسمی او را مستعد تحقّق به اسمی دیگر می‌گرداند تا به همگی اسما که اسم ظاهر، جامع ایشان است متحد شود.

آنگاه سیر در باطن روح آغازد تا به همه اسمای باطن تنزیهی تحقّق یابد، آنگاه به تجلّی جمعی کمالی رسد و این سیر مضاف به سایر کاملان است. اما سیر مصطفوی از این حضرت جمع قاب قوسین است تا به مقام احدیت جمع او اذنی که لا اعلی و لا اکمل منه.

مقدمه دوم: آن است که از خصایص کامل، آن است که غالباً به باطن و سرّ خود مشاهد حضرت غیب باشد. و به روح و نفس، مطالع حضرت ارواح و علوم آن در مقام احسان. و به حواس ظاهر و باطن در مقام ایمان و مشغول آثار و عبّر بود و مزاج و قوای او مقید باشد به مقام اسلام. و به عبادات بدنی و ملازمت همه انواع احکام ابتلائات شرعی، اوقات او معمور و مستغرق.

اما فایده تقیّد سرّ و نفس شریفش به حضرت غیب و مقام احسان، تجلیات ذاتی و علوم حقیقی و مکاشفات صحیح است. و فایده تقیّد حواس و قوای ظاهر و

۱- عوالی اللالی: ۷/۴، حدیث ۷؛ بحار الأنوار: ۳۹/۵۵، باب ۴، ذیل حدیث ۶۱.

باطنش به مقام ایمان، در این نشأت دنیا التذاذ اوست به ذکر و فکر و سماع و عبرت‌ها و در نشأت آخرت به رؤیت دائم بالبصر^(۱) و سماع کلام بی واسطه و غیر آن.

و فایده تقید مزاجش به مقام اسلام تحقق باشد به ابتلائات احکام شریعت در این نشأت و تلذذ بدان و کشف دقایق حکمت و در هر حکمی از احکام شرعی و علت تعیین و تحدید اعداد و اوقات و مقادیر در نماز و روزه و زکات و حج و غیر آن و کمال انبساط حقیقت او در جمیع عوالم و نشأت دنیوی و برزخی و حشری و جنانی و کتیبی^(۲) و غیر آن به آن تقید مزاج به مقام اسلام باز بسته است و برخورداری از صور و نتایج آن اعمال و عبادات شرعی در برزخ و حشر که جنات و حور و قصور، عین آن صور است هم بدان متعلق و هر چند اوقات باشد که نفس و حواس و مزاجش هم‌رنگ سرگردد، اما به حکم نشئات و آن حکمت‌های مذکور آن را ثباتی و دوامی بیشتر نتواند بود.

مقدمه سوم: در بیان تحقیق تجسد اعمال و اقوال در نشئات برزخی و حشری و

جنانی و جحیمی.

بدان وفق الله که: همچنانکه افلاک و کواکب، صور و مظاهر حقایق و اسمای الهی اند و تشکلات اتصالات ایشان مظاهر توجّهات و اجتماعات حقایق و اسماء؛ و از این جهت در این عالم مؤثرند و صور نتایج آن تشکلات و اتصالات اینجا در این نشئات دنیا به صور امزجه و اشخاص و اقوال و اعمال و احوال ایشان مشخص و متجسد می‌شوند، همچنین قوا و اعضای این صورت انسانی که مجمل همه عالم است، مظاهر و صور همان حقایق و اسمای الهی اند و تشکلات و اتصالات این صور نیز که اعمال و اقوال عبارت از ایشان است هم مظاهر توجّهات و اجتماعات

۱ - مرا دو چشم دل است که در فرمایش رسول حق به آن اشاره شده است.

۲ - کتیب: توده ریگ، تل ریگی.

همان حقایق و اسما است، هر چند این صور انسانی را از آن مظهریت آگاهی نیست، لاجرم همچنانکه صور و نتایج آن تشکلات و اتصالات اگر چه أعراضند، اینجا ظاهر و متجسّد می‌شوند، همچنین این صور اقوال و اعمال انسانی هر چند أعراضند اما در افلاک و اطباق متجسّد می‌گردند و جمله صور برزخی و حشری و جنائی و غیر آن عین آن هیئات متجسّده‌اند و نفوس انسانی در برزخ به آن صور متعلق می‌شوند و نعمت و نعمت ایشان در برزخ از حیثیت آن صور به ایشان می‌رسد.

اما هر فعلی و عملی و قولی که به قصدی و نیتی صحیح مقرون می‌باشد به حسب قوت نسبت آن نیت به وحدت و اخلاص، تجسّد او در فلکی عالی تر مقدر می‌شود، تا اگر حکم وحدت و اخلاص بر قولی و عملی غالب آید به حکم:

﴿إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ﴾ (۱)

حقایق پاک [چون عقاید و اندیشه‌های صحیح] به سوی او بالا می‌رود و عمل شایسته آن را بالا می‌برد.

آن به کلی به عالم وحدت مرتفع شود و در این افلاک هیچ صورت نپذیرد.

و إليه الإشارة بقوله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ في جملة حديث:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، لَيْسَ لَهَا دُونَ اللَّهِ حِجَابٌ حَتَّى تَخْلُصَ إِلَيْهِ. (۲)

ذکر لا اله الا الله نزد خداوند بدون هیچ مانعی منتهی به قبولی می‌شود.

و بقوله عليه الصلاة و التحية:

مَا قَالَ عَبْدٌ لَإِلَهِ إِلَّا اللَّهُ قَطُّ مُخْلِصاً إِلَّا فُتِحَتْ لَهُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ حَتَّى يُفْضِيَ

إِلَى الْعَرْشِ. (۳)

۱ - فاطر (۳۵): ۱۰.

۲ - تفسیر التعالی: ۳۶۰/۲، ذیل آیه ۶ سورة مائده؛ کنز العمال: ۴۶۲/۱، حدیث ۲۰۰۱.

۳ - فقه السنة: ۵۸۳/۱؛ کنز العمال: ۴۲۳/۱، حدیث ۱۸۱۵.

بنده‌ای هرگز با اخلاص ذکر لا اله الا الله نگفت مگر این که درهای آسمان به روی او گشوده شده تا به عرش برسد.

و اما هر فعلی و قولی که از نیتی و قصدی صحیح خالی ماند یا به یکبارگی هباً منثوراً شود تا از این عالم خاک و آب و هوا و آتش تجاوز نکند و در نشأت آخرت منضم با صورت جسمانش مصور گردد و در جسمش افزوده موجب شدت عذاب صاحبش شود، أعاذن الله من ذلك. و الإشارة إليه بقوله سَلَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

إِنَّ غِلْظَ جِلْدِ الْكَافِرِ اثْنَيْنِ وَ أَرْبَعِينَ^(۱) ذِرَاعاً وَ إِنَّ ضِرْسَهُ مِثْلُ أُحُدٍ، وَ إِنَّ مَجْلِسَهُ مِنْ جَهَنَّمَ مَا بَيْنَ مَكَّةَ وَ الْمَدِينَةَ.^(۲)

ضخامت پوست کافر چهل و دو ذرع و دندانش همانند أُحُد و جای نشستش چون در جهنم بین مکه تا مدینه است.

و دیگر اشارات نصوص قرآن و احادیث صحاح با نظر ارباب کشف صحیح مطابقتند که سطح کرسی کریم، زمین بهشت است و سقفش عرش. اما اشارت قرآن عزیز آن است که به چیزی که سعت کرسی را وصف فرموده است به عین همان چیز عرض بهشت را وصف کرده است، قوله تعالی:

﴿وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ﴾^(۳)

تخت [حکومت، قدرت و سلطنت]ش آسمانها و زمین را فرا گرفته است.

و قوله تعالی:

۱ - اثنان و اربعون - ظ.

۲ - الجامع الصغير: ۳۵۱/۱، حدیث ۲۳۰۳؛ کنز العمال: ۵۲۹/۱۴، حدیث ۳۹۵۱۹.

۳ - بقره (۲): ۲۵۵.

﴿وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ﴾ (۱)

و بهشتی که برای پرهیزکاران آماده شده است.

و اما دلالت حدیث، قوله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

إِنَّ فِي الْجَنَّةِ مِائَةَ دَرَجَةٍ، بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ مِنْهَا مِثْلُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، الْفِرْدَوْسُ أَعْلَاهَا دَرَجَةٌ وَ مِنْهَا تَفْجُرُ الْأَنْهَارُ الْأَرْبَعَةُ وَ مَنْ فَوْقَهَا يَكُونُ الْعَرْشُ. (۲)

در بهشت صد درجه است، بین درجه‌ای تا درجه دیگر همچون بین آسمان و زمین است و فردوس بالاترین درجه آن است و از آن چهار نهر مشهور سرچشمه می‌گیرد و فوق آن عرش است.

و از این اقوال و اعمال آنچه به مقاصد صحیح مؤیدتر باشد در این بهشت به صورت حدائق و اشجار و ثمار و انهار و حور و قصور متجسد می‌شود و الدلیل علیه قوله تعالی:

﴿وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى * وَأَنْ سَعْيُهُ سَوْفَ يَرَى * ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى﴾ (۳)

و این که برای انسان جز آنچه تلاش کرده [هیچ نصیب و بهره‌ای] نیست، * و این که تلاش او به زودی دیده خواهد شد؛ * سپس به تلاشش پاداش کامل خواهند داد.

و قوله تعالی:

۱- آل عمران (۳): ۱۳۳.

۲- ریاض السالکین: ۷۰/۶، شرح دعای ۴۴؛ الدر المنثور: ۲۵۴/۴.

۳- نجم (۵۳): ۳۹-۴۱.

﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ﴾^(۱)

پس هرکس هم وزن ذره‌ای نیکی کند، آن نیکی را ببیند.

و شک نیست که سعی و عمل عَرَضُ و الْعَرَضُ لَا يَبْقَى زَمَانَيْنِ عَلَى الصَّحِيحِ،
کفیف یرئ فی الزمان الثانی؟ و نص صریح، رؤیت عین سعی و عمل اثبات می‌کند
پس آن رؤیت جز به این طریق تجسد نتواند بود. و قوله ﷺ:

رَأَيْتُ اِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَيْلَةَ أُسْرِي بِي فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ، اقْرَأْ أُمَّتَكَ مِنَ السَّلَامِ وَ
أَخْبِرْهُمْ أَنَّ الْجَنَّةَ طَيِّبَةُ التُّرْبَةِ، عَذْبَةُ الْمَاءِ، وَأَنَّهَا قِيَعَانٌ وَ غِرَاسِهَا
سُبْحَانَ اللَّهِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ.^(۲)

رسول خدا ﷺ فرمود: شب معراج ابراهیم را ملاقات کردم، به من گفت: از
جانب من امت خود را سلام برسان و بگو: بهشت را خاک پاک و آب شیرین
است و اکنون دشت و هامون می‌باشد، به حقیقت که نهال‌های آن سبحان‌الله و
الحمد لله و لا اله الا الله والله اكبر است.

پس به واسطه این تجسد مذکور، حقیقت کامل منبسط می‌شود و بنای کمالش به
آن انبساط محکم می‌گردد.

مقدمه چهارم: آن است که هر مرتبه‌ای و عالمی و حضرتی را مبدئی و منتهائی و
وسطی حقیقی است و کامل را در هر عالمی صورتی که مدد اهل آن عالم از حیثیت
آن صورت می‌دهد و آن وسط حقیقی هر عالمی و مرتبه‌ای از مُلک و ملکوت و
جبروت محل آن صورت کامل است و هر عملی و معرفتی و حکمتی که از احکام و
خواص هر مرتبه‌ای و عالمی ظاهر خواهد شد آن جمله نتیجه بیان آن کامل خواهد
بود، از حیثیت آن صورت کمالیت که او راست در هر مرتبه‌ای و مقامی.

۱- زلزال (۹۹): ۷.

۲- المعجم الكبير: ۱۷۳/۱۰، حدیث ۱۰۳۶۳؛ کنز العمال: ۱/۴۶۰، حدیث ۱۹۹۰.

اما علوم حقیقت نتایج بیان اوست از حیثیت مقام احسان و تحقق به اسما و صورتی که او راست در وسط حقیقی عالم ارواح و مثال و علوم شریعت و اسرار و دقایق حکمت‌های احکام شرعی مستنبط باشد از بیان او «**مِنْ حَيْثُ مَقَامِ الْإِسْلَامِ وَ التَّلَقُّ بِالْأَسْمَاءِ وَ خَصَائِصِ أَفْعَالِهِ وَ أَقْوَالِهِ الْمُخْتَصَّةِ بِمِزَاجِهِ الْكَامِلِ الْوَاقِعِ فِي حَاقِّ الْوَسْطِ وَ الْإِعْتِدَالِ**»^(۱)

از بیانات فوق استفاده می‌شود که هر کس با سعی و کوشش و جدّ و جهد خویش به مرتبه اسلام و ایمان و احسان برسد:

اولاً: تمام مسائل مادی و دنیایی به هر صورت که باشد در نظرش سهل و آسان و از دست رفتنی جلوه کند.

و ثانیاً: تمام همّت خود را بعد از معاش حلال، صرف رشد عقل و فکر و قلب و روح نماید، تا جایی که مظهر اسما و صفات شود.

ثالثاً: با فیوضات اخروی اتحاد پیدا کرده، در آن جا آثار وجودی خویش را که متولد از اسلام و ایمان و احسان بوده به صورت فردوس و یا جنّت و رضا و خشنودی حق خواهد یافت.

اینچنین انسان در برابر حوادث و ابتلائات و فتنه‌ها و آزمایش‌ها، بی شکست است و بلکه تمام مکاره برای او زمینه تذکر و توجه نسبت به حضرت محبوب است و گشایش کار خویش را هم جز به دست رحمت و لطف دوست نخواهد دانست. آری، انسان عجیب‌ترین موجود جهان از نظر باطن و ملکوت وجود است که با کمک اسلام یعنی عمل به شریعت و ایمان یعنی خلوص و اخلاص و احسان یعنی فنای در حق می‌تواند به وصال محبوب واقعی یعنی حضرت ربّ العزّه برسد.

ای رونق هر گلشنی، وی روزن هر خانه‌ای
 هر ذره از خورشید تو، تابنده چون دُرّانه‌ای
 ای غوث هر بیچاره‌ای، واگشت هر آواره‌ای
 اصلاح هر مکاره‌ای، مقصود هر افسانه‌ای
 ای حسرت سرو سہی، ای رونق شاهنشہی
 خواهم کہ یاران را دهی، یک یارِ بی یارانہ‌ای
 در هر سری سودای تو، در هر لبی ہیہای تو
 بی فیض شربتہای تو، عالم تہی پیمانہ‌ای
 هر خسروی مسکین تو، صید کمین شاهین تو
 وی سلسلہٴ تقلیب تو، زنجیر هر دیوانہ‌ای
 هر نور را ناری بود، با هر گلی خاری بود
 بہر حرس ماری بود، بر گنج هر ویرانہ‌ای
 (مولوی)

داستان ابو جعفر ہمدانی و عقد (۱) مروارید

«چون معتصم بر سریر حکومت نشست، ابو جعفر ہمدانی را بہ منادمت خویش مخصوص ساخت. شبی بہ او گفت: داستانی بگو تا لحظہ‌ای خاطر من مشغول گردد. ابو جعفر گوید: گفتم: اگر فرمان باشد قصہ‌ای کہ در جوانی بہ من گذشت عرض کنم، گفت: بگوی.

بر زبان آوردم کہ روزگاری بہ واسطہٴ بیکاری، تنگ دستی عظیم پیش من آمد و چون مدتی در محنت فقر و فاقہ گذرانیدم درہمی چند قرض کردم و بہ خدمت ابودُلف خزرچی پیوستم و بہ حبل دولت او تمسک جست. روزی ابودلف گفت:

جمعی حسودان و اصداد، بهتانی بر محمد مُغیث حاکم ارمنیه بسته بودند و خلیفه را در آن باب چنان گرم ساخته که به اخذ و قید او فرمان داده بود و چون او را به بغداد آوردند، خلیفه از او استفسار نموده و پس از تفحص بلیغ، برائت ساحت او وضوح یافت؛ فرمان واجب الاذعان نفاذ یافت که محمد بن مغیث نوبتی دیگر به سر عمل خود رود. و چون میان من و او محبت قدیم بود گفتم: می خواهم کسی را به ارمنیه فرستم تا زبان به تهنیت او بگشاید، اگر رغبت کنی تو را بدین مهم نامزد کنم. گفتم: فرمانبردارم. و ابودلف هزار درهم به من داد تا به اخراجات ضروریّه خود مصروف دارم و من به ارمنیه رفته رسوم تهنیت و سفارت به تقدیم رسانم.

محمد بن مغیث در شأن من التفات موفور نموده پیوسته مرا به مجلس خود می طلبید و من همیشه ثقلی سوای گوشت قدید آهو نمی دیدم و به سبب اکل آن، طبیعت من نیز مایل به گوشت قدید شده، روزی محمد بن مغیث به جهت من آهوئی فرستاد، غلام را گفتم این آهو را ذبح کن و گوشت آن را قدید ساز.

در این اثنا که غلام به ترتیب گوشت های او می پرداخت و آن را ریزه ریزه می ساخت، زاغی به طمع گوشت از هوا درآمده، عقد مروارید که در منقار داشت بیفکند و قدری گوشت در ربود. من چون آن عقد مروارید را دیدم که در منقار داشت در لطافت و قیمت آن حیران بماندم.

چون محمد بن مغیث مرا رخصت مراجعت داد هزار دینار به نزد من فرستاد و من با حصول مطالب و مآرب به بغداد رفتم و آن عقد مروارید را به صرافی فروختم به پانزده هزار درم و به خدمت ابودلف رفته تشریفی و انعامی لایق به من داد و چون مبلغی خطیر به دست من درآمده بود ترک ملازمت کرده به مصر رفتم و با خواجه صاحب ثروت و نعمت از قبیله همدان که ساکن آن دیار بود آشنایی پیدا کردم و میان ما قواعد محبت و داد استحکام یافته، به مصاهرت انجامیده، دختر خود را در حباله نکاح من درآورده، میان ما و آن دختر موافقت و الفتی عظیم روی نمود.

روزی غلام من بر بام خانه نشسته گوشت قدید می‌کرد بر همان امید که مگر بار دیگر زاغ عقد مرواریدی بیاورد، ناگاه لقلقی ماری در منقار داشت، چون به سر غلام رسید مار از منقار او جدا شده در کنار غلام افتاد و آن بیچاره را زخمی زده هلاک گردانید. زن گفت: لعنت بر لقلق و زاغ باد. من گفتم: خیانت لقلق معلوم است اما جرم زاغ چیست که لعنت بر او می‌کنی؟ دختر گفت: روزی بر بام خانه خود نشسته بودم و عقد مروارید قیمتی پیش خود نهاده ناگاه به سخنی مشغول شدم، زاغی بیامد و آن را در ربود، پدرم جمعی در عقب او فرستاد و از آن اثری نیافتند. آخر الامر آن را در بازار بغداد در دکان صرّافی دیدم، به پانزده هزار درم خریده به نزد من آوردند. من تبسم کردم و صورت حال بیان نمودم و این معنی از نوادر اتفاقات است.»^(۱)

داستانی در رزاقیت خدا

«قاضی برنی حکایت کرد که: زنی را دیدم در بادیه که سرما آمده بود و زراعت وی را به آسیب سخت دچار کرده بود، زراعتی که سبب معاش و مایه ارتزاق او بود. مردمان او را در آن مصیبت تعزیت می‌دادند و به صبر امر می‌کردند که او در آن میان دست به دعا برداشت و روی به آسمان کرد و گفت:

اللَّهُمَّ أَنْتَ الْمَأْمُونُ لِأَحْسَنِ الْخَلْفِ، وَ بِيَدِكَ التَّغْوِيضُ عَمَّا تَلَفَ، فَأَفْعَلْ مَا أَنْتَ أَهْلُهُ، فَإِنَّ أَرْزَاقَنَا عَلَيْكَ، وَ آمَالُنَا مَصْرُوفٌ إِلَيْكَ.

الهی! تویی قابل اعتماد برای حفظ بهترین چیزی که بجا مانده و بر آنچه تلف شده تو بهترین جبران کننده‌ای، به آن صورت که اهلیت داری نعمت را بر من ارزانی دار و آن چنانکه لایق آنی از دستگیری درماندگان و یاری بیچارگان از من دستگیری کن که روزی ما بر عهده‌ت دوست و امید ما به عنایت و لطف

تو بسته است.

هنوز از آن محل فراتر نرفته بود که مردی ثروتمند بدان موضع رسید و آن حال با او حکایت کردند؛ فی الحال پانصد دینار زر به آن آسیب دیده بخشید.^(۱)
 آری، حضرت محبوب و ربّ مطلوب در نزدیکترین حال، دعای دلسوخته را مستجاب و مکروه بیچاره‌ای با فرج قریب گشود.

با یکی غمزه مستانه خراب کردی

چهره افروختی از ناز و کبابم کردی

تا که زد چنگ غمت بر دلم ای آفت جان

روز و شب هم‌نفس چنگ و ربابم کردی

خواستم ساغری از دست تو نوشم جانان

خون به ساغر صنما جای شرابم کردی

دیده بستم مگر ای فتنه به خوابت بینم

زان دو چشمان سیه رخنه به خوابم کردی

عقل و ایمان و دل و صبر و قرارم بردی

خانه آباد! عجب خانه خرابم کردی

عاشق روی تو و دست ز خود شسته منم

از من ای دوست چه سر زد که جوابم کردی

به سر کوی تو منصور دیوانه منم

خوشم از این که تو دیوانه خطابم کردی

(منصوری)

۱- الفرّج بعد الشّدّة، تنوخی: ۴۶/۱؛ تفسیر التّعالی: ۱۹۳/۴.

دعایی برای فرج بعد از شدت

«در روزگار عبدالملک مروان، مردی در مدینه مغضوب وی شد، عبدالملک خون او را هدر گردانید و فرمان داد که او را هر کجا یابند به قتل برسانند و گفت: هر کس به وی پناه دهد، او نیز به اعدام محکوم می‌گردد.

آن مرد از ترس جبار شام و خون آشام حزب ننگین اموی حیران و خائف، گرد کوه و کمر و دشت و بیابان می‌گشت و در هر موضع یک روز یا دو روز بیشتر مقام نمی‌گرفت، از گفتن نام و نشان خویش به مردم خودداری می‌کرد، گاه چون نخجیر بر کمر کوه بودی و گاه چون آهو در میان بیابان و گاه چون ابر در صعود قطرات عِبَرَات می‌باریدی و گاه چون سیل در آن حدود سر بر سنگ زنان می‌غلطیدی و گاه چون سایه در پس دیوار می‌افتادی و زبان حال اینچنین می‌سرودی.

تاکی از حادثه دلتنگ و پریشان بودن

چند از جور فلک بی سر و سامان بودن

گاه چون سیل نهادن به ره دریا سر

گاه چون ابر شدن بر گه و گریان بودن

گاه چون نخجیر از این کوه به آن کوه شدن

گاه چون آهو در دشت و بیابان بودن

گاه چون سایه نشستن ز پس هر خس و خار

گه چو خورشید به تنهایی پویان بودن

روزی در میان بیابانی بر این حال می‌رفت، بزرگی را دید محاسن سپید که جامه سپید پوشیده نماز می‌کرد، در موافقت او به نماز مشغول گشت، چون آن بزرگ نماز را سلام داد، پرسید از کجایی و اینجا چه می‌کنی؟ گفت: گریخته‌ام، متواریم، از جور سلطان خائف شده و بر جان خود نایمن گشته‌ام، وادی به وادی می‌گردم و از

بیابانی به بیابانی ره می سپرم، ساعت به ساعت هلاک خود را انتظار می کشم. آن بزرگ به او گفت:

فَأَيْنَ أَنْتَ مِنَ السَّبْعِ؟

از هفت گانه به کجایی؟

گفتم: کدام هفت که شش جهت و پنج حس و چهار طبع من چنان مستغرق خوف و وحشت گشته اند که دو ساعت در یک موضع نتوانم بود، چه دانم که کدام هفت می گویی، من از اندوه نه هفت می دانم و نه هشت. گفت: گوش دار تا از زبان من بشنوی و به برکات این دعا چشم فرج بدوزی؛ و این دعا بخواند:

سُبْحَانَ اللَّهِ الْوَاحِدِ، سُبْحَانَ الَّذِي لَيْسَ غَيْرُهُ، سُبْحَانَ الْقَائِمِ الْقَدِيمِ الَّذِي
لَا بَدَاءَ لَهُ، سُبْحَانَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ، سُبْحَانَ الَّذِي كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ،
سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ مَا يُرَى وَ خَلَقَ مَا لَا يُرَى، سُبْحَانَ الَّذِي عَلِمَ كُلَّ شَيْءٍ
مِنْ غَيْرِ تَعْلِيمٍ. اَللَّهُمَّ اِنِّي اَسْأَلُكَ بِحَقِّ هَذِهِ الْكَلِمَاتِ وَ حُرْمَتِهِنَّ اَنْ تَفْعَلَ
بِي كَذَا وَ كَذَا. (۱)

و چند بار اعاده کرد تا یاد گرفتم و سپس امن و سکونی در دل من پدید آمد و از آن خوف و رعب هیچ در خاطر من نماند و هم از آن موضع به آرزویی فسیح و امیدی هر چه تمام تر روی به عبدالملک آوردم و به در سرای او رفتم و دستوری خواستم، مرا دستوری دادند، چون به عبدالملک رسیدم گفتم: ساحری آموختی که بدان استظهار چنین جرأت نمودی؟ گفتم: نه، امر و حال خود با او حکایت کردم و دعا بر خواندم، مرا امان داد و نیکی بسیار کرد و از آن بلا و محنت به برکت دعا نجات یافتم و لذت فرج بعد از شدت را چشیدم.»

۱ - الهواتف: ۵۶؛ الفرج بعد الشدة، تنوخی: ۵۰/۱.

دعای کرب و اثر آن

«ولید بن عبدالملک در روزگار حکومت خود به صالح بن عبدالله که عامل مدینه بود به دستخط خویش نوشت که حسن بن حسن بن علی بن ابی طالب عَلَيْهِ السَّلَامُ را که محبوس است از حبس بیرون آور و در مسجد رسول خدای دستور بده تا پانصد تازیانه بر او بزنند!

صالح بر فراز منبر شد تا فرمان ولید را برخواند و بعد از آن دستور ولید را بر آن سلاله نبوت اجرا نمایند. هنوز در میان خواندن بود که وجود مبارک حضرت زین العابدین عَلَيْهِ السَّلَامُ از در درآمد و مردمان راه او را گشاده کردند تا نزدیک حسن بن حسن رسید و فرمود: پسر عمو چه بوده است تو را؟ خدای را به دعای کرب بخوان تا حضرت محبوب تو را از این مکروه فرج آورد. حسن گفت: ای پسر عمو، دعای کرب کدام است؟ فرمود: بگو:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْخَلِيمُ الْكَرِيمُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ، سُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ
السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَرَبِّ الْأَرْضِينَ السَّبْعِ وَرَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ
رَبِّ الْعَالَمِينَ.

هیچ معبودی جز آن خدای حلیم کریم نیست، هیچ معبودی جز آن خدای بلند جایگاه عظیم نیست. منزّه است خدای صاحب آسمان‌های هفتگانه و مالک زمین‌های هفتگانه و خدای عرش بزرگ؛ و سپاس خدای را که پروردگار عوالم هستی است.

سپس برگشت. حسن بن حسن این دعا را تکرار می‌کرد که صالح از منبر فرود آمد و گفت: او را باز گردانید که از سیمای او مردی مظلوم می‌بینم، در کار او به امیر رجوع کنم. و حال او عرضه داشت، در مدت نزدیک جواب آمد که او را آزاد

کنید!»^(۱)

به کوی وصل تو هر کس که ره برد یارا
 کی آرزو بنماید بهشت اعلا را
 به مهر زهره جبینان کجا سپارد دل
 کسی که دید جمال تو ماه سیما را
 اگر چه سرو سَهی در چمن بود آزاد
 ولیک ببنده بود آن قد دل آرا را
 حجاب بین تو و دوست جز من و ما نیست
 به یک طرف بزن این پرده من و ما را
 علاج درد مَنیّت به غیر او نبود
 به او دوا کن اگر طالبی مداوا را
 ز جوی عقل کجا آب می خورد دیگر
 کسی که یافت چو لامع ز عشق دریا را
 (لامع)

داستان زندان ابراهیم تیمی با شخصی از بحرین

«ابراهیم تیمی حکایت کرد که چون حجاج بن یوسف مرا محبوس گردانید
 موضعی دیدم تنگ و تاریک تر از دل عاشقان و دیده معشوقان، مردم زیادی در
 حبس بودند و هر دو نفر را یک بند نهاده و هر کس را چندان بیش جای نبود که
 نشسته بودند، مصلی و مسجد و مرقد و محلّ قضای حاجت یکی بود و ما از تنگی
 موضع و وحشت منزل بدین حالت بودیم که مردی را از اهل بحرین درآوردند،

۱- بحار الأنوار: ۲۳۳/۹۲ - ۲۳۴، باب ۱۰۷، حدیث ۲۹؛ مهج الدعوات: ۳۳۱.

جایگاه نشستن نیافت و محبوسان او را راه نمی‌دادند و به یکدیگر می‌انداختند. مرد گفت: صبر کنید که من امشب بیش اینجا نخواهم بود. چون شب درآمد برخاست و نماز گزارد و گفت:

يَا رَبِّ، مَنْنْتَ عَلَيَّ بِدِينِكَ، وَ عَلَّمْتَنِي كِتَابَكَ، ثُمَّ سَلَطْتَ عَلَيَّ شَرَّ خَلْقِكَ! يَا رَبِّ، اللَّيْلَةَ اللَّيْلَةَ لَا أَصْبِحُ فِيهِ.

الهی! به فرهنگ پاکت بر من منت گذاری و قرآنت را به من آموختی، آن گاه شریرترین موجود را بر من مسلط نمودی! ای مالک من، همین امشب، همین امشب که آزادی من به صبح نینجامد.

هنوز صبح سر از گریبان مشرق بر نیاورده بود که در زندان بگشادند و آن مرد را آواز دادند. گفتم: مگر برای سیاست و قتل بیرون می‌برند! در حال قید از پای او برگرفتند و خلاص دادند. پیامد و بر در زندان بایستاد و بر ما سلام کرد و گفت:

أَطِيعُوا اللَّهَ لَا يَعْصِيكُمْ

خدا را اطاعت کنید، تا خداوند خواسته شما را روا گرداند.

چشم بگشا روی جانان کن نگاه	بفکن از رأس خود اینجا گه کلاه
لون دیگر باید اندر پوشش	جوش دیگر باید اندر جوشش
تو به خود وامانده‌ای ای کور دل	پای تو رفته است اینجا گه به گل
پای بیرون کش از این قارون زمین	گر همی خواهی تو سرخی جبین
سرمه بپوش بکش در دیده‌ات	تا شود روشن عیان دیده‌ات
دیده معنی گشا در روی یار	تا خزان گردد اینجا گه بهار
تو به این دیده کجا بینی ورا	گر هزاران سال باشی دیده را
گر تو پیوندی کنی با اهل راز	در شود از وصل بر روی تو باز
لوح دل را پاک باید ساختن	تا توان بر او نظر انداختن

من نظر در خوبرویان کرده‌ام
 لوح زشتی را ز زشتان شسته‌ام
 در سیاهی روز کی پیدا بود
 چشم نایبنا کجا بینا بود
 (عطار نیشابوری)

داستان ابوسعید بقال در زندان حجاج

«ابوسعید بقال حکایت کند که من و ابراهیم تیمی در حبس حجاج بودیم. یک شب به وقت نماز مغرب با هم سخن می‌گفتیم که شخصی را درآوردند. گفتیم: یا عِبْدَ اللَّهِ مَا قَضَيْتُكَ؟ از حال او و سبب حبس او سؤال کردیم، گفت: هیچ موجب دیگر نمی‌دانم الا آن که رئیس محل از من بدینگونه سعایت کرده که او نماز بسیار می‌خواند و روزه بسیار می‌گیرد، همانا که مذهب خوارج دارد. بدین تهمت مرا گرفته و محبوس کرده‌اند؛ به خدا قسم این مذهبی است که هرگز نپسندیده‌ام و هوای آن بر دل من نگذشته است و دوست نداشته‌ام آن مذهب را و اهل آن مذهب را. بعد از آن گفت: بفرمایید تا مرا آب وضو دهند. التماس کردیم تا به جهت او آب وضو آوردند، وضو ساخت و چهار رکعت نماز بگزارد و بعد از آن بگفت:

اللَّهُمَّ أَنْتَ تَعَلَّمْ إِسَاءَتِي وَ ظَلَمْتَنِي وَ إِسْرَافِي، لَمْ أَجْعَلْ لَكَ وِلْدَانًا وَ لَا صَاحِبَةً وَ لَا كُفْوًّا، فَإِنْ تُعَذِّبْنِي فَبِعَذَابِكَ، وَ إِنْ تَعْفُ عَنِّي فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ يَا مَنْ لَا يُعْلِطُهُ الْمَسَائِلُ، وَ يَا مَنْ لَا يَسْغَلُهُ سَمْعٌ عَنْ سَمْعٍ، وَ يَا مَنْ لَا يُبْرِمُهُ الْإِحْحَاحُ الْمُلْحِحِينَ، أَنْ تَجْعَلَ لِي فِي سَاعَتِي هَذِهِ فَرَجًا وَ مَخْرَجًا مِنْ حَيْثُ أَرْجُو...

خداوندا، تو کردار زشت و ستم و اسراف مرا می‌دانی، برای تو فرزند و همتا و همسر و شریکی ننهاده‌ام، پس اگر عذاب کنی از روی عدالت توست و اگر از من درگذری تو را سزد که تو بسیار بخشنده و مهربان و عزیز و حکیمی. خداوندا! ای که درخواست‌های گوناگون او را به اشتباه نیفکند، ای که هیچ

شنیدنی او را از شنیدنی دیگر سرگرم نسازد، ای که پافشاری اهل اصرار او را دلتنگ نکند، از تو می‌خواهم که در همین ساعت برای من فرج و راه گریزی از آن جاکه امید دارم قرار دهی...

چند نوبت همین بگفتم. بدان خدایی که جز او خدایی نیست، هنوز دعا تمام نکرده بود که در زندان بگشادند و او را آواز دادند. برخاست و گفت: اگر عافیت باشد به خدا که شما را در دعا فراموش نکنم و اگر حالی دیگر بود خدای در دنیا به رحمت و ثواب در آخرت جمع گرداند. روز دیگر شنیدیم که دست تعرض از او کوتاه کردند و او را مطلق العنان گردانیدند، به برکت اخلاص این دعا.»

دعای خفی اللطف و نجات از مرگ

«هارون الرشید روزی به یکی از خدمتکاران خود گفت که چون شب درآید به فلان حجره رو و در بگشا و آن کس که در آن جا یابی بگیر و به فلان صحرا رو و در فلان موضع قرار بگیر که آن جا چاهی است آماده، او را زنده در آن چاه افکن و چاه را به خاک انباشته کن و باید که فلان حاجب با تو باشد.

آن شخص به موجب فرمان، آن حجره بگشاد، در آن جا نوجوانی دید در غایت جمال و لیاقت و ظرافت و لطافت که آفتاب از نور روی او خجل شدی. او را بگیرت و به جبر هر چه تمام‌تر وی را به طرف محل مقصود حرکت داد. جوان گفت: از خدای بترس که من فرزند رسول خدایم، الله الله که فردای قیامت جدّ مرا بینی و خون من در گردن تو باشد!

مأمور هارون سخن وی را هیچ التفات نکرد و آن جوان را کشان کشان در آن موضع برد که هارون دستور داده بود. جوان چون هلاک خود معاینه دید، از جان نومید گشت و گفت: ای فلان در هلاک من تعجیل مکن که هر گه که خواهی توانی، مرا چندان امان ده که دو رکعت نماز بگزارم، بعد از آن تو دانی بدانچه تو را

فرموده‌اند. برخاست و دو رکعت نماز بگزارد و آن موکلان شنیدند که در نماز می‌گفت:

يَا خَفِيُّ اللُّطْفِ أَعْنِي فِي وَقْتِي هَذَا، وَالطُّفَّ بِي لُطْفَكَ الْخَفِيِّ.

ای آن که لطف پنهان داری، مرا در این گاه یاری رسان و با لطف پنهان خویش مورد نوازشم قرار ده.

گفتند: دعا هنوز تمام نشده بود که بادی سخت برخاست و غبار تیره پدید آمد چنانکه یکدیگر را نتوانستیم دید و از صعوبت آن حال به روی درافتادیم و به خویشتن چنان مشغول شدیم که پروای آن جوان نبود. بعد از آن غبار نشست و باد ساکن گشت، جوان را طلب کردیم، نیافتیم و آن بندها را دیدیم که در وی بود آن جا افتاده. با یکدیگر گفتیم نباید که امیر را گمان افتد که ما او را آزاد کردیم و اگر دروغ گوئیم تواند بود که خبر آن جوان بعد از این به وی رسد و اگر راست گوئیم باشد که باور ندارد و ما را هلاک کند.

بعد از این با یکدیگر گفتیم که دروغ ما را از بلا نخواهد رهانید، راستی بهتر خواهد بود. چون نزدیک هارون درآمدیم صورت حال را به راستی با وی حکایت کردیم. رشید گفت: خَفِيُّ اللُّطْفِ او را از هلاک برهانید، بروید به سلامت و این سخن به هیچکس نگوئید.»

در هر دو جهان غیر توأم یار نباشد	جز عشق جمال تو مرا کار نباشد
کردیم به عالم نظر از دیده تحقیق	در دار جهان غیر تو دیار نباشد
اشیای جهان جمله چو آینه و در آن	جز روی نکوی تو پدیدار نباشد
بی پرده چو خورشید جمال تو بتابد	خفاش ولی لایق دیدار نباشد
دشوار بود گر چه ره عشق ولیکن	با بدرقه لطف تو دشوار نباشد

(لامع)

داستان ابوالحسن بن ابی طاهر و فرزندش در زندان

«ابوالحسن بن ابی طاهر می‌گوید:

ابوجعفر محمد بن ابی القاسم در آن وقتی که براریکه قدرت و در منصب وزارت القاهر بود، بر من و پدرم خشم گرفت، در جایی به غایت تنگ و تاریک ما دو نفر را حبس کرد، هر روز ما را به محاکمه کشیده و پدرم و مرا به مال مصادره و مطالبه می‌کردند و در برابر چشم پدر مرا به شکنجه و آزار دچار می‌ساختند.

در آن حبس شداید و مشقات بسیار کشیدیم، تا روزی پدرم مرا گفت که ما را با این نگاهبانان زندان آشنایی حاصل شده، لازم است به مراعات حال اینان برخاست؛ به فلان صراف که دوست من است کاغذی بنویس تا سه هزار درهم به نزد ما فرستد و ما در بین این زندانبانان تقسیم کنیم.

من آنچه فرموده بود بجای آوردم. چون سه هزار درهم برسد خواستم تسلیم مأموران کنم، هر چند کوشیدم قبول نیفتاد. از امتناع ایشان تفحص کردم و در کشف حقیقت پافشاری نمودم، عاقبت به من گفتند: وزیر امشب بر قتل شما عزم بسته است و حکم جزم کرده که شما را از بین ببرد؛ در چنین حالتی قبیح است ما چیزی از شما قبول کنیم.

من از شنیدن این خبر بی‌آرام گشتم و اضطرابی هر چند تمام‌تر در من پدید آمد و رنگ صورتم برگشت. چون پدر را از آن حال آگاهی دادم گفتم: درهم برگردان. چنان کردم.

پدرم در آن ایام که در حبس بود، پیوسته صائم بودی، چون شب می‌رسید غسل می‌کرد و به نماز و دعا و خضوع و خشوع مداومت می‌نمود و من با او موافقت می‌کردم، تا آن که آن شب نماز خفتن بگزارد و به زانو درآمد و مرا گفت: تو نیز اینچنین حالت بر خود بگیر. من نیز همانند پدر به حال خضوع در برابر حریم حضرت محبوب برآمدم. پدر روی به جانب حق کرد و عرضه داشت: یارب، وزیر

القاهر بر من ستم روا داشت، مرا چنانکه می بینی به حبس انداخت و قصد جان من و پسر من نمود.

فَأَنَا بَيْنَ يَدَيْكَ قَدْ اسْتَعْدَيْتُ إِلَيْكَ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ، فَاحْكُمْ بَيْنَنَا.

من پیش روی تو هستم و از تو کمک خواستم و تو حاکم ترین داوران هستی، پس بین ما داوری کن.

و بر این دعا هیچ اضافه نکرد و بعد از آن آوازی نیک بلند برداشت و این جمله را تکرار کرد: «فَاحْكُمْ بَيْنَنَا». تا آن که چهار ساعت از شب بگذشت، والله که هنوز گفتن فاحکم بیننا قطع نکرده بود که آواز در شنودم. شک نکردم که جهت اعدام ما آمده اند. از غایت هول و سختی آن حال بترسیدم و بیهوش گشتم. چون نیک بنگریستم خادم القاهر با شمع ها و مشعل ها به زندان آمده بود، آواز داد که ابن ابی طاهر کدام است؟ پدرم برخاست و گفت: اینک منم. گفت: پسرت کجاست؟ گفت: این است پسر من. گفت: بسم الله، بازگردید به سلامت و عافیت و مکرّم و محترم. چون بیرون آمدیم معلوم شد که وزیر را گرفته اند و قاهر بر او به شدت غضبناک شده و خداوند مهربان بر ما لطف و رحمت آورده. وزیر بیچاره سه روز در قید و بند و در تنگنای زندان زیست تا ملک الموت او را از رنج دنیا خلاص و به عذاب آخرت دچار ساخت.»

بدان ای دل اگر هستی تو عاقل	که یکدم می نشاید بود غافل
به روز و شب عبادت کرد باید	دل و جانانت قرین درد باید
از آن بخشیدت ای جان زندگی را	که تا بندی کمر مر بندی را
به راه بندی چون اندر آیی	به قدر وسع خود جهدی نمایی
کلید معرفت آمد عبادت	به شرط آن که گویی ترک عادت
عبادت را اساس راه دین دان	عبادت بود مقصودش یقین دان

چو مرد از اصل فطرت مستعدّ است همه کار وی اندر دین مجدّد است
 چو گشتی مستعدّ این سعادت مکن تقصیر در عین عبادت
 عبادت چون کنی از علم باید که تا کاری تو را زانجا گشاید
 اگر بی علم باشد کار و بارت یقین بر هیچ پاید روزگارت
 (عطار نیشابوری)

داستان محمد بن زید علوی و شخصی از بنی امیه

«در تواریخ معتبره آورده اند که:

عادت محمد بن زید علوی معروف به داعی که حاکم طبرستان بود بر این قرار داشت که در ابتدای هر سال که کارگزاران دولت مشغول به تحصیل مالیات می شدند، در بیت المال نظر می کرد و هر چه از سال گذشته باقی مانده بود بر جماعتی از قریش که در آن ولایت بودند، بر حسب اختلاف شأنشان قسمت می کرد و هر یک را فراخور حسب و نسب نصیبی می داد.

یک سال بنابر عادت مقرر بر مقرر حکمرانی نشسته بود تا مرسومات و ارزاق را به اهل استحقاق برساند. اول بنی هاشم را نصیب فرمود. چون از تمامت بنی هاشم فارغ شد فرمود: تا بنی عبد مناف را آواز دادند. مردی برخاست و گفت: من از بنی عبد منافم. داعی گفت: از کدام قبیله ای؟ گفت: از بنی امیه. گفت: از کدام بطن؟ آن مرد خاموش شد. گفت: مگر از فرزندان معاویه ای؟ گفت: آری. داعی گفت: از کدام فرزندان؟ باز خاموش شد. گفت: مگر از فرزندان یزیدی؟ گفت: بلی. گفت: بداندیشه ای است تو را و خطا تدبیری افتاده است که قصد این ولایت کرده ای که وولات این ولایت آل ابی طالبند و ایشان را از شما طلب خون قصاص است به جهت سید ایشان حسین بن علی علیه السلام و تو را از این به بعد هرگز چاره نبود، چه اگر غرض استمداد و استعانت بود در شام و عراق جمعی توانستی یافت که به جدّ تو تولا

کردندی و اسلاف تو را دوست داشتندی، با تو مبرّت و احسان کردند. اگر این اختیار از سر جهل و نادانی کرده‌ای تمام‌تر از این جهل نمی‌باشد و اگر دانسته و متعمداً ارتکاب این مخاطره کرده‌ای، خود را به دست خویش در ورطهٔ هلاک انداخته و به پای خود به گورستان آمده‌ای!

علویان چون این سخن بشنیدند هر یک به نظر عداوت و چشم حقارت در وی نگریستند و خواستند که قصد او کنند، داعی بانگ بر ایشان زد و گفت: ساکت باشید و مپندارید که کشتن او قصاص خون حضرت سیدالشهداء ع خواهد بود، او را چه جرم است در این مسأله؟ خدای تعالی حرام کرده است که کسی را به جرم کس دیگر مؤاخذت کنند چنانکه فرمود:

﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾^(۱)

و هیچ بردارندهٔ بار گناهی بار گناه دیگری را به دوش خود بر نمی‌دارد.

والله اگر کسی متعرض او شود آن کس را قصاص کنم. پس گفت: بشنوید حکایتی و آن را در کارها آسوه و دستور خویش سازید. پدر من با من حکایت کرد و از پدر خود روایت فرمود که ابومنصور، حاکم عباسی، آن سال که به حج رفته بود گوهری قیمتی بروی عرضه داشتند که مثل آن ندیده بود و از آن تعجب نمود. بعد از آن به او گفتند که محمد بن هشام بن عبدالملک گوهری از این بهتر و پرقیمت‌تر و فاخرتر دارد. منصور ربیع حاجب را گفت تا محمد بن هشام بن عبدالملک را طلب کند و آن گوهر را از او بستاند. پسر هشام هم بعد از این واقعه پنهان شد.

منصور گفت: فردا که در مسجد الحرام من نماز جمعه گزارم تو بگو تا همه درها را فرو بندند و قفل بر نهند و معتمدان و ثقات را بر آن درها موکل گردان و بعد از آن یک در بگشای و خود بر آن در بنشین و باید هیچ کس از آن در بیرون نرود الا آن که

تو او را بشناسی؛ در هر صورت چون محمد بن هشام در این مسجد باشد بدین طریق ظاهر شود.

چون روز دیگر شد. ربیع آنچه دستور داشت بجای آورد. چون درهای مسجد را فرو بستند، محمد بن هشام به علت این که از قضیه گوهر واقف بود دانست که مقصود و مطلوب اوست و به هر حال در معرض گرفتاری است. از خوف جان و بیم هلاک حیران و مدهوش بماند و اثر آن حیرت بر وی ظاهر گشت.

در آن حال چشم محمد بن زید بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب علیه السلام بر وی افتاد، چون او را به غایت اندوهگین و غمناک و متفکر یافت با خود گفت این مرد، کار افتاده و صاحب واقعه می نماید، اعانت و اغاثت او از لوازم کرم ذاتی و طهارت نسب باشد. پس روی بدو آورد و گفت: ای مرد! بس پریشان خاطر و متفکر و پراکنده ضمیر و متوهم خاطرت می بینم، تو چه کسی و واقعه تو چیست و خوف و رعب تو از کیست؟ با من بگویی و در امان خدا و ضمان سلامت باشی و از تو پذیرفتم که هر سعی که امکان دارد بجای آرم تا از آنچه موجب ملالت توست و از آن که خائفی تو را ایمن گردانم.

گفت: منم محمد بن هشام بن عبدالملک، اکنون تو بفرمای که نام تو چیست و نسب به که می رسانی؟ گفت: من محمد بن زید بن علی بن الحسین ام. محمد بن هشام گفت: **إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ**. اگر تو مکافات آنچه پدر من با پدر تو کرده است بخواهی مرا دل از جان بر باید گرفت و طمع از امان بباید برید.

محمد بن زید گفت: باک مدار ای پسر عم که کشنده زید تو نیستی و به کشتن تو جبران آن شکستگی و سد آن تلمه و قصاص آن خون و انتقام آن ظلم، حاصل نخواهد شد و امروز من بدین سزاوارم که دستت گیرم نه بدان که به دست دشمنت باز دهم و به من آن لایق است که پایمردت باشم نه آن که پایمالت گردانم، اما مرا معذور دار که اگر از برای مصلحتی مکروهی به تو رسانم یا ناسزایی در روی تو بر

زبان رانم، چون آن ایذاء متضمن خلاص و آن جفا مقتضی آزادی باشد باید که قبول نمایی. گفت: الْأَمْرُ إِلَيْكَ وَ أَنَا مُمَسِّكٌ بَيْنَ يَدَيْكَ. هیچ توقف و تأخیر منماید و آنچه مصلحت است بفرمای.

محمد بن زید ردای خود را بر سرش انداخت و او را با رداء در هم پیچید و گریبانش با آن رداء یکجا بگرفت و به زور جبر او را به سوی در بکشید. چون چشم ربیع بر وی افتاد، محمد بن زید لطمه‌ای سخت و طپانچه‌ای محکم بر روی محمد بن هشام زد و همچنانش پیش ربیع آورد و گفت: یا اباالفضل، این خبیث شتربانی است از شتربانان کوفه، اشتران خود را به کرایه به من داده بدان شرط که مرا باز به کوفه برد ولی از من بگریخته است و اشتران را به بعضی از سپهسالاران خراسانی به کرایه داده است، چند موکل با من بفرست تا این خبیث را با من به نزد قاضی آورند و اگر خراسانیان در راه من تعدی کنند مانع شوند.

ربیع گفت: سمعاً و طاعةً یابن رسول الله؛ و دو سرهنگ با او بفرستاد. چون از پیش ربیع چندان برفتند که ایمن شدند، محمد بن زید گفت: یا خبیث حق مرا می‌گذاری؟ گفت: آری، یابن رسول الله، پس سرهنگان را گفت چون اقرار کند شما بازگردید. ایشان باز گشتند، محمد بن زید رداء را از گردن محمد بن هشام بیرون کرد و گفت: اکنون تو را هر کجا باید، برو.

محمد بن هشام سر محمد بن زید را ببوسید و گفت: پدر و مادر من فدای تو باد! یابن رسول الله،

﴿اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ﴾ (۱)

خدا داناتر است که مقام رسالت را در کجا قرار دهد.

پس آن گوهر نفیس و جوهر گرانبایه را بیرون کرد و گفت: طمع می‌دارم که به

قبول آن منت بر من نهی و به پذیرفتن این هدیه مرا مشرف گردانی. محمد بن زید قبول نکرد و گفت: ما از اهل آن خاندانیم که اگر نیکویی به کسی رسانیم از او مکافات نستائیم و من بزرگتر از این را از تو بگذاشته‌ام و آن خون زید بن علی است، برو به عافیت و سلامت، هر چند زودتر از این شهر بروی بهتر؛ زیرا که ربیع به طور جدی در طلب توست. محمد بن هشام برفت و متواری شد و به واسطه محمد بن زید از آن بلا بجست و از آن ورطه برست.

چون داعی این حکایت به آخر رسانید بفرمود تا آن اموی را هم چندان که دیگران را از بنی عبد مناف بداد نصیب دادند.»

حکایتی از اثر دیانت و امانت

«یکی از بازرگانان کرخ بغداد حکایت کرد که من در بغداد سمساری و دلالی کردم و یکی از تجار خراسان با من معامله داشت و بر دکان من نشستی با مال بسیار و منال بی شمار، چنانکه هر سال از او به وجه سمساری چندین هزار درهم به من رسیدی و وجه معاش و سبب معیشت من از وی بود. یکسال به وقت موسم نیامد و به سبب تأخیر او آن منفعت از من باز افتاد و اختلال تمام و اثری فاحش در حال من پدید آمد و به همان جهت محنت بر من متوالی و متواتر گشت و وام بسیار بر من جمع شد و بدان طریق تا مدت سه سال نیامد و من درب دکان فرو بستم و از بیم قرض خواهان متواری گشتم. چون سال چهارم وقت موسم شد، گفتم از حال خراسانی جو یا شوم شاید که آمده باشد و حال من به سبب او نیکو شود.

به سوق یحیی آمدم و تجسس و تفحص بجای آوردم هیچ کس از وی مرا خبر نداد. به هنگام بازگشتن به کنار دجله رسیدم. چون ایام تابستان بود و هوا به شدت گرم، لحظه‌ای در آب دجله نشستم تا سوزش آتش اندوه و تپش آفتاب بدان کمتر

گردد. چون از دجله برآمدم و پای بر خاک نهادم قدری گل به پایم چسبید و از زیر آن تسمه‌ای چرمی به نظر رسید. من جامه در پوشیدم و آن تسمه را بکشیدم، همیانی از زیر آن بیرون آمد نظر کردم همیانی پُر بود، برگرفتم و در زیر جامه پنهان کردم و به خانه آوردم. چون بگشادم در آن هزار دینار زر یافتم.

به سبب آن زر قوتی در من ظاهر شد و با خدای تعالی عهد کردم که چون حال من نیکو شود صاحب این همیان را طلب کنم، چون بیایم تمامت آن زر را بدو رسانم و کار خویش را با طلبکاران پس از یافتن همیان قراری دادم و در دکان بگشادم و خدای مهربان در رزق و ربح بر من گشاد و در مدت دو سال سرمایه من چندین هزار دینار شد.

چون موسم حج درآمد، من در تعریف همیان و شناخت صاحبش کوشش کردم ولی هیچ نشانی نیافتم. یک روز در دکان نشسته بودم مردی بیامد با موی بالیده و حالی زولیده و جامه‌های کهنه که اثر فقر و اضطرار بر وی ظاهر بود. گمان کردم که مگر این بنده خدا یکی از فقرای خراسان است. قصد کردم که درمی چند بدو دهم او بدانست پشت بگردانید و به سرعت هر چه تمام‌تر برفت. من در شک افتادم و در عقب او بدویدم، چون نیک نگاه کردم آن بازرگان خراسانی بود که مرا هر سال از او چندان منفعت رسیدی.

من از آن حال تعجب بماندم و گفتم: ای فلان، این چه زی و هیئت است و تو را چه واقعه‌ای پیش آمد؟ و آن مال و منال و خوبی و جمال تو کجا رفت؟ او بگریست و گفت: حدیث من طولانی و عجیب است با نشیب و فراز!

او را به منزل بردم و به حمام فرستادم و دستاری لطیف و دزاعه‌ای نظیف در او پوشاندم و چون از طعام و آشامیدنی و ضیافت و آنچه از لوازم آن باشد برداختم التماس کردم که سبب تغییر حال و موجب آن تقریر فرمای.

گفت: حال من در ثروت بر تو پوشیده نبود، یکسال بر عادت مستمره استعداد

آمدن این طرف می‌کردم که روزی امیر شهر مرا طلبید و گفت: گوهری قیمتی دارم که جز خلیفه را نشاید و آن را به من سپرد و گفت: وقت رفتن به بغداد همراه خود ببر و آن را به خلیفه بفروش و نمونه‌هایی از قماش به من داد و درخواست کرد به بعضی از بهای این گوهر برایم اقمشه بخر و باقی را به صورت نقد نزد من آور.

من آن گوهر را گرفتم و همیانی از پوست جهت محافظت آن دوختم - صفت آن همیان که باز می‌گفت همان بود که من آن را کنار دجله یافته بودم - آن گوهر را همراه هزار دینار زر نقد در آن همیان نهادم. چون به بغداد رسیدم، به جزیره سوق یحیی به دجله فرو رفتم و در آب نشستم. چون از آب برآمدم همیان را در آن موضع فراموش کردم و تا دیگر روز مرا به یاد نیامد. چون به یاد آمد به طلب همیان بدان موضع شدم باز نیافتم و من این مصیبت را بر نفس خود مهم نگرفتم، با خود فکر کردم که قیمت آن گوهر سه هزار دینار بیش نباشد، سه هزار دینار زر از مال خود به امیر شهر دهم. از بغداد برفتم و حج گزارده سپس به شهر خود برگشتم. سه هزار دینار زر به امیر شهر فرستادم و کیفیت واقعه را به او شرح دادم.

امیر در تمام اموال من طمع کرد و گفت: قیمت آن گوهر پنجاه هزار دینار است. دستور داد مرا گرفتند و هر قدر مال و منال که داشتم و در تصرف من بود از ناطق و صامت از من سلب کردند و به انواع ضرب و شتم شکنجه و تعذیب گرفتارم کردند تا از بود و نبودم دست برداشتم، با این همه هفت سال هم به زندان محکوم شدم. در این هفت سال به انواع رنج‌ها دچار بودم تا به شفاعت بعضی از مردمان نجات یافتم. بعد از خلاصی دچار شماتت اعدا شدم، از شهر خود دل بریدم و به اینجا آمدم تا با تو مشورت کنم که در چه کاری وارد شوم تا زندگی به قناعت بگذرانم و محتاج خلق نشوم و به ذلت سؤال دچار نیایم.

گفتم: ای فلان، خداوند مهربان مقداری از مال توبه تو رسانید و تو را از مردم بی‌نیاز گردانید. آن همیان که تو وصفش کردی نزد من است و آن هزار دینار من

برگرفته‌ام و با خدای تعالی عهد کرده بودم که هر کس وصف همیان گوید به او رسانم؛ برخاستم و کیسه‌ای که در آن هزار دینار بود بیاوردم و پیش وی نهادم. پرسید: آن همیان بعینه برجاست؟ گفتم: آری. نعره‌ای زد و بیهوش شد. پس از ساعتی که به هوش آمد گفتم: بفرمای آن همیان را بیاورند. خودم رفتم و همیان را آوردم. کاردی بخواست و سر آن همیان بشکافت آن گوهر را که به اندازه کف دست بود بیرون آورد، خدای را بی اندازه شکر گفتم و به هزار دینار نظر نینداخت. گفتم: زر نیز بگیر که از آن توست. سوگند خورد که الا به مقدار استری و وجه نفقه راه برنگیرد. بسیار کوشیدم تا سیصد دینار برگرفت و باقی را به من بخشید و استعداد رجوع به خانه و دیار خویش نمود که شاید کارش استقامتی یابد. چون همسفر یافت به سرعت هر چه تمام‌تر به خراسان رفت.

چون سال دیگر شد باز آمد، حال او نیکو شده به ثروت و نعمت رسیده بود. حالش را جویا شدم، گفتم: چون بازگشتم صورت حادثه را با بزرگان و اعیان شهر گفتم و آن یاقوت پاره را به ایشان نمودم و از آنان خواستم مرانزد امیر شهر برند. آنان مرا به نزد او بردند. یاقوت پاره را از من گرفت و دستور داد هر چه از من مصادره کرده بودند به من بازگردانند، علاوه بر آن بر من از مال خود نیز انعام زیادی داد و حال من به مرتبه اول بلکه بهتر رسید و این همه از برکت دیانت و امانت تو بود. (۱)

آن که بر خوان غم عشق تو مهمانم کرد

خاطرش شاد که شرمنده احسانم کرد

گفته بودم که ننوشم می و عشرت نکنم

فصل گل آمد و از گفته پشیمانم کرد

۱ - تمام حکایات در کتاب «فرج بعد از شدت» در فصول مختلف نقل شده است.

جان من از مرض عشق به فرمان تو شد
نازم آن درد که شایسته درمانم کرد
هدهد باد صبا نامه بلقیس وشی
بر من آورد و از آن نامه سلیمانم کرد
آن که از برگ گلش خار خلد بر کف پا
چشم بد دور که جا بر سر مژگانم کرد
گر دلت سنگ بود می شود از غصه کباب
گر بگویم که فراق تو چه با جانم کرد
دوش از زلف شکن در شکنت باد صبا
بس که آشفته به من گفت پریشانم کرد
بی تو ای غنچه دهان، سیر گلو گردش باغ
غنچه سان تنگدل و سر به گریبانم کرد

[﴿۲﴾ ذَلَّتْ لِقُدْرَتِكَ الصَّعَابُ]

دشواری‌ها در برابر قدرتت آسان گردد.

آسانی دشواری‌ها به قدرت او

آن وجود مقدسی که آسمان‌ها را برافراشته و میلیون‌ها کهکشان و سحابی و میلیاردها ستاره نورانی که بعضی از آنها چندین میلیون برابر خورشید است، در این فضای با عظمت قرار داده، دشواری‌ها به قدرت او آسان می‌گردد.

آن وجود عزیز و حکیمی که زمین را با تمام برنامه‌های حیرت‌انگیزش مه‌های حیات موجودات قرار داد و هوای مفرح و ممد حیات را به او پیچید و قسمت اعظم آن را آب قرار داد و قشرش را برای پرورش گیاهان مستعد فرمود و انواع گیاهان و حیوانات را در آن پرورش داد، دشواری‌ها به قدرت او آسان می‌گردد. آن قادر متعالی که فاصله زمین و خورشید و فاصله زمین و ماه و فاصله ماه تا خورشید و فاصله هر ستاره‌ای را تا ستاره دیگر و فاصله کهکشانی تا کهکشان دیگر را بر اساس عدل و نظم و حکمت و علم قرار داد، دشواری‌ها به قدرت او آسان می‌گردد.

آن ذات مقدسی که باران را به موقع و به اندازه از سحاب رحمت، جهت پرورش موجودات و سیراب کردن تشنگان و طهارت موجودات بر سطح زمین می‌بارد، دشواری‌ها به قدرت او آسان می‌گردد.

آن وجود مبارکی که جهت تداوم حیات زمینیان، فصول چهارگانه قرار داد و این فصول را معلول گردش بسیار منظم زمین به دور خورشید قرار داد و شب و روز را با

گردش وضعی زمین پدید آورد، دشواری‌ها به قدرت او آسان می‌گردد. آن محبوبی که در تمام هستی اعم از بزرگترین پیکره و کوچکترین آن نظمی برقرار فرموده که عقل عاقلان و عرفان عارفان و عشق عاشقان در آن سرگردان است و هرگز در امور هستی کمترین و کوچک‌ترین اشتباهی رخ نمی‌دهد، دشواری‌ها به قدرت او آسان می‌گردد.

آن حکیم علی الاطلاق که جهان را با همه وسعتش از گازهای مملو و منبسط در فضا و کیهان ساخته و به صورت صدها میلیارد توده عظیم منظم کهکشانی در آورده که هر یک دارای صدها میلیون خورشیدند و برخی از خورشیدها سیصد میلیون سال نوری دورتر از خورشید ما و بزرگتر از آن است. نور خورشید پس از گذشت هشت دقیقه و کسری به زمین می‌رسد و نور در هر ثانیه سیصد هزار کیلومتر (پنجاه هزار فرسخ) سیر می‌نماید، پس خورشیدی که سیصد میلیون سال نوری با زمین فاصله دارد، در چه مدت نورش به زمین می‌رسد؟! آری، با قدرت چنین حکیمی و با لطف و رحمت چنین قادری دشواری‌ها آسان می‌گردد.

«ذَلَّتْ لِقْدَرَتِكَ الصَّعَابُ»

در کنار قدرت حق، وسعت سماوات را تا جایی که توانسته‌اند با ابزار علمی مشاهده کنند، تا یک میلیارد سال نوری تخمین زده‌اند.

هرگاه بخواهیم کره زمین را در برابر عظمت جهان‌های دور بسنجیم زمین مانند یک قطره آب در برابر اقیانوس‌هاست در حالی که قطر کره زمین معادل ۱۲۸۰۰ کیلومتر و طول خط استوا ۴۰/۰۷۶ کیلومتر و حجم زمین برابر ۱۸۲,۸۴۱,۳۱۰,۰۰۰ کیلومتر مکعب است. قدرتی که این همه عظمت و شگفتی در برابرش چیزی به حساب نمی‌آید، دشواری‌ها از پرتو عنایت او آسان می‌گردد. آن ذات یگانه‌ای که به هر یک از موجودات، خواص و آثار عجیبی عنایت کرد و

بین تمام موجودات و آثار خواص آنها ایجاد هماهنگی فرمود و خلاصه به هر موجودی آنچه را که لایق بود مرحمت فرمود، با قدرتش که بی نهایت در بی نهایت است دشواری‌ها آسان می شود.

آری، مسأله از این قرار است و در این حقیقت هیچ شک و شبهه‌ای نیست و اوضاع و احوال هستی و به خصوص حیات فرزندان آدم هم جز این نشان نمی دهد، پس اضطراب و دلهره و هیجان و آشوب باطن به هنگام سختی، در حالی که با لطف حضرت او آسان می شود، معنا ندارد.

ای به دل خسته من نور عشق	سینه من از غم تو طور عشق
حسرت دیدار رخت بر دلم	شعله عشق تو به دل حاصلم
جاذبه عشق توام مست کرد	نیست بدم نیست، مرا هست کرد
روشنی لطف تو مرا زنده کرد	تا به ابد زنده و پاینده کرد
محو سر کوی تو شد جان من	عشق تو شد گوهر ایمان من
عشق خود اندر دلم انداختی	با دل دیوانه من ساختی
ای غم تو عشق دل زار من	جستن لطف تو بود کار من
بنده شرمنده کوی توام	تا به ابد زنده ز بوی توام

(میرشمس الدین هندی)

آن پروردگار مهربان و رئوفی که نطفه را در رحم مادر و در ظلمات ثلاث به همه چیز رساند و آن را ظرفِ سمع و بصر، روح و جان، روان و نفس، قلب و عقل، فکر و اندیشه، پوست و گوشت، خون و استخوان، رگ و پی، دهان و دندان، لب و ابرو و... قرار داد و صدای قلب مادر را در جهان رحم برای کودک آرام بخش و در آغوش مادر سینه رشد و آرامش مقرر فرمود، سختی‌ها به قدرت او آسان شود.

صدای قلب مادر

امام صادق علیه السلام در شهر مدینه که فاقد ابزار علمی و وسایل پیشرفته امروز بود، به مادران توصیه سخت داشت به این که کودکان شیرخوار خود را در طرف چپ بخوابانند.

این توصیه قرن‌ها چون یک سفارش زاید یا بی‌مورد جلوه می‌کرد علتش این بود که هیچ‌کس به فایده این سفارش پی نمی‌برد و بعضی هم به کار بستن این سفارش را خطرناک می‌دانستند و فکر می‌کردند که اگر طفل شیرخوار در طرف چپ مادر خوابانیده شود ممکن است که مادر هنگام خواب بغل‌طد و طفل را زیر تنه خود خفه کند.

از محمد بن ادریس شافعی که در سال ۱۵۰ هجری و دو سال پس از درگذشت امام صادق علیه السلام در غزه متولد شد و در سال ۱۹۹ هجری در قاهره زندگی را بدرود گفت، پرسیدند که آیا مادر طفل شیرخوار را باید در طرف راست خود بخواباند یا در طرف چپ؟ در جواب گفت: بین چپ و راست تفاوتی وجود ندارد و مادر می‌تواند طفل را در هر طرف خود که راحت‌تر است بخواباند.

گاهی هم فرمایش حضرت صادق علیه السلام را مغایر با عقل سلیم می‌دانستند، چون از نظر آنها راست بیش از چپ احترام داشت و فکر می‌کردند که مادر بایستی طفل را در طرف راست خود بخواباند تا این که کودک از کرامت راست برخوردار شود. نه کسی در شرق برای این توصیه امام صادق علیه السلام ارزش قائل شد نه در غرب و حتی در دوره تجدد دانشمندان با دیده انتقاد هر موضوع علمی را مورد توجه قرار دادند. و درصدد برنیامدند که بفهمند آیا آن گفته از نظر علمی ارزش و فائده دارد یا نه؟

قرون شانزدهم و هفدهم و هیجدهم میلادی که قرون دوره تجدد بود گذشت و قرن نوزدهم میلادی فرا رسید و در نیمه دوم آن قرن دانشگاه کورنیل در آمریکا

ساخته و شروع به کار کرد.

«عزرا کورنیل، بانی دانشگاه کورنیل که دوران شیرخوارگی و کودکی بسیار سخت را گذرانیده بود، تصمیم گرفت که در آن دانشگاه، یک انستیتوی مخصوص تحقیق در نوزادان و کودکان شیرخوار به وجود آورد. این انستیتو در اولین سال شروع به تدریس از طرف دانشگاه کورنیل به وجود آمد و منضم به دانشکده پزشکی گردید و اینک متجاوز از یک قرن است که به تحقیق در مورد نوزادان و کودکان شیرخوار ادامه می دهد.

در مسائل مربوط به نوزادان و کودکان شیرخوار، چیزی وجود ندارد که مورد تحقیق این مؤسسه قرار نگرفته باشد و در جهان هیچ مرکز علمی از لحاظ داشتن اطلاعات راجع به نوزادان و کودکان شیرخوار به پای این مرکز نمی رسد. محال است که یک موضوع مربوط به نوزادان و کودکان شیرخوار وجود داشته باشد و این مؤسسه راجع به آن تحقیق نکند، حتی تابلوهایی که شکل نوزادان و کودکان شیرخوار روی آنها کشیده شده مورد تحقیق این مؤسسه قرار گرفته است.

در نیمه اول قرن بیستم محققان این مؤسسه تابلوهای مربوط به نوزادان را در موزه های دنیا از نظر گذرانیده و از ۴۶۶ تابلو که در موزه های معروف جهان به نظرشان رسید، دیدند که اکثریت با تابلوهایی است که در آنها مادران، کودکان خود را در طرف چپ بغل گرفته اند.

در ۳۷۳ تابلو، مادران، کودک خود را در طرف چپ در بغل داشتند و در ۹۳ تابلو در طرف راست. بنابراین در هشتاد درصد از تابلوها که در موزه های معروف به نظر رسید، مادران کودکان را در طرف چپ بغل گرفته بودند.

در ایالت نیویورک، چند زایشگاه وابسته به مرکز تحقیق مربوط به نوزادان و شیرخواران دانشگاه کورنیل است و دکترهایی که در آن زایشگاه کار می کنند، نتیجه مطالعات و معاینات خود را برای مرکز تحقیق مربوط به نوزادان و شیرخواران

می‌فرستند.

از گزارش‌هایی که در طی یک مدّت طولانی از طرف آن دکترها به مرکز تحقیق می‌رسید، این نتیجه به دست می‌آمد که در روزهای اول بعد از تولد، وقتی نوزاد در طرف چپ مادر می‌خوابد آسوده‌تر از آن است که در طرف راست بخوابد و اگر او را در طرف راست مادر بخوابانند، در فواصل نزدیک از خواب بیدار می‌شود و شیون می‌کند.

محققان مرکز تحقیق، مطالعات خود را منحصر به نژاد سفید پوست آمریکایی نکردند بلکه درصدد برآمدند بدانند که آیا در نژادهای سیاه و زرد نیز این موضوع صدق دارد یا نه؟ بعد از یک دوره طولانی تحقیق در نژادهای دیگر، متوجه شدند که این موضوع در تمام اقوام صدق می‌کند و در همه جا نوزادان، به خصوص در روزهای اول تولد، اگر در طرف چپ مادر بخوابند آرام‌تر از آن هستند که در طرف راست مادر به خواب بروند و این واقعیت اختصاص به نژاد سفید پوست ندارد و یک واقعیت جهانی است.

مرکز تحقیق دانشگاه کورنیل، بدون انقطاع این موضوع را مورد مطالعه قرار می‌داد. ساعت‌ها شکم زن باردار از طرف پزشکان مرکز تحقیق به وسیله اشعه مجهول مورد معاینه قرار می‌گرفت تا این که جنین را در شکم مادر ببینند، اما از دیدن جنین چیزی بر اطلاعاتشان افزوده نمی‌شد تا این که هولوگرافی^(۱) اختراع کردند. بعد از اختراع هولوگرافی پزشکان مرکز تحقیق درصدد برآمدند که با هولوگرافی در حالی که اشعه مجهول جنین را در شکم مادر روشن کرده از آن عکس بردارند و آن وقت دیدند که امواج صدای ضربان قلب مادر که در تمام بدن پخش می‌شود به گوش جنین می‌رسد.

۱ - هولوگرافی: دستگاهی که از اشیای خیلی کوچک عکسبرداری می‌کند و قدرت عکسبرداری سه بعدی دارد، حتی از صدا هم عکس برداری می‌کند.

بعد از این مرحله و برای وقوف بیشتر، لازم بود بدانند توقّف ضربان قلب مادر، آیا در جنین عکس العمل به وجود می‌آورد یا نه؟ چون نمی‌توانستند قلب مادر را متوقّف کنند؛ زیرا سبب هلاک آنها می‌شد، تحقیق را در جانوران پستاندار ادامه دادند و هر بار که قلب جانوری را که جنین در زندان داشت متوقّف می‌کردند، می‌دیدند که در جنین واکنش به وجود می‌آید.

آزمایش‌های مکرر در مورد چند نوع پستاندار، ثابت کرد که وقتی ضربان قلب مادر متوقّف می‌شود، در جنین واکنش به وجود می‌آید و بعد از مرگ مادر، جنین به هلاکت می‌رسد. برای این که جنین از خون قلب مادر که به وسیله شریان بزرگ موسوم به آئورت برایش فرستاده می‌شود، تغذیه می‌نماید و وقتی قلب مادر متوقّف گردید، غذا به جنین نمی‌رسد و هلاک می‌شود.

بعد از آزمایش‌های متعدد، دانشمندان مرکز تحقیق دانشگاه کورنیل دانستند که طفل در شکم مادر نه فقط عادت به شنیدن ضربان قلب او می‌کند، بلکه ضربان به حیات وی نیز وابستگی دارد و هرگاه ضربان ادامه نیابد، طفل در شکم مادر از گرسنگی می‌میرد.

عادت‌هایی که جنین قبل از تولد، به شنیدن صدای ضربان قلب مادر دارد، طوری در وی نافذ می‌شود که بعد از تولد هم اگر صدای قرعه‌های قلب مادر را نشنود، احساس اضطراب می‌نماید و هوش کودک نوزاد به خوبی صدای قرعه‌های قلب مادر را تشخیص می‌دهد و به همین جهت وقتی نوزاد در طرف چپ مادر قرار بگیرد چون صدای قرعه‌های قلبش را می‌شنود، آرام می‌گیرد، لیکن در طرف راست چون آن صدا به گوشش نمی‌رسد مضطرب می‌شود.

اگر بانی دانشگاه کورنیل، یک مرکز تحقیق راجع به نوزادان و شیرخواران در آن دانشگاه به وجود نمی‌آورد و آن مرکز به طور مستمر راجع به نوزادان و شیرخواران تحقیق نمی‌کرد، معلوم نمی‌شد گفته امام صادق علیه السلام که به مادران توصیه کرد

فرزندان شیرخوار خود را در طرف چپ خود قرار بدهند و بخوابانند، مبتنی بر چه مصلحت و فایده می‌باشد.

امروز در تمام شیرخوارگاه‌های وابسته به مرکز تحقیق دانشگاه کورنیل در اطاقی که نوزادان خوابیده‌اند، دستگاهی است که صدای قرع‌ات قلب مادر را به وجود می‌آورد و در تختخواب هر نوزاد یک گوشی می‌باشد که قرع‌ات مصنوعی قلب مادر را به گوش کودک می‌رساند.

قلب انسان بالغ، زن یا مرد، به طور عادی در هر دقیقه ۷۲ بار می‌تپد. در شیرخوارگاه‌هایی که وابسته به مرکز تحقیق دانشگاه کورنیل می‌باشد، بارها آزموده‌اند که اگر شماره قرع‌ات مصنوعی قلب مادر در هر دقیقه یک صد و ده یا یکصد و بیست قرعه شود صدای شیون تمام کودکان که در یک اطاق هستند به گوش می‌رسد و بایستی شماره قرع‌ات مصنوعی قلب مادر در هر دقیقه ۷۲ قرعه باشد تا این که کودکان مضطرب نشوند و به شیون درنیایند.

در شیرخوارگاه‌های وابسته به مرکز تحقیق، چند بار این آزمایش را کرده‌اند، عده‌ای از نوزادان را در اطاقی قرار داده‌اند که در آن جا صدای قرع‌ات مصنوعی قلب مادر به گوش کودکان نمی‌رسید و عده‌ای را هم در اطاقی قرار دادند که نوزادان در آن جا صدای قرع‌ات مصنوعی قلب مادر را می‌شنیدند، هر دفعه که این آزمایش را کردند، معلوم شد که در اطاقی که آن جا قرع‌ات مصنوعی قلب مادر شنیده می‌شود وزن کودکان سریع‌تر از کودکان اطاق دیگر زیاد می‌شود، در صورتی که غذایی که به کودکان دو اطاق داده می‌شود از حیث نوع مشابه است! اما در اطاقی که صدای قرع‌ات مصنوعی قلب مادر شنیده می‌شود، کودکان با اشتهای زیادتر غذا می‌خورند و کودکان اطاقی که صدای قرع‌ات مصنوعی قلب مادر در آن جا به گوش نمی‌رسد کم‌اشتها می‌شوند.

در شیرخوارگاه‌های وابسته به مرکز تحقیق دانشگاه کورنیل راجع به صدای

مصنوعی قلب مادر از لحاظ شدت آنهم تحقیق کرده‌اند و متوجه شده‌اند که اگر آن صدا شدیدتر از صدای طبیعی قرعات قلب مادر باشد کودکان را مضطرب می‌کند و به گریه درمی‌آیند.

یکی از پزشکان مرکز تحقیق دانشگاه کورنیل ضمن سفرهایی که در قاره‌های جهان می‌کرد دقت می‌نمود که بدانند مادران در کشورهای مختلف، در معابر، فرزندان خود را چگونه در آغوش می‌گیرند. این پزشک که به اسم دکتر «لی سالک» خوانده می‌شود و اکنون در مرکز تحقیق دانشگاه کورنیل مشغول کار است می‌گوید که اکثر زنها در تمام قاره‌های دنیا در معابر، فرزندان خود را در طرف چپ بغل می‌گیرند.»^(۱)

خداوندی که پاره گوستی را در سینه مادر، با قدرت کامله خود منبع این همه آثار و فیوضات جهت آرامش و اطمینان و رشد و کمال و زمینه‌ساز اشتها برای کودک گهواره قرار داده، در سایه قدرتش دشواری‌ها آسان می‌گردد.

اگر شما در هنگام دچار شدن به بند دشواری‌ها، با تضرع و زاری و انابه و توبه و توکل و اعتماد و بصیرت و دوربینی به پیشگاه مقدس حضرت رب العزه رو کنید، با کلید قدرت حق و رحمت و رأفت جناب او دشواری‌های شما به طور قطع آسان می‌گردد.

توکل و توسل، اعتماد و یقین، تضرع و زاری، ورع و زهد، انفاق و خوشدلی، رأفت و رحمت و به خصوص توبه و دعا و زاری و مناجات، عجیب در حل مشکلات و آسان کردن دشواری‌ها موثر است.

آری، او وجود مقدس و مبارکی است که حضرت زین العابدین، امام عارفان و قبله عاشقان، درباره‌اش می‌گوید:

۱ - مغز متفکر جهان شیعه: ۴۵۵.

«ذَلَّتْ لِقُدْرَتِكَ الصَّعَابُ»

تعلیمات آسمانی اسلام از زبان ائمه معصومین علیهم السلام

امامان شیعه که منابع علوم مُلکی و ملکوتی، سرّی و ظاهری، نهان و آشکار، مادّی و معنوی و دنیایی و آخرتی هستند و قرآن مجید و روایات به صراحت، آنان را راسخون در علم معرفی کرده و دانش و بصیرت آنان را مافوق دانش و بصیرت تمام جهانیان تا روز قیامت می‌داند در دعاهای حکیمانه خود که از آنها به زبان عرفان تعبیر به قرآن صاعد شده، به ما تعلیم می‌دهند که حضرت حق جلّ شأنه به قدرت و به رحمت و به رأفت خود مشکلات و سختی‌ها و دشواری‌ها را آسان می‌نماید به شرطی که انسان در بروز مشکلات حوصله و صبر به خرج دهد و روی دعا و نیاز و انکسار و ذلّت و خشوع و خضوع از حضرت او برنگرداند و به آن نحوی که دستور داده شده از مشکلات و حوادث و پیشامدها بهره صحیح گرفته شود.

دعای حضرت زهرا علیها السلام در سجده

در دعای سجده بعد از نماز حضرت زهرا علیها السلام آمده است:

يَا مَنْ لَيْسَ غَيْرُهُ رَبُّ يُدْعَى. يَا مَنْ لَيْسَ فَوْقَهُ إِلَهٌ يُحْشَى. يَا مَنْ لَيْسَ دُونَهُ
مَلِكٌ يُتَّقَى. يَا مَنْ لَيْسَ لَهُ وَزِيرٌ يُؤْتَى. يَا مَنْ لَيْسَ لَهُ حَاجِبٌ يُرْشَى. يَا مَنْ
لَيْسَ لَهُ بَوَّابٌ يُعْشَى. يَا مَنْ لَا يَزِدُّهُ عَلَى كَثْرَةِ السُّؤَالِ إِلَّا كَرَمًا وَجُودًا، وَ
عَلَى كَثْرَةِ الذُّنُوبِ إِلَّا عَفْوَاً وَصَفْحًا، صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ، وَافْعَلْ
بِي كَذَا وَ كَذَا. (۱)

ای آن که جز او صاحب و مالکی نیست که بخوانندش. ای آن که فوق او

۱ - بحار الأنوار: ۱۸۱/۸۸، صلاة فاطمة علیها السلام، حدیث ۷؛ مصباح المتهجد: ۳۰۲، صلاة فاطمة علیها السلام.

معبودی نیست که عارفانه ترسندش. ای آن که غیر او فرماندهی نیست که پرهیزندش. ای آن که او را وزیری نیست که آیندش. ای آن که حریم حضرتش را پرده‌داری نیست که رشوه دهندش. ای آن که وی را دربارنی نیست که به نزد او روند. ای آن که حاجت خواهی از او جز به کرم و جودش نیفزاید و کثرت گناه جز عفو و چشم‌پوشی نیاوردش، بر محمد و آل محمد درود فرست و مشکلات و دشواری‌های مرا اعم از مادی و معنوی آسان گردان.

دعای امام سجّاد علیه السلام بعد از نماز

در دعای بعد از نماز حضرت زین العابدین علیه السلام، آمده است:

يا مَنْ أَظْهَرَ الْجَمِيلَ، وَ سَتَرَ الْقَبِيحَ، يا مَنْ لَمْ يُوَاخِذْ بِالْجَرِيرَةِ وَ لَمْ يَهْتِكِ
السُّنَنَ، يا عَظِيمَ الْعَفْوِ، يا حَسَنَ النَّجَاوِزِ، يا واسِعَ الْمَغْفِرَةِ، يا باسِطَ
الْيَدَيْنِ بِالرَّحْمَةِ، يا صاحِبَ كُلِّ نَجْوَى، يا مُنْتَهَى كُلِّ شَكْوَى، يا كَرِيمَ
الصَّفْحِ يا عَظِيمَ الرَّجاءِ، يا مُبْتَدِئاً بِالنَّعْمِ قَبْلَ اسْتِحْقاْقِها، يا رَبَّنَا وَ
سَيِّدَنَا وَ مَوْلانا، يا غايَةَ رَغْبَتِنَا، اَسْأَلُكَ اللَّهُمَّ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِ
مُحَمَّدٍ. (۱)

ای آن که اعمال و کارها و برنامه‌های زیبا را ظاهر ساخت و کار زشت و نازیبا را جهت حفظ آبروی انسان پنهان داشت. ای آن که به سرعت، برگناه و عصیان توبیخ و مؤاخذه نکرد و پرده حرمت عاصی را ندرید. ای بزرگ گذشت، ای نیکو درگذرنده، ای فراخ آمرزش، ای دو دست گشاده به رحمت، ای دانای هر سخن نهان، ای مرجع نهایی هر شکایت، ای گرامی چشم‌پوش،

۱ - بحار الأنوار: ۱۸۷/۸۸، صلاة امام زین العابدین علیه السلام، ذیل حدیث ۱۱؛ جمال الأسبوع: ۲۷۵.

ای بس بزرگ مایه امید، ای آغازکننده به نعمت‌ها پیش از لیاقت موجودات
به آنها، ای مالک ما و آقای ما و مولای ما، ای نهایت میل و عشق و علاقه
ما، از تو می‌خواهم که بر محمد و آل محمد درود فرستی.

راستی، در این فرازهای بلند و ملکوتی و جمالات حکیمانه و عاشقانه دقت کنیم
تا آن طور که باید خدای خود و اسما و صفاتش را بیشتر بشناسیم و از این به
سعادت و سلامت خود بیفزاییم و به کسب خیر دنیا و آخرت نایل آییم.

نقش رخ تو دایره نقطه دل است بیرون شدن ز دایره بر نقطه مشکل است
هر جا که می‌کنم نظر از شرق تا به غرب نقش خیال روی توأم در مقابل است
چندان که گرد خرمن هستی برآمدم گاهی نیافتم که ز ذکر تو غافل است
نقش تو صورتی است که در پرده ضمیر مهر تو مهره‌ای است که در حقه دل است
گر بی تو تشنه جان بدهم ننگرم در آب کآب حیات بی تو مرا زهر قاتل است
(عمادالدین نسیمی)

دعای امام صادق علیه السلام بعد از نماز

در دعای بعد از نماز حضرت صادق علیه السلام آمده:

یا صانع کُلِّ مَصْنُوعٍ، یا جابر کُلِّ کَسیرٍ، و یا حاضر کُلِّ مَلَأٍ، و یا شاهد
کُلِّ نَجْوَى، و یا عالم کُلِّ حُفْیَةٍ، و یا شاهد غَیْرِ غَائِبٍ، و غالب غَیْرِ مَعْلُوبٍ،
و یا قریب غَیْرِ بَعیدٍ، و یا مونس کُلِّ وَحیدٍ، و یا حیّ مُحیی المَوْتی، و
مُمیت الأَحْیاءِ، القائمُ عَلَی کُلِّ نَفْسٍ بِمَا کَسَبَتْ، و یا حَیّاً حَیْناً لا حَیَّ، لا إِلَهَ
إِلَّا أَنْتَ، صَلِّ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ. (۱)

ای سازنده هر ساخته شده، ای مرمت کننده هر شکسته، ای حاضر در میان هر

۱ - بحار الأنوار: ۱۸۸/۸۸، صلاة امام الصادق علیه السلام، ذیل حدیث ۱۱؛ جمال الأسبوع: ۲۷۶.

جمع، ای گواه هر سخن نهانی، ای دانای هر پنهان، ای حاضر بی غیب و غالب بدون مغلوبیت، ای نزدیک غیر دور، ای همدم هر تنها، ای زنده زنده کننده مردگان و میراننده زندگان، ایستنده بر سر هر جانی به موجب آنچه کسب کرده است و ای زنده به هنگامی که زنده‌ای نبود، جز تو معبودی نیست، بر محمد و آل محمد درود فرست.

دعای امام کاظم علیه السلام بعد از نماز

در دعای بعد از نماز حضرت موسی بن جعفر علیه السلام است:

إِلَهِي خَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لَكَ، وَ ضَلَّتِ الْأَخْلَامُ فِيكَ، وَ جَلَّ كُلُّ شَيْءٍ مِنْكَ، وَ هَرَبَ كُلُّ شَيْءٍ إِلَيْكَ، وَ ضَاقَتِ الْأَشْيَاءُ دُونَكَ، وَ مَلَأَ كُلُّ شَيْءٍ نُورَكَ، فَأَنْتَ الرَّفِيعُ فِي جَلَالِكَ، وَ أَنْتَ الْبَهِيُّ فِي جَمَالِكَ، وَ أَنْتَ الْعَظِيمُ فِي قُدْرَتِكَ، وَ أَنْتَ الَّذِي لَا يُؤْوِدُكَ شَيْءٌ، يَا مُنْزِلَ نِعْمَتِي، يَا مُفَرِّجَ كَرْبَتِي، وَ يَا قَاضِي حَاجَتِي، أَعْطِنِي مَسْأَلَتِي بِإِلَهِ الْإِنْتِ... (۱)

معبودا، صداها در برابرت رام و آرام گشته، خردهای اندیشمند در درک وجودت گم گشته، از مهابتت هر موجودی احساس ترس کرده و هر چیزی به سویت گریخته، بدون تو تمام برنامه‌ها تنگ آمده، همه چیز را نورت پر کرده، در جلال و برجستگیات بلند پایه‌ای و در زیبایی و جمالت با رونقی و در قدرتت بس بزرگی و هیچ چیز سنگینی تو را خسته نکند، ای فرود آورنده نعمتم، ای گشاینده غمزدگیم، ای برآورنده حاجتم، درخواستم را عطا کن به حق خودت که جز تو کسی نیست....

۱- بحار الأنوار: ۱۸۸/۸۸، صلاة امام موسی بن جعفر علیه السلام، ذیل حدیث ۱۱؛ جمال الأسبوع: ۲۷۶.

دعای امام جواد علیه السلام

در دعای حضرت جواد علیه السلام است:

اللَّهُمَّ رَبَّ الْأَزْوَاحِ الْفَانِيَةِ وَالْأَجْسَادِ الْبَالِيَةِ، أَسْأَلُكَ بِطَاعَةِ الْأَزْوَاحِ
الرَّاجِعَةِ إِلَى أَجْسَادِهَا، وَبِطَاعَةِ الْأَجْسَادِ الْمُتَنِيْمَةِ بِعُرْوِقِهَا، وَبِكَلِمَتِكَ
النَّافِذَةِ بَيْنَهُمْ، وَأُحْذِكُ الْحَقَّ مِنْهُمْ، وَالْخَلَائِقُ بَيْنَ يَدَيْكَ يَنْتَظِرُونَ فَصَلَ
قَضَائِكَ، وَيَرْجُونَ رَحْمَتَكَ، وَيَخَافُونَ عِقَابَكَ، صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ
مُحَمَّدٍ، وَاجْعَلِ النُّورَ فِي بَصْرِي، وَالْيَقِينَ فِي قَلْبِي، وَذِكْرَكَ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
عَلَى لِسَانِي، وَعَمَلًا صَالِحًا فَارزُقْنِي. (۱)

ای پروردگار! روان‌های فانی و پیکرهای پوسیده، به حقّ فرمانبری آن
روان‌های بازگردنده به اجساد و به حقّ فرمانبری آن پیکرهای جوش خورده
به رگهایشان و به حقّ فرمانرواییت در میان آنها، و به حقّ حق ستانیت از
آنها، در حالی که خلاق در پیشاپیش نگران صدور حکم نهایی تواند و
امیدوار به رحمتت و در ترس از مجازاتت، از تو درخواست می‌کنم. بر محمد
و آل محمد درود فرست و قرار ده نور را در چشم و یقین را در قلبم و یادت
را در شب و روز بر زبانم و عملی شایسته را روزی من گردان.

دعای امام هادی علیه السلام

در دعای حضرت هادی علیه السلام آمده:

يَا بَارُّ، يَا وَصُولُ، يَا شَاهِدَ كُلِّ غَائِبٍ، وَيَا قَرِيبَ غَيْرِ بَعِيدٍ، وَيَا غَالِبَ غَيْرِ
مَغْلُوبٍ، وَيَا مَنْ لَا يَعْلَمُ كَيْفَ هُوَ إِلَّا هُوَ، يَا مَنْ لَا تُبْلَغُ قُدْرَتُهُ، أَسْأَلُكَ اللَّهُمَّ
بِاسْمِكَ الْمَكْنُونِ الْمُخْزُونِ الْمَكْتُومِ عَمَّنْ سِنَتْ، الطَّاهِرِ الْمُطَهَّرِ الْمُقَدَّسِ

۱ - بحار الأنوار: ۱۸۸/۱۸۹، صلاة محمد بن علی علیه السلام، ذیل حدیث ۱۱؛ جمال الأسبوع: ۲۷۸.

النُّورِ التَّامِ، أَلْحَى الْقَيُّومِ الْعَظِيمِ، نُورِ السَّمَاوَاتِ وَ نُورِ الْأَرْضِينَ عَالِمِ
 الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ الْكَبِيرِ الْمُتَعَالِ الْعَظِيمِ، صَلَّى عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ. (۱)

ای بسیار نیکوکار، ای پیوند دهنده، ای گواه هر غائب، ای نزدیک غیر بعید،
 ای غالب بی مغلوبیت، ای آن که کسی نداند که او چگونه است مگر خود او،
 ای آن که به قدرتش نرسند، خدایا از تو می‌خواهم به حق نام مستور مخزون
 پنهانت از هر که خواستی، آن نام پاک بسیار پاک مقدس نورانی کامل زنده
 قائم به ذات بس بزرگ، نور آسمان‌ها و زمین‌ها، دانای غیب و شهود، بزرگ
 فرازمند، بس بزرگ، درود فرست بر محمد و خاندان او.

دعاهای پس از نماز رسول خدا ﷺ و امیر مؤمنان علیؑ و حضرت مجتبی و
 حضرت سید الشهداء و حضرت عسگری و امام عصرؑ مفصل و مضامین
 قسمتی از جملاتش همانند دعاهایی است که در سطور قبل ملاحظه کردید.
 این واقعیت‌ها را وقتی از نظر می‌گذرانیم به این حقیقت بیشتر آگاه می‌شویم که
 آسان شدن مشکلات به دست قدرت حق امری بسیار سهل و برنامه‌ای فوق العاده
 خفیف و سبک است، به خصوص وقتی که انسان در پیشگاه مقدس او تواضع و
 خشوع و زاری و انابه نشان دهد، وگرنه اگر اراده حضرت او نباشد هیچ قدرتی
 نمی‌تواند گره از کار انسان بگشاید و مشکل و دشواری او را آسان نماید.

﴿وَ إِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَ إِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ
 لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ﴾ (۲)

و اگر خدا گزند و آسیبی به تو رساند، آن را جز او برطرف کننده‌ای نیست، و
 اگر برای تو خیری خواهد فضل و احسانش را دفع کننده‌ای نیست؛ خیرش را

۱ - بحار الأنوار: ۱۸۹/۸۸، صلاة علی بن محمد الهادی علیهما السلام، ذیل حدیث ۱۱؛ جمال الأسبوع: ۲۷۸.

۲ - یونس (۱۰): ۱۰۷.

به هر کس از بندگان بخواند می‌رساند و او بسیار آمرزنده و مهربان است.

فرازهایی از دعای سمات

در دعای سمات آمده است:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الْعَظِيمِ الْأَعْظَمِ الْأَعَزِّ الْأَجَلِّ الْأَكْرَمِ الَّذِي إِذَا دُعِيَ بِهِ عَلَى مَغَالِقِ أَبْوَابِ السَّمَاءِ لِلْفَتْحِ بِالرَّحْمَةِ انْفَتَحَتْ، وَإِذَا دُعِيَ بِهِ عَلَى مَضَائِقِ أَبْوَابِ الْأَرْضِ لِلْفَرَجِ انْفَرَجَتْ، وَإِذَا دُعِيَ بِهِ عَلَى الْعُسْرِ لِلْيُسْرِ تَيْسَّرَتْ، وَإِذَا دُعِيَ بِهِ عَلَى الْأَمْوَاتِ لِلنُّشُورِ انْتَشَرَتْ، وَإِذَا دُعِيَ بِهِ عَلَى كَثْفِ الْبَاسِ وَالضَّرَاءِ انْكَشَفَتْ... (۱)

الهی، از تو می‌خواهم به حق نام بزرگ و بس بزرگتر و عزیزتر و برجسته‌تر و گرمی‌ترت که چو خوانده شوی با آن برای باز شدن درهای سخت بسته آسمان، به رحمت باز شود و چون خوانده شوی با آن برای گشایش درهای تنگ زمین، گشوده شود و چون خوانده شوی با آن برای آسانی سختی‌ها، آسان شود و چون خوانده شوی با آن برای از نو زنده شدن مردگان، زنده شوند و چون خوانده شوی با آن برای برداشتن تنگ‌دستی و پریشان حالی، برداشته شود.

وَ بِكَلِمَتِكَ الَّتِي خَلَقْتَ بِهَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ، وَ بِحِكْمَتِكَ الَّتِي صَنَعْتَ بِهَا الْعَجَائِبَ، وَ خَلَقْتَ بِهَا الظُّلْمَةَ وَ جَعَلْتَهَا لَيْلًا وَ جَعَلْتَ اللَّيْلَ سَكَنًا، وَ خَلَقْتَ بِهَا النُّورَ وَ جَعَلْتَهُ نَهَارًا وَ جَعَلْتَ النَّهَارَ نُشُورًا مُبْصِرًا، وَ خَلَقْتَ بِهَا الشَّمْسَ وَ جَعَلْتَ الشَّمْسَ ضِيَاءً، وَ خَلَقْتَ بِهَا الْقَمَرَ وَ جَعَلْتَ الْقَمَرَ نُورًا، وَ خَلَقْتَ بِهَا الْكَوَاكِبَ وَ جَعَلْتَهَا نُجُومًا وَ بُرُوجًا وَ مَصَابِيحَ وَ زِينَةً وَ

۱ - بحار الأنوار: ۹۷/۸۷، باب ۸، ذیل حدیث ۱۲؛ مصباح‌المتهجد: ۴۱۶.

رُجُومًا، وَ جَعَلَتْ لَهَا مَشَارِقَ وَ مَغَارِبَ، وَ جَعَلَتْ لَهَا مَطَالِعَ وَ مَجَارِيَ وَ
 جَعَلَتْ لَهَا فَلَكَأَ وَ مَسَابِحَ، وَ قَدَّرَتْهَا فِي السَّمَاءِ مَنَازِلَ، فَأَحْسَنَتْ تَقْدِيرَهَا،
 وَ صَوَّرَتْهَا فَأَحْسَنَتْ تَصْوِيرَهَا... (۱)

و به آن کلمات که اراده و فرمان تکوینی توست که به آن آسمان‌ها و زمین را آفریدی و به حکمت آن چنانیت که با آن پدیده‌های شگفت‌آور ساختی و آفریدی با آن تاریکی را و قراردادی آن را شب و قراردادی شب را سکون و آرامش و آفریدی با آن روشنایی را و قراردادی آن را روز و قراردادی روز را جهت فعالیت و کار و رستخیز عمل و فعالیت برای موجودات و روشن برای آنها و قراردادی از عجایب حکمتت خورشید را جهت تابش و آفریدی به آن ماه را و قراردادی آن را نور و آفریدی با آن اختران را و قراردادی آنها را ستارگانی و چراغ‌ها و آرایش و سنگ پران و قراردادی برای آنها مشرق‌ها و مغرب‌ها و قراردادی برای آنها برآمدن‌گاهها و راه‌ها و مدار و شناگاهها و اندازه‌گرفتی برای آنها در آسمان جایگاههایی را، پس زیبا نمودی اندازه‌گیری آنها را و اندام بخشیدی به آنها پس زیبا نمودی اندام‌سازی آنها را.

وَ جَبْرُوتِكَ الَّتِي لَمْ تَسْتَقْلَهَا الْأَرْضُ، وَ انْخَفَضَتْ لَهَا السَّمَاوَاتُ،
 وَ انْزَجَرَتْ لَهَا الْعُمُقُ الْأَكْبَرُ، وَ رَكَدَتْ لَهَا الْبِحَارُ وَ الْأَنْهَارُ، وَ خَضَعَتْ لَهَا
 الْجِبَالُ، وَ سَكَنْتَ لَهَا الْأَرْضُ بِمَنَاجِبِهَا، وَ اسْتَسَلَمَتْ لَهَا الْخَلَائِقُ كُلُّهَا، وَ
 خَفَقَتْ لَهَا الرِّيَّاحُ فِي جَرِيَانِهَا، وَ حَمَدَتْ لَهَا النَّيِّرَانُ فِي أَوْطَانِهَا. (۲)

و به جبروتت که زمین، اندک تابی در برابر آن ندارد و آسمان‌ها در برابرش به زانو درآمده و قعر زمین در مقابلش رانده و فشرده شده به قعر بزرگترش و

۱- بحار الأنوار: ۹۷/۸۷، باب ۸، ذیل حدیث ۱۲؛ مصباح‌المتجهّد: ۴۱۷.

۲- بحار الأنوار: ۹۸/۸۷، باب ۸، ذیل حدیث ۱۲؛ مصباح‌المتجهّد: ۴۱۹.

دریاها در برابرش ایستاده و چشمه‌ها از جوش و خروش افتاده و کوهها فروتن گشته و زمین با شانه‌هایش باز ایستاده و همگی مخلوقات در برابرش مطیع شده و وزیدن گرفت در برابر آن بادهای صداکنان در روان شدنشان و فرو نشست آتش‌ها در آتشکده‌ها.

فرازی از دعای مشلول

اگر در زمینه برنامه‌های حق به دعای مشلول مراجعه کنید، در آن جا به مسائل و مطالب بهت‌انگیزی برمی‌خورید که شما را در معرفت نسبت به حضرت رشد می‌دهد و این معنا را در قلب شما یقینی می‌نماید که کسی در این پهنه‌گاه هستی جز وجود مقدس او شأنی ندارد و تمام چرخ‌ها در این بزم آفرینش به اراده او می‌چرخد و یک چرخ به فرمان کسی نیست و کلید حل تمام مشکلات فقط و فقط به دست حضرت اوست و احدی را در این مسائل سهمی نیست که بقیه اسباب و ابزار اراده اویند و جز به خواست وی کاری از دستشان بر نمی‌آید.

در قسمتی از آن دعا می‌خوانیم:

یا رازِقَ الْبَشَرِ، یا مُقَدِّرَ كُلِّ قَدَرٍ، یا عَالِيَ الْمَكَانِ، یا شَدِيدَ الْأَرْكَانِ، یا مُبَدِّلَ
الزَّمَانِ، یا قَابِلَ الْقُرْبَانِ، یا ذَا الْمَنِّ وَ الْإِحْسَانِ، یا ذَا الْعِزَّةِ وَ السُّلْطَانِ، یا
رَحِيمٌ یا رَحْمَنٌ، یا مَنْ هُوَ كُلُّ يَوْمٍ فِي شَأْنٍ، یا مَنْ لَا يَشْغَلُهُ شَأْنٌ عَنْ شَأْنٍ،
یا عَظِيمَ الشَّأْنِ، یا مَنْ هُوَ بِكُلِّ مَكَانٍ، یا سَامِعَ الْأَصْوَاتِ، یا مُجِيبَ
الدَّعَوَاتِ، یا مُنْجِحَ الطَّلِبَاتِ، یا قَاضِيَ الْحَاجَاتِ، یا مُنْزِلَ الْبَرَكَاتِ، یا رَاحِمَ
الْعَبْرَاتِ، یا مُقِيلَ الْعَثْرَاتِ، یا كاشِفَ الْكُرْبَاتِ، یا وَلِيَّ الْحَسَنَاتِ، یا رَافِعَ
الدَّرَجَاتِ، یا مُؤْتِيَ السُّؤْلَاتِ، یا مُحْيِيَ الْأَمْوَاتِ، یا جَامِعَ الشَّتَاتِ، یا مُطْلِعاً
عَلَى النَّيَّاتِ، یا رَادَّ ما قَد فَاتَ، یا مَنْ لَا تَشْتَبِهُهُ عَلَيْهِ الْأَصْوَاتُ، یا مَنْ لَا
تُضْجِرُهُ الْمَسْأَلَاتُ، وَ لَا تَعْشَاهُ الظُّلُمَاتُ، یا نُورَ الْأَرْضِ وَ السَّمَاوَاتِ، یا

سَابِغِ النَّعْمِ، يَا دَافِعِ النَّقْمِ... (۱)

ای روزی دهندهٔ بشر، ای اندازه‌گیر هر اندازه، ای والا جاه، ای استوار پایه، ای گردانندهٔ روزگار، ای پذیرندهٔ قربانی، ای منت‌گذار نیکوکار، ای دارای شکوه و سلطنت، ای مهربان، ای بخشنده، ای کسی که هر روز در کاری است، ای آن که کاری از کار دیگر بازش ندارد. ای بلند مرتبه، ای آن که در هر جا هست، ای شنوندهٔ نجواها، ای اجابت‌کنندهٔ دعاها، ای برآورندهٔ خواسته‌ها و نیازها. ای فروفرستندهٔ برکات، ای رحم‌کننده بر اشک‌ها، ای درگذرنده از لغزش‌ها، ای برطرف‌کنندهٔ ناراحتی‌ها. ای سرچشمهٔ خوبی‌ها، ای بالابرندهٔ درجات، ای دهندهٔ خواسته‌ها، ای زنده‌کنندهٔ مردگان، ای گرد آورندهٔ پراکنده‌ها، ای آگاه از نیت‌ها، ای برگردانندهٔ آنچه از دست رفته، ای کسی که نجواها بر او مشتبه نشود، ای کسی که درخواست‌ها او را به ستوه نیاورد و تاریکی‌ها او را فرا نگیرد، ای روشنی‌زمین و آسمان‌ها، ای فروریز نعمت‌ها، ای دفع‌کنندهٔ بدفرجامی‌ها....

این است آن وجود مقدس و منبع فیضی که تمام کارها به دست قدرت اوست و تمام موجودات از رحمت و اسعۀ حضرتش بهره‌مندند و دشواری و مشکلی نیست مگر آن که با قدرت قاهره‌اش آسان و سهل می‌گردد. چه بیچاره‌اند آنان که او را نمی‌شناسند و پناهی جز او برای خود گرفته‌اند و یاری غیر او انتخاب نموده‌اند.

عجایب خلقت و گره‌گشایی خداوند

در قرآن مجید، بسیار در مقام پرسش آمده است که این همه عجایب خلقت و

۱ - بحار الأنوار: ۳۹۹/۹۲، باب ۱۲۹، حدیث ۳۳؛ البلد الامین: ۳۳۸.

شگفتی‌های آفرینش و موجودات گوناگون و مخلوقات بی شمار و گره‌گشایی‌ها به وسیله کیست؟ آیا این همه از به وجود آورنده هستی است یا قدرت و معبودی غیر او؟! اوست که به تنهایی با اراده و قدرت مطلقه‌اش این مسائل را در مجاری خلقت به جریان می‌اندازد، یا شریکی با اوست؟ اگر غیر اوست آن غیر کیست؟ اگر او را در برنامه‌هایش شریکی هست آن شریک کیست؟

﴿أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا ۗ إِنَّهُ مَعَ اللَّهِ بِلَهُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ ۗ * أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ۗ إِنَّهُ مَعَ اللَّهِ بِلَهُمْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۗ * أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ ۗ إِنَّهُ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ۗ * أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلِ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ۗ إِنَّهُ مَعَ اللَّهِ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ۗ * أَمَّنْ يَبْدُو الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ۗ إِنَّهُ مَعَ اللَّهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (۱)

[آیا آن شریکان انتخابی شما بهترند] یا آن که آسمان‌ها و زمین را آفرید، و برای شما از آسمان آبی نازل کرد که به وسیله آن باغ‌هایی خرم و باطراوت رویانندیم که رویاندن درختانش در قدرت شما نیست؛ آیا با خدا معبودی دیگر هست [که شریک در قدرت و ربوبیت او باشد؟ نه، نیست]، بلکه آنان مردمی منحرف‌اند [که برای او شریک می‌گیرند]. * [آیا آن شریکان انتخابی شما بهترند] یا آن که زمین را [برای موجوداتش] آرام و قرارگاه ساخت و در شکاف‌هایش نهرهایی پدید آورد، و برای آن کوه‌هایی استوار

قرار داد [تا زیر پای اهلش نلرزد]، و میان دو دریا [ی شیرین و شور] مانع و حایلی قرار داد [که با هم مخلوط نشوند]؛ آیا با خدا معبودی دیگر هست [که شریک در قدرت و ربوبیت او باشد]؟! [نه، نیست] بلکه بیشترشان اهل معرفت و دانش نیستند. * [آیا آن شریکان انتخابی شما بهترند] یا آن که وقتی در مانده‌ای او را بخواند اجابت می‌کند و آسیب و گرفتاریش را دفع می‌نماید، و شما را جانشینان [دیگران در روی] زمین قرار می‌دهد؟ آیا با خدا معبودی دیگر هست [که شریک در قدرت و ربوبیت او باشد]؟! [اندکی متذکر و هوشیار می‌شوند. *] [آیا آن شریکان انتخابی شما بهترند] یا آن که شما را در تاریکی‌های خشکی و دریا [به وسیله ستارگان و دیگر نشانه‌ها] راهنمایی می‌کند؟! و کیست که پیشاپیش [باران] رحمتش بادها را مژده‌رسان می‌فرستد؟ آیا با خدا معبودی دیگر هست [که شریک در قدرت و ربوبیت او باشد]؟! [خدا برتر است از آنچه برای او شریک قرار می‌دهند. *] [آیا آن شریکان انتخابی شما بهترند] یا آن که مخلوقات را می‌آفریند، آن‌گاه آنان را [پس از مرگشان] باز می‌گرداند؟! و کیست آن که از آسمان و زمین شما را روزی می‌دهد؟ آیا با خدا معبودی دیگر هست [که شریک در قدرت و ربوبیت او باشد]؟! بگو: اگر راست‌گویید دلیل خود را بیاورید.

خوشبخت آن کس است که آن یار، یار اوست

خَرَم دلی که در او خار، خار اوست

کاری که فال خیر دو دنیاست عاشقی است

فرخنده طالع است که اینکار، کار اوست

رفتیم زیر بار غم یار و می‌رویم

خندان و شادکام که این بار، بار اوست

آتش گرفت و سوخت و خاکش به باد رفت

بیچاره دلخوش است که این نار، نار اوست

سردار عشق بر سردار فنا سرود

این دار و هر چه هست در این دار، دار اوست

(مفتون)

فرازی از دعای عرفه

حضرت سیدالشهداء علیه السلام در دعای عرفه عرضه می‌دارد:

يا مَنْ كَبَسَ الْأَرْضَ عَلَى الْمَاءِ، وَ سَدَّ الْهَوَاءَ بِالسَّمَاءِ، يَا مَنْ لَهُ أَكْرَمُ
الْأَسْمَاءِ، يَا ذَا الْمَعْرُوفِ الَّذِي لَا يَنْقَطِعُ أَبَدًا، يَا مُقَيِّضَ الرِّكْبِ لِيُوسِفَ فِي
الْبَلَدِ الْفَقْرِ وَ مُخْرِجَهُ مِنَ الْجُبِّ وَ جَاعِلَهُ بَعْدَ الْعُبُودِيَّةِ مَلِكًا، يَا رَادَّهُ عَلَى
يَعْقُوبَ بَعْدَ أَنْ ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ، يَا كَاشِفَ الضُّرِّ وَ
الْبَلَاءِ عَنِ أَيُّوبَ، وَ مُمْسِكَ يَدَيِ إِبْرَاهِيمَ عَنِ ذَبْحِ ابْنِهِ بَعْدَ كِبَرِ سِنِّهِ وَ
فَنَاءِ عُمُرِهِ، يَا مَنْ اسْتَجَابَ لِزَكَرِيَّا قَوْلَهُ لِيُحْيِيَ لِي وَ لَمْ يَدْعُهُ قَوْلًا وَحِيدًا،
يَا مَنْ أَخْرَجَ يُوسُفَ مِنَ بَطْنِ الْحُوتِ، يَا مَنْ فَلَقَ الْبَحْرَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ
فَأَنْجَاهُمْ وَ جَعَلَ فِرْعَوْنَ وَ جُنُودَهُ مِنَ الْمَعْرُوقِينَ، يَا مَنْ أَرْسَلَ الرِّيحَ
مُبَشِّرَاتٍ بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ، يَا مَنْ لَمْ يَجْعَلْ عَلَى مَنْ عَصَاهُ مِنْ خَلْقِهِ، يَا مَنْ
اسْتَنْقَذَ السَّحْرَةَ مِنْ بَعْدِ طَوْلِ الْجُحُودِ وَ قَدْ عَدُوا فِي نِعْمَتِهِ يَأْكُلُونَ رِزْقَهُ
وَ يَعْبُدُونَ غَيْرَهُ وَ قَدْ حَادُّوهُ وَ نَادُّوهُ وَ كَذَّبُوا رُسُلَهُ، يَا اللَّهُ... (۱)

ای آن که زمین را بر آب انباشتی و هوا را به آسمان مسدود کردی، ای آن که
تو را گرامی‌ترین نام‌هاست. ای دارای آن چنان معروف و خوبی و احسانی

۱ - بحار الأنوار: ۲۲۰/۹۵، باب ۲، ذیل حدیث ۳؛ إقبال الأعمال: ۳۴۳ - ۳۴۴.

که بریده نشود. ای برانگیزنده همت سواران برای نجات یوسف در بیابان بی آب و گیاه و برآورنده اش از تاریکی چاه و قراردهنده اش پس از بندگی، فرمانروا. ای بازگرداننده او بر یعقوب پس از آن که چشمانش از شدت مصیبت فراق، سفیدی آورد. ای برطرف کننده بدحالی و بلا از ایوب و جلودار ابراهیم از بریدن سر فرزندش بعد از پیروی و فناشدن عمرش. ای مستجاب کننده دعای زکریا و بخشنده یحیی به او تا از تک و تنهایی درآید. ای آن که یونس را از شکم ماهی بیرون آوردی و دل دریا را برای نجات بنی اسرائیل شکافتی و دشمن آنان، فرعون را، با ارتشش غرق نمودی.

ای آن که بادها را مژده دهنده هایی در پیشاپیش باران رحمت خویش فرستاده ای. ای آن که بر مجازات عاصیان از آفریدگانت شتاب نکردی. ای آن که ساحران عصر موسی را از ورطه هلاکت رهانیدی پس از آن انکار طولانی نسبت به حق و حقیقت، در حالی که در نعمت حق بودند و روزی او را می خوردند و غیر او را می پرستیدند، با حق مخالفت می کردند و با جنابش رقابت می نمودند و فرستادگانش را تکذیب می کردند. ای خدا...

دعای بعد از زیارت ائمه سامرا علیهم السلام

در دعای بعد از زیارت ائمه سرّ من رأی علیهم السلام می خوانیم:

يَا ذَا الْقُدْرَةِ الْجَامِعَةِ، وَالرَّحْمَةِ الْوَاسِعَةِ، وَالْمِنَّنِ الْمُتَتَابِعَةِ، وَالْأَلَاءِ
الْمُنَوَاتِرَةِ، وَالْأَيَادِي الْجَلِيلَةَ، وَالْمَوَاهِبِ الْجَزِيلَةَ.^(۱)

ای دارای قدرت همه جانبه و رحمت بی نهایت در بی نهایت و منت های پی در پی و عطایای بی پای و بخشش های برجسته و موهبت های فراوان.

۱ - بحار الأنوار: ۶۶/۹۹، باب ۶، فضل زیارة الامامین الهمامین.

در آن سینه دلم همچون حرم کن	الهی سینه‌ام را غرق غم کن
فنا سازد همه آب و گلم را	بزن برقی که سوزد حاصلم را
مرا با عاشقان همراز گردان	در رحمت به رویم بازگردان
همین باشد سراپا های و هویم	بود عشق وصال آرزویم
ببر از گلخنم یا رب به گلشن	روان تیره‌ام بنمای روشن
دلم از لطف و رحمت شاد بنمای	مرا از بند نفس آزاد بنمای

(مؤلف)

[وَتَسَبَّبَتْ بِلُطْفِكَ الْأَسْبَابُ وَجَرَى بِقُدْرَتِكَ الْقَضَاءُ]

وسایل زندگی و اسباب حیات، به لطفت فراهم آید، و فرمان و حکم به نیرویت جریان یابد.

در توضیح جمله اول اشاره‌ای به واقعه بسیار مهم جنگ بدر کرده، سپس مصداقی از مصداقی جمله دوم را به نگارش می‌آورم.

واقعه بدر و فراهم آمدن اسباب پیروزی

«مهاجرین مکه که به دستور حضرت حق و طرح پیامبر عزیز اسلام ﷺ از وطن خود آواره و به دیار غربت یعنی شهر مدینه آمده بودند، سر و سامانی نداشتند تا آن که عقد اخوت میان آنان و مسلمانان مدینه برقرار گردید و یار و همسایه و مددکار یکدیگر شدند، اما در عین حال آزار و شکنجه‌های مردم مکه را از یاد نمی‌بردند و نمی‌توانستند علاقه به وطن را هم فراموش کنند. همواره در مقام برمی‌آمدند خبری از وطن بگیرند و از شهری که در آن جا نشو و نما نموده، از آب و هوایش استفاده کرده بودند و هم اکنون فرزندان و اقارب، دایی‌ها و عموها و خویشاوندان تازه و قدیمشان در آن جا به سر می‌بردند کسب اطلاعی کنند.

لاجرم چنین به نظرشان رسید که باید کاری کرد که قریش از نیرو و شوکت ما با خبر شود و مجبور گردد از ترس ما با ما کنار بیاید و بدین وسیله راه برای نشر دعوت دینی بازگردد و چاره‌اش این است که بر سر راه قافله مال‌التجاره آنان رفته راه را بر آن

بیندیم و ضرب شستی به ایشان نشان دهیم.

همین کار را کردند. در سال دوم هجرت، رسول خدا ﷺ عبدالله بن جحش را با جماعتی از مهاجران گسیل داشت و نامه‌ای به وی داد و فرمود تا قبل از دو روز سر نامه را نگشاید و بعد از دو روز راه، نامه را قرائت نموده بر طبق دستوری که خداوند به وی داده رفتار نماید و احدی از همراهان را مجبور نکند.

عبدالله به راه افتاد بدون این که بداند به کجا می‌رود، همی پیش راند و به خاطر این که دستور خدا در کار بود به منظور تنفیذ فرمان، با اعتماد و اطمینان به او، خود را یکسره به او سپرد و سریع پیش می‌رفت. دو روز تمام راه پیمود، آنگاه نامه را گشوده قرائت کرد، دید نوشته است: وقتی این نامه را از نظر گذراندی پیش برو تا به نخله که بین مکه و طائف است برسی، در آن جا در کمین قریش می‌باش و مرتب اخبار قریش را به دست آورده برای ما بفرست.

عبدالله پس از قرائت نامه رسول خدا ﷺ نفرات خود را از مضمون آن آگاه ساخت و گفت: رسول الهی ﷺ به من دستور داده تا به سوی نخله روم و در آن جا در کمین قریش بنشینم و اخبار قریش را برای آن جناب بفرستم و نیز امر فرموده که احدی از شما را مجبور به کاری نکنم. اینک هر یک از شما میل دارد به درجه شهادت برسد با ما بیاید و هر کدام از شما حاضر نیست، از همین جابازگردد و من خود، امر پیامبر را اطاعت نموده به راه می‌افتم.

نفرات عبدالله همگی با وی موافقت کرده، آمادگی خود را اعلام داشتند و همه به سوی هدف رهسپار شدند در حالی که امید به خدا پیشاهنگ و اطمینان و اعتماد به او رهبرشان و عنایت پروردگاری نیز نیروبخش دل‌هاشان بود و لکن در بین راه شتری از ایشان گم شد و در جستجوی آن در بیابان شده و پاره‌ای از ایشان اسیر قریش گشتند.

عبدالله و بقیه نفراتش همچنان می‌رانند تا به نخله رسیدند و در آن جا کاروانی

از قریش که حامل مال التجاره ایشان بود می‌گذشت و به محض آن که به عبدالله و یارانش برخوردند دچار دهشت و ترس عجیبی گردیدند.

اصحاب عبدالله نیز متحیر شدند که چه کنند، اگر با آنان مصاف دهند در ماه حرام جنگیده‌اند که خود عمل حرامی است و اگر مصاف ندهند اینان فردای همین شب به مسجد الحرام می‌رسند و دیگر دستشان به ایشان نخواهد رسید.

لاجرم لحظه‌ای متحیر ماندند، لکن سرانجام رأیشان بر این قرار گرفت که بر ایشان حمله برند و مال التجاره ایشان را به غنیمت برگیرند. همین کار را انجام دادند. چیزی نگذشت که واقد بن عبدالله تمیمی با انداختن تیری، عمرو بن حضرمی را هدف قرار داده و از پایش درآورد. عثمان بن عبدالله و حکم بن کیان هم اسیر شدند و خداوند همه اموال و مال التجاره را نصیب لشکر اسلام گردانید.

عبدالله بن جحش با همراهان به سوی مدینه بازگشتند و اموال و اسیران را نزد رسول خدا ﷺ آوردند. به محض این که چشم رسول خدا ﷺ به ایشان افتاد فهمید که میان آن دو گروه کارزار افتاده و مشرکین فراری شده‌اند و اموالشان نصیب مسلمانان گشته، فرمود: من به شما دستور ندادم در ماه حرام دست به جنگ زنید و حاضر نشد آن اموال را تصرف کند و به انتظار رسیدن وحی توقف کرد تا حضرت حق تکلیفش را روشن سازد.

لشکریان اسلام متأثر گشته ترسیدند، نکند مرتکب گناهی شده باشند، سایر مسلمانان هم شروع کردند به خرده‌گیری که چرا بدون دستور خدا به چنین عملی اقدام کردید. از آن سو قریش نیز به خشم آمده، گفتند: محمد و یارانش حرمت ماه‌های حرام را نگاه نداشتند و در ماه حرام دست به خونریزی زدند و اموال دشمن خود را به غارت برده و از آنان اسیر گرفتند.

در چنین حالی خدای تعالی درباره جنگجویان مجاهد اسلام آیه زیر را فرستاد و آنان را مشمول عنایت و لطف خود قرار داده فرمود:

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ
اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ
مِنَ الْقَتْلِ﴾ (۱)

از تو دربارهٔ جنگ در ماه حرام می‌پرسند. بگو: هر جنگی در آن [گناهی] بزرگ است، ولی هر نوع بازداشتن [مردم] از راه خدا و کفرورزی به او و [بازداشتن مردم از] مسجد الحرام و بیرون راندن اهلس از آن، نزد خدا بزرگ‌تر [از جنگ در ماه حرام] است؛ و فتنه [شرک و بت‌پرستی] از کشتار بزرگ‌تر است.

وقتی این آیه شریفه نازل شد مسلمین از آن ترسی که داشتند اندکی آسوده شده خوشحال گردیدند و مخصوصاً نفراتی که مباشر جنگ بودند مسرور گشتند و رسول الهی اموال و اسیران را قبول کرد.

قریش فرستاده‌ای نزد آن حضرت گسیل داشتند و خواستار آن شدند که آن حضرت بهای اسیران را گرفته و ایشان را آزاد سازد. حضرت در جواب فرمود: این کار را به شرطی می‌کنم که شما نیز دو تن مسلمانی که اسیر گرفته‌اید آزاد سازید، چه ما از شما به جان آنان می‌ترسیم و منتظریم تا اگر شما اسیران ما را کشتید ما نیز اسیران شما را بکشیم.

قریش ناگزیر شدند شرط آن جناب را بپذیرند و اسیران آن حضرت را نزد وی روانه سازند، خداوند بدین وسیله نعمت را بر مسلمین تمام کرد و وعدهٔ نصرتی که داده بود عملی فرمود.

اما عبدالله بن جحش و همراهانش به نازل شدن این آیه قناعت ننموده و اندوهشان زایل نگردید، چون انتظار داشتند آیه‌ای در اجر و ثوابشان نازل شود، لذا

به رسول خدا ﷺ عرض کردند: آیا می‌شود جنگی پیش بیاید که ما در آن شرکت جسته و خداوند به ما اجر مجاهدان را مرحمت فرماید؟ خدای تعالی در جواب آنان این آیه را فرستاد:

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (۱)

یقیناً کسانی که ایمان آورده، و آنان که هجرت کرده و در راه خدا به جهاد برخاستند، به رحمت خدا امید دارند؛ و خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.

با نازل شدن این آیه اندوه‌ها زایل شد و دل‌ها آرامش یافت و مسرت تمام وجود مؤمنان را گرفت، چه می‌دیدند نعمت خدا و رحمت او ایشان را فرا گرفته است.

[نتایج واقعه بدر]

این سربیه اولین جنگی بود که سیاست و روش حکومتی اسلام را روشن ساخت و در حقیقت اساسنامه نظام آن بود و چند نتیجه داشت که اشاره می‌شود:

نتیجه اول: این که جواب مشرکین را داد که جنگ و خونریزی در ماه حرام گناه بزرگی است.

نتیجه دوم: این که فهماند که خود مشرکین مرتکب گناهی شده و می‌شوند که بسی بزرگتر از آن است. و آن یکی این است که آنان از راه خدا جلوگیری به عمل آورده‌اند و در مقام برآمدند تا با تهدید و زور، مسلمانان را از دین اسلام برگردانند. دیگر این که به خدا کفر ورزیدند و نیز این که سکنه مسجدالحرام را از آن جا بیرون کردند. و به خاطر همین جرائم بود که خداوند قتال با آنان را تجویز کرد.

نتیجه سوم: این که در اثر این جریان، قریش از این ضربت و این که هم اموالش به

غارت رفت و هم عده‌ای کشته داد و هم دو نفر اسیر شدند، از آن غرور و نخوتی که داشت پایین آمد و به همین جهت تصمیم گرفت مسأله جنگ در ماه حرام را بهانه کرده و شبه جزیره عربستان را علیه رسول خدا ﷺ و یارانش بشوراند و کار جنجال را به جایی رسانید که مسلمین یقین کردند دیگر هیچ امیدی به سازش و اصلاح نیست.

در چنین وضعی روزی رسول خدا ﷺ به مسلمانان خبر داد که ابوسفیان، فرزند حرب، کاروان قریش را از شام به سوی مکه می‌راند و اموال و سرمایه تجارت قریش با آن کاروان است و شما می‌توانید هم اکنون بر سر راهشان شده و با آنان کارزار کنید، باشد که خداوند نیروی شما را با آن اموال تقویت نماید.

از آن سو ابوسفیان هم که داستان نخله را داشت در تجسس اخبار رسول الله ﷺ و یارانش بود، هر که را در راه می‌دید از حال آن جناب می‌پرسید تا آن که خبر یافت رسول خدا ﷺ یاران خود را به تعقیب کاروان وی روانه کرده. از ترس مال التجاره و حرصی که بر اموال خود داشت سخت در اندیشه شد، تصمیم گرفت به هر نحوی شده قریش را از این جریان آگهی دهد، لاجرم ضمضم بن عمرو غفاری را اجیر نموده روانه مکه کرد و به وی گفت: باید خود را به قریش برسانی و آنان را به سر وقت اموالشان بیاوری و به ایشان بگویی که محمد و یارانش متعرض اموال ایشان شده‌اند.

ضمضم در حالی که بینی شترش را پاره کرد و بار آن را وارونه بسته و پیراهن خود را از عقب و جلو دریده بود به درب مسجد الحرام آمد و فریاد زد:
ای گروه قریش!، مال التجاره، مال التجاره، ای فریاد و ای فغان که ابوسفیان با اموال شما مورد حمله محمد و یارانش قرار گرفت، ای داد و بیداد، گمان نمی‌کنم بتوانید او را دریابید!

مردم همه در وحشت و اضطراب شدند و به سرعت اجتماعی تشکیل داده به

مشورت پرداختند و سرانجام قرار شد هر چه زودتر حرکت کنند و همین کار را کرده بدون استثنا همه شرکت کردند و اگر برخی از آنان حرکت نکرده کسی را به عوض روانه ساخت، از آن جمله ابولهب بود که مردی را به مبلغ چهارهزار درهم که از او طلب داشت اجیر کرد تا بالشگر قریش برای نابودی اسلام و مسلمین حرکت کند. بعد از آن که همه از تدارک اسباب سفر فراغت یافته و آماده حرکت شدند، به یادشان افتاد که ما همین چندی قبل با قبیله کِنانه جنگ داشتیم، یکی از آن میان گفت: اگر ما حرکت کنیم احتمال دارد کنانی‌ها از دنبال بر سر ما بتازند و ما از رفتن به کمک ابوسفیان بازمانیم.

اما سراقه بن مالک که از اشراف کنانه بود گفت:

من به شما پناه می‌دهم و همه در امان من هستید، بروید و از قبیله من نگرانی نداشته باشید، من نمی‌گذارم از قبیله کنانه به شما آسیبی برسد. در اینجا رأی آنهایی که می‌گفتند باید هر چه زودتر حرکت کرد تقویت شد و همه به راه افتادند. از آن سو رسول خدا ﷺ از مدینه بیرون شد در حالی که پیشاپیش لشگرش دو بیرق سیاه در اهتزاز بود، یکی به دست علی بن ابی طالب و آن دیگر به دست انصار و با همراهان به دنبال شتران قریش به راه افتاد. در بین راه به مردی برخورد کرده از وی خبر کاروان قریش را پرسید، ولیکن خبر نزد او نیافت و شب و روز به سرعت می‌راند تا به نزدیکی صفراء رسیدند. حضرت شخصی را فرستاد تا از ابوسفیان خبری گیرد و خود پیش همی راند تا به ذفران یکی از بیابان‌های پیرامون دهکده صفراء رسید، در آن جا بارگرفت و خبرگزاران به نزدش آمده گزارش دادند که قریش همه از مکه بیرون شده و به کمک ابوسفیان شتافته‌اند.

رسول خدا ﷺ چون دید مطلب رنگ دیگری به خود گرفت با یاران خود به مشورت پرداخت. آری، دیگر قافله مال التجاره ابوسفیان مطرح نیست، باید با لشگری روبه‌رو شود که نیرو و نفراتش چندبرابر نیروی اوست.

از میان اصحاب، مقداد بن عمرو برخاست و عرض کرد: به هر جا که خدایت دستور داده برو و ما یک قدم از تو جدا نمی شویم، ما آن کلامی را که بنی اسرائیل در پاسخ دعوت موسی به میان آورده، گفتند:

﴿فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هُنَا قَاعِدُونَ﴾^(۱)

پس تو و پروردگارت بروید [با آنان] بجنگید که ما [تا پایان کار] در همین جا نشستیم.

در جواب تو نخواهیم گفت؛ بلکه ما می گوئیم: تو و پروردگارت به کارزار دشمن بروید، ما نیز همراه شما هستیم و به همراه شما کارزار می کنیم و به آن خدایی که تو را به حق مبعوث فرموده اگر ما را به دورترین نقاط زمین گرچه حبشه باشد ببری همراهت می آییم.

رسول خدا ﷺ دعای خیرش فرمود، آنگاه رو به سایر یاران کرد و فرمود: ای مردم! رأی خود را اظهار دارید. مقصودش از مردم طایفه انصار بود. از میان مردم انصار، سعد بن معاذ برخاست و گفت: ای رسول خدا! گویا مقصودت ما انصار بوده؟ حضرت فرمود: آری، سعد گفت: ما به تو ایمان آورده و تو را تصدیق نموده و شهادت دادیم بر آن که آنچه آورده ای حق است و بر ایمان و شهادت خود عهد و پیمان سپردیم و آن این بود که در هر حال تو را اطاعت کنیم.

بنابراین یا رسول الله! هر چه می خواهی انجام ده و هر تصمیم که می خواهی بگیر که ما با تویم و از تو جدا نمی شویم و به خدایی که تو را به حق مبعوث فرموده، سوگند، اگر ما را به دریا عرضه بداری و بفرمایی که ما خود را به همراه تو در آن بیفکنیم خواهیم افکند و یک تن هم از ما تخلّف نخواهد کرد و هیچ ملاحظه ما را مکن؛ زیرا که کوچک ترین کراهتی از جنگیدن با دشمنانمان نداریم و ما خوشتندار

در جنگ و هماوردان میدان کارزاریم و امیدواریم خداوند از ما به تورفتاری نشان دهد که مایه خرسندی و روشنی چشمت باشد، ما را راه بینداز و از خدا توفیق و مدد بخواه.

هنوز گفتار سعد تمام نشده بود که آثار خرسندی در رخساره رسول خدا ﷺ نمودار شد، آنگاه فرمود: حرکت کنید و امیدوار ظفر باشید، چه خدای تعالی مرا به یکی از این دو بشارت داده: ما به طور مسلم یا به قافله آنان ظفر می‌یابیم و یا بر لشگریان آنان و گویا من هم اکنون قتلگاه آنان را می‌بینم.

رسول خدا ﷺ و یاران از آن منزل حرکت کرده در نزدیکی بدر پیاده شدند و آن جناب برخی از یاران خود را به سوی چاه بدر روانه کرد تا آن جا از قافله و یا لشگر قریش خبری بگیرند. فرستادگان به دو نفر رسیدند که مشغول آب‌کشی بودند، معلوم شد آب را برای لشگر قریش می‌برند، پرسیدند به کجا می‌روید و از چه قبیله‌ای هستید و هدفتان چیست؟ گفتند: ما سقایان قریش هستیم، ما را فرستاده‌اند تا برای آنان آب ببریم.

فرستادگان باور نکردند که این دو نفر وابسته به لشگر قریش باشند، احتمال دادند سقایان قافله مال التجاره ایشان باشند، به همین جهت آن دو را تحت شکنجه قرار دادند و آنها را مفصل زدند، وقتی خوب از کارشان درآوردند ناچار گفتند: ما از قافله ابوسفیانیم، مسلمانان از کتک زدنشان باز ایستادند.

رسول خدا ﷺ مشغول نماز بود، وقتی اصحاب خود را مشاهده کرد نماز را تمام کرده، فرمود: اگر راست گویند کتکشان می‌زنید؟ و چون دروغ گویند: ره‌اشان می‌کنید! در حالی که به خدا سوگند راست می‌گویند و از لشگر قریشند نه از کاروان ایشان.

آنگاه رو به آن دو تن کرده، فرمود: به من بگویید بینم قریش کجا هستند، گفتند: به خدا سوگند در پشت همین تل که از دور نمودار است اردو زده‌اند. رسول

خدا ﷻ پرسید عده‌شان چند است؟ گفتند بسیار است. فرمود چند نفرند؟ گفتند: نمی‌دانیم. فرمود: خوراکشان در روز چند شتر است؟ گفتند: یک روز نه شتر و روز دیگر ده شتر. رسول خدا ﷺ رو به اصحاب کرد و فرمود: لشگر قریش بین نهصد و هزارند. آنگاه رو به همهٔ مسلمین کرد و فرمود: بدانید که مکه همهٔ جگر گوشه‌های خود را در اختیار شما قرار داده است.

حال ببینیم ابوسفیان کاروان را به کجا سوق داد. او وقتی به گزارش جاسوسان خود از جایگاه مسلمین خبر یافت و فهمید که مسلمانان بنای تعرض به کاروان وی را دارند مسیر کاروان را تغییر داده و از راه معمولی کنار رفت و بدر را در دست چپ قرار داده به کلبی از نظر مسلمین پنهان و ناپدید گردید. وقتی کاملاً مطمئن شد که کاروان را از دستبرد مسلمین نجات داده، رسولی نزد قریش فرستاد که شما به منظور نجات دادن اموال خود از مکه بیرون شدید و اینک من اموال را حفظ کردم، بنابراین هر جا که هستید به مکه بازگردید.

ابوجهل گفت: به خدا سوگند باز نمی‌گردیم تا آن‌که به کناره چاه بدر برسیم و سه روز در آن جا به عیش و نوش و میگساری پردازیم و خنیاگران برایمان موسیقی بنوازند و عرب وحدت کلمه نیروی ما را بفهمد و از این پس خیال حمله به ما را در سر نپروراند.

اخنس بن شریق با این رأی مخالفت کرد و گفته‌های ابوجهل را پاسخ داد و به قبیلهٔ بنی زهره که هم سوگند با قریش بودند گفت: اموال و افراد شما به سلامت نجات یافتند و منظور شما هم همین بود، اینک باز گردید و دیگر وجهی ندارد بیهوده به دیاری سفر کنید که در آن جا منافی در نظر ندارید؛ خیرخواهی مرا بپذیرد و گوش به حرف این مرد مغرور ندهید. و از آنجایی که اخنس در میان قبیلهٔ بنی زهره محبوبیت و وجههٔ خوبی داشت یک نفر زهری از گفته او سرباز نزد و هیچ کدام به بدر نیامدند.

صبح روز بعد به مسلمین که در جستجوی کاروان ابوسفیان بودند خبر رسید که ابوسفیان مال التجاره را به منزل رسانید و اینک باید بالمشگر قریش که در فاصله مختصری قرار دارد روبه‌رو شوند و در نتیجه آرزویی که مسلمین به امید رسیدن به آن خرسندی می‌کردند مبدل به یأس گردید و جماعتی از ایشان به رسول الهی اصرار می‌ورزیدند که به مدینه بازگردد و بالمشگر قریش مصاف نهد و در جنگ وارد نشود.

خدای متعال درباره ایشان می‌فرماید:

﴿وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَةِ
تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ﴾^(۱)

و [یاد کنید] هنگامی را که خدا پیروزی بر یکی از دو گروه [سپاه دشمن یا کاروان تجارتی قریش] را به شما وعده داد، و شما دوست داشتید بر کاروان تجارتی قریش دست یابید، ولی خدا می‌خواست پیروزی در میدان جنگ را با فرمان نافذی [که دایر بر پیروزی مؤمنان و شکست دشمنان جاری ساخته بود] تحقق دهد و ریشه کافران را قطع کند.

پس از مختصری مسلمانان یکدل و یک جهت بر آن شدند که بالمشگر قریش مصاف دهند، به همین جهت خود را زودتر به آب بدر رسانیده و چاه را تصرف کردند. خدای تعالی بارانی فرستاد تا بیابان شنزار و لغزنده جهت آنان محکم و استوار گردد و قسمت لشگرگاه قریش که زمینی خاکی بود گل و لغزنده شود و بالأخره لشگر اسلام توانست خود را قبل از قریش به محل مناسب یعنی کنار اولین چاه در قسمت پایین بدر برساند.

آنگاه خود را آماده قتال کرده به مشورت پرداختند. در حالی که گفتگو می‌کردند

سعد بن معاذ پیش آمد، عرض کرد: ای پیامبر خدا! اجازه می‌دهی سایبانی جهت شما بر پا کنیم تا شما در آن جا قرار گیرید و مرکب‌های شما را در کنار آن آماده نگهداشته و خود با دشمن مصاف دهیم؟ اگر پیروز شدیم که هیچ و اگر خدای نخواستہ کشته گشتیم تو بر مرکب سوار شده به پیروانت در مدینه ملحق شوی، چه آن مسلمانان که در مدینه مانده‌اند کمتر از ما به تو معتقد و علاقمند نیستند و اگر احتمال می‌دادند کار تو سرانجام به جنگ منتهی می‌شود هرگز تخلّف نمی‌کردند و اگر چنین پیشامدی رخ دهد ایشان شرّ دشمن را دفع می‌کنند و از در خیرخواهی با کمک تو به جهاد می‌پردازند.

رسول خدا ﷺ او را بستود و در حقّش دعا کرد. سعد با یاران به ساختن سایبان پرداخت تا اگر پیروزی و فتح نصیب او و یارانش نشد، آن منبع کرامت و عظمت به دست دشمن گرفتار نشود و بتواند خود را به باقی اصحاب برساند و دعوت خود را ادامه دهد، چه اسلام برای طائفه معینی نیامده بود، اگر همه اهل مدینه هم کشته شوند، او باید بماند و سایر قبایل عرب و دیگر ملل دنیا را رهبری کند.

قریش نیز آماده جنگ شدند و شخصی را فرستادند تا از مسلمانان خبری بیاورد. آن شخص بازگشت و خبر آورد که اصحاب محمّد سیصد نفر و یا کمی کمتر و یا بیشترند و هیچ کمینی هم ندارند و از آب هم بسیار دورند، ولیکن با همه این احوال مردمی هستند که جز شمشیر پناهگاهی برای خود قائل نیستند و جز به ایمان ثابت و یقین استوار خود اتکایی ندارند.

این خبر، رعب و وحشتی در دل‌های قریشیان ایجاد کرد و برخی از عقلای آنان به این فکر فرو رفتند که اگر سپاه اسلام همه آنان را بکشند حرمتی برای مکه باقی نخواهد ماند. از میان آنان عتبه بن ربیعہ برخاست و گفت: ای گروه قریش، به خدایم سوگند! شما از این که با محمّد و یارانش مصاف دهید کاری از پیش نمی‌برید؛ زیرا اگر او را بکشید پیوسته چشمتان به روی مردمی باز می‌شود که یا پسر عمویش را

کشته‌اید و یا پسر خاله‌اش را و یا مردی از عشیره‌اش را؛ پس بهتر این است که بازگردید و او را به عرب بسپارید، چه اگر سایر طوائف عرب او را بکشند شما به مقصود خود نایل آمده‌اید و اگر او بر عرب فایق آمد شما کاری که مایه کراهت و ندامتتان شود نکرده‌اید.

کلام عتبه به گوش ابوجهل رسید، او پراز خشم و غیظ شد و کینه‌های دیرینه‌ای را که با مسلمین داشت یادآوری کرد. و همین معنی باعث شد که همه بر قتال سپاه اسلام یکدل و یک جهت شوند.

رسول خدا ﷺ وقتی کثرت عدد دشمنان و بسیاری نیروی آنان را دید به میان یاران آمد و با سخنان گرم و دلنشین خود روحیه آنان را تقویت کرده و به تنظیم صفوف ایشان پرداخت و دستور داد قبل از آن که وی فرمان دهد حمله نکنند و فرمود:

چنانچه دشمن را محاصره کردید با تیر به ایشان حمله کنید. آنگاه به عریش خود یعنی سایبان بازگشت در حالی که از سرانجام کار یاران نگران بود، در آن جا به درگاه خدای سبحان ملتجی گشته و از او درخواست پیروزی و تنجیز وعده می‌نمود و تضرع و زاری همی کرد و گفت:

بارالها! این قریش متکبر و متعصب است که همواره با تو مخالفت و دشمنی می‌ورزید و فرستاده‌ات را تکذیب می‌کرد، اینک روی آورده تا با پیغمبرت بجنگد. پروردگارا! آن نصرت که مرا بدان وعده فرمودی بفرست. بارالها! اگر امروز این گروه که با من هستند کشته شوند دیگر کسی تو را پرستش نخواهد کرد.

رسول خدا ﷺ همچنان دعا همی می‌کرد و رو به قبله دست به دعا بلند داشت تا ردایش از شانه‌اش بیفتاد و آن قدر ادامه داد تا خواب او را گرفت، در عالم رؤیا یاری خدا را به چشم دید و نیز به حالت وحی درآمد و این آیه بر وی نازل شد:

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ﴾

يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١﴾

ای پیامبر! مؤمنان را به جنگ برانگیز که اگر از شما بیست نفر صابر باشند بر دویست نفر چیره می‌شوند، و اگر از شما صد نفر [صابر] باشند بر هزار نفر از کافران چیره می‌شوند؛ زیرا آنان گروهی هستند [که حقایق توحید و قدرت خدا را] نمی‌فهمند.

رسول خدا ﷺ پس از گرفتن این وحی، به میان سپاه خود آمد و آنان را بر قتال با کفار تحریص کرده و فرمود: به آن خدایی که جان محمد در دست اوست هیچ یک از شما امروز با این کفار نمی‌جنگد و با صبر و پایداری کشته نمی‌شود مگر این که خدای تعالی تو را به بهشت درخواهد آورد. آنگاه مشتکی خاک از دست امیرالمؤمنین ع گرفته و آن را به جانب کفار پاشید و فرمود:

شَاهَتِ الْوُجُوهُ. ﴿٢﴾

زشت باد رویتان.

سپس به یاران فرمود: کمر همّت ببندید. مسلمانان قویدل گشته یکصدا فریاد زدند: أَحَدٌ: أَحَدٌ. خدای تعالی ملائکه را نیز به مدد ایشان فرستاد تا بر فتح و پیروزی بشارتشان دهد و ایمانشان را قوی‌تر سازد. رسول خدا ﷺ در قلب معرکه قرار گرفته مردم را تشجیع می‌نمود و به نصرت خدا نوید می‌داد.

بودن رسول خدا ﷺ در میان صفوف ایشان از یک سو و کمک ملائکه از سوی دیگر، اثر عمیقی در روحیه مسلمانان داشت و به همین جهت کشتار زیادی از لشگر دشمن کرده که در تاریخ کم‌نظیر و بی‌مانند بود و افتخاری بزرگ در تاریخ اسلام

۱- انفال (۸): ۶۵.

۲- بحار الأنوار: ۲۲۹/۱۹، باب ۱۰، غزوة بدر الكبرى.

برای همیشه به یادگار گذاشتند و بدریون در اصحاب پیامبر از دیگران ممتازند. غبار معرکه بر روی اجساد بی جان کفار فرو نشست و اهل مکه با وضع فضیحت باری فرار کردند. سپاه اسلام با افتخار و پیروزی و غنیمت بسیاری به سوی مدینه بازگشتند، در حالی که از یاری و نصرتی که خدای تعالی ارزانی شان داشته خوشحال و شکرگزار بودند. (۱)

در داستان با عظمت بدر، بارانی که بارید، دعایی که رسول خدا ﷺ داشت، قوت قلبی که به مردم مؤمن داده شد و نزول ملائکه و رعبی که از عظمت معنوی ارتش اسلام به دل کافران افتاد، همه و همه اسبابی بود که خداوند مهربان به لطف خود جهت پیروزی مردم مؤمن فراهم آورد. آری، به قول حضرت زین العابدین علیه السلام که فرمود:

«و تَسَبَّبَتْ بِلُطْفِكَ الْأَسْبَابُ»

دل به تماشای دوست رفته به صحرای دوست

رفته به صحرای دوست دل به تماشای دوست

همّت والای دوست رحمت بی‌منتهاست

رحمت بی‌منتهاست همّت والای دوست

خاک کف پای دوست سرمه چشم رضاست

سرمه چشم رضاست خاک کف پای دوست

طور تجلّی دوست سینه سینای ماست

سینه سینای ماست طور تجلّی دوست

غرقة دریای دوست به که نیاید خلاص

به که نیاید خلاص غرقة دریای دوست

دل به تمنّای دوست از همه عالم برید

از همه عالم برید دل به تمنّای دوست

هر که ز پروای دوست از سر جان درگذشت

از سر جان درگذشت هر که ز پروای دوست

بر رخ زیبای دوست دیده الهی گشود

دیده الهی گشود بر رخ زیبای دوست

(مهدی الهی قمشه‌ای)

[وَمَضَتْ عَلَىٰ إِرَادَتِكَ الْأَشْيَاءَ ﴿٣﴾ فَهِيَ بِمَشِيَّتِكَ

دُونَ قَوْلِكَ مُؤْتَمِرَةٌ وَبِإِرَادَتِكَ دُونَ نَهْيِكَ مُنْزَجِرَةٌ]

و همه چیز بر اساس و اراده‌ات می‌گذرد؛ پس همه موجودات به خواست تو بی آن که فرمان قوی دهی، فرمان برند، و به اراده‌ات، بی آن که با گفتار نهی کنی از کار باز ایستند.

خواست حق

درون حضرت ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام از عواطف پدری نسبت به اسماعیل موج می‌زد. او را همواره به یاد می‌آورد و جانش برای دیدار او طوفان شوق و مهر داشت. از تقدیر الهی سر نمی‌پیچید، اما از احساسات انسانی هم تهی نبود.

رضای حضرت محبوب را بر خشنودی خود مقدم می‌دانست و لکن دلش در گرو عطوفت فرزندش نیز بود، به خصوص که او را به فرمان خدا در بیابانی خشک و سوزان، بی آب و نان با مادری بی پناه رها کرده بود و نمی‌دانست در این امر الهی چه مصلحتی است و آینده چگونه می‌شود؟

گاهی حوادث روزگار بسیار سنگین و خرد کننده است اما مردان بزرگ و خداپرست می‌دانند که تا گندم نرسد آن را آرد نمی‌کنند، این است که حوادث و وقایع آنها را پخته می‌کند، از خامی بیرون می‌آورد و احساس سنگینی پیشامدها برای ایشان پر از لذت و خوشی است.

ابراهیم که گاه‌گاه به دیدار فرزند می‌شتافت و نان و آبی برای او می‌برد، با دلی

قوی امید تغییر وضع و دستور جدید خداوند را داشت.

شبی در خواب دید که از جانب پروردگار مأموریت یافته که فرزندش اسماعیل را ذبح کند! ابراهیم یقین داشت که رؤیای انبیا، خواب پریشان و وسوس و پندارهای موهوم نیست و معتقد بود که حقیقتی است که در خواب به او الهام شده و برای انجام آن باید بدون کم و کاست بپا خیزد و اقدام کند: قربان کردن فرزند! سر بریدن همان اسماعیل که خداوند به او عنایت کرده است!

باید اندیشید که این کار چه اندازه دشوار و سخت است، کدام پدر می تواند خود را راضی و حاضر کند که سر فرزندش را به دست خود ببرد؟ کدام دلی است که از این اندیشه فرو نریزد؟ و کدام دستی است که توانایی چنین کاری داشته باشد و نلغزد و از کار نیفتد؟!

انجام این گونه فرامین جز آثار ایمان و نمودهای عقیده و اعتقاد به حق و حقیقت نمی تواند باشد. این محنت کوهها را در هم فرو می ریزد و جانها را زیر و زبر می کند اما ابراهیم بزرگ هیچ گونه تزلزل و سستی به خود راه نمی دهد. او خدا را بزرگتر از هر چیز و مقدم بر کل هستی می داند و رضای او را بر رضا و میل خود ترجیح می دهد.

اسماعیل اندک اندک جوانی برومند و با نشاط و قوت شده بود، بازوان ستبر و شانه‌های پهن و پیشانی بلندش جان پدر پیر را قوت و نیرو می بخشید، اما چه کند، مأمور شده او را قربان کند.

پدر فرمان الهی را به پسر گفت تا او را هم از سرنوشت عجیب و شگفت‌انگیزش که از تولد گام به گام همراه او بود آگاه سازد. اسماعیل چون سخن پدر را شنید بدون تأمل اظهار رضایت کرد و خود را تسلیم نمود. این چه تربیت و ایمان محکمی بود که به این صورت و با آن رضامندی و چهره‌گشوده، از مرگ به خاطر اطاعت فرمان خدا استقبال می شد؟ خدا خود دانایتر است.

پدر پیر پسر جوان را در آغوش کشید و بوسه‌های گرم و پرسوزی نثارش کرد، سپس دست و پای او را بست و با دلی سرشار از ایمان و لبریز از رضا، کارد را بر کشید و برگلوی اسماعیل نزدیک کرد در حالی که تمام ملکوت نگران کار او بودند. ابراهیم کارد را به گلوی اسماعیل کشید، بار دوم و سوم نیز تکرار کرد اما اثری از بریدگی و جاری شدن خون ندید و تغییر حالتی هم در قربانی مشاهده ننمود.^(۱) گویی به زبان حال بر سر کارد تیز فریاد زد: چرا نمی‌بری؟ و کارد هم به زبان حال به او پاسخ داد:

الْخَلِيلُ يَا مُرْنِي، وَ الْجَلِيلُ يَنْهَانِي.

ابراهیم تو می‌خواهی من سر فرزندت را جدا کنم، ولی صاحب هستی مرا از بریدن نهی می‌کند!

آری:

«وَمَضَتْ عَلَى إِرَادَتِكَ الْأَشْيَاءُ فَهِيَ بِمَشِيَّتِكَ دُونَ قَوْلِكَ مُؤْتَمِرَةٌ،
وَبِإِرَادَتِكَ دُونَ نَهْيِكَ مُنْزَجِرَةٌ»

[﴿٤﴾ أَنْتَ الْمَدْعُوُّ لِمُهْمَاتٍ وَأَنْتَ الْمَفْرَعُ فِي
 الْمُلِمَّاتِ لَا يَنْدَفِعُ مِنْهَا إِلَّا مَا دَفَعْتَ وَلَا يَنْكَشِفُ مِنْهَا
 إِلَّا مَا كَشَفْتَ ﴿٥﴾ وَقَدْ نَزَلَ بِي يَا رَبِّ مَا قَدْ تَكَادَنِي
 ثِقْلُهُ وَاللَّهِ بِي مَا قَدْ بَهَظَنِي حَمْلُهُ]

تنها تو را در دشواری‌های خوانند، و در بلاهای سخت و دشوار، تنها تو پناهگاهی. بلاهای سخت و دشوار از انسان دور نمی‌شود، مگر آنچه را که تو دور کنی، و از گره‌های رنج آور، چیزی گشوده نمی‌شود، مگر آنچه را تو بگشایی. پروردگارا! بلایی بر من نازل شده، که سنگینی‌اش مرا به زحمت و رنج انداخته، و سختی و مشکلی به دردم آورده، که تحملش مرا در فشار قرار داده.

پناهندگی به خداوند در حل مشکلات و دفع بلاها

حضرت سجاد علیه السلام در هنگام ترس و گرفتاری‌ها با حال تضرع به پناهندگی خداوند اصرار می‌ورزد؛ زیرا در وقت هجوم انواع بلاها و حوادث و گناهان تنها پناهگاه انسان خداست نه غیر او.

ای فراز از دعای امام علیه السلام آموزشی به بندگان خداست که در وقت فشار گرفتاری و غم‌ها به غیر از خدا توجه نکنند، چون این حالت‌های روحی و جسمی که در اثر بسته شدن در رحمت و نعمت خداوند و روی آوردن انواع بلاها و سختی‌ها برای انسان است به خاطر این است که خداوند می‌خواهد، بندگان را به سوی او روی

آورند و با او گفتگو کنند و به وجود حق عشق بورزند. و خدای متعال این حالت بنده را دوست دارد.

چه کسی می‌تواند حضرت یوسف عَلَيْهِ السَّلَام را از صحنه گناه نجات دهد و او را در پناه خود نگه دارد. آن صحنه‌هایی که اگر برای هر یک از ما اتفاق بیفتند به یقین آلوده به گناه می‌شویم. چگونه اگر برهان ربّ نبود یوسف در منجلاب شهوت غرق می‌شد و همه پرده عصمت و هیبت او دریده می‌شد. پس یک قدرت برتر و نقطه امیدی باید دست او را بگیرد. در آن هنگام که همه راه‌ها را به سوی لغزش و خیانت مشاهده کرد و درهای نجات را بسته دید در پاسخ به همسر عزیز مصر به یک جمله کوتاه بسنده کرد:

﴿قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ﴾^(۱)

یوسف گفت: پناه به خدا، او پروردگار من است، جایگاهم را نیکو داشت.

«مَعَاذَ اللَّهِ» یعنی تنها پناهگاه خداست. در چنین شرایطی سخت و بحرانی برای رهایی از چنگال و سوسه‌های شیطانی، تنها راه فرار را پناه بردن به خدا می‌داند، خدایی که خلوت و جلوت برای او یکسان است. یوسف با یاد حق اول به یگانگی خداوند در عقیده و پناه‌جویی خدا را در عمل؛ اعتراف می‌کند و همچنین حق‌شناسی خود را نسبت به عزیز مصر هم که ربّ و آقای اوست نشان می‌دهد که او مرا تربیت کرده و گرامی داشته است چگونه به او خیانت کنم؟! این ارزش‌های اخلاقی انبیا و صالحان و عمل مؤمنان سبب می‌شود که جامعه از جرم و جنایت مصون بماند.

خداوند در آیات دیگر برای تحکیم پایه‌های توحید و شکستن بت‌های شرک و کفر دستورهای اساسی صادر می‌فرماید:

۱ - یوسف (۱۲): ۲۳.

﴿قُلْ إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا * قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا * قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا﴾ (۱)

بگو: من فقط پروردگارم را می پرستم، و هیچ کس را شریک او قرار نمی دهم. * بگو: من اختیار زیان و هدایتی را برای شما ندارم. * بگو: [اگر از او نافرمانی کنم] هرگز کسی در برابر [عذاب] خدا مرا پناه نمی دهد، و هرگز پناهگاهی غیر او نمی یابم.

ملتحد از ماده لحد به معنی پناهگاه مطمئن است که در اصل همان گودالی است که برای مرده آماده می سازند که در یک طرف آن حفره ای برای دفن مرده است تا خاک به روی او ریخته نشود و از آسیب جانوران نیز محفوظ بماند. این آیات از یک سو اعتراف به عبودیت کامل در پیشگاه خداست و از سوی دیگر هرگونه غلو را در مورد پیامبر ﷺ نفی می کند. و از سوی دیگر شخص پیامبر نیز با آن عظمت شأن پناه مستقلی در برابر عذاب خدا نمی تواند باشد. ولی می تواند از خدا تقاضای حل مشکلات برای مردم کند یا درخواست هدایت برای افراد شایسته بنماید.

در روایات اهل بیت عصمت آمده است:

انسانی که در آموزش خود را در پناه خدا بداند یا نیت خود را نیک سازد، خواسته هایش هم زیبا و نیکو می شود و همچنین از آسیب ها و خطرات آسمانی و زمینی حفظ می ماند.

امام علی علیه السلام می فرماید:

إِعْتَصِمِ فِي أَحْوَالِكَ كُلِّهَا بِاللَّهِ، فَإِنَّكَ تَعْتَصِمُ مِنْهُ سُبْحَانَهُ بِمَانِعِ

عزیز (۱)

در همه حالات به خدا پناه جوی که در این صورت با سنگری نیرومند خود را حفظ می‌کنی.

حضرت در یک فراز از مناجات خویش که دریای معرفت و اقرار به درگاه الهی است عرضه می‌دارد:

خدایا! برای من پیکری آفریدی و در آن ابزارها در اندام‌هایی نهادی که من با آنها تو را فرمان می‌برم و نافرمانی می‌کنم، تو را به خشم می‌آورم و خشنودت می‌سازم و در نفس من انگیزه به سوی شهوات قرار دادی و مرا در سرایی آکنده از آفات جای دادی و آن‌گاه به من فرمودی: باز ایست، پس من به کمک تو از گناه باز می‌ایستم و به تو توسل می‌جویم و به تو پناه می‌برم و به یاری تو خود را حفظ می‌کنم و برای انجام آنچه خشنودت می‌سازد، از تو توفیق می‌طلبم. (۲)

«نوف بکالی می‌گوید: امیرالمؤمنین علیه السلام را دیدم که به سرعت می‌رود؛ عرض کردم: کجا می‌روی سرورم؟

فرمود: رهایم کن، ای نوف! که امید و آرزوهایم مرا به سمت معشوق می‌برد؟
گفتم: مولای من آرزویتان چیست؟

فرمود: آن که امید و آرزویم به اوست خود می‌داند و نیازی نیست برای غیر او بازگویم، در ادب بنده همین بس که در خوشی‌ها و نیازهایش کسی جز خداوندگار خود را شریک نگرداند. گفتم: ای امیرالمؤمنین! من از چشم اندازی به طمع‌های دنیوی بر خود بیمناکم.

۱- غرر الحکم: ۱۹۸، حدیث ۳۹۲۰.

۲- بحار الأنوار: ۱۰۷/۹۱، باب ۳۲، حدیث ۱۴؛ البلد الامین: ۳۱۷.

حضرت فرمود: چرا به پناهگاه خائفان و غار عارفان پناه نمی‌بری؟ عرض کردم: مرا به آن راهنمایی کن.

حضرت فرمود: خداوند علیّ عظیم است. امیدت را به حسن تفضل او پیوند بزن و اندوه و غم خود را متوجه او گردان و دلت را از هرگونه مصیبتی روی گردان ساز، اگر عرصه را بر تو تنگ کرد من گشایش آن را ضمانت می‌کنم و با تمام وجود به خداوند سبحان رو کن؛ زیرا او می‌فرماید:

به عزّت و جلالم سوگند! امید هر کسی که به غیر من امید بندد به ناامیدی تبدیل سازم و جامه خواری در میان مردم بر قامت او می‌پوشانم و او را از نزدیک خودم دور می‌سازم و پیوندم را با او قطع می‌کنم...»^(۱)

پس با این اوصاف که مولای مؤمنان چنین درد دل می‌کند یعنی انسان باید سخت مراقب اعمال خود باشد تا پناه خود را از دست ندهد و گرنه گرفتار گرداب دام‌هایی می‌شود که تا پایان عمرش ذلت و رسوایی می‌بیند. چقدر فتنه‌هایی برای آدم پیش می‌آید که اگر لطف خدا نباشد در همان دم اوّل خود را می‌بازد.

«علی بن ابی طالب علیه السلام به مردی که می‌گفت: بار خدایا! از فتنه به تو پناه می‌برم، فرمود: می‌بینم که از مال و فرزندت به خدا پناه می‌بری.

خدای متعال می‌فرماید: «همانا دارایی‌هایتان و فرزندانان مایه آزمایش هستند.» بلکه بگو: خدایا! از گمراهی‌های فتنه‌ها به تو پناه می‌برم.»^(۲)

بیشترین مشکلات انسان از این جاست که ظاهر خود را زیبا جلوه می‌دهد. ولی قلب و درون خود را که جایگاه پروردگار و محل امن و آرامش است؛ رازشت می‌سازد. مولا علی علیه السلام در حکمت‌های حکیمانه خود نکته اساسی را می‌فرماید:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ تَحْسُنَ فِي لَامِعَةِ الْعُيُونِ عَلَانِيَتِي، وَ تَقْبَحُ فِيمَا

۱ - بحار الأنوار: ۹۴/۹۱، باب ۳۲، حدیث ۱۲؛ مستدرک الوسائل: ۲۲۱/۱۱، باب ۱۲، حدیث ۱۲۸۰۰.

۲ - أعلام الدّین: ۲۱۰؛ بحار الأنوار: ۳۲۵/۹۰، باب ۱۸، حدیث ۷.

أَبْطِنُ لَكَ سَرِيرَتِي. (۱)

خداوندا! به تو پناه می‌برم از این که ظاهرم در دیده مردم نیکو جلوه کند و درونم در آنچه از تو پنهان می‌کنم زشت نماید.

[﴿٦﴾ وَبِقُدْرَتِكَ أُوْرِدْتَهُ عَلَيَّ وَبِسُلْطَانِكَ وَجْهَتَهُ
 إِلَيَّ ﴿٧﴾ فَلَا مُصْدِرَ لِمَا أُوْرِدْتَ وَلَا صَارِفَ لِمَا وَجْهْتَ
 وَلَا فَاتِحَ لِمَا أَغْلَقْتَ وَلَا مَعْلِقَ لِمَا فَتَحْتَ وَلَا مَبْسِرَ لِمَا
 عَسَرْتَ وَلَا نَاصِرَ لِمَنْ خَذَلْتَ]

و تو آن را به قدرتت بر من وارد کرده‌ای، و به اقتدارت به سوی من فرستاده‌ای؛ دورکننده‌ای برای آن وجود ندارد، و چیزی را که تو بسته‌ای گشاینده‌ای برایش نمی‌باشد، و چیزی را که تو بگشایی، کسی قدرت بستنش را ندارد، و آنچه را که تو دشوار کرده‌ای، آسان‌کننده‌ای برایش نیست، و کسی را که تویی یار و یاور گذاشته‌ای یآوری برای او وجود ندارد.

یارب نظر تو برنگردد

سلطنت خدا یعنی قدرت مالکانه خدا که اخص از قدرت مطلق است همهٔ اموری که اسباب و ابزار آن زیر نظر خداوند است همسو با اراده و عنایت الهی است. هرگز دخالت غیر او در امرش راه ندارد؛ زیرا شرکت مستقیم موجودی ضعیف و محدود به نام انسان حکمت‌ها و مصلحت‌ها را بر هم می‌زند. پس گاهی که انواع بلاها و خطرهای و ضررها به انسان هجوم می‌آورد تنها وسیله‌ای که می‌تواند بلاگردان و نگهبان انسان باشد، نظر خداوند است.

وقتی که می‌گوییم توجه خدا به بنده یک عامل سعادت است یعنی چه؟
 توجه از مادهٔ وجه به معنای ذات، صورت، چهره، سمت، هدف و... است.

گاهی خداوند قادر یک نگاه ویژه‌ای به بنده می‌کند که به سوی او رو می‌کند و می‌خواهد به او یک عنایت داشته باشد؛ حال این توجه حق به جهت دادن یک نعمت و امتیازی یا برگرداندن بلا و عذابی یا آزمایش و ادب است. در مقابل گاهی بنده مضطر هم یک توجه خاصی به خدا دارد که از درون خالصانه به وجه الله نظر دارد.

«وجه الله» یعنی خداوندی که صاحب جاه با قدرت و ملک است و نفوذ او فراگیر است. ذات حق در همه لحظه‌ها و مکان‌ها حضور حسی دارد. خداوند می‌فرماید:

﴿وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ (۱)

مالکیت مشرق و مغرب فقط ویژه خداست؛ پس به هر کجا رو کنید آن جا روی خداست. یقیناً خدا بسیار عطاکننده و داناست.

مقصود حق از مشرق و مغرب دو جهت جغرافیایی نیست بلکه این تعبیر، کنایه از تمام جهات و همه دنیاست.

حق تعالی می‌خواهد به ما بفهماند که قبله عالم در همه جا خداست. به هر سو که رو آورید و بنگرید خدای بی‌نیاز و دانا را می‌یابید چنین نیست که اگر شما از رفتن به مساجد و پایگاه‌های عبادی دوری کنید راه بندگی خدا بسته شود. خداوند موجودی ازلی و ابدی و نامحدود است به هر سو که او را بخوانی در حضور توست. اگر وجودت را تسلیم خدا کنی و نیکوکار هم باشی، می‌بینی که خداوند حاجت و فرمان تو را هم بدون پرسشی می‌پذیرد و می‌فرماید:

﴿بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ

وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١﴾

آری، کسانی که همه وجود خود را تسلیم خدا کنند در حالی که نیکوکارند، برای آنان نزد پروردگارشان پاداشی شایسته و مناسب است، نه بیمی بر آنان است و نه اندوهگین می شوند.

اگر تسلیم به روی حق با تمام وجه باشد؛ آنگاه انسان آن روی خوش خداوند را می بیند که با بنده اش چه می کند؟ روشن ترین دلیل برای تسلیم در برابر چیزی آن است که انسان با تمام صورت متوجه آن شود. مؤمنانی که با عمل نیت خود؛ وجود خویش را تسلیم فرمان پروردگار می کنند، خدای منان هم با همه وجه خود به بنده اش روی می آورد.

رسول الله ﷺ می فرماید:

مَنْ أَصْلَحَ فِيمَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللَّهِ أَصْلَحَ اللَّهُ فِيمَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ أَصْلَحَ جَوَانِيهٖ أَصْلَحَ اللَّهُ بَرَانِيهٖ وَمَنْ أَرَادَ وَجْهَ اللَّهِ أَنَالَهٖ اللَّهُ وَجْهَهُ وَوُجُوهُ النَّاسِ. ﴿٢﴾

هر که میان خود و خدا را اصلاح کند، خداوند میان او و مردم را اصلاح گرداند و هر که درونش را درست کند، خداوند بیرونش را درست گرداند و هر که رضایت خدا را بطلبد، خداوند رضایت خودش و مردم را نصیب او گرداند.

رضایت خداوند به این است که به سوی او رو کنی و از او طلب حاجت یا دفع بلا و گرفتاری کنی تا در وقت نیازمندی وجه الله را ببینی. وگرنه تلخی هایی پیش آید که دو چندان باید خرج کنی تا حق آن را ادا کنی و لکه ننگ ریا و نفاق را پاک سازی. امام علی علیه السلام می فرماید:

۱- بقره (۲): ۱۱۲.

۲- کنز العمال: ۷۹۸/۱۵، حدیث ۴۳۱۶۶.

كُلُّ حَسَنَةٍ لِأَثَرِهَا بِهَا وَجْهَ اللَّهِ تَعَالَى، فَعَلَيْهَا قُبْحُ الرِّيَاءِ وَ تَمَرَّتْهَا قُبْحُ
الْجَزَاءِ. (۱)

هر کار نیکی که برای رضای خدای بزرگ انجام نگیرد، زشتی ریا بر آن است
و میوه اش زشتی کیفر باشد.

این بنده عصیانگر چه باید بکند تا پل های بازگشت به سوی پناه خداوند را
خراب نکند و حلقه وصل و پیوند فطرت با اصل خویش را نشکند مولای حق
پویان امیرمؤمنان علی علیه السلام در امیدی را بر روی ما باز می کند و می فرماید:

وَ كُنْ لِلَّهِ مُطِيعاً وَ بِذِكْرِهِ آنِساً وَ تَمَثَّلْ فِي حَالِ تَوَلِّيكَ عَنْهُ إِقْبَالَهِ عَلَيْكَ،
يَدْعُوكَ إِلَى عَفْوِهِ وَ يَتَعَمَّذُكَ بِفَضْلِهِ، وَ أَنْتَ مُتَوَلِّ عَنَّهُ إِلَى غَيْرِهِ! (۲)

خدا را بنده باش و به یاد او انس بگیر و در حال روی گرداندن از خدا روی
آوردن او را به سوی خود مجسم کن که تو را به عفو دعوت می کند و به
فضلش می پوشاند و تو از او روی می گردانی و به غیر او روی می آوری!

از احادیث قدسی که در زبور حضرت داود علیه السلام آمده است، خداوند فرموده
است:

ای فرزند آدم! حاجت از من می طلبی ولی من برآورده نمی کنم چرا که به
منافع تو آگام سپس تو نسبت به خواستهات اصرار می کنی، در نتیجه آنچه
که می خواهی به تو می دهم. آنگاه از همان داده هایم برگناه کردن کمک
می جویی. پس اراده می کنم که آبروی تو را بریزم و تو دست به دعا بلند
می کنی و من آبروی تو را حفظ می کنم. چقدر من با تو به خوبی برخورد
می کنم و تو چقدر با بدی و زشتی با من معامله می کنی. نزدیک است نسبت

۱ - غرر الحکم: ۹۳، حدیث ۱۶۲۸.

۲ - نهج البلاغه: خطبه ۲۱۴.

به تو به گونه‌ای خشمگین شوم که بعد از آن هیچگاه راضی نگردم.^(۱)

این صحنه رویارویی بنده با خداست که حق روی خوش نشان می‌دهد ولی بنده نادان با بی‌شرمی برای خلاف خود به خدایش رشوه می‌دهد. این است که مولای ما امیر متقیان در مناجات شعبانیه به درگاه ربوبی التماس می‌کند که:

إِلٰهِي أَنَا عَبْدُكَ الضَّعِيفُ الْمَذْنِبُ وَ مَمْلُوكُكَ الْمُنِيبُ (الْمَعِيبُ)، فَلَا تَجْعَلْنِي
مِمَّنْ صَرَفْت عَنْهُ وَجْهَكَ وَ حَبَبَهُ سَهْوَهُ عَنْ عَفْوِكَ.^(۲)

خدایا! من بنده ناتوان گنهکار توام و مملوک توبه‌کننده به پیشگاهت، مرا از کسانی که رویت را از آنان برگرداندی قرار مده و نه از کسانی که غفلتشان از بخششت محروم‌شان نموده است.

۱ - بحار الأنوار: ۳۶۵/۷۰، باب ۱۳۷، حدیث ۹۸؛ عدة الدّاعی: ۲۱۱.

۲ - بحار الأنوار: ۹۹/۹۱، باب ۳۲، حدیث ۱۳؛ إقبال الأعمال: ۶۸۷.

[﴿۸﴾ فَصَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَافْتَحْ لِي يَا رَبِّ بَابَ
الْفَرَجِ بِطَوْلِكَ وَاكْسِرْ عَنِّي سُلْطَانَ الْهَمِّ بِحَوْلِكَ وَ
أَنْلِنِي حُسْنَ النَّظَرِ فِيمَا شَكَّوتُ]

پس بر محمد و آلش درود فرست، ای پروردگارم! به توان و توانیبت در
گشایش و فرج را به روی من باز کن، و به چاره سازیت، تسلط غم و اندوه را از
من بشکن و مرا در موردی که از آن شکایت دارم، به تأمل و تدبیر نیک برسان.

گشایش در کارها

پوینده راه حق و حقیقت باید پیوسته گشایش معنوی خود را از خداوند
درخواست کند و در امور معنوی به کسانی که در اوج قله‌های کمال هستند، بنگرد
تابه افزونی عمل خود ننازد.

اما در گشایش‌های مادی باید به فقیران و زیردستان نگاه کند تا خود را در حد
کفایت ببیند و به حق خود قانع باشد.

گشایش در امور زندگی از سنت‌های الهی است که بر اساس رسم روزگار سختی
و راحتی پی در پی هم می‌آیند و خوشی‌ها به ناراحتی‌ها نزدیک می‌شوند.
پروردگار عالم، انسان را در دو حالت گرفتاری و آسایش می‌آزماید تا او را کمال و
شخصیت دهد؛ زیرا انسان در مسیر رفاه و خوشی به جایی نمی‌رسد بلکه با غرور و
لجاجت خود را نابود می‌کند. بلکه در راه سختی‌ها و گرفتاری‌ها صاحب فضل و
دانش و تجربه می‌شود. اما گاهی بلاها و مشکلات او بیشتر می‌شود و او در این

وضعیت ساخته می‌شود و سپس در آسایش به روی او باز می‌شود و او در خوشی‌ها و لذت‌های هر چند زودگذر به سر می‌برد. و این حالت در خوبی و بدی پیوسته ادامه دارد تا به جایگاه اصلی خود بازگردد.

واژه فتح در لغت به معنی از بین بردن پیچیدگی و گشودن است و آن بر دو گونه است: گاهی با چشم دیده می‌شود مانند گشودن قفل و گاهی با اندیشه درک می‌شود مانند گشودن پیچیدگی اندوه و غم‌ها یا گشودن راز و اسرار علوم و عجایب خلقت یا داوری کردن میان دو نفر در گشودن مشکل مخاصمه و اختلاف نظرها.

یکی از اسمای الهی «الْفَتْحُ» است یعنی خداوند درهای رزق و رحمت را به سوی بندگان باز می‌کند و همچنین بین آنان حکم می‌کند.

در بعضی روایات ذکر «یا فَتَّاحُ» برای حل مشکلات تأکید شده است. چراکه این نام بزرگ حضرت حق تعالی که به صورت صیغه مبالغه آمده است بیانگر قدرت پروردگار بر گشودن قفل مشکلات و برطرف کننده هر اندوه و غم و فراهم سازنده اسباب پیروزی و موفقیت است. و در حقیقت کلید همه درهای بسته در دست با کفایت اوست.

سوره شرح یا انشراح در قرآن در همین زمینه بر پیامبر اسلام ﷺ نازل شده است که به وجود مبارک رسول الله ﷺ گشایش روحی و جسمی عطا فرموده تا در تحمل وظیفه سنگین رسالت و هدایت، احساس نگرانی نداشته باشد. برای دلداری به پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید:

﴿فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا * إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾^(۱)

پس بی‌تردید با دشواری آسانی است. * [آری] بی‌تردید با دشواری آسانی است.

در این دو آیه به پیامبرش مهمترین بشارت را می دهد و نور امید را بر قلب پاکش می اندازد که با سختی آسانی است، باز تأکید می فرماید، به یقین با هر سختی آسانی است.

پیام این آیات این است که غم مخور مشکلات و سختی ها به این صورت باقی نمی ماند، مخالفت دشمنان و محرومیت های مادی و اقتصادی و فقر مسلمانان ادامه نمی یابد پس از آن همه فشارها و آزارهای روحی و جسمی که بر رسول الله ﷺ و مسلمانان وارد شد، میوه شیرین هدایت انسان ها نمایان شد و راه اسلام برای پذیرش حق و حقیقت در مدینه و دیگر شهرها و... باز شد. این وعده الهی است که در زبان رسول گرامی اسلام ﷺ جاری گشته است که فرمود:

... وَاعْلَمُ أَنَّ النَّصْرَ مَعَ الصَّبْرِ وَ أَنَّ الْفَرْجَ مَعَ الْكَرْبِ وَ أَنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا،
إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا. (۱)

... بدان که با هر شکیبایی موفقیت است و با هر مشکلی گشایشی است و با هر سختی آسایشی است، با هر دشواری راحتی است.

حضرت رسول ﷺ درباره آیه ﴿الْمُ نَشْرَحُ...﴾ فرمود:

اگر دشواری در لانه ای باشد، آسانی نزد او می رود تا بیرونش آورد. سپس تلاوت فرمود: ﴿إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾. (۲)

هر چه امور دارای سختی و تلخی بسیار باشد به دروازه رهایی و آرامش نزدیک تر است.

پیامبر گرامی اسلام ﷺ می فرماید:

۱- من لایحضره الفقیه: ۴/۴۱۳، حدیث ۵۹۰۰؛ بحار الأنوار: ۶۷/۱۸۳، باب ۵۲، حدیث ۵۲.

۲- کنز العمال: ۲/۴۷، حدیث ۳۰۶۳؛ الدر المنثور: ۶/۳۶۴، ذیل آیه ۵-۶ سوره انشراح.

أَضِيقُ الْأَمْرَ أَدْنَاهُ مِنَ الْفَرْجِ. (۱)

دشووارترین امور، نزدیکترین آنها به گشایش است.

به هر حال چرخه روزگار یکسان نمی چرخد در اوج و فرودها بسیاری از حقیقت باطن‌ها و ضمیر دلها بر هر فرد و جامعه‌ای آشکار می شود.

امام علی علیه السلام در بیان حکیمانه خویش نوید فضای باز حیات را می دهد:

عِنْدَ تَنَاهِي السَّدَةِ تَكُونُ الْفُرْجَةُ وَ عِنْدَ تَضَائِقِ حَلْقِ الْبَلَاءِ يَكُونُ الرِّخَاءُ. (۲)

زمان اوج سختی مرحله گشایش و هنگام تنگی حلقه‌های بلا نوبت آسایش است.

«زنی به نزد حضرت امیرمؤمنان شکایت کرد که همسرش به او خرجی زندگی و نفقه نمی دهد، در حالی که مرد او بسیار تنگ دست بود، علی علیه السلام از این که همسرش او را به زندان بیاندازد خودداری کرد و در جواب آن زن فرمود: با هر تنگ دستی، راحتی است و او را به صبر و تحمل دعوت کرد.» (۳)

بنابراین باید کلیدهای گشایش را شناخت تا درهای رحمت گشوده شود.

نبی اکرم صلی الله علیه و آله یادآوری فرمود:

اگر آسمان و زمین؛ بر بنده‌ای بسته شود؛ و او تقوی پیشه کند، خداوند برای او راه گشایش و خروج از گرفتگی آن دو را فراهم کند. (۴)

امام صادق علیه السلام به سفیان ثوری در سفارشی اساسی می فرماید:

۱ - بحار الأنوار: ۱۶۶/۷۴، باب ۷، حدیث ۲؛ عوالی اللالی: ۲۹۱/۱، حدیث ۱۶۱.

۲ - نهج البلاغه: حکمت ۳۵۱.

۳ - تهذیب الأحکام: ۴۵۴/۷، حدیث ۲۵؛ وسائل الشیعة: ۴۱۸/۱۸، باب ۷، حدیث ۲۳۹۶۱.

۴ - بحار الأنوار: ۲۸۵/۶۷، باب ۵۶، ذیل حدیث ۸؛ عدّة الدّاعی: ۳۰۵.

ای سفیان! هرگاه از سوی حاکم یا دیگران اندوهی به تو رسید بسیار بگو:
 «لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ» هیچ قدرت و قوتی نیست مگر به اتکای خداوند که
 آن کلید گشایش و گنجی از گنج‌های بهشت است. (۱)

صاحب کتاب بحار الأنوار، در جلد ۹۲ دعاهایی برای رفع شدت بلاها، دفع
 دشمن و خطرات و ادعیه انبیا جهت رهایی از زندان و آفت‌ها و بلاها در سه باب
 مستقل ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸ آورده است:

از ادعیه انبیا، دعاء النبی ﷺ که معروف به دعای فرج است و بخشی از آن
 چنین است:

... أَسْأَلُكَ بِهٖ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ أَنْ تُبَسِّرَ لِي مِنْ أَمْرِي مَا أَخَافُ
 عُسْرَهُ وَ تُفَرِّجَ عَنِّي الْهَمَّ وَ الْعَمَّ وَ الْكَرْبَ وَ مَا ضَاقَ بِهِ صَدْرِي وَ عِيلَ بِهِ
 صَبْرِي فَإِنَّهُ لَا يَقْدِرُ عَلَيَّ فَرَجِي سِوَاكَ وَ أَفْعَلْ بِي مَا أَنْتَ أَهْلُهُ يَا أَهْلَ
 التَّقْوَى وَ أَهْلَ الْمَعْرِفَةِ يَا مَنْ لَا يَكْشِفُ الْكَرْبَ غَيْرُهُ وَ لَا يَجْلِي الْحُزْنَ سِوَاهُ
 وَ لَا يُفَرِّجُ عَنِّي إِلَّا هُوَ اِكْفِنِي شَرَّ نَفْسِي خَاصَّةً وَ شَرَّ النَّاسِ عَامَّةً وَ أَصْلِحْ
 لِي شَأْنِي كُلَّهُ وَ أَصْلِحْ أُمُورِي وَ اقْضِ لِي حَوَائِجِي وَ اجْعَلْ لِي مِنْ أَمْرِي
 فَرَجًا وَ مَخْرَجًا فَإِنَّكَ تَعْلَمُ وَ لَا أَعْلَمُ وَ تَقْدِرُ وَ لَا أَقْدِرُ وَ أَنْتَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ
 قَدِيرٌ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ. (۲)

سؤال می‌کنم تو را به حق آن نام که رحمت فرستی بر محمد و آل او و آن که
 آسان گردانی برای من آنچه را که از دشواریش می‌ترسم و برطرف نمایی از
 من اندوه و غم و حزن را و آنچه را به سبب آن سینه من تنگ شده است و به
 سبب آن صبر من برطرف شده است. پس به درستی که قادر نیست بر خلاصی

۱- بحار الأنوار: ۲۰۱/۷۵، باب ۲۳، حدیث ۲۹؛ كشف الغمّة: ۱۵۶/۲.

۲- بحار الأنوار: ۲۸۲/۹۲، باب ۱۰۸، حدیث ۴؛ مهج الدعوات: ۹۲.

من غیر تو و بجای آور برای من به آنچه که سزاوار آنی.
ای اهل پرهیزگاری و اهل آموزش، ای کسی که اندوه را تنها تو برطرف
سازی و دلگیری را تنها تو زایل کنی؛ و او بر من گشایش نماید. مرا از شر
نفس به ویژه و از شر مردم همیشه کفایت نمای.
همه حال مرا نیکو گردان و امور مرا اصلاح فرما و حاجت‌های مرا برآور و در
کار من گشایش و خروجی قرار ده. پس به درستی که تو می‌دانی و من
نمی‌دانم و تو قادر و توانایی و من قادر نیستم و تو بر همه چیز بسیار توانایی،
به حق مهربانی تو ای مهربان‌ترین مهربانان.

[وَأَذِقْنِي حَلَاوَةَ الصُّنْعِ فِيمَا سَأَلْتُ وَهَبْ لِي مِنْ
لَدُنْكَ رَحْمَةً وَفَرَجًا هَنِيئًا وَاجْعَلْ لِي مِنْ عِنْدِكَ
مَخْرَجًا وَحَيًّا ﴿٩﴾ وَ لَا تَشْغَلْنِي بِالْإِهْتِمَامِ عَنْ تَعَاهُدِ
فُرُوضِكَ وَاسْتِعْمَالِ سُنَّتِكَ]

و در آنچه از تو درخواست می‌کنم، شیرینی اجابت را بچشان، و از جانب خودت، رحمت و گشایشی گوارا به من ببخش، و برای من از نزد خود، راه نجاتی سریع قرار ده. و مرا به خاطر غمگینی و حزن و اندوه از رعایت واجبات، و به کار گرفتن مستحبات باز مدار.

شیرینی اجابت خواسته‌ها

خواسته‌های بندگان وسیله ارتباط درونی با خداوند است. و حاجت بنده راه محبت و پیوند خالق با مخلوق است. شیرینی دریافت پاسخ حق تعالی این است که یاد و پرسش او در قلب و ذهن پیوسته باشد.

ماهیت پرسش در این است که انسان نیازهای فکری یا قلبی دارد که باید از دیگری خواسته خود را برآورده سازد تا به حق مطلب برسد. بنابراین اگر پروردگار از بندگان پرسش می‌کند، چون آنان نقص دارند، باید به حقایق آگاهی یابند و دانش خویش را تکمیل کنند. ولی پرسش انسان از حق دلیل بر نقص خداوند نیست؛ زیرا حق تعالی کمال نهایی و فاعل محض است و نقص و ضعف در او راه ندارد.

این مطلب در روان‌شناسی ثابت است که از هر کسی سؤالی شود و نتواند پاسخ

مناسبتی به آن دهد، ناراحت می‌شود؛ زیرا او ضعیف و محدودیت دارد ولی خدا این‌گونه نیست که اگر از او پرسشی شود غضبناک گردد؛ زیرا او کامل است و می‌تواند هر پرسشی را به مقتضای حال پرسشگر پاسخ دهد. در نتیجه حضرت حق این حالت پرسشگری را دوست می‌دارد.

امام باقر علیه السلام می‌فرماید:

...إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ يُحِبُّ أَنْ يُسْأَلَ وَ يُطْلَبَ مَا عِنْدَهُ. (۱)

همانا خدای تعالی دوست دارد که از او درخواست شود و آنچه را نزد اوست بخواهند.

انواع خواسته‌ها

درخواست بنده از حق به سه گونه است:

الف - زبانی: مانند درخواست نیکی و خیر در دنیا و آخرت:

﴿وَمِنْهُمْ مَّنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ (۲)

و گروهی از آنان می‌گویند: پروردگارا! به ما در دنیا نیکی و در آخرت هم نیکی عطا کن، و ما را از عذاب آتش نگاه دار.

امام جواد علیه السلام در این باره می‌فرماید:

نیازها با خواهش خواسته می‌شود و با قضای الهی نازل شود و عافیت بهترین

عطاست. (۳)

۱ - الکافی: ۴۷۵/۲، حدیث ۴؛ وسائل الشیعة: ۵۸/۷، باب ۲۰، حدیث ۸۷۱۵.

۲ - بقره (۲): ۲۰۱.

۳ - بحار الأنوار: ۳۶۵/۷۵، باب ۲۷، ذیل حدیث ۵؛ أعلام الدین: ۳۰۹.

ب - حالی: مانند نیازمندی که دست نیاز به سوی بی‌نیازی دراز می‌کند، بدون آن که چیزی بگوید و با زبان حال عرض حاجت می‌کند به این معنا که بنده‌ای از حال خود خبر دارد که عنایتی از سوی حق به او می‌شود و باید آن را درخواست کند؛ پس منتظر فرا رسیدن زمان فیض آن است. خداوند منان در این باره می‌فرماید:

﴿أَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾^(۱)

پروردگارتان را از روی فروتنی و زاری و مخفیانه بخوانید [واز آداب و شرایط دعا تجاوز نکنید]؛ یقیناً خدا متجاوزان را دوست ندارد.

چنانکه رسول الله ﷺ فرمود:

همانا برای پروردگارتان در روزهای زندگیتان، زمانی است که نسیم‌های معنوی می‌وزد، آگاه باشید و خود را در محل آن قرار دهید.^(۲)

ج - استعدادی: مانند همه موجودات به فراخور استحقاق و ظرفیت وجودیشان از حق تعالی درخواست می‌کنند.

﴿يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ﴾^(۳)

هر که در آسمان‌ها و زمین است از او درخواست [حاجت] می‌کند، او هر روز در کاری است.

این وضعیت موجودات آسمانی و زمینی برحسب اقتضای هستی و آفرینش آنان است که شب و روز در انتظار باران رحمت حق هستند؛ زیرا گنجایش درخواست آنان افزونتر از خواسته‌های بشر است. که همگان باید در خدمت انسان باشند و آفرینش آن دو حتی از خلقت آدم هم مهمتر است ولی بیشتر مردم این

۱- أعراف (۷): ۵۵.

۲- بحار الأنوار: ۲۲۱/۶۸، باب ۶۶، ذیل حدیث ۳۰؛ عوالی اللالی: ۱۱۸/۴، حدیث ۱۸۸.

۳- الرحمن (۵۵): ۲۹.

مطالب را نمی دانند. پس خداوند به همه موجودات توجه دارد و در پاسخ به حالت انتظار آنان خطاب می فرماید:

﴿وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾ (۱)

و پروردگارتان گفت: مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم.

همگی مرا بخوانند تا در بی نیازی را بر روی آفرینش باز کنم، حق مرا ادا کنید تا درهای رحمت را بگشایم، به تعهد و پیمانها عمل کنید تا من هم به پاسخگویی وفا کنم؛ زیرا وعده خداوند به اجابت خواسته یک وعده مشروط است نه مطلق؛ زیرا برای قبولی حاجات شرایطی هست که تا ارتباط دو طرفی باشد خداوند از حال دعا و خواهش بنده لذت می برد و به نزد فرشتگان افتخار می کند پس بنده هم برای دریافت حتمی حاجت باید مقدمات راهیابی را فراهم کند تا به مقامات بالاتر برسد از اینرو امام صادق علیه السلام به میسر می فرماید:

إِنَّ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ مَنْزِلَةً لِاتُّنَالُ إِلَّا بِمَسْأَلَةٍ. (۲)

در نزد خداوند مقامی است که تنها با دعا و درخواست به آن رسیده می شود.

چگونه باید رسید به درجاتی که پله های آن را باید در دنیا با دعا و مناجات گذراند. تا لذت شیرینی شرفیابی به حضور حق را احساس کرد. عبدالله بن سنان گفت: از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمود:

بسیار دعا کنید؛ زیرا دعا کلید بخشش خداوند و وسیله رسیدن به هر حاجت است. در نزد پروردگار نعمتها و رحمت هایی است که تنها با دعا می توان به آن رسید. (۳)

۱- غافر (۴۰): ۶۰.

۲- الکافی: ۴۶۶/۲، حدیث ۳؛ وسائل الشیعة: ۳۴/۷، باب ۶، حدیث ۸۶۳۹.

۳- الکافی: ۴۷۰/۲، حدیث ۷؛ بحار الأنوار: ۲۹۵/۹۰، باب ۱۶، ذیل حدیث ۲۳.

دانشمندی می‌گوید:

وقتی که ما نیایش می‌کنیم خود را به قوه پایان ناپذیری که تمام کاینات را به هم پیوسته است متصل و مربوط می‌سازیم. (۱)

فیوضات واجبات و مستحبات در روایات

کسانی که خوشی و ناخوشی در حال آنان نسبت به واجبات الهیه و سنن اسلامی اثر می‌گذارد، به خاطر غم و اندوهی که عاقبتش زایل شدنی است خود را از برکات و فیوضات محروم می‌نمایند. در توضیح فراز بالا لازم است به مختصری از فیوضاتی که از واجبات و مستحبات نصیب انسان می‌گردد اشاره می‌شود. از امام باقر علیه السلام روایت شده:

عَشْرُ مَنْ لَقِيَ اللَّهَ بِهِنَّ دَخَلَ الْجَنَّةَ: شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَ الْإِقْرَارُ بِمَا جَاءَ بِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ، وَ إِقَامُ الصَّلَاةِ، وَ إِيْتَاءُ الزَّكَاةِ، وَ صَوْمُ شَهْرِ رَمَضَانَ، وَ حِجُّ الْبَيْتِ وَ الْوَلَايَةُ لِأَوْلِيَاءِ اللَّهِ، وَ الْبِرَاءَةُ مِنْ أَعْدَاءِ اللَّهِ، وَ اجْتِنَابُ كُلِّ مُسْكِرٍ. (۲)

ده صفت است که هر کس خدا را با آنها ملاقات کند داخل بهشت خواهد شد: شهادت به وحدانیت خدا و به رسالت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و اقرار و اعتراف به آنچه از جانب خدا آورده و بپا داشتن نماز و دادن زکات و روزه ماه رمضان و انجام حج خانه خدا و دوستی با دوستان خدا و بیزاری از دشمنان حضرت رب و دوری کردن از هر چه مست‌کننده است.

۱ - آیین زندگی: ۱۵۶.

۲ - بحار الأنوار: ۳۷۷/۶۵، باب ۲۷، حدیث ۲۴؛ ثواب الاعمال: ۱۴ - ۱۵.

حضرت موسی بن جعفر علیه السلام فرمود:

مَنْ تَوَضَّأَ لِلْمَغْرِبِ كَانَ وَضُوءُهُ ذَلِكَ كَفَّارَةً لِمَا مَضَى مِنْ ذُنُوبِهِ فِي نَهَارِهِ مَا خَلَا الْكَبَائِرَ، وَمَنْ تَوَضَّأَ لِصَلَاةِ الصُّبْحِ كَانَ وَضُوءُهُ ذَلِكَ كَفَّارَةً لِمَا مَضَى مِنْ ذُنُوبِهِ فِي لَيْلَتِهِ مَا خَلَا الْكَبَائِرَ. ^(۱)

هر کس برای نماز مغرب وضو بگیرد، این وضوی او کفاره گناهان گذشته روز اوست به غیر از گناهان بزرگ. و هر کس برای نماز صبح وضو بگیرد این وضو کفاره گناهان گذشته شب اوست به استثنای گناهان بزرگ.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى سِلَاحٍ يُنَجِّيكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ، وَ يُدِيرُ رِزْقَكُمْ؟ قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ: تَدْعُونَ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ، فَإِنَّ سِلَاحَ الْمُؤْمِنِ الدُّعَاءُ. ^(۲)

آیا شما را راهنمایی ننمایم بر اسلحه و ساز و برگی که شما را از دشمنان نجات بخشد و روزی شما را زیاد گرداند؟ گفتند: چرا، یا رسول الله. فرمود: در شب و روز خدا را بخوانید و دعا کنید، چون یگانه اسلحه مؤمن دعاست.

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ مَشَى إِلَى الْمَسْجِدِ لَمْ يَضَعْ رِجْلَهُ عَلَى رَطْبٍ وَ لَا يَابِسٍ إِلَّا سَبَّحَتْ لَهُ الْأَرْضُ إِلَى الْأَرْضِينَ السَّابِعَةِ. ^(۳)

هر کس پیاده به سوی مسجد روان شود، پای خود را بر هیچ تر و خشکی نمی گذارد مگر آن که از آن جا تا زمین هفتم برای او پروردگار را تسبیح می نمایند.

۱- بحار الأنوار: ۲۳۱/۷۷، باب ۲، حدیث ۴؛ ثواب الاعمال: ۱۷.

۲- بحار الأنوار: ۲۹۱/۹۰، باب ۱۶، حدیث ۱۴؛ ثواب الاعمال: ۲۶.

۳- بحار الأنوار: ۱۳/۸۱، باب ۸، حدیث ۹۱؛ ثواب الاعمال: ۲۷.

در شرح این روایت آمده است:

از آنجایی که به فرموده قرآن، همه موجودات تسبیح خوان حَقَّند و شعور توحید در ذات آنان هست، قدمی که در راه حق برداشته شود از بس با ارزش است بر روی هر چیزی که واقع شود از آن نقطه تا طبقه هفتم زمین از روی بهجت و سرور، تسبیح خدا را می‌گویند و این تسبیح را به نفع رونده به سوی مسجد قرار می‌دهند.
امام رضا علیه السلام فرمود:

عَلَيْكُمْ بِصَلَاةِ اللَّيْلِ، فَمَا مِنْ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ يَقُومُ آخِرَ اللَّيْلِ فَيُصَلِّيَ ثَمَانِي
رَكَعَاتٍ وَرَكَعَتِي الشَّفْعِ وَرَكَعَةَ الْوَتْرِ، وَاسْتَغْفَرَ اللَّهَ فِي قُنُوتِهِ سَبْعِينَ
مَرَّةً إِلَّا أُجِيرَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَ مِنْ عَذَابِ النَّارِ، وَ مُدَّ لَهُ فِي عُمْرِهِ، وَ وَسَّعَ
عَلَيْهِ فِي مَعِيشَتِهِ.

ثُمَّ قَالَ عليه السلام: إِنَّ الْبَيْوتَ الَّتِي يُصَلِّي فِيهَا بِاللَّيْلِ يَزْهَرُ نُورُهَا لِأَهْلِ السَّمَاءِ
كَمَا يَزْهَرُ نُورُ الْكَوَاكِبِ لِأَهْلِ الْأَرْضِ. (۱)

شما را به نماز شب سفارش می‌کنم، مؤمنی نیست که آخر شب برخیزد و هشت رکعت نماز شب و دو رکعت نماز شفع و یک رکعت نماز وتر را همراه با هفتاد مرتبه استغفار در قنوت بجای آورد مگر این که از عذاب قبر و عذاب جهنم امان داده می‌شود و در عمرش اضافه می‌گردد و وسعت رزق به او مرحمت خواهد شد.

سپس حضرت رضا علیه السلام فرمودند: خانه‌هایی که در آن نماز شب بجای آورده می‌شود، نورش برای اهل آسمان همچون نور ستاره پر فروغ برای اهل زمین می‌درخشد.

امام باقر علیه السلام فرمود:

۱- مستدرک الوسائل: ۳۳۱/۶، باب ۳۳، حدیث ۶۹۳۳؛ روضة الواعظین: ۳۲۰/۲.

إِذَا صَلَّيْتَ الْعَصْرَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقُلْ: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ
الْأَوْصِيَاءِ الْمَرْضِيِّينَ بِأَفْضَلِ صَلَوَاتِكَ، وَ بَارِكْ عَلَيْهِمْ بِأَفْضَلِ بَرَكَاتِكَ، وَ
السَّلَامُ عَلَيْهِمْ وَ عَلَى أَزْوَاجِهِمْ وَ أَجْسَادِهِمْ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ.» فَإِنَّهُ
مَنْ قَالَهَا بَعْدَ الْعَصْرِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ مِائَةَ أَلْفِ حَسَنَةٍ، وَ مِائَةَ أَلْفِ
سَيِّئَةٍ، وَ قَضَى لَهُ بِهَا مِائَةَ أَلْفِ حَاجَةٍ، وَ رَفَعَ لَهُ بِهَا مِائَةَ أَلْفِ دَرَجَةٍ. (۱)

چون نماز عصر را در روز جمعه بجای آوردی این دعا را بخوان: «اللَّهُمَّ صَلِّ
عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ الْأَوْصِيَاءِ الْمَرْضِيِّينَ بِأَفْضَلِ صَلَوَاتِكَ وَ بَارِكْ عَلَيْهِمْ
بِأَفْضَلِ بَرَكَاتِكَ وَ السَّلَامُ عَلَيْهِمْ وَ عَلَى أَزْوَاجِهِمْ وَ أَجْسَادِهِمْ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ
بَرَكَاتُهُ.»

به حقیقت که هر کس این دعا را بخواند، خداوند برای او صد هزار حسنه
می نویسد، صد هزار گناه محو می کند و صد هزار حاجت او را برآورده
می نماید و صد هزار درجه به او مرحمت می نماید.

رسول خدا ﷺ فرمود:

مَا مِنْ صَلَاةٍ تَحْضُرُ وَقْتَهَا إِلَّا نَادَى مَلَكٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْ النَّاسِ: قُومُوا إِلَى
نيرانِكُمْ الَّتِي أَوْقَدْتُمُوهَا عَلَى ظُهُورِكُمْ، فَأَطْفِئُوهَا بِصَلَاتِكُمْ. (۲)

وقت نمازی نمی رسد مگر این که ملکی در برابر مردم فریاد می زند: به سوی
آتشی که برای خود برافروخته اید و آن را به پشت می کشیدد برخیزید و برای
خاموش کردنش با نماز خویش اقدام کنید.

امام صادق عليه السلام فرمود:

صَلَاةُ فَرِيضَةٍ خَيْرٌ مِنْ عِشْرِينَ حِجَّةً، وَ حِجَّةٌ خَيْرٌ مِنْ بَيْتٍ مَمْلُوءٍ مِنْ

۱- الأُمالي، شيخ طوسي: ۴۴۰، حديث ۹۸۶؛ روضة الواعظين: ۲/۳۲۳.

۲- روضة الواعظين: ۲/۳۱۸؛ بحار الأنوار: ۲۰۹/۷۹، باب ۱، حديث ۲۱.

الذَّهَبُ يُتَّصَدَّقُ بِهِ حَتَّى يَفْنَى. (۱)

یک نماز واجب بهتر از بیست حج است و یک حج بهتر از خانه‌ای است که از طلا پُر باشد و همه آن را در راه خدا صدقه بدهند.

رسول خدا ﷺ فرمود:

مَنْ كَانَ الْقُرْآنَ حَدِيثَهُ، وَالْمَسْجِدَ بَيْتَهُ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ. (۲)

هر کس، قرآن سخنش و مسجد خانه‌اش باشد خداوند در بهشت خانه‌ای برای او بنا کند.

ای غم تو راحت و ریحان من	یاد رُخت هم‌نفس جان من
لعل لب پسته خندان من	دانه خال تو سپندان من
این من و تو خیزد اگر از میان	هر چه بود زان تو هست آن من
لعل لب مُهر سلیمان من	دیو و پری جمله به فرمان من
عرصه شش سوی زمین کرده‌اند	تا به فلک ساحت زندان من
ساحت زندان که چنین دلگشاست	تا چه بود صحن گلستان من
از ازل آمیخته در یک‌دگر	با دل و جان تو دل و جان من
فاتحه و خاتمه در مدح توست	هر چه نوشته است به دیوان من

دُرّ معانی که در او سفته‌ام

از لب لعل تو سخن گفته‌ام

روایات در باب فرائض و سنن بسیار زیاد است، آنچه نقل شد قطره‌ای از دریا بود. در این زمینه می‌توانید به کتابهای «مجموعه ورام»، «روضه الواعظین»، «بحار الأنوار»، «وسائل الشیعه»، «ثواب الاعمال»، «المحجّة البيضاء» مراجعه نمایید.

۱- روضه الواعظین: ۳۱۸/۲؛ الکافی: ۲۶۵/۳، حدیث ۷، با کمی اختلاف.

۲- وسائل الشیعه: ۱۹۸/۵، باب ۳، حدیث ۶۳۲۱؛ روضه الواعظین: ۳۳۷/۲.

در هر صورت از خداوند مهربان بخواهیم که به سبب غم و اندوه، از رعایت واجبات و اجرای سنت‌ها باز نمانیم که بازماندن از فرایض و جدایی از سنت‌ها، محرومیت از فیض الهی و رحمت خاصه حضرت ربّ العزّة است و مؤمن را نشاید که بین خود و بین آن همه فیوضات ملکوتیه حایل ایجاد کند.

انسان نباید خود را در حوادث و مکاره و غم و غصه‌ها حبس نماید، او باید در فضای الهی زندگی کند تا حوادث وی را از مسائل الهی به خصوص واجبات و سنت‌ها محروم ننماید.

واجبات بدنی و مالی و حقوقی، منافع بسیار سنگینی در دنیا و حسنات غیر قابل شمارشی در آخرت نصیب انسان می‌نماید. چه قبیح است که آدمی به خاطر هجوم شداید و مکاره از آن همه منافع دنیایی و آخرتی بازماند.

اجرای حقوق زن و فرزند، پدر و مادر، اقوام و نزدیکان، رسیدگی به یتیم و مریض، زیارت مردم مؤمن، تشییع جنازه، دستگیری از مردم، از سننی است که راه انسان را به بهشت و خشنودی حضرت محبوب نزدیک می‌کند، غم و غصه و شدت و حدت و مکاره و رنج‌ها چیزی نیست که ما را از این همه فیوضات محروم سازد.

[﴿۱۰﴾ فَقَدْ ضِغْتُ لِمَا نَزَلَ بِي يَا رَبِّ ذُرْعًا وَامْتَلَأْتُ
بِحَمَلٍ مَا حَدَّثَ عَلَيَّ هَمًّا وَأَنْتَ الْفَادِرُ عَلَيَّ كَشْفِ مَا
مُنَيْتُ بِهِ وَدَفَعِ مَا وَقَعْتُ فِيهِ فَأَفْعَلُ بِي ذَلِكَ وَإِنْ لَمْ
أَسْتَوْجِبْهُ مِنْكَ يَا ذَا الْعَرْشِ الْعَظِيمِ.]

پرورگار! به سبب بلایی که بر من نازل شده، درمانده شده‌ام و از تحمل آنچه برای من پیش آمده، دلم از اندوه و غصه پر شده، و تو به برطرف کردن آنچه که به آن گرفتار شده‌ام، و دور کردن بلایی که در آن افتاده‌ام، توانایی؛ بنابراین قدرت و تواناییت را درباره من به کار گیر؛ اگر چه از جانب تو سزاوار آن نیستم. ای دارای عرش بزرگ!

لطف خداوند در رفع گرفتاری بدون استحقاق عبد

حزن، حالتی از حالات روحی روانی است که به طور طبیعی در شرایط ویژه‌ای برای آدم پیش می‌آید. البته با توجه به روحیات و مراتب وجودی انسان‌ها، ظروف ویژه برای بروز و ظهور چنین حالتی نسبت به افراد انسانی متفاوت است، به گونه‌ای که می‌توان با توجه به این تفاوت‌ها به مرتبه وجودی افراد پی برد. بنابراین می‌توان گفت: ظروف خاص برای بروز و ظهور چنین حالتی در دنیا خواهان با ظروف خاص اهل آخرت و اهل کمال و معرفت تفاوت اساسی دارد. اهل دنیا پیوسته در پی رسیدن به خوشی‌ها و لذت‌های ناپایدار نفسانی هستند و چون شالوده دنیا با اندوه و خواری پیچیده است پس آنان به سرعت ناامید

می‌شوند.

همچنانکه امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

الرَّغْبَةُ فِي الدُّنْيَا تُورِثُ الْعَمَّ وَ الْحَزْنَ وَ الزُّهْدُ فِي الدُّنْيَا رَاحَةُ الْقَلْبِ وَ
الْبَدَنِ. (۱)

میل به دنیا موجب اندوه و ناراحتی می‌شود و پارسایی در دنیا سبب آسایش
دل و بدن است.

ولی چنین ظرفی برای اهل آخرت، شوق رسیدن به نعمت‌ها و لذت‌های
معنوی اهل بهشت و شدت حب و عشق به وصال حق می‌باشد.
اهل معرفت به مرتبه‌ای از شدت حب و عشق به وصال حق می‌رسند که به حزن
و اندوه دچار می‌شوند. حضرت یعقوب علیه السلام از فراغ یوسفش محزون می‌شود که به
درگاه خداوند شکایت می‌کند:

﴿قَالَ إِنَّمَا أَشْكُوا بَنِيَّ وَ حُزِنِي إِلَى اللَّهِ وَ أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ (۲)

گفت: شکوهٔ اندوه شدید و غم و غصه‌ام را فقط به خدا می‌برم و از خدا
می‌دانم آنچه را که شما نمی‌دانید.

شکایت انبیای الهی عین بندگی و ابراز عشق به ذات مقدس خداوند است.
بنابراین اگر انبیا و اولیای الهی اهل صبر و استقامت و تسلیم و رضا هستند شکایت
و حزن آنان برای چیست؟

براساس احادیث نبوی و معصومین علیهم السلام آنچه که با مقام صبر و بندگی خداوند
ناسازگار است که بنده در گرفتاری‌ها و بلاها که از طرف خدا برای او پیش می‌آید،
بی‌تابی نماید و بیش از مصیبتی که به او رسیده است به خدا شکوه کند، ولی اگر

۱ - بحار الأنوار: ۲۴۰/۷۵، باب ۲۳، حدیث ۱۰۸؛ تحف العقول: ۳۵۸.

۲ - یوسف (۱۲): ۸۶.

گرفتاری و مشکلات خود را به نزد حق ببرد، بدون آن که بی‌تابی کند، همان عبودیت و بندگی است.

امام علی علیه السلام این حالت را برای مسلمانان چنین وظیفه می‌داند و می‌فرماید:

هر گاه مسلمانان در تنگنا و سختی قرار گیرد نباید با حالت بی‌تابی از خدا شکایت کند بلکه تنها باید به سوی کسی که کلید دار امور و گشاینده کارهاست شکایت برد. (۱)

پس نباید خداوند بزرگ را متهم ساخت و او را محکوم کرد که تو مرا آزار می‌دهی و از نعمت‌ها محروم می‌کنی، بلکه بگو به من لطف می‌کنی و مرا مستحق ثواب و پاداش آخرتی قرار می‌دهی حتی از گناهان من گذشت می‌کنی که من سزاوار عفو و بخشش بسیار تو نیستم.

درمواظ امام صادق علیه السلام آمده است که:

شخصی از حضرت صادق علیه السلام پرسید: با کرامت‌ترین خلق خدا کیست؟ حضرت فرمود: کسی که بیشترین ذکر و یاد حق تعالی را داشته باشد. پرسید: منفورترین خلق در نزد خدا کیست؟ حضرت فرمود: کسی که خداوند را متهم می‌کند. گفت: آیا کسی هست که خدا را متهم سازد؟ فرمود: بله، کسی که از خداوند خیر و برکت درخواست کند پس خیر برای او در شکل بلا و گرفتاری بدی پیش می‌آید و او خشمگین می‌شود. این همان متهم ساختن حق تعالی است.

پرسید: چه کسی این گونه است؟ حضرت فرمود: کسی که به خداوند شکوه می‌کند. پرسید: آیا کسی هست که از خدا شکایت کند؟ حضرت فرمود: بله، کسی که هنگام گرفتاری، شکایتش بیش از آن گرفتاری و بلاست که به او

۱- بحار الأنوار: ۳۲۶/۶۹، باب ۱۱۹، حدیث ۵؛ الخصال: ۶۲۴/۲، حدیث ۱۰.

رسیده است.

پرسید: چه کسی این گونه است؟ حضرت فرمود: کسی که هرگاه به او نعمتی داده شود سپاس‌گزاری نمی‌کند و در هنگام بلا و گرفتاری صبر و بردباری نمی‌نماید.... (۱)

در سوره انبیا به تسبیح گویی حضرت یونس در شکم نهنگ و نجات یافتنش پرداخته است و می‌فرماید:

﴿وَذَا النُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغْرِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ
أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ * فَاسْتَجَبْنَا لَهُ
وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْعَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ﴾ (۲)

و صاحب ماهی [حضرت یونس] را [یاد کن] زمانی که خشمناک [از میان قومش] رفت و گمان کرد که ما [زندگی را] بر او تنگ نخواهیم گرفت، پس در تاریکی‌ها [ی شب، زیر آب، و دل ماهی] ندا داد که معبودی جز تو نیست تو از هر عیب و نقصی منزهی، همانا من از ستمکارانم. * پس ندایش را اجابت کردیم و از اندوه نجاتش دادیم؛ و این گونه مؤمنان را نجات می‌دهیم.

خداوند سبحان، چند شبانه روز حضرت یونس عَلَيْهِ السَّلَامُ را زنده و سالم در شکم نهنگ نگه داشت. حضرت یونس می‌دانست حبس بلایی است که خداوند او را، به خاطر ترک محل مأموریت، بدان گرفتار نموده است؛ حتی اعتراف به ستمکاری خویش نمود. ولی خداوند منان به لطف خود دعای یونس را اجابت نمود و او را از اندوه و عذاب وجدان رها کرد و دوباره به سوی قومش رفت و نجات حتمی نصیب

۱ - بحار الأنوار: ۲۴۷/۷۵، باب ۲۳، حدیث ۱۰۸؛ تحف العقول: ۳۶۴.

۲ - انبیاء (۲۱): ۸۷ - ۸۸.

خود او و قومش گردید. اگر گذشت و لطف پروردگار به دادش نمی‌رسید به یقین پس از حادثه دریا با نکوهش به خشکی می‌افتاد و همه زحمات رسالت او به هدر می‌رفت. پس پروردگار او را برگزید و از صابرین قرار داد.

بنابراین گاهی پروردگار بر اساس حکمت‌ها و مصلحت‌ها، بلا یا و اندوه‌هایی بر انسان وارد می‌سازد که سزای اعمال او نیست، بلکه حق تعالی بلا و اندوه را وسیله ارتباط و سازندگی نفس او قرار می‌دهد تا به درجات عالییه برسد. پس درجه شایستگی انسان با میزان شناخت او از حقایق معین می‌شود.

امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

راههای نجات و نابودی خودت را بشناس تا مبدا از خدا چیزی را به گمان این که نجات تو در آن است بخواهی، حال آن که سبب نابودی تو می‌شود خدای عزوجل فرموده است:

«و انسان به همان صورت که نیکی‌ها را می‌طلبد [بدون توجه به عواقب امور و به سبب جهل به مصالح و مفساد خویش، گزند و آسیب و] بسدی‌ها را می‌طلبد و انسان بسیار شتاب زده و عجول است.» (۱) (۲)

بسی جای تعجب است که اهل نجات بسیار اندک هستند ولی اهل گمراهی و تباهی به وفور یافت می‌شوند پس باید چاره‌ای اندیشید!؟
امام علی علیه السلام درباره روح مؤمن می‌فرماید:

إِذَا صَعَدَتْ رُوحُ الْمُؤْمِنِ إِلَى السَّمَاءِ تَعَجَّبَتِ الْمَلَائِكَةُ وَقَالَتْ: عَجَبًا! كَيْفَ نَجَا مِنْ دَارٍ فَسَدَ فِيهَا خَيْرُنَا. (۳)

۱- اسراء (۱۷): ۱۱.

۲- مصباح الشریعة: ۱۳۲، باب ۶۲؛ بحار الأنوار: ۳۲۲/۹۰، باب ۱۷، حدیث ۳۶.

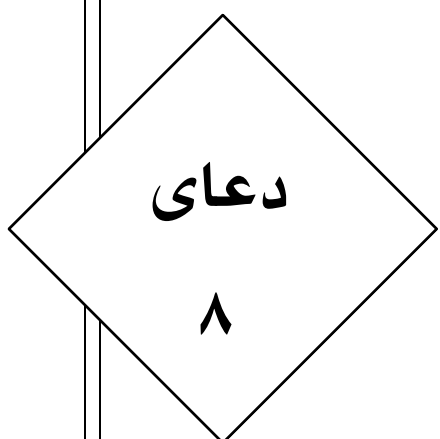
۳- غرر الحکم: ۱۴۳، حدیث ۲۵۵۵.

آن گاه که روح مؤمن به آسمان بالا رود فرشتگان تعجب کنند و گویند:

شگفتا! چگونه از سرایی که نیکان در آن تباه شدند، نجات یافت.

بنابراین خواسته امام سجّاد علیه السلام و حکمتِ بارش غم و اندوه را دریاب تا

شایستگی رهایی از آنها را به لطف الهی کسب نمایی.

پناه بردن به حق

﴿١﴾ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَيْجَانِ الْجِرْصِ وَ سَوْرَةِ الْعُضْبِ وَ غَلْبَةِ
 الْحَسَدِ وَ ضَعْفِ الصَّبْرِ وَ قَلَّةِ الْفَنَاعَةِ وَ شَكَاةِ الْخُلُقِ وَ إِحْسَاحِ
 الشَّهْوَةِ وَ مَلَكَةِ الْحَمِيَّةِ ﴿٢﴾ وَ مُتَابَعَةِ الْهَوَى وَ مُخَالَفَةِ الْهُدَى وَ سِنَةِ
 الْعَفْلَةِ وَ تَعَاطِي الْكُلْفَةِ وَ إِيْثَارِ الْبَاطِلِ عَلَى الْحَقِّ وَ الْإِصْرَارِ عَلَى
 الْمَأْتَمِّ وَ اسْتِصْغَارِ الْمَعْصِيَةِ وَ اسْتِكْبَارِ الطَّاعَةِ ﴿٣﴾ وَ مُبَاهَاةِ
 الْمُكْتَرِبِينَ وَ الْإِزْرَاءِ بِالْمُقَلِّينَ وَ سُوءِ الْوِلَايَةِ لِمَنْ تَحْتَ أَيْدِينَا وَ تَرْكِ
 الشُّكْرِ لِمَنْ اصْطَنَعَ الْعَارِفَةَ عِنْدَنَا ﴿٤﴾ أَوْ أَنْ نَعُضِدَ ظَالِمًا أَوْ نَخْذَلَ
 مَلْهُوفًا أَوْ نَرُومَ مَا لَيْسَ لَنَا بِحَقِّ أَوْ نَقُولَ فِي الْعِلْمِ بِغَيْرِ عِلْمٍ ﴿٥﴾ وَ
 نَعُوذُ بِكَ أَنْ نَنْطَوِيَ عَلَى غِشٍّ أَحَدٍ وَ أَنْ نُعْجَبَ بِأَعْمَالِنَا وَ نَمُدَّ فِي
 أَمَالِنَا ﴿٦﴾ وَ نَعُوذُ بِكَ مِنْ سُوءِ السَّرِيرَةِ وَ احْتِقَارِ الصَّغِيرَةِ وَ أَنْ
 يَسْتَحْوِذَ عَلَيْنَا الشَّيْطَانُ أَوْ يَنْكَبِنَا الزَّمَانُ أَوْ يَتَهَضَّمَنَا السُّلْطَانُ
 ﴿٧﴾ وَ نَعُوذُ بِكَ مِنْ تَنَاوُلِ الْإِسْرَافِ وَ مِنْ فِقْدَانِ الْكِفَافِ ﴿٨﴾ وَ
 نَعُوذُ بِكَ مِنْ شِمَاتَةِ الْأَعْدَاءِ وَ مِنْ الْفَقْرِ إِلَى الْأَكْفَاءِ وَ مِنْ مَعِيشَةِ فِي
 شِدَّةٍ وَ مَيْتَةٍ عَلَى غَيْرِ عُدَّةٍ ﴿٩﴾ وَ نَعُوذُ بِكَ مِنَ الْحَسْرَةِ الْعُظْمَى وَ
 الْمُصِيبَةِ الْكُبْرَى وَ أَشَقَى الشَّقَاءِ وَ سُوءِ الْمَأَبِ وَ حِرْمَانِ الثَّوَابِ وَ
 حُلُولِ الْعِقَابِ ﴿١٠﴾ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ أَعِزَّنِي مِنْ كُلِّ
 ذَلِكَ بِرَحْمَتِكَ وَ جَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

[﴿۱﴾ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَيْجَانِ الْحِرْصِ وَ سَوْرَةِ
الْغَضَبِ وَ غَلْبَةِ الْحَسَدِ وَ ضَعْفِ الصَّبْرِ وَ قِلَّةِ الْقَنَاعَةِ وَ
شَكَاةِ الْخُلُقِ وَ الْخَاحِ الشَّهْوَةِ وَ مَلَكَةِ الْحَمِيَّةِ]

خدایا! به تو پناه می آوریم، از توفان حرص و تندی و شدت خشم، و چیرگی
حسد و ناتوانی صبر، و کمی قناعت و ناسازگاری اخلاق، و پافشاری و سماجت
شهووت و صفت تعصب.

حضرت سجاد علیه السلام در این دعا به چهل و چهار مسأله که هر یک علتی است برای
هلاکت و نابودی انسان اشاره فرموده است:

- ۱- هیجان حرص ۲- غضب ۳- حسد ۴- کم صبری ۵- قناعت ۶- سوء خلق ۷-
- افراط در شهوت ۸- تعصب بی جا ۹- پیروی از هوا ۱۰- مخالفت با هدایت ۱۱-
- خواب غفلت ۱۲- مشقت های بی جا ۱۳- گزینش حق بر باطل ۱۴- مداومت بر
- گناه ۱۵- کوچک شمردن گناه ۱۶- سختی و سنگینی در برابر طاعت ۱۷- فخر
- فروشی ثروتمندان ۱۸- خوار شمردن تهیدستان ۱۹- بدرفتاری با زیردستان ۲۰-
- ناسپاسی در برابر خوبی دیگران ۲۱- یاری ستمگران ۲۲- خوارکردن ستمدیدگان
- ۲۳- طلب ناحق ۲۴- از روی نادانی سخن گفتن ۲۵- غش و خدعه ۲۶- عجب در
- عمل ۲۷- آرزوی دراز ۲۸- بدی باطن ۲۹- کوچک شمردن گناه صغیره ۳۰- تسلط
- شیطان ۳۱- سختی های روزگار ۳۲- ستمگری پادشاه ۳۳- اسراف ۳۴- نیافتن
- روزی ۳۵- شماتت دشمنان ۳۶- نیاز به مثل خود ۳۷- زندگی در سختی ۳۸- مرگ

بدون توشهٔ اخروی ۳۹- تأسف و حسرت بزرگ ۴۰- مصیبت اعظم ۴۱- بدترین بدبختی ۴۲- فرجام ناخوش ۴۳- محرومیت از پاداش ۴۴- افتادن در عقاب و عذاب قیامت.

بصیرت بر نفس

خود شناختن و خود دیدن برای درک خویش و پی بردن به موقف و موقعیت خود به این که احوالات باطنی و خُلقیات روحی و نفسی انسان در چه مرتبه‌ای است، آیا آراسته به حسنات است یا آلوده به رذایل، بصیرت بر نفس است. مؤمن آل فرعون که یک سوره به نامش در قرآن مجید آمده، آسیه، همسر فرعون که آیاتی در عظمتش نازل شده، سَحْرَهٗ زمان فرعون که آیات سوره طه دلالت بر بزرگواری و شخصیت ایمانی آنان دارد، حرّ بن یزید ریاحی که چراغی فراراه تائبان و پشیمان شده‌های از گناه است، بشر حافی، فُضیل عیاض که داستان حیات هر کدامشان دارای عبرت‌ها و پندهاست همه و همه محصول بصیرت بر نفس اند. آنان با اندک توجّهی که معلول توفیق حق و بارقه الهی و جرّقه ملکوتی است وضع خود را یافتند و ملاحظه کردند که اگر آن وضع ادامه یابد و اسیر آن حالات بمانند به هلاکت ابدی و عذاب سرمدی می‌رسند، از اینرو، دست از تمام حالات غلط و احوالات شیطنی باطن شستند و خود را از منجلاب شقاوت نجات داده، با کشتی بصیرت به دریای رحمت وارد شده و با سیر معنوی و اخلاقی و عملی تا رسیدن به آغوش رضای حق ره سپردند.

از امام موحدان، پیر عارفان، نور عاشقان، امیرمؤمنان علیه السلام روایت شده است:

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى شَرَاباً لَأُولِيَاءِهِ إِذَا شَرِبُوا سَكِرُوا، وَإِذَا سَكِرُوا طَرِبُوا، وَإِذَا طَرِبُوا طَابُوا، وَإِذَا طَابُوا ذَابُوا، وَإِذَا ذَابُوا خَلَصُوا، وَإِذَا خَلَصُوا طَلَبُوا، وَإِذَا طَلَبُوا وَجَدُوا، وَإِذَا وَجَدُوا وَصَلُوا، وَإِذَا وَصَلُوا اتَّصَلُوا، وَإِذَا اتَّصَلُوا

لَا فَرْقَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ حَبِيبِهِمْ^(۱)

همانا برای خدا شرابی مخصوص اولیائش است، چون بنوشند مست شوند و چون مست شوند خوشحال شوند، چون خوشی یابند پاکیزه گردند، چون به پاکیزگی برسند ذوب شوند، چون ذوب شوند خالص گردند، چون خالص شوند در مقام طلب برآیند و چون دست به طلب بزنند بیابند و چون بیابند، وصل شوند و چون وصل شوند بین آنان و حبیبشان فرق و جدایی نماند.

این شراب بصیرت است که قرآن مجید آن را صفت انبیا و اولیا می‌داند و با این صفت به تمام کمالات و مقام فناء فی الله رسیدند.

ما معمولاً در حالتی هستیم که از خود به خارج می‌نگریم، مثلاً دیدگان ما در بدن ما قرار دارد، درزیر پیشانی ما و با این دو چشم به خارج خود نگاه می‌کنیم. همچنین حس لامسه‌ای که در بدن ما هست به وسیله این حس، خارج بدن خود را، یعنی آنچه بیرون از ما هست، لمس می‌کنیم.

راست است که با چشم‌ها دست و پای خود را نیز می‌بینیم و با این دست آن دست را لمس می‌کنیم، به اعضای تن خودمان هم می‌نگریم و با دست لمس می‌کنیم، اما غالباً چنین است وقتی که با این حواس به اشیای خارج از خود می‌نگریم، حکم چراغی را داریم که نورش پرتو می‌افکند به محیط و پیرامونش، همچنین با قوه خیال و با قوه وهم و با قوه عاقله که اینها هر کدام مرتبه‌ای از ادراکات باطنی ما هستند، با این قوای ادراکیه هم غالباً به خارج از خود می‌نگریم و آنچه را که بیرون از ما هست به آسانی هم می‌توانیم مورد نظر و ادراک قرار بدهیم.

مثلاً ما آدم‌ها به آدم‌های دیگر به خوبی نظر می‌کنیم و در مورد آنها نیکو دقت می‌کنیم، گفتار پسند و ناپسند آنها را، رفتار نیک و بد آنها را، خوب از یکدیگر باز

۱ - التحفة السنیة: ۸۶؛ شرح الاسماء الحسنی: ۱۹۸/۱؛ جامع الاسرار: ۲۰۵؛ نقدالنقود: ۶۷۶؛ کلمات مکنونه، فیض: ۳۵.

می‌شناسیم. در مواقعی که با گرمی و شیرینی گرد هم می‌نشینیم و به غیبت هم می‌پردازیم ببینید که با چه باریک بینی تمام خوبی‌ها و بدی‌های اشخاص را از هم جدا می‌کنیم.

با این دقت و روشنی که ما می‌توانیم به اشیای خارج از خود بنگریم متأسفانه به خودمان با همین دقت نمی‌نگریم. وجود ما از برای ما حکم سنگر را دارد و ما مانند سربازی هستیم که در سنگر نشسته و از سوراخ آن مواظب بیرون می‌باشیم. اگر ما بتوانیم به توفیق حضرت حق و با توجه و فکر و اندیشه در عواقب امور، از خود خارج گردیم و از خارج وجود خودمان به خودمان بنگریم آن چنانکه دیگران به ما می‌نگرند، در آن صورت خود ما خواهیم توانست از برای خود معلم و مربی نیکویی باشیم که این قدم اول بصیرت است.

در دستوره‌های حکیمانه آمده:

طیب خود باش. یعنی تو مریضی، عنایت کن که طیب خودت باشی، به امراض و دردهای خود هم واقف باش و درصدد علاج آن امراض و مداوای آن دردها باش که بی‌خبران از خود در ورطهٔ هلاکت و نابودی هستند. خود را فهمیدن و به عیب خود واقف شدن، خیری است که حضرت ربّ العزّه به انسان عنایت می‌فرماید.

بصیرت نفس در روایات

از امام صادق علیه السلام روایت شده:

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا، زَهَّدَهُ فِي الدُّنْيَا، وَفَقَّهَهُ فِي الدِّينِ، وَبَصَّرَهُ عُيُوبَهَا،
وَ مَنْ أُوْتِيَهُنَّ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ. (۱)

۱ - بحار الأنوار: ۵۵/۷۰، باب ۱۲۲، حدیث ۲۸؛ الکافی: ۱۳۰/۲، حدیث ۱۰.

چون خداوند خیری را به بنده‌اش اراده کند، او را زهد در دنیا، فهم در دین و بصیرت به عیوب نفس عنایت کند و هر کس این حقایق به او مرحمت شود، خیر دنیا و آخرت به او رسیده است.

پیامبر خدا ﷺ فرمود:

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا فَتَحَّ لَهُ قُفْلَ قَلْبِهِ وَ جَعَلَ فِيهِ الْيَقِينَ وَ الصَّدْقَ، وَ جَعَلَ قَلْبَهُ وَاعِيًا لِمَا سَلَكَ فِيهِ، وَ جَعَلَ قَلْبَهُ سَلِيمًا، وَ لِسَانَهُ صَادِقًا، وَ خَلِيقَتَهُ مُسْتَقِيمَةً، وَ جَعَلَ أُذُنَهُ سَمِيعَةً وَ عَيْنَهُ بَصِيرَةً. (۱)

چون خداوند خیری را برای بنده‌ای اراده کند، قفل قلبش را می‌گشاید و در آن یقین و صدق قرار می‌دهد و دل او را فراگیر آنچه بدان راه می‌یابد قرار می‌دهد و دلش را از حالات شیطانی، سالم و زبانش را به صدق و اخلاقیش را به مستقیم بودن آراسته می‌کند و نیز گوشش را شنوا و دیده‌اش را منور به نور بصیرت می‌فرماید.

از رسول عزیز اسلام ﷺ روایت شده:

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِأَهْلِ الْبَيْتِ خَيْرًا، فَقَهَّهُمْ فِي الدِّينِ، وَ وَقَّرَ صَغِيرَهُمْ كَبِيرَهُمْ، وَ رَزَقَهُمُ الرِّقْقَ فِي مَعِيشَتِهِمْ وَ الْقَصْدَ فِي نَفَقَاتِهِمْ، وَ بَصَّرَهُمْ عُيُوبَهُمْ فَيَتُوبُوا مِنْهَا، وَ إِذَا أَرَادَ بِهِمْ غَيْرَ ذَلِكَ تَرَكَهُمْ هَمَلًا. (۲)

چون خداوند به خانواده‌ای اراده‌ی خیر فرماید، آنان را دین‌شناس می‌کند و کوچکترهاشان را حس احترام به بزرگتر عنایت می‌فرماید، در امر معیشت و زندگی رفق و مداراشان می‌دهد و آنان را در مسأله‌ی دخل و خرج در خط میانه روی می‌اندازد و عیوبشان را به آنان می‌نمایاند تا درون و برون را از

۱- کنز العمال: ۹۶/۱۱، حدیث ۳۰۷۶۸؛ الجامع الصغیر: ۶۲/۱، حدیث ۳۸۷.

۲- کنز العمال: ۱۳۷/۱۰، حدیث ۲۸۶۹۱؛ الجامع الصغیر: ۶۲/۱، حدیث ۳۸۸.

آن شستشو دهند. و چون نظر لطف و مرحمت به آنان نداشته باشد مهمل و بی‌قید آنان را رها می‌کند تا به هر بدبختی که می‌خواهند دچار شوند.

بدون شک وقتی انسان با توفیق حضرت محبوب عیوبش را شناخت، علاجش آسان است. ولی وقتی وجود ما دارای عیب باشد و ما آن را نبینیم البته علاجش امکان‌پذیر نیست. باکمال تأسف اکثر مردم به عیوب خود جاهلند و بر اثر این جهل است که برای خود و دیگران مشکلات فراوان به وجود می‌آورند. از پی این جهل است که پیامبر اسلام ﷺ فرمود:

خاشاک را در چشم دیگران می‌بینند و شاخه را در چشم خود نمی‌بینند. (۱)

علت عقب افتادگی فرد و خانواده و جامعه همین است و بس. کفر عیب است، شرک عیب است، نفاق و بد دلی، کینه و عجب، کبر و حسد و حرص و منیت و... همه و همه عیب است. اگر انسان این عیوب را در خود بفهمد و ضرر دنیایی و آخرتی این صفات ناپسند را واقف شود، البته درصدد علاج و مداوای این امراض برمی‌آید.

اهل بصیرت، مریدان بینش، عاشقان حقیقت، چون به عیوب خود بنگرند، قدم در میدان مبارزه و جهاد با رذایل گذاشته و تمام تلاش و سعی خود را در این می‌گذارند که هدف بعثت انبیا که تزکیه نفوس بوده و به خصوص هدف بعثت رسول با کرامت اسلام را که رساندن آدمی به مکارم و حسنات اخلاقی بوده، در وجود خویش تحقق دهند.

اینان با تمام وجود در درجه اول خود را مدیون حضرت حق و در مرحله بعد خویش را مدیون انبیا و مخصوصاً رسول اسلام و ائمه طاهرين ﷺ می‌دانند و ادای دین را در این می‌بینند که علاوه بر ایمان و عمل، آراسته به واقعیت‌های اخلاقی

۱- کنز العمال: ۱۶/۱۲۲، حدیث ۴۴۱۴۱؛ فیض القدر: ۵۹۱/۶، حدیث ۹۹۹۲.

شوند.

رسول خدا ﷺ فرمود:

إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ. (۱)

همانا من برای کامل نمودن مکارم اخلاق، از جانب خدا برانگیخته شده‌ام.

و نیز فرمود:

إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ حُسْنَ الْأَخْلَاقِ. (۲)

همانا من برای تکمیل نمودن حسن اخلاق، مبعوث به رسالت شده‌ام.

حضرت مولا، علی علیه السلام می‌فرماید:

عَلَيْكُمْ بِمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ فَإِنَّهَا رِفْعَةٌ، إِيَّاكُمْ وَالْأَخْلَاقَ الدُّنْيَا فَإِنَّهَا تَضَعُ
الشَّرِيفَ، وَتَهْدِمُ الْمَجْدَ. (۳)

بر شما باد به مکارم اخلاق که آن رفعت و بزرگی است و از اخلاق پست
پرهیزید که بلند مرتبه را پست و مجد و بزرگی را منهدم می‌کند.

حُسن خلق

حسن خلق از زمان بعثت اولین پیامبر حضرت آدم علیه السلام جهت ارزش یافتن انسان
مورد توجه حضرت ربّ العزّه بوده و به آدم ابوالبشر سفارش و وصیت شده است.
بدون زدودن آلودگی‌های اخلاقی و پیراستن نفس و روی آوردن به جانب
حسنات آراستن نفس و حسن خلق امکان‌پذیر نیست.
برای ایجاد حسن خلق، شناخت رذایل و فضایل، قدم اول؛ و کوشش به خرج

۱ - مستدرک الوسائل: ۱۱/۱۸۷، باب ۶، حدیث ۱۲۷۰۱؛ بحار الأنوار: ۱۶/۲۱۰، باب ۹.

۲ - کنز العمال: ۳/۱۶، حدیث ۵۲۱۸؛ الطبقات الكبرى: ۱/۱۹۳.

۳ - بحار الأنوار: ۷۵/۵۳، باب ۱۶، حدیث ۸۹؛ تحف العقول: ۲۱۵.

دادن و ریاضت کشیدن برای پاک شدن نفس از رذایل و آراسته شدن درون به حسنات، قدم دوم؛ و حفظ حقایق متحقق در نفس با توجه دائم، قدم سوم و آخر است.

بدون حسن خلق مشکلات فردی و خانوادگی و اجتماعی قابل حل نیست. مؤمن بد اخلاق در پیشگاه حضرت حق موجودی بی ارزش و مؤمن خوش اخلاق از بهترین عباد خداست. ایمان انسان، با حسن خلق قابل تقویت است و با سوء خلق در معرض خطر و نابودی است.

حسن خلق در روایات

از رسول خدا ﷺ روایت شده:

لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى الْإِيمَانَ قَالَ: اللَّهُمَّ قَوْنِي، فَقَوَاهُ بِحُسْنِ الْخُلُقِ وَ
السَّخَاءِ. وَ لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ الْكُفْرَ قَالَ: اللَّهُمَّ قَوْنِي، فَقَوَاهُ بِالْبُخْلِ وَ سُوءِ
الْخُلُقِ. (۱)

چون ایمان به لباس هستی درآمد به حضرت حق عرضه داشت: مرا نیرو بده،
او را به حسن خلق و سخاوت نیرو بخشید. و چون کفر ظهور کرد عرضه
داشت: مرا تقویت کن، خداوند او را به بخل و سوء خلق نیرو داد.

رسول با کرامت اسلام فرمود:

الْإِسْلَامُ حُسْنُ الْخُلُقِ. (۲)

اسلام حسن خلق است.

راستی، حسن خلق چه ارزش سنگین و والایی دارد که صدرنشین مُلک و

۱- المحجة البيضاء: ۹۰/۵، کتاب ریاضة النفس؛ میزان الحکمة: ۷۹۸/۱، حدیث ۱۰۹۸.

۲- میزان الحکمة: ۷۹۸/۱، حدیث ۱۰۹۹؛ کنز العمال: ۱۷/۳، حدیث ۵۲۲۵.

ملکوت، اسلام را به حسن خلق معنا فرموده است! آری، حسنات اخلاقی ریشه در صفات و اسمای حضرت محبوب دارد، ورنه اسلام بدین صورت معنی نمی شد. حسن خلق را چه منزلت عظیمی است که حضرت مجتبی علیه السلام در روایتی بی نظیر، آن را بهترین نیکی ها دانسته اند.

أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَسْوَارِيُّ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ عَلِيِّ السَّرَخْسِيِّ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عِمْرَانَ الْبَغْدَادِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، عَنِ الْحَسَنِ، «إِنَّ أَحْسَنَ الْخُلُقِ الْحَسَنُ» (۱)
 راویان روایت از ابوالحسن و او از ابوالحسن و او نیز از ابوالحسن، از حسن، از حسن، از حسن روایت کرده اند که بهترین نیکی ها خلق حسن است. (۲)

حضرت باقر علیه السلام ایمان کامل را شعاع اخلاق نیکو دانسته است:

إِنَّ أَكْمَلَ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا. (۳)

کامل ترین مؤمنان از جهت ایمان خوش اخلاق ترین آنانند.

وجود حسن خلق محصول میانه روی بر علیه افراط و تفریط در قوه شهوت و غضب است و ظهور این معنی در معاشرت نیکو با مردم و محبت با آنان، وصله و صدق و لطف و نیکوکاری، حسن مصاحبت و زندگی پاک و رعایت حقوق خلق خدا و مواسات و مساوات و نرم خوئی و حلم و صبر و تحمّل رنج مردم و مهربانی با

۱ - بحار الأنوار: ۳۸۶/۶۸، باب ۹۲، حدیث ۳۰؛ وسائل الشیعة: ۱۵۳/۱۲، باب ۱۰۴، حدیث ۱۵۹۲۹.

۲ - ابوالحسن اول در روایت محمد بن عبدالرحیم شوشتری، و ابوالحسن دوم علی بن احمد بصری تمّار، و ابوالحسن سوم علی بن محمد واقدی است. اما حسن اول حسن بن عرفة العبدی، و حسن دوم حسن بن ابی الحسن بصری، و حسن سوّم، وجود مقدس حضرت مجتبی - علیه آلاف التحية والثناء - است.

۳ - الکافی: ۹۹/۲، حدیث ۱؛ وسائل الشیعة: ۱۴۸/۱۲، باب ۱۰۴، حدیث ۱۵۹۰۴.

ایشان است.

در سفارش‌های حضرت ختمی مرتبت است که:

خَالِقِ النَّاسِ بِخُلُقِ حَسَنِ^(۱).

با حسن خلق با مردم معاشرت داشته باش.

پیامبر گرامی اسلام ﷺ فرمود:

مَا يُوضَعُ فِي مِيزَانِ امْرِئٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَفْضَلُ مِنْ حُسْنِ الْخُلُقِ^(۲).

در ترازوی اعمال هر شخصی در قیامت چیزی بهتری از اخلاق نیکو نمی‌باشد.

امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ فرمودند:

أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَمَلُ إِيمَانِهِ، وَإِنْ كَانَ مِنْ قَرْنِهِ إِلَى قَدَمِهِ دُنُوبًا لَمْ يَنْقُصْهُ ذَلِكَ، قَالَ: وَهُوَ الصِّدْقُ، وَادَاءُ الْأَمَانَةِ، وَالْحَيَاءُ وَحُسْنُ الْخُلُقِ^(۳).

چهار واقعیت است در هر کس باشد ایمانش کامل می‌شود و اگر از سر تا قدمش را گناه گرفته باشد کاهشی در آن پدید نمی‌آورد: راستی، ادای امانت، حیا و حسن خلق.

این چهار حقیقت در مرحله‌ای مانع از بسیاری از گناهان در آینده و باعث آمرزش گناهان گذشته و زمینه‌ساز توفیق توبه برای انسان است. روزه در تابستان عملی بس مشکل و دارای اجری فوق العاده است، به اندازه‌ای که خداوند فرموده:

۱- بحار الأنوار: ۲۴۲/۶۸، باب ۷۰، حدیث ۳؛ مستدرک الوسائل: ۲۰۸/۸، باب ۲۳، حدیث ۹۲۶۶.

۲- الکافی: ۹۹/۲، حدیث ۲؛ وسائل الشیعة: ۱۵۱/۱۲، باب ۱۰۴، حدیث ۱۵۹۱۶.

۳- الکافی: ۹۹/۲، حدیث ۳؛ تهذیب الاحکام: ۳۵۰/۶، باب ۹۳، حدیث ۱۱۱.

روزه از من است و من به آن جزا می‌دهم. (۱)

شب زنده‌داری آنهم با خستگی از کار روزانه کاری مشقت و عملی سخت است، به همین خاطر ثواب شب زنده‌داران ثوابی سنگین و اجری غیر قابل تصور است، تا جایی که از حضرت حق در بسیاری از کتب روایی و عرفانی نقل شده:

أَعَدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ. (۲)

برای بندگان شایسته‌ام چیزی فراهم کرده‌ام که نه چشمی دیده و نه گوشی شنیده و نه بر قلب انسانی خطور کرده است.

ثواب بسیاری برای روزه‌دار، شب زنده‌دار، است که از رسول خدا ﷺ روایت شده:

إِنَّ صَاحِبَ الْخُلُقِ الْحَسَنِ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ. (۳)

اجر دارنده حسن خلق همچون روزه‌دار شب زنده‌دار است.

مسأله تقوا، یعنی حسن معامله با حضرت رب العزّه و حسن خلق یعنی حسن معامله با مردم، به اندازه‌ای پر ارزش است که رسول خدا ﷺ فرموده‌اند:

أَكْثَرُ مَا تَلِجُ بِهِ أُمَّتِي الْجَنَّةَ: تَقْوَى اللَّهِ، وَ حَسَنُ الْخُلُقِ. (۴)

بیشتر چیزی که ائمتّم با آنها وارد بهشت می‌شوند تقوا و حسن خلق است.

حسن خلق، می‌خوشگوار خمخانه عالم لاهوت و جهان ملکوت است که به هر کس بچشانند، آلودگی‌هایش علاج و به حقایق معنوی آراسته می‌گردد.

۱- الکافی: ۶۳/۴، حدیث ۶؛ وسائل الشیعة: ۳۹۷/۱۰، باب ۱، حدیث ۱۳۶۷۹.

۲- بحار الأنوار: ۹۲/۸، باب ۲۳؛ عوالی اللالی: ۱۰۱/۴، حدیث ۱۴۸.

۳- بحار الأنوار: ۳۷۵/۶۸، باب ۹۲، حدیث ۵؛ الکافی: ۱۰۰/۲، حدیث ۵.

۴- وسائل الشیعة: ۱۵۰/۱۲، باب ۱۰۴، حدیث ۱۵۹۱۱؛ بحار الأنوار: ۳۷۵/۶۸، باب ۹۲، حدیث ۶.

حرارت معنوی حسن خلق به اندازه‌ای است که حضرت صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ فرموده:

إِنَّ الْخُلُقَ الْحَسَنَ يَمِيتُ الْخَطِيئَةَ كَمَا تَمِيتُ الشَّمْسُ الْجَلِيدَ. (۱)

حسن خلق، گناه در پرونده انسان را چنانکه آفتاب یخ را آب می‌کند، آب می‌نماید.

فضیلت حسن خلق در ملاً اعلی به اندازه‌ای است که حضرت صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ فرمود:

إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لِيُعْطِيَ الْعَبْدَ مِنَ النَّوَابِ عَلَى حُسْنِ الْخُلُقِ كَمَا يُعْطِي الْمُجَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَعْذُو عَلَيْهِ وَيُرْوَحُ. (۲)

خداوند به صاحب خلق اجری که عنایت می‌فرماید همانند اجری است که به رزمنده در راه خدا مرحمت می‌شود، آنهم رزمنده‌ای که شب و روز در رزم با دشمن باشد.

و این معنی بعید نیست؛ زیرا دارنده حسن خلق بر اثر جهاد با نفس که جهاد اکبر است موفق به تحصیل حسن خلق شده است.

ارزش و عظمت حسن خلق به اندازه‌ای است که کمی عبادت را در پرونده قیامت می‌تواند جبران کند. این معنی را رسول اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرموده است:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيَبْلُغُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ عَظِيمَ دَرَجَاتِ الْآخِرَةِ وَ شَرَفَ الْمَنَازِلِ وَإِنَّهُ لَضَعِيفُ الْعِبَادَةِ. (۳)

عبد با حسن خلقش به درجات بزرگ آخرت و منازل شریفه‌اش می‌رسد، در صورتی که از نظر عبادت ضعیف بوده است.

عاقبت حسن خلق بهشت و نتیجه سوء خلق جهنم است. این واقعیتی است که

۱- الکافی: ۱۰۰/۲، حدیث ۷؛ وسائل الشیعة: ۱۴۹/۱۲، باب ۱۰۴، حدیث ۱۵۹۰۹.

۲- الکافی: ۱۰۱/۲، حدیث ۱۲؛ وسائل الشیعة: ۱۵۱/۱۲، باب ۱۰۴، حدیث ۱۵۹۱۸.

۳- المعجم الکبیر: ۲۶۰/۱، حدیث ۷۵۴؛ کنز العمال: ۵/۳، حدیث ۵۱۴۹؛ المحجة البيضاء: ۹۳/۵.

حضرت رضا علیه السلام از پدرانش از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت کرده است:

عَلَيْكُمْ بِحُسْنِ الْخُلُقِ، فَإِنَّ حُسْنَ الْخُلُقِ فِي الْجَنَّةِ لَامْحَالَةٌ. وَإِيَّاكُمْ وَسُوءَ الْخُلُقِ فِي النَّارِ لَامْحَالَةٌ. (۱)

بر شما باد به اخلاق نیکو، که مسلماً خلق نیکو در بهشت است و بسپرهیزید از بدی اخلاق که مسلماً آتش را به دنبال دارد.

مردم مؤمن به طور غالب در قنوت نمازهای خود آیه شریفه:

﴿رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ (۲)

و گروهی از آنان می‌گویند: پروردگارا! به ما در دنیا نیکی و در آخرت هم نیکی عطا کن، و ما را از عذاب آتش نگاه دار.

را می‌خوانند، امام صادق علیه السلام در توضیح این آیه می‌فرماید:

حَسَنَةُ آخِرَتِ رِضْوَانِ اللَّهِ وَبِهَيْشَتِ وَحَسَنَةُ دُنْيَا وَسَعَتِ دَرِ رِزْقٍ وَمَعَاشٍ وَحَسَنُ خُلُقٍ اسْت. (۳)

امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

اسیرانی را خدمت رسول خدا صلی الله علیه و آله آوردند، آن بزرگوار به قتل همه آنان جز یک نفر فرمان داد. آن یک نفر به حضرت عرضه داشت: پدر و مادرم فدایت، چه شد که دستور آزادی ما دادی؟ حضرت فرمودند: جبرئیل به من خبر داد که پنج خصلت در تو هست که خداوند مهربان و رسولش آنها را دوست می‌دارند: غیرت شدید نسبت به ناموست، سخاوت، حسن خلق، راستی در

۱ - بحار الأنوار: ۳۶۹/۱۰، باب ۲۰، حدیث ۱۹؛ وسائل الشیعة: ۱۵۲/۱۲، باب ۱۰۴، حدیث ۱۵۹۲۰.

۲ - بقره (۲): ۲۰۱.

۳ - بحار الأنوار: ۳۸۳/۶۸، باب ۹۲، حدیث ۱۸؛ وسائل الشیعة: ۹/۱۷، باب ۱، حدیث ۲۱۸۴۳.

گفتار، شجاعت.

اسیر چون این واقعت‌ها را شنید مسلمان شد مسلمانی نیکو و سپس در جنگ سختی همراه با رسول الهی شرکت کرد تا جایی که به مقام با عظمت شهادت رسید. (۱)

رسول با عظمت اسلام فرمود:

الْخُلُقُ الْحَسَنُ نِصْفُ الدِّينِ. (۲)

حسن خلق نصف دین است.

امیرالمؤمنین عَلَيْهِ السَّلَامُ فرمود:

حُسْنُ الْخُلُقِ خَيْرٌ قَرِينٍ. (۳)

حسن خلق را بهترین رفیق انسان شمرده است.

رسول مکرم اسلام صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود:

أَقْرَبُكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُكُمْ خُلُقًا وَ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ. (۴)

نزدیکترین مردم به من در قیامت کسانی‌اند که دارای اخلاق بهتر و به اهل و عیال از همه نیکوکارترند.

و این معنی بعید نیست؛ زیرا دارنده حسن خلق و نیکو رفتار به اهل و عیال هم‌رنگ پیامبر است و طبق قاعده جذب و انجذاب باید چنین مردمی در قیامت از

۱- بحار الأنوار: ۳۸۴/۶۸، باب ۹۲، حدیث ۲۵؛ روضة الواعظین: ۳۷۷/۲.

۲- بحار الأنوار: ۳۸۵/۶۸، باب ۹۲، حدیث ۲۸.

۳- بحار الأنوار: ۳۸۷/۶۸، باب ۹۲، ذیل حدیث ۳۴؛ وسائل الشیعة: ۱۵۳/۱۲، باب ۱۰۴، حدیث ۱۵۹۲۵.

۴- بحار الأنوار: ۳۸۷/۶۸، باب ۹۲، ذیل حدیث ۳۴؛ وسائل الشیعة: ۱۵۳/۱۲، باب ۱۰۴، حدیث ۱۵۹۲۷.

مردم دیگر به پیامبر با کرامت نزدیکتر باشند.

از حضرت صادق علیه السلام سؤال شد:

مَا حَدُّ حُسْنِ الْخُلُقِ، قَالَ: تَلِينُ جَانِبِكَ، وَ تَطْيِبُ كَلَامِكَ، وَ تَلْفِي أَخَاكَ
بِبِشْرٍ حَسَنٍ. (۱)

حدّ حسن خلق چیست؟ حضرت فرمود: نرمخویی، پاکیزگی در کلام و برخورد
با برادر مسلمان با خوشرویی.

رسول الله صلی الله علیه و آله به ابوذر فرمودند:

يَا أَبَا ذَرٍّ، لَا عَقْلَ كَالْتَدْبِيرِ، وَلَا وَرَعَ كَالْكَفِّ، وَلَا حَسَبَ كَحُسْنِ
الْخُلُقِ. (۲)

عقلی چون تدبیر در امور و ورعی چون خودداری از محرمات و
حسبی همچون حسن خلق نیست.

حسن خلق و سخاوت در پیام جبرئیل

امام سجّاد علیه السلام می فرماید:

سه نفر از بت پرستان هم قسم شدند که رسول خدا صلی الله علیه و آله را به قتل برسانند،
امیرالمؤمنین علیه السلام به تنهایی به سوی هر سه شتافت، یکی از آنها را کشت و دو نفر
دیگر را به حضور پیامبر عزیز اسلام آورد.

حضرت فرمودند: علی جان یکی از این دو نفر را نزدیک بیاور. علی علیه السلام یکی از
آن دو را پیش پیامبر برد. حضرت فرمود: به وحدانیت حق و رسالت من شهادت
بده. آن احمق گفت: کشیدن سنگینی کوه ابوقییس برای من خوشتر از اقرار به

۱ - بحار الأنوار: ۳۸۹/۶۸، باب ۹۲، حدیث ۴۲؛ من لایحضره الفقیه: ۴۱۲/۴، حدیث ۵۸۹۷.

۲ - بحار الأنوار: ۳۸۹/۶۸، باب ۹۲، حدیث ۴۳؛ وسائل الشیعه: ۲۹۰/۱۵، باب ۳۶، حدیث ۲۰۵۴۱.

وحدانیت خدا و رسالت توست! رسول خدا ﷺ فرمودند: او را از من دور کنید و گردن بزنید.

سپس فرمود: آن دیگری را بیاور. او را آوردند، فرمود: به وحدانیت خدای تعالی و رسالت من اقرار کن. گفت: مرا هم به دوستم ملحق نما. حضرت فرمان قتل او را دادند. علی علیه السلام جهت کشتن او برخاست که امین وحی به رسول الهی نازل شد، عرضه داشت: خدایت سلام می‌رساند و می‌فرماید او را نکش؛ زیرا دارای حسن خلق و صفت سخاوت در قوم و قبیله اش می‌باشد.

حضرت صدا زدند: یا علی از کشتن او دست نگه دار که فرستاده حق جبرئیل امین از حسن خلق و سخاوت او به من خبر داده و گفته به خاطر این دو صفت از قتل او درگذر.

مشرك در زیر شمشیر مولا به رسول خدا ﷺ عرضه داشت: با جدیت فرستاده خدایت چنین گفت؟ حضرت فرمود: آری، گفت: همین طور است، به خدا قسم با بودن برادری از هم‌نوعم خود را هرگز مالک دره‌می ندانستم و در جنگ به هیچ عنوان روترش نکردم، اکنون به وحدانیت حضرت محبوب اقرار کرده و به رسالت تو شهادت می‌دهم.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله رو به اصحاب کردند و فرمودند: این مرد از کسانی است که حسن خلق و سخاوتش وی را به جنات نعیم کشید. (۱)

با غم عشق تو دل کیست که محرم باشد

با لب لعل تو جان کیست که همدم باشد

هر که را دولت سودای تو شد دام‌نگیر

فارغ از محنت و آسوده دل از غم باشد

۱- بحار الأنوار: ۳۹۰/۶۸، باب ۹۲، حدیث ۴۹: الأملی، شیخ صدوق: ۱۰۵، حدیث ۴.

نسبت روی تو چندان نتوان کرد به ماه
 که به حسن از رخ زیبای تو پر کم باشد
 خنک آن جان که شد از آتش سودای تو گرم
 خرّم آن دل که به غم‌های تو خرّم باشد
 گرمی دست دهد روی تو دیدن ما را
 حاصل از عمر گرانیمایه همان دم باشد
 مفلس کوی مغان را به خرابات غمش
 دولت جام به از مملکت جم باشد
 گر به بوسیدن پایت برسد دست کمال
 او بدین پایه به عشاق مقدّم باشد
 (کمال خجندی)

روایاتی دیگر در حسن خلق

مردی به محضر رسول خدا ﷺ آمد و عرضه داشت: ای رسول خدا، دین چیست؟ فرمود: حسن خلق. از دست راست آمد و پرسید: دین چیست؟ فرمود: حسن خلق. از دست چپ آمد و پرسید: دین چیست؟ فرمود: حسن خلق. از پشت سر آمد و پرسید: دین چیست؟ فرمود: مگر دین را نفهمیدی؟ دین این است که خشمگین نشوی. (۱)

از پیامبر اکرم ﷺ است:

حُسْنُ الْخُلُقِ شَجَرَةٌ فِي الْجَنَّةِ وَ صَاحِبُهُ مُتَعَلِّقٌ بِغُضْنِهَا يَجْذِبُهُ إِلَيْهَا وَ
 سُوءُ الْخُلُقِ شَجَرَةٌ فِي النَّارِ وَ صَاحِبُهُ مُتَعَلِّقٌ بِغُضْنِهَا يَجْذِبُهُ إِلَيْهَا. (۲)

۱ - بحار الأنوار: ۳۹۳/۶۸، باب ۹۲، حدیث ۶۳؛ مجموعه ورام: ۸۹/۱.

۲ - مصباح الشریعة: ۴۰؛ بحار الأنوار: ۳۹۳/۶۸، باب ۹۲، حدیث ۶۱.

حسن خلق درختی است در بهشت که دارنده آن به شاخه آن درخت وصل است و آن شاخه وی را به بهشت می‌برد. و بدخلقی درختی است در جهنم که دارنده آن به شاخه آن درخت وصل است و آن شاخه وی را به جهنم می‌کشد.

از حضرت مولی‌الموحدین علی علیه السلام روایت شده است:

حُسْنُ الْخُلُقِ فِي ثَلَاثٍ: اجْتِنَابُ الْمَحَارِمِ، وَ طَلَبُ الْحَلَالِ وَ التَّوَسُّعُ عَلَى الْعِيَالِ. (۱)

حسن خلق در سه چیز است: دوری از محرّمات مالی و بدنی و حقوقی و در طلب حلال و در وسعت دادن در زندگی اهل و عیال.

كُفَى بِالْقِنَاعَةِ مُلْكًا، وَ بِحُسْنِ الْخُلُقِ نَعِيمًا. (۲)

قناعت سرمایه‌ای بس سنگین و حسن خلق نعمتی بس قابل توجه است.

حُسْنُ الْخُلُقِ رَأْسُ كُلِّ بَرٍّ. (۳)

حسن خلق ریشه هر خوبی است.

زندگی دارای تلخی و شیرینی است، تلخی زندگی به حادثه و مصیبت نیست و شیرینی زندگی به شهوت و مالداری نمی‌باشد. معارف الهیه شیرینی حیات را در حسن خلق و تلخی آن را در بد خلقی می‌داند.
امام صادق علیه السلام فرمود:

لَا عَيْشَ أَهْنًا مِنْ حُسْنِ الْخُلُقِ. (۴)

هیچ لذتی گوارتر از اخلاق نیکو نیست.

۱- بحار الأنوار: ۳۹۴/۶۸، باب ۹۲، ذیل حدیث ۶۳؛ مجموعه وژام، ۹۰/۱.

۲- نهج البلاغه: حکمت ۲۲۹؛ بحار الأنوار: ۳۴۵/۶۸، باب ۸۶، ذیل حدیث ۲.

۳- غرر الحکم: ۲۵۴، حدیث ۵۳۶۰.

۴- بحار الأنوار: ۳۸۹/۶۸، باب ۹۲، حدیث ۴۱؛ الکافی: ۲۴۴/۸، حدیث ۳۳۸.

رسول خدا ﷺ به امیرالمؤمنین عَلَيْهِ السَّلَامُ فرمود:

أَلَا أُخْبِرُكَ بِأَشْبَهِكُمْ بِي خُلُقًا؟ قَالَ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: أَحْسَنُكُمْ خُلُقًا
أَعْظَمُكُمْ حِلْمًا، وَأَبْرُكُمْ بِقَرَابَتِهِ، وَأَشَدُّكُمْ مِنْ نَفْسِهِ إِنْصَافًا. (۱)

تو را به شبیه‌ترین شما به من از نظر اخلاق خبر ندهم؟ عرض کرد: چرا، یا رسول الله. فرمود: خوش خلق‌ترین شما بردبارترین شما و نیکوکارترین شما به اقوام و با انصاف‌ترین شما از جانب خود نسبت به مردم است.

از پا فتاده را به کرم دستگیر باش

در سرزمین نیکی و پاکی امیر باش

یا دست در نبرد مزن یا مکن فرار

دشمن اگر چو شیر بود شیرگیر باش

پا در گل از چه روی به نیزار مانده‌ای

گر نای هفت بسندنگشتی حصیر باش

نعمت به سفره داری نصرت به کار خویش

با ایندو بهر جامعه نِعْمَ النَّصِيرِ باش

شکرانه‌ای که رنج فقیری ندیده‌ای

هان ای غنی به فکر گروهی فقیر باش

تا قدرت جوانیت از کف نرفته است

پشت و پناه عاجز و مسکین و پیر باش

طفل صغیر چشم به لطف تو دوخته است

یار یتیم و یاور طفل صغیر باش

۱ - بحار الأنوار: ۵۹/۷۴، باب ۳، حدیث ۳؛ مکارم الأخلاق: ۴۴۲.

در بوستان فیض چو بوی بهار شو
 در آسمان جود چو مهر منیر باش
 احسان به بیکسان کن و منت به کس منه
 در کار خیر بی نظر و بی نظیر باش
 حالت به کلبه‌های فقیران تیره روز
 چون مهر نور بیفکن و روشن ضمیر باش
 (حالت)

امیرالمؤمنین علیه السلام به تمام مردم برای آراسته شدن به حسن خلق فرمان واجب می‌دهد. اطاعت از حضرت مولا بر اساس آیات قرآن مجید و تأکیدات بیست و سه ساله پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و به حکم عقل و وجدان بر تمام مردان و زنان تا قیامت واجب و فریضه الهی است.

مطیع حضرت مولا اهل بهشت و مخالف او بدون شک اهل دوزخ است.
 امام علیه السلام در فرمایش خود می‌فرماید:

رُوضُوا أَنْفُسَكُمْ عَلَى الْأَخْلَاقِ الْحَسَنَةِ، فَإِنَّ الْعَبْدَ الْمُسْلِمَ يَبْلُغُ بِحُسْنِ
 خُلُقِهِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ. (۱)

نفس خود را بر اساس اخلاق حسنه تربیت کنید که بنده مسلمان، با حسن خلقش به درجه روزگاری شب زنده‌دار می‌رسد.

امام صادق علیه السلام ده خصلت از حسن خلق رسول خدا صلی الله علیه و آله را می‌شمارد و می‌فرماید:

خود را به ده خصلت امتحان کنید، اگر در شما هست خدا را سپاس گوید و در زیاد شدنش

۱- بحار الأنوار: ۹۸/۱۰، باب ۷، حدیث ۱؛ الخصال: ۶۲۱/۲، حدیث ۱۰.

رغبت نمایند:

یقین، قناعت، صبر، شکر، حلم، حسن خلق، سخاوت، غیرت، شجاعت، مروّت. (۱)

روایات در باب حسن خلق و این که این حقیقت حلال مشکلات دنیا و آخرت و ضامن تداوم ایمان و حافظ عمل است و در باب سوء خلق و این که این برنامه پناهنده سختی‌ها و باعث نابودی ایمان و عمل است، در کتب حدیث و تفسیر بسیار زیاد است.

اکنون که این روایات را ملاحظه کردید به اهمیت دعای هشتم صحیفه که به چهل و چهار مسأله در باب سوء خلق اشاره دارد بیش از پیش پی می‌برید. پس از این مقدمه لازم است که به شرح هر یک به توفیق حق اقدام شود.

۱- هیجان حرص

امام سجّاد علیه السلام به پیشگاه مقدس حضرت ربّ عرضه می‌دارد:

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَيْجَانِ الْجِرْصِ»

خداوندا، با تمام وجود از تو می‌خواهم که به قوّت و قدرتت، به منت و لطف، به عنایت و به حفظت، مرا از طوفان حرص در حریم امنت پناه دهی که من از این خطر سنگین و از این هیجان مهلک و از این طوفان دین و دنیا و آخرت و ایمان بر انداز به تو پناه می‌آورم.

غفلت از حق، بی‌توجهی به خود، نشناختن هستی، دورماندن از حریم نبوت و امامت و مسائل تربیتی، جدازیستن از قرآن مجید که کتاب علم و حکمت و رشد و هدایت است و حبّ شدید و به دور از عقل و منطق به ظواهر فریبای دنیا، همه و همه علت ایجاد حرص و سپس هیجان آن است.

۱ - بحار الأنوار: ۳۶۸/۶۶، باب ۳۸، حدیث ۵؛ من لایحضره الفقیه: ۵۵۵/۳، حدیث ۴۹۰۱.

بدون شک کسی که از حضرت حق غافل است و از پی این غفلت، خود را ایمن از عذاب فردا، حساب می‌کند و بلکه یاد فردا نیست و از حق و حقیقت و یاد جناب او و آیات شریفه قرآن و فرمایش‌های اولیای الهی روگردان است، آماده آلوده شدن به رذایل به خصوص مسأله حرص و هیجان و طوفان خطرناک آن است.

هنگامی که انسان به این معانی توجه داشته باشد که جز مالکیت حضرت حق بر جهان هستی مالکیتی وجود ندارد و آنچه به عنوان ملک در اختیار مردم است با حادثه‌ای از حوادث و یا با مرگ از کف آنان می‌رود و آدمی چند روز پیش در این دنیا مهمان نیست و هر کس را بر سر سفره نعمت، حقی است و نمی‌توان همه حقوق را مخصوص به خود دانست و تکاثر در ثروت در حالی که انسان بیش از یک خانه و خوراک و پوشاک و مرکب چیزی لازم ندارد، عین حماقت و ظلم به دیگران و پایمال کردن حقوق مظلومان و محرومان است، برای حرص و هیجان و طوفانش مگر در قلب جایی می‌ماند؟!

قلبی که با ایمان به حضرت حق دارای آرامش است و برای این باور زندگی می‌کند که همه چیز از اوست و ما مهمان او و هرگز از پرداخت روزی حلال به مهمان غافل نیست و قلبی که این معنا را می‌داند که روزی باید بمیرد و در این چند روزی که در دنیاست باید حق خدا و مخلوق خدا را در همه زمینه‌ها رعایت کند و قلبی که نبوت و امامت و قیامت و سؤال و جواب و کتاب و میزان و بهشت و جهنم را باور دارد، کجا و برای چه به حرص مبتلا می‌شود، تا چه رسد به هیجان و طوفان حرص که خانمان برانداز و سوزاننده ریشه دین و ایمان و مهر و محبت و عاطفه و وجدان است.

اسلام از انسان تنبل و سست اراده و آن که دنبال کار و کسب و معیشت و آبادی زمین و هنر و صنعت نمی‌رود سخت بیزار است. انسان در این دنیا وظیفه شرعی و وجدانی دارد که با کار و کوشش و همت و اراده، خیمه زندگی را به تناسب نیازهای

خود و برابر با شأن خود و زن و فرزندانش بر پا کند و از زر و زیور و زینت دنیا تا جایی که احتیاج دارد و غریزه لذت‌ش را جواب گوید استفاده نماید.

اسلام همچنانکه به کار و کوشش و فعالیت مادی تشویق می‌کند، همچنان به استقامت در چهارچوب قواعد الهی و رعایت حلال و حرام تشویق می‌نماید. اسلام به اندازه‌ای که برای عبادات معنوی اهمیت قائل است، به همان اندازه برای کسب و کار و صنعت و کشاورزی ارزش قائل است.

اسلام، زحمت و فعالیت انسان را در چهارچوب امور مادی به شرط رعایت حلال و حرام مساوی با جهاد در راه خدا دانسته و عرقی را که از پیشانی مردم زحمت‌کش برای آبادی دنیا می‌ریزد، همچون ریختن خون رزمنده در راه خدا می‌داند.

فکر مسلمان و حرکت مؤمن و اراده او به خاطر نور ایمان، بیش از دیگران است، معنا ندارد مثنی کافر و عده‌ای مسیحی در قاره اروپا و آمریکا در امور زندگی آن قدر از مسلمانان جلو افتاده‌تر باشند که ملت اسلام در بسیاری از امور نیازمند آنان باشند و آنان هم به خاطر نیازمندی اینان دست به عمل ننگین استعمار و استثمار بزنند و ملت اسلام را برده خود کرده، از آنچه خداوند به اینان عنایت فرموده، آن نابکاران غارت کنند و به دنیا و آخرت امت اسلامی لطمه بزنند.

زمین و معادن و جمعیت و اندیشه و فکر و عقل و فرهنگ ما کمتر از آنان نیست، قسمت اعظم معادن جهان در ممالک اسلامی است، نیروی انسانی ما فعلاً قریب به یک میلیارد است، فرهنگ ما قرآن و سنت رسول الله و ائمه طاهرين علیهم‌السلام است، ما با توجه به ثروت و ملت و فرهنگ خویش می‌توانیم به استقلال کامل رسیده و بر همه ملت‌ها آقایی و سیادت الهی و معنوی خود را حاکم کرده و از این رهگذر، جهان را به آغوش فرهنگ با عظمت الهی درآوریم.

محصل تنبل، عالم سست اراده، استاد بیکار، دولت خمود، خانواده سست،

انسان بی‌نشاط و هر کس که دارای هنر است ولی هنر خود را معطل کرده و هر کس توان و قدرت خدمت به نوعی از انواع برای جامعه دارد ولی در ظهور دادن خدمتش سستی می‌ورزد، بر اساس روایات ملعون و از رحمت خدا محروم است. خداوند مهربان، دنیا را محلّ عبادت و کار و کوشش و زحمت و فعالیت قرار داده و از انسان خواسته است با تمام وجود دنیایت را بر اساس قواعد الهیه آباد کن، تا از دنیای آباد آخرت آباد بیایی.

از تنبلی و سستی و باربر دیگران بودن و خوردن و خوابیدن و بی‌فکری و لمپیدن نتیجه‌ای جز افتادن به کام ازدهای استعمار و خرابی آخرت به دست نمی‌آید. از نماز و روزه تنها و مشتی عبادات بی‌روح و گوشه مسجد یا کنج خانه خزیدن، نتیجه‌ای جز از دست رفتن مملکت و به غارت رفتن دین و ثروت و محروم ماندن از رحمت حضرت حق و بر باد رفتن آخرت به دست نمی‌آید. تمام عناصر جهان از ریز و درشت و از اتم تا کهکشان همه و همه در کار و فعالیت‌اند که بدینگونه صفحه هستی از زیبایی و جمال و کمال و جلال بهره‌مند است.

چنانکه امیر مؤمنان در دعای کمیل فرموده است:

وَبِعَظْمَتِكَ الَّتِي مَلَأْتَ كُلَّ شَيْءٍ، وَ بِسُلْطَانِكَ الَّذِي عَلَا كُلَّ شَيْءٍ، وَ
بِأَسْمَائِكَ الَّتِي مَلَأْتَ أَرْكَانَ كُلِّ شَيْءٍ، وَ بِنُورِ وَجْهِكَ الَّذِي أَضَاءَ لَهُ كُلُّ
شَيْءٍ. (۱)

به بزرگیت که هر چیزی را پر کرده؛ به قدرت و سلطنتت که بر هر چیزی بلندی دارد؛ و به اسمائت که ستون‌های وجودی هر چیزی را پر کرده و به نور و جهت که هر چیزی برای آن روشن است.

۱- المصباح، کفعمی: ۵۵۵؛ مصباح‌المتهجّد: ۸۴۴؛ دعای کمیل.

فَعَالِيَّتْهَا و کوشش‌ها و زحمت‌ها و رفت و آمدهای موجودات از هر صنفی و طبقه‌ای باعث می‌شود که میدان هستی تجلّی‌گاه اسما و صفات و نور و وجه حضرت ربّ العزّه شود.

انسان که بر بسیاری از موجودات برتری دارد، به نحو قوی‌تر و گسترده‌تر می‌تواند تجلّی‌گاه اوصاف و اسمای حضرت حق شود و اگر برای رسیدن به این مقام از طریق کوشش مادی و معنوی نکوشد، گناه غیر قابل بخشش و معصیت غیر قابل جبران و خطای بسیار عظیم مرتکب شده است و بدون شک به خود و به ملت اسلام ظلم عظیم کرده و به افتادن مسلمین در کام هلاکت و دهان استعمار کمک نموده است.

انسان بر اساس آیات و روایات، با کار و کوشش صحیح مادی و با عبادت و بندگی، مظهر واقعیت‌های ملکوتی می‌گردد و در صورت انحراف از این راه که صراط المستقیم حضرت حق است تبدیل به شیطان و یا مظهر شیطان می‌شود. حضرت الهی قمشه‌ای در قصیده نعمانیّه که از قصاید پرمعنای دیوان اوست به این حقیقت اقرار و اعتراف نموده است.

خَرَد مَرغِ خُوشِ الْحَمَانِ اسْتِ وَ گِیْتِی نَغْزِ بَسْتَانِش

جهان را کرده شیرین کام شورانگیز دستانش

چِه بَسْتَانِی زَهْرِ بَرگِش رُوشِنِ شَعْلَهْ طُورِی

چه دستانی که هر حرف است وحی پور عمرانش

زَهْرِ سُوِیِی خِرَامَانِ سِرُو بَالَا، مَاهِ رِخْسَارِی

به هر کویی شتابان عاشقی در دام هجرانش

بِه هِر بَزْمِی اسْت خُنْدَانِ شَاهِدِی تُرکِ سِیَه چَشْمِی

شهیید عشق را در خون کشیده تیر مژگانش

زمین را باغ مشک افشان کند از سنبلی و نسرین

زند دست صبا چون شانه بر زلف پریشانش

به ده نعمان و صد کاخ تو بر باد فراموشی

خَوْرُنُق^(۱) کاخ گردون بین و مهر و ماه نعمانش

سپهر نیلگون را کاخ زرین سازدی هرگه

سر از جیب افق بیرون کند خورشید رخشانش

زبی باکی نه طبع انگیخت با گل خار خونریزش

به ناپاکی نه دهر آمیخت اضداد آخشيجانش^(۲)

در این گلشن چو گل رسم ادب بگزین و خندان شو

به دیده غیر زیبایی مبین در نقش کیهانش

(مهدی الهی قمشه‌ای)

کار و کوشش مادی و معنوی گرچه بدن و جسم را پس از مدتی خسته می‌کند و بالأخره از کار می‌اندازد، ولی روح و قلب را نشاط می‌دهد و پس از مرگ به خصوص در قیامت بدنی‌تر و تازه و جوان و چهره‌ای زیبا و تابناک به انسان برمی‌گرداند تا با آن قالب تازه و جسم ارزنده روح و قلب بتواند از تمام نعمت‌های بهشت عنبر سرشت در سایه رضوان حق استفاده کند.

آری، بدن با کار و کوشش مادی و معنوی از بین نمی‌رود بلکه تبدیل به بدنی نیکو و جسمی احسن می‌گردد، چرا که وقتی انسان در تمام حرکاتش به دستور حضرت حق عمل کند، در حقیقت آنچه از چشم و گوش و زبان و دست و پا و شکم و شهوت خرج می‌شود، در خزانه رحمت حق، آن ماده خرج شده ذخیره می‌گردد

۱ - خورنق: محلی در یک مایلی شرقی نجف در عراق که به سبب قصری که نعمان بن امرؤ القیس برای یزدگرد اول ساسانی ساخت، مشهور است.

۲ - آخشيج: ضد و نقیض و مخالف.

و در قیامت به صورتی قوی و نو به انسان برگشت داده می شود تا با آن همیشه در سایه عنایت حق زیست کند.

این حقیقتی است که از آیات قرآن استفاده می شود که:

چشم مؤمن در جهان آخرت چشم تیزبین می شود به نحوی که تا عمق حقایق و اسرار ملکوت را می بیند:

﴿فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ﴾^(۱)

پس ما پرده بی خبری را از دیده [بصیرت] ات کنار زدیم در نتیجه دیده ات امروز بسیار تیزبین است.

آن چشم در آن روز به دیدار انبیا و صدیقان و شهدا و صالحان روشن خواهد شد:

﴿وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا﴾^(۲)

و کسانی که از خدا و پیامبر اطاعت کنند، در زمره کسانی از پیامبران و صدیقان و شهدان و شایستگان خواهند بود که خدا به آنان نعمت [ایمان، اخلاق و عمل صالح] داده؛ و اینان نیکو رفیقانی هستند.

آن چشم در آن روز توفیق دیدار ملائکه رحمت و تماشای بهشت و انواع نعمت های آن را پیدا خواهد کرد:

﴿جَنَّاتٌ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ * سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى

۱ - ق (۵۰): ۲۲.

۲ - نساء (۴): ۶۹.

الدَّارِ ﴿۱﴾

بهشت‌های جاویدی که آنان و پدران و همسران و فرزندان شایسته و درست‌کارشان در آن وارد می‌شوند، و فرشتگان از هر دری بر آنان درآیند. * [و به آنان گویند:] سلام بر شما به پاس استقامت و صبرتان [در برابر عبادت، معصیت و مصیبت] پس نیکوست فرجام این سرای.

چشمی که در طلب حلال و در دیدار آثار صنع حق و زیارت مردم مؤمن و گریه نیمه شب و نوحه بر اهل بیت خرج شود و در ایام پیری به کم نوری و بی‌نوری مبتلا گردد، نباید آن را از بین رفته انگاشت بلکه آن چشم، نورش را به تدریج در خزانه رحمت محبوب بایگانی کرده تا در قیامت برگردد.

گوشی که جز صدای حق و ندای ملکوت و سخن علم و درد دردمندان و ناراحتی مستمندان نشنید و این همه برای این بود که در راه حق و حقیقت افتد، چگونه در ایام پیری آن را از کار افتاده و از بین رفته می‌پندارید که عنصر گوش با خرج شدنش به سوی خزانه رحمت پر کشیده و در آن جا ذخیره شده تا در قیامت قوی و پرقدرت برای شنیدن صدای حق و ملائکه و انبیا به صاحبش برگردد و ندای

﴿إِذْ جَعَىٰ إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً﴾ ﴿۲﴾

به سوی پروردگارت در حالی که از او خشنودی و او هم از تو خشنود است، بازگرد.

را از محبوب حقیقی و معشوق واقعی بشنود و صدای دلربای سلام حضرت رب را لمس کند:

۱- رعد (۱۳): ۲۳-۲۴.

۲- فجر (۸۹): ۲۸.

﴿سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ﴾^(۱)

با سلام [ی پرارزش و سلامت بخش] که گفتاری از پروردگاری مهربان است.

شکم و شهوتی که در مدت عمر، جز طریق حق نیپموده و غیر حلال نخواسته و از حرام دوری جسته، در پیری مؤمن آن دو را کهنه و از بین رفته منگرید که هر دو در طریق خرج شدن در مسیر حلال در خزانه رحمت بایگانی شده، تا در قیامت به صاحبش برگردد به نحوی که با کمال قدرت بتواند از نعمت‌های بهشت و حورالعین و هر چه بخواهد و میلش باشد استفاده کند:

﴿الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ * أُدْخِلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ * يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ وَ فِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ * وَ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ * لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ﴾^(۲)

همانان که به آیات ما ایمان آوردند و همواره تسلیم [فرمان‌ها و احکام] ما بودند. * [ندا آید:] شما و همسرانتان در نهایت خوشحالی و شادمانی به بهشت درآیید. * ظرف‌هایی از طلا [که پر از طعام است] و جام‌هایی [زرین که پر از شراب طهور است] گرداگرد آنان می‌گردانند، و در آن جا آنچه دل‌ها می‌خواهد و چشم‌ها از آن لذت می‌برد، آماده است، و شما [ای پرهیزکاران!] در آن جاودانه‌اید. * این بهشتی است که شما به پاداش اعمالی که همواره انجام می‌دادید، میراث یافتید. * شما را در آن جا میوه‌هایی فراوان است که از آنها می‌خورید.

۱ - یس (۳۶): ۵۸.

۲ - زخرف (۴۳): ۶۹-۷۳.

زبان و دست و پا و روح و جان هم مانند چشم و گوش و شکم و شهوت است، بنابراین از طرفی جسم و بدن بر اثر کوشش و فعالیت مادی و معنوی خسته و پیر و ناتوان می‌شود و از طرف دیگر به صورتی زنده و نو و پرنشاط در میدان قیامت کبری برای لذت ابدی به انسان برمی‌گردد.

در برابر، آنان که تن و جان را به تنبلی و سستی و خوردن و خوابیدن و گناه و معصیت از بین می‌برند، واقعاً از بین می‌رود و در پایان کار جز مشتی استخوان از آنان نمی‌ماند که آنهم به تعبیر قرآن مجید جز هیزم جهنم چیزی نیست:

﴿وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا﴾^(۱)

ولی منحرفان هیزم دوزخ‌اند.

در هر صورت جهان را چون تجارت‌خانه و دنیا را همچون بازار و خود را تاجری ورزیده که دارای سرمایه عقل و وجدان و هدایت الهی است؛ به حساب آورید و لحظه‌ای از تجارت که همان ایمان و اخلاق و عمل صالح است و به عبارت دیگر آبادی دنیا و آخرت می‌باشد غافل نمانید تا مرغ وجودتان از قفس دنیای محدود با بال همت و کوشش و عبادت و معنویت به باغ ملکوت به پرواز آید.

حجت حضرت حق بر همه تمام است و احدی را در پیشگاه حضرت دوست عذر قابل قبول نخواهد بود. کسی که در امور مادی و معیشت و در برخورد با دنیا و عناصرش، در صراط مستقیم حضرت ربّ العزّه نباشد و دلش به قید محبت حق و ایمان به آخرت و پاداش عمل مقید نباشد و در اخلاق و عمل با انبیای الهی و ائمه طاهرین علیهم‌السلام هماهنگی نکند، البته دچار حرص و زیاده‌خواهی خواهد شد، آن زیاده‌خواهی که جز حفظش از حادثه و آفت شغلی برای انسان باقی نمی‌گذارد و غیر بخل و عشق بی‌اندازه حاصلی نخواهد داشت و عاقبت هم حوادث سخت و یا

مرگ، همه را از دست انسان خواهد گرفت و جز حسرت و اندوه چیزی بجا نخواهد گذاشت و در آخرت هم در برابر میزان الهی باید حساب سخت آن پس داده شود. حریص هیچ چاره‌ای جز از دست دادن خدا و قیامت و بهشت عنبر سرشت و فضایل عالی آدمیت ندارد. هیجان و طوفان حرص در ریشه کن کردن واقعیت‌ها از وجود انسان و درهم ریختن ملکوت وجود بیداد می‌کند. به همین خاطر است که حضرت زین العابدین علیه السلام عرضه می‌دارد:

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَيْجَانِ الْحِرْصِ»

راستی، از خطر حرص و طوفان بیدادگرش باید با تمام وجود به حضرت حق پناه برد و از آن قدرت بی‌نهایت در بی‌نهایت خواست که تا لحظه خروج از دنیا انسان را از این صفت شیطانی و هیجانش حفظ نماید.

الهی ز غفلت دلم شد سیاه	در این لجه‌ام گشت کشتی تباه
مجاز از حقیقت مرا کرده دور	در آتش فتادم به امّید نور
ز شرم گنه نیست روی خطاب	کجا راه یابم به چندین حجاب
چو با نور پاکت سرایم سخن	چو خورشید لرزد زبان در دهن
چراغ دگر خواهد این جستجو	زبان دگر خواهد این گفتگو
بیانی بده چون زبان داده‌ای	دل روشنی ده چو جان داده‌ای
ره هر نگه می‌کشد سوی تو	بود منزل هر قدم کوی تو
سخن گشته نام تو بر هر زبان	هوای تو هر سینه را داده جان

حرص در کلام نراقی

فقیه بزرگ، ملا مهدی نراقی در باب حرص می‌فرماید:

«حرص حالت و صفتی است نفسانی که آدمی را بر جمع آوردن آنچه بدان نیاز

ندارد برمی‌انگیزد، بی‌آن‌که به حدّ و مقدار معینی اکتفا کند. و آن نیرومندترین شاخه‌های دوستی دنیا و مشهورترین انواع آن است و شکی نیست که خُلق و خوبیِ هلاک‌آور و صفتی گمراه‌کننده است، بلکه بیابانی است تاریک و بیکران و درّه‌ای بس عمیق که ژرفای آن ناپیدا است. هر‌که در آن گرفتار آمد گمراه و نابود شد و هر‌که در آن افتاد به هلاکت رسید و بازنگشت.

از مشاهده و تجربه و اخبار و آثار آشکار است که حریص هرگز به حدّی که در آن جا توقّف کند منتهی نمی‌شود، بلکه پیوسته در گرداب‌های دنیا فرو می‌رود تا غرق شود و از سرزمینی دیگر می‌افتد تا سرانجام به هلاکت رسد.

رسول اکرم ﷺ فرمود:

لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَاِدْيَانٍ مِنْ ذَهَبٍ لَأَبْتَعِيَ وَرَاءَهُمَا ثَالِثًا، وَ لَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَ يَتُوبُ عَلَيَّ مَنْ تَابَ. (۱)

اگر برای فرزند آدم دو وادی طلا باشد وادی سوّمی می‌طلبد و جز خاک چیزی شکم این انسان را پر نمی‌کند و خداوند توبه‌ه هر‌که را توبه کند می‌پذیرد.

و نیز فرمود:

مَنْهُوْمَانِ لَا يَشْبَعَانِ: مَنْهُوْمُ الْعِلْمِ وَ مَنْهُوْمُ الْمَالِ. (۲)

دو گرسنه‌اند که سیر نمی‌شوند: گرسنه دانش و گرسنه ثروت.

و فرمود:

يَشِيْبُ ابْنُ آدَمَ وَ تَشِيْبُ فِيهِ خَصْلَتَانِ: الْحِرْصُ وَ طُولُ الْأَمَلِ. (۳)

۱- روضة الواعظین: ۴۲۹/۲؛ مجموعه ورام: ۱۶۳/۱.

۲- جامع السعادات: ۷۸/۲؛ شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید: ۱۷۴/۲۰.

۳- جامع السعادات: ۷۸/۲.

آدمیزاد پیر می‌شود و دو خصلت در او جوان می‌گردد: حرص و آرزوی دراز.

امام باقر علیه السلام فرمود:

مَثَلُ الْحَرِيصِ عَلَى الدُّنْيَا كَمَثَلِ دُوْدَةٍ الْقَرْزِ كُلَّمَا اَزْدَادَتْ مِنَ الْقَرْزِ عَلَى نَفْسِهَا لَفًا كَانَ اُبْعَدَ لَهَا مِنَ الْخُرُوجِ حَتَّى تَمُوتَ عَمًا. (۱)

حریص بر دنیا مانند کرم ابریشم است، هر چه بیشتر برگرد خود می‌پیچد راه بیرون آمدنش دورتر و بسته‌تر می‌شود تا از غصّه بمیرد.

یکی از بزرگان فرموده است:

«از شگفتی‌های انسان این است که اگر او را خبر دهند که در دنیا همیشه خواهی ماند، حرص او بر جمع کردن مال بیش از این نخواهد بود که اکنون با این عمر کوتاه و بهره‌مندی اندک و انتظار مرگ حرص می‌ورزد.»
و چه زیان و خسروانی بیشتر و بدتر از این که انسان در طلب چیزی برآید که هلاکش در آن است؟ و چه جای اندیشه و تردید است که هرگاه انسان بر اموال دنیا حرص بورزد همین هلاک کننده‌ او است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله در باب قناعت که ضد حرص است فرمود:

طُوبَى لِمَنْ هُدِيَ لِلْإِسْلَامِ، وَ كَانَ عَيْشُهُ كِفَافاً وَ قَنَعَ بِهِ. (۲)

خوشا حال آن که به اسلام هدایت یابد و معیشت او به قدر کفاف باشد و به آن قناعت ورزد.

و نیز فرمود:

۱ - الکافی: ۱۳۴/۲، حدیث ۲۰؛ مجموعه ورام: ۱۹۴/۲.

۲ - مجموعه ورام: ۱۶۳/۱؛ مستدرک الوسائل: ۲۳۱/۱۵، باب ۱۰، حدیث ۱۸۰۹۲؛ جامع السعادات: ۷۸/۲.

كُنْ وَرِعًا تَكُنْ أَعْبَدَ النَّاسِ، وَ كُنْ قَانِعًا تَكُنْ أَشْكَرَ النَّاسِ، وَ أَحَبَّ لِلنَّاسِ مَا
تُحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا. (۱)

پرهیزکار باش تا عابدترین مردم بحساب آئی و قانع باش تا سپاس گزارتر از
همه باشی و هر چه برای خود خواهی برای مردم بخواه تا مؤمن باشی.

رُؤِيَ أَنَّ مُوسَى سَأَلَ رَبَّهُ تَعَالَى وَ قَالَ أَيُّ عِبَادِكَ أَغْنَى؟ قَالَ: أَقْنَعُهُمْ لِمَا
أَعْطَيْتُهُ. (۲)

موسی از حضرت حق تعالی پرسید کدامیک از بندگان تو غنی ترند؟ پاسخ
آمد هر کدام قانع ترند.

امیرالمؤمنین عليه السلام فرمود:

ابْنُ آدَمَ إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ مِنَ الدُّنْيَا مَا يَكْفِيكَ فَإِنَّ أَيْسَرَ مَا فِيهَا يَكْفِيكَ، وَ إِنْ
كُنْتَ إِنَّمَا تُرِيدُ مَا لَا يَكْفِيكَ فَإِنَّ كُلَّ مَا فِيهَا لَا يَكْفِيكَ. (۳)

ای پسر آدم! اگر از دنیا به اندازه کفایت می خواهی اندکی از آن تو را کافی
است و اگر زیادتر از کفایت می طلبی همه آنچه در آن است تو را کفایت
نمی کند.

ثروتی که از باب لطف و رحمت و از مسیر حلال نصیب انسان می شود، نباید نزد
انسان جمع شود و در خرج کردن آنهم نباید به راه اسراف رفت، به هنگام ثروتمند
شدن هم باید قناعت پیشه کرد، به این معنی که به اندازه کفایت از ثروت خرج شود
و مازاد آن در راه خدا قرار گیرد.

تکاثر و اسراف و تبذیر و افراط و تفریط و حرص و بخل در هر صورت حرام

۱ - مجموعه وژام: ۱/۱۶۳؛ ارشاد القلوب، دیلمی: ۱/۱۱۸؛ جامع السعادات: ۲/۷۹.

۲ - جامع السعادات: ۲/۷۹؛ مجموعه وژام: ۱/۱۶۳.

۳ - الکافی: ۲/۱۳۸، حدیث ۶؛ وسائل الشیعه: ۲۱/۵۳۱، باب ۱۵، حدیث ۲۷۷۷۵؛ جامع السعادات:

شرعی و مایه گرفتاری در دنیا و برزخ و قیامت است.

راه علاج حرص

بزرگان دین جهت علاج حرص دو پیشنهاد کرده‌اند:

۱- **علاج علمی:** خوبی و شرافت و عزت نفس و فضیلت آزادگی را که در قناعت نهفته است به یاد داشته باشد و بدی و پستی و تحمل و خواری و ذلت و پیروی از شهوت و هوای نفس را متذکر باشد و بداند هر که عزت نفس را بر شهوت و شکم برنگزیند کم عقل و ناقص الایمان است.

سپس توجه کند که جمع کردن مال و ثروت چه آفات دنیوی و عقوبت‌های اخروی در پی دارد و بیندیشد که بزرگان از انسان‌ها و شریف‌ترین و عزیزترین آدمیان یعنی پیامبران و اوصیای ایشان و پیروان پارسای آنان چگونه به اندکی از دنیا قناعت و شکیبایی کردند. و در شیوه کافران از یهود و نصارا و مردمان فرومایه و مال اندوز و پول پرست بنگرد که چگونه در خوشگذرانی و تن‌پروری و جمع ثروت به سر می‌برند.

بعد از این تأمل گمان نمی‌رود که در پیروی و اقتدا به بهترین آدمیان تردید نماید و راه و رسم مردم پست و فرومایه دنیا را برگزیند، بلکه انسان اندیشمند می‌داند که حریص سگ صفت که هم‌تش لذات دنیا است از مرتبه انسانیت بیرون است و در زمره چارپایان به شمار می‌رود؛ زیرا حرص بر شهوت‌های شکم و فرج از لوازم بهیمیّت است و حریص‌ترین مردم بر شهوات در این صفت به درجه چارپایان نمی‌رسد. هیچ حریص شکم پرستی نیست مگر این که خوک از او بیشتر می‌آمیزد و آشکار است که حریص در مرتبه خوکان و خران و یهودیان است و قانع در مرتبت جز با انبیا و اولیا انباز و همانند نیست و سنجیده نمی‌شود. و بعد از تأمل در آنچه

گفته شد معالجه علمی تمام می شود و بدان وسیله برطرف کردن آزمندی و اکتساب قناعت آسان می گردد.

۲- علاج عملی: این است که در امر معیشت میانه روی پیش گیرد و تا آن جا که ممکن است درهای مخارج را ببندد و به اندازه لازم اکتفا کند؛ زیرا کسی که پرخرج باشد قناعت برای او ممکن نیست.

درآمد ممکن است از جانب حضرت حق فراوان باشد، ولی درآمد فراوان نباید انسان را به پرخرجی بیندازد، باید برای خود به اندازه خرج کرد و مازادش را در راه خدا برای دیگران خرج کرد.
رسول خدا ﷺ فرمود:

مَا عَالَ مَنْ اقْتَصَدَ. (۱)

هر که میانه روی پیشه کند محتاج نگردد.

و نیز فرمود:

**ثَلَاثُ مُنْجِيَاتٍ: حَسْبِيَةُ اللَّهِ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ، وَالْقَصْدُ فِي الْعَنَاءِ وَالْفَقْرِ،
وَالْعَدْلُ فِي الرِّضَا وَالْعَضْبِ. (۲)**

سه چیز نجات دهنده است: ترس از خدا در نهان و آشکار و میانه روی در توانگری و فقر و عدالت در حال خشنودی و خشم.

و نیز آن حضرت فرمود:

التَّوْبَةُ نِصْفُ الْمَعِيشَةِ. (۳)

۱- مجموعه ورام: ۱/۱۶۷؛ جامع السعادات: ۲/۴۲؛ کنز العمال: ۳/۴۹، حدیث ۵۴۳۱.

۲- مجموعه ورام: ۱/۱۶۷؛ بحار الأنوار: ۶/۶۷، باب ۴۱، حدیث ۲.

۳- مجموعه ورام: ۱/۱۶۷؛ غرر الحکم: ۳۵۴، حدیث ۸۰۷۶.

تدبیر نیمی از زندگی است.

امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود:

الْقَصْدُ مَثْرَاءٌ، وَالسَّرْفُ مَنُوَاةٌ. (۱)

میانۀ روی ثروت خیز و زیاده روی هلاک انگیز است.

امام سجّاد علیه السلام فرمود:

**لِيُنْفِقِ الرَّجُلُ بِالْقَصْدِ وَبُلْعَةِ الْكَفَافِ، وَيُقَدِّمَ مِنْهُ الْفَضْلَ لِآخِرَتِهِ، فَإِنَّ ذَلِكَ
أَبْقَى لِلنَّعْمَةِ، وَأَقْرَبُ إِلَى الْمَزِيدِ مِنَ اللَّهِ وَانْفَعُ فِي الْعَافِيَةِ.** (۲)

مرد باید به اندازه کفاف و به اقتصاد خرج کند و زیادی مال را برای آخرت
فرستد که این روش نعمت را پایدارتر می سازد و به افزوده شدن از جانب
خدای تعالی نزدیک تر و به عافیت نافع تر است.

امام صادق علیه السلام فرمود:

**إِنَّ الْقَصْدَ أَمْرٌ يُحِبُّهُ اللَّهُ، وَإِنَّ السَّرْفَ أَمْرٌ يُبْغِضُهُ اللَّهُ، حَتَّى طَرَحَكَ النَّوَاةَ
فَإِنَّهَا تَصْلِحُ لِيَشَىءٍ، وَحَتَّى صَبَّكَ فَضَّلَ شَرَابِكَ.** (۳)

خداوند میانۀ روی را دوست و اسراف را دشمن دارد، حتی دورانداختن
هسته خرما را که آنهم به کار می آید و حتی دور ریختن زیادتی آب
آشامیدنی را.

و نیز آن حضرت به عبید فرمود:

۱- الکافی: ۵۲/۴، حدیث ۴؛ وسائل الشیعة: ۵۵۲/۲۱، باب ۲۵، حدیث ۲۷۸۴۴.

۲- وسائل الشیعة: ۵۵۱/۲۱، باب ۲۵، حدیث ۲۷۸۴۱؛ الکافی: ۵۲/۴، حدیث ۱، با کمی اختلاف.

۳- ثواب الاعمال: ۱۸۶؛ الکافی: ۵۲/۴، حدیث ۲.

يَا عِبْدُ إِنَّ السَّرْفَ يُورِثُ الْفَقْرَ، وَإِنَّ الْقَصْدَ يُورِثُ الْغِنَاءَ. (۱)

اسراف فقر می آورد و میانه روی بی نیازی و توانگری.

«انسان در معیشت و مال دنیا نباید به بالاتر از خود نگاه کند بلکه به پست تر از خود بنگرد که شیطان نظر هر کسی را در امر دنیا به بالاتر از خود متوجه می سازد و به او می گوید در طلب دنیا کوتاهی و سستی مکن که مالداران تنعم و خوشگذرانی می کنند و خوراک های لذیذ می خورند و جامه های نیکو می پوشند؛ و در کار دین چشم آدمی را به پست تر از خود می گشاید و می گوید: چرا بر خود تنگ و سخت می گیری و این قدر از خدا می ترسی و حال آن که فلان از تو عالم تر است و از خدا نمی ترسد.» (۲)

سفارش پیامبر ﷺ درباره حرص

ابوذر فرمود: خلیل من، رسول الله مرا سفارش کرد که در امر دنیا به پایین تر از خود بنگرم نه به بالاتر از خود.

إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ فَضَّلَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ فِي الْمَالِ وَالْخَلْقِ، فَلْيَنْظُرْ
إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ مِمَّنْ فَضَّلَ عَلَيْهِ. (۳)

وقتی یکی از شما به کسی می نگرد که خداوند در مال و جمال وی را برتری داده، باید به پست تر از خود نیز نگاه کند.

در هر صورت حرص ورزی به مال، شهوت، مقام، نتیجه ای جز هلاکت دنیا و آخرت ندارد و این حقیقتی است که علم و تجربه و تاریخ ثابت کرده است.

۱ - الکافی: ۴/۵۳، حدیث ۸؛ من لایحضره الفقیه: ۳/۱۷۴، حدیث ۳۶۵۹.

۲ - علم اخلاق اسلامی: ۲/۱۳۷ - ۱۴۶ با تلخیص.

۳ - جامع السعادات: ۲/۸۲؛ مجموعه ورام: ۱/۱۶۹.

الهی به پاس خراباتیان	الهی به عجز مناجاتیان
به فعلی که ناجی از آن گشت نوح	به قولی که مقبول شد ز آن نَصوح
به مستان از خویشتن شسته دست	سر از پا ندانانِ روز آلت
به گم کرده راهان شبهای تار	به دریا نوردان دور از کنار
به کامل مریدان ردّ و قبول	به پاک اعتقادان دین رسول
که لب تشنه در وادی محشرم	رسانی به سرچشمه کوثرم
مگر ساقی بزم پر شور و شین	دهد جام لطفم به یاد حسین

کلام امیرالمؤمنین علیه السلام در باب حرص

از امیرالمؤمنین علیه السلام در باب حرص و حریص، حکمت‌های پرمغزی روایت شده که لازم است به قسمتی از آنها اشاره شود:

الْحَرِيصُ تَعِبٌ. (۱)

آدم حریص در رنج است.

الْحَرِصُ مَطِيئَةُ النَّعْبِ. (۲)

حرص مرکب رنج و مشقت است.

الْحَرِصُ عَلَامَةُ الْفَقْرِ. (۳)

حرص نشانه فقر [عقلی و قلبی و روحی] است.

الْحَرِيصُ لَا يَكْتَفِي. (۴)

حریص به هیچ چیز قناعت نمی‌کند.

۱ - غرر الحکم: ۲۹۴، حدیث ۶۵۸۶.

۲ - غرر الحکم: ۲۹۴، حدیث ۶۵۷۸.

۳ - غرر الحکم: ۲۹۵، حدیث ۶۶۲۷؛ الکافی: ۲۳/۸، خطبه لامیرالمؤمنین علیه السلام.

۴ - غرر الحکم: ۲۹۵، حدیث ۶۶۳۵.

الْحَرِيصُ عَبْدُ الْمَطَامِعِ. (۱)

حریص برده طمع کاری هاست.

الْحَرِصُ عَلَامَةُ الْأَثْقِيَاءِ. (۲)

حرص نشانه تیره بختان است.

الْحَرِصُ يُفْسِدُ الْإِيْقَانَ. (۳)

حرص تباه کننده یقین است.

الْحَرِصُ يُذِلُّ وَ يُثَقِّبِي. (۴)

حرص ذلیل و بدبخت می کند.

الْحَرِصُ يَنْقُصُ قَدْرَ الرَّجُلِ، وَ لَا يَزِيدُ فِي رِزْقِهِ. (۵)

حرص جاه مرد را کم می کند و چیزی به رزقش نیفزاید.

الْحَرِيصُ فَقِيرٌ وَ لَوْ مَلَكَ الدُّنْيَا بِحَذَا فِيرَهَا. (۶)

حریص تهیدست است گرچه تمام دنیا را مالک شود.

لَا حَيَاءَ لِحَرِيصٍ. (۷)

برای حریص حیا نیست.

الْحَرِصُ مُوقِعٌ فِي كَثِيرِ الْعُيُوبِ. (۸)

حرص آدمی را در بسیاری از عیوب می افکند.

۱- غرر الحکم: ۲۹۵، حدیث ۶۶۳۶؛ مستدرک الوسائل: ۶۱/۱۲، باب ۶۴.

۲- غرر الحکم: ۲۹۵، حدیث ۶۶۰۹؛ مستدرک الوسائل: ۶۱/۱۲، باب ۶۴.

۳- غرر الحکم: ۲۹۵، حدیث ۶۶۳۷؛ مستدرک الوسائل: ۶۱/۱۲، باب ۶۴.

۴- غرر الحکم: ۲۹۵، حدیث ۶۶۱۰؛ مستدرک الوسائل: ۶۲/۱۲، باب ۶۴.

۵- غرر الحکم: ۲۹۵، حدیث ۶۶۲۸؛ مستدرک الوسائل: ۶۲/۱۲، باب ۶۴.

۶- غرر الحکم: ۲۹۵، حدیث ۶۶۳۰.

۷- غرر الحکم: ۲۹۶، حدیث ۶۶۴۵.

۸- غرر الحکم: ۲۹۵، حدیث ۶۶۳۹.

فَتَلَ الْحَرِصُ رَاكِبَهُ. (۱)

حرص قاتل حریص است.

سُئِلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَيُّ ذُلٍّ أَذَلُّ؟ قَالَ: الْحَرِصُ عَلَى الدُّنْيَا. (۲)

از امیرالمؤمنین علیه السلام پرسیدند: کدام پستی پست تر است؟ فرمود: حرص بر دنیا.

الْحَرِصُ أَسِيرٌ مَهَانَةٌ لَا يُفَكُّ أُسْرَهُ. (۳)

حریص اسیر نوعی از پستی است که رهایی از آن ندارد.

روایاتی دیگر در باب حرص

ابوبصیر می گوید: حضرت صادق علیه السلام به من فرمود:

أَمَا تَحْزَنُ؟ أَمَا تَهْتَمُّ؟ أَمَا تَأْلَمُ؟ قُلْتُ: بَلَىٰ وَاللَّهِ، قَالَ: فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ مِنْكَ فَادْكُرِ
الْمَوْتَ وَوَحْدَتَكَ فِي قَبْرِكَ، وَ سَيْلَانَ عَيْنِكَ عَلَى خَدَيْكَ، وَ تَقَطُّعَ
أَوْصَالِكَ، وَ أَكْلَ الدُّوْدِ لِحَمِّكَ وَ بِلَاكَ، وَ انْقِطَاعَكَ عَنِ الدُّنْيَا، فَإِنَّ ذَلِكَ
يَحْتُكُّكَ عَلَى الْعَمَلِ، وَ يَزِدُّكَ عَنْ كَثِيرٍ مِنَ الْحَرِصِ عَلَى الدُّنْيَا. (۴)

آیا محزون و مهموم و غصه دار نمی شوی؟ عرضه داشتم: چرا، به خدا قسم، فرمود: چون چنین شدی مرگ و تنهاییات را در قبر به یادآور و زمانی که دو چشمت بر صورتت می ریزد و روابط بدنت از هم می گسند و کرم گوشتت را می خورد و بدنت می پوسد و از دنیا جدامی شوی که چنین توجهی تو را ترغیب به عمل برای خدا می کند و از بسیاری از حرص بر دنیا بازت می دارد.

۱ - غرر الحکم: ۲۹۴، حدیث ۶۶۰۵.

۲ - مستدرک الوسائل: ۵۹/۱۲، باب ۶۴، حدیث ۱۳۵۰۴؛ وسائل الشیعة: ۸۳/۷، باب ۳۱، حدیث ۸۷۹۰.

۳ - غرر الحکم: ۲۹۵، حدیث ۶۶۱۲.

۴ - وسائل الشیعة: ۴۳۶/۲، باب ۲۳، حدیث ۲۵۷۴؛ بحار الأنوار: ۳۲۲/۷۳، باب ۶۲، حدیث ۵.

امام صادق علیه السلام فرمود:

حُرْمَ الْحَرِيصِ حَصَلَتَيْنِ، وَلَزِمَتْهُ حَصَلَتَانِ: حُرْمَ الْقَنَاعَةِ فَأَفْتَقَدَ الرَّاحَةَ، وَ حُرْمَ الرِّضَا فَأَفْتَقَدَ الْيَقِينَ. (۱)

حریص دو خصلت را از دست می دهد و دچار دو خصلت می شود: قناعت را از دست می دهد و دچار ناراحتی می گردد و از رضا به داده حق محروم می شود و گرفتار شک و تردید و اضطراب خواهد شد.

امام صادق علیه السلام از پدرانش از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می فرماید:

مِنْ عِلَامَاتِ الشَّقَاءِ جُمُودُ الْعَيْنِ، وَ قَسْوَةُ الْقَلْبِ، وَ شِدَّةُ الْحَرِصِ فِي طَلَبِ الرِّزْقِ، وَالْإصرَارُ عَلَى الذَّنْبِ. (۲)

چهار چیز از نشانه های بدبختی است: خشکی چشم، سنگدلی، شدت حرص در طلب رزق و پافشاری بر گناه.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

چون نوح از کشتی پیاده شد ابلیس به نزد او آمد و گفت: مردی در روی زمین بزرگتر از تو به من منت ندارد، از خدا خواستی این جمعیت فاسق نابود شود، بنابراین من از دنبال کردن مردم راحت شدم، آیا دو پند به تو نیاموزم؟ از حسد بپرهیز که با من آن کرد که می بینی و از حرص دوری کن که به آدم ابوالبشر آن کرد که دیدی. (۳)

۱- بحار الأنوار: ۱۶۱/۷۰، باب ۱۲۸، حدیث ۶؛ وسائل الشیعة: ۲۰/۱۶، باب ۶۴، حدیث ۲۰۸۵۶.

۲- بحار الأنوار: ۱۶۲/۷۰، باب ۱۲۸، حدیث ۱۱؛ الکافی: ۲۹۰/۲، حدیث ۶.

۳- بحار الأنوار: ۱۶۳/۷۰، باب ۱۲۸، حدیث ۱۷؛ الخصال: ۵۰/۱، حدیث ۶۱.

۲- غضب

غضب قوه‌ای است که خداوند مهربان در وجود آدمی جهت دفاع از خودش در برابر باطل قرار داده است. این قوه باید برای حفظ حق و جلوگیری از تجاوز دشمن و کوبیدن امور شیطانی به کار رود.

این قوه آتشی است که باید بر خرمن معاندان و مخالفان واقعیت افتد و لازم و واجب است انسان مواظبت کند که این آتش در برابر اشتباهات خانواده یا پدر و مادر و یا برادران مسلمان و مؤمن شعله نکشد.

خطاها و اشتباهات هموعان و همکیشان و مؤمنان و مسلمانان را باید با رأفت و رحمت و لطف و مرحمت تذکر داد و با زبانی نرم و ملایم به آنان فهماند که شما در این مسأله اشتباه کرده و لازم است از خطای خود برگشته و استغفار نمایید و پس از امر به معروف و نهی از منکر، باید به گذشت و عفو و احسان پناه برد و در این مرحله خداوند عزیز و مهربان را از خویش راضی نمود.

کظم غیظ و فرو خوردن خشم به فرموده قرآن مجید از نشانه‌های مردم باتقوا و

محسن است:

﴿وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ
لِلْمُتَّقِينَ * الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ
عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾^(۱)

و به سوی آمرزشی از پروردگارتان و بهشتی که پهنایش [به وسعت] آسمان‌ها و زمین است بشتابید؛ بهشتی که برای پرهیزکاران آماده شده است؛ * آنان که در گشایش و تنگ دستی انفاق می‌کنند، و خشم خود را فرو می‌برند، و از [خطاهای] مردم در می‌گذرند؛ و خدا نیکوکاران را دوست دارد.

۱- آل عمران (۳): ۱۳۳-۱۳۴.

اعمال خشم و غضب، نوعی آزمون الهی می‌باشد و فرونشاندن آن نیز یک تکلیف انسانی و اخلاقی است. انسان موجودی است که با انواع عوامل خوشی و لذت و عوامل رنج و نفرت در محاصره قرار گرفته است و از بندگان خداوند که در چنین حصاری قرار دارند از لحاظ عمل و رفتاری که در پیش می‌گیرند آزمون و امتحان به عمل می‌آید تا صدق و کذب ادعای آنان در ایمان و انسانیت ظهور کند. شکی نیست که غضب قوه‌ای است که از جانب حق در نهاد آدمی قرار داده شده و آن‌گاه که انسان در پرتگاه غضب می‌لغزد، در واقع با چنین نیروی آتشین انس و ارتباط برقرار می‌سازد.

آدمی از خاک آفریده شده است که سمبل و نمودار آرامش و وقار است، ولی شیطان از آتش سر برآورده که دچار لهیب و اضطراب می‌باشد. اگر انسان قوه غضب را بی جا مصرف نماید به اخلاق شیطان گراییده و از خدا دوری جسته و وسیله ممنوعیت خود را از رحمت الهی فراهم آورده و از حقیقت خود که سرشته وقار و بزرگواری است منحرف شده است.

آن که مالک غضب و خشم خویش است اهل خدا و هر کس غضب و خشمش بی قید و بند است برده شیطان و آلوده به شیطنت است. انسان اجازه ندارد هر کجا و در برابر هر کسی دچار خشم و غضب شود، برای غضب و خشم جای معین مقرر شده که بجا مصرف کردنش عبادت و بی جا مصرف نمودنش گناه و خطا و معصیت و شیطنت است.

رسول خدا ﷺ فرمود:

لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصَّرْعَةِ، إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ. (۱)

قهرمان و پهلوان (یعنی انسان با صلابت و نیرومند) با کشتی گرفتن ارزیابی

۱ - روضة الواعظین: ۳۸۰/۲؛ مشکاة الأنوار: ۳۰۸؛ الجامع الصغير: ۴۵۱/۲، حدیث ۷۵۷۷؛ کنز العمال:

۵۲۱/۳، حدیث ۷۷۰۵.

نمی‌شود، بلکه پهلوان عبارت از کسی است که زمام نفس خود را به گاه خشم و غضب در اراده و اختیار خویش گیرد.

یکی از آثار و نتایج سوء غضب بی جا کینه و حسد است و این حالت آدمی را به بیماری و تیرگی و اختلال طبیعت سوق می‌دهد. لذا ضرورتی است که موقعیت غضب مشخص گردد تا آدمی بتواند جنبه نکوهیده آن را از خود دور سازد و به تعدیل و درمان آن پردازد و نیز باید فضیلت فرونشاندن خشم و غضب و ارزش بردباری و عفو و مدارای با دیگران برای او روشن شود.

حضرت حق، غضب را در نهاد انسان قرارداد تا او را از تباهی و نابودی صیانت کند و عوامل زیانبار به سلامتی را از وی دفع نماید. در کیفیت تکوین و ایجاد انسان و در اندرون او حرارت و رطوبت به کار رفته است که در حال تضاد و تعاند با یکدیگر به سر می‌برند. حرارت همواره رطوبت را به تحلیل می‌برد و آن را تبخیر و سرانجام خشک می‌سازد و اگر مدد تغذیه پیاپی برای تأمین رطوبت به بدن نرسد، موجود زنده از میان می‌رود، لذا خداوند متعال غذای موافق و متناسب با سازمان موجود زنده را آفرید و در نهاد او غریزه تمایل به غذا را نیز خلق کرده است.

اما در خارج و بیرون از وجود انسان، غضب به خاطر این است که چون آدمی در معرض خطر قرار می‌گیرد، باید دارای قوه و نیرویی باشد که به گاه نیاز و هنگام ضرورت، آن نیرو به فیضان و فوران و هیجان افتد. غضب و خشم آدمی به منزله عکس‌العمل در برابر تجاوز عوامل زیانبخش به انسان است، لذا به هنگام مواجهه با زمینه‌های نامساعد و عوامل زیانبار، آتش غضب آدمی در روان او فروزان می‌گردد همان‌گونه که آتش در میان آتشدان و کوره لهیب می‌کشد.

حرارت لهیب آتش خشم آدمی در چهره و سیمای فرد خشمناک خود را می‌نمایاند، گونه و چشمان آدمی همچون آتش سرخ فام می‌گردد تا نشانگر محتوایی باشد که در پس این حالت کمین کرده است و آن عبارت از سرخی خون

بدن است، آن چنانکه شیشه از ورای خود محتوای خویش را می‌نمایاند. مرکز و کانون نیروی غضب، عبارت از قلب آدمی است و مفهوم آن همان به جوش آمدن و غلیان خون دل است که ناشی از حالت انتقام جویی است. این نیرو از آن جهت به فوران می‌افتد تا فرد، ضرر و زیان را قبل از وقوع آن از خود دفع نموده و پس از وقوع آن قلبش با اعمال غضب تشقی یافته و به انتقام جویی دست یازد. انتقام، غذا و خوراک نیروی غضب و خواسته آن است و آدمی از رهگذر اعمال غضب احساس لذت و رضایت می‌نماید. انسان خشمگین جز با انتقام آرام نمی‌گیرد، فقط فرد با ایمان است که علی‌رغم اسائه و آزار دیگران از تجاوزکار صرف نظر کرده و عفو و اغماض می‌کند:

﴿وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ﴾^(۱)

و هنگامی که [به مردم] خشم می‌گیرند، راه چشم‌پوشی و گذشت را برمی‌گزینند.

در خرابات مغان منزل نمی‌یابد گرفت

چون گرفتی کین کس در دل نمی‌باید گرفت

یا نمی‌باید ز آزادی زدن چون سرو لاف

یا گره از بی‌بری در دل نمی‌باید گرفت

سدّ راه عالم بالاست معشوق مجاز

دامن این سرو پا در گل نمی‌باید گرفت

خونبها بهتر ز حفظ آبروی عشق نیست

در قیامت دامن قائل نمی‌باید گرفت

۱- شوری (۴۲): ۳۷.

تا توان سرپنجه دریا چو طوفان تاب داد
 تیغ موج از قبضه ساحل نمی باید گرفت
 طالب حق را چو تیری کز کمان بیرون رود
 هیچ جا آرام تا منزل نمی باید گرفت
 صاف چون آئینه می باید شدن با نیک و بد
 هیچ چیز از هیچ کس در دل نمی باید گرفت
 آه و افسوس است صائب حاصل موج سراب
 دامن دنیای بی حاصل نمی باید گرفت
 (صائب تبریزی)

تفریط در اعمال غضب

تفریط و دریغ ورزیدن بی مورد از اعمال غضب، نمایانگر ضعف و ناتوانی این نیرو است و مسلماً چنین حالتی را نمی توان حالت مطلوبی در آدمی برشمرد بلکه باید آن را حالتی نکوهیده تلقی کرد.
 یکی از بزرگان فرموده:

«کسی که باید به مورد و بجا دچار و خواهان خشم گردد ولی او را خشم نگیرد حیوانی بیش نیست»؛ زیرا فقدان نیروی غضب را باید یکی از کمبودهای روانی انسان به شمار آورد، چون خداوند متعال می فرماید:

﴿أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾^(۱)

بر کافران سرسخت و در میان خودشان با یکدیگر مهربانند.

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ﴾^(۲)

۱ - فتح (۴۸): ۲۹.

۲ - تحریم (۶۶): ۹.

ای پیامبر! با کافران و منافقان جنگ کن و بر آنان سخت بگیر.

اما افراط و زیاده روی در غضب عبارت از پافراثر نهادن از حدّ و حالتی عصبی است که آدمی را از عقل و حکمت و دین بیرون می‌برد و در نتیجه برای انسان بینش و نظر و اندیشه و قدرت حسن انتخاب در رابطه با اعمال و رفتارش باقی نمی‌ماند و حالت سببیت و درندگی بر انسان مسلط می‌گردد، حالتی که باید آن را نیرویی در نفس امّاره برشمرد که بازده آن گرایش به تشفی و انتقام است.

برخی از نابخردان، افراط و فزون‌گرایی در غضب را شجاعت و مردانگی به شمار آورده و آن را بسان حالتی ستوده چهره می‌بخشند.

گاهی یکی از همین سبک مغزان می‌گوید:

«من درباره هیچ فردی حاضر به صبر و خویشتن داری نیستم و در برابر هیچ کس تحمل نمی‌کنم»، این سخن نابخردانه مفهومش این است که این فرد بینوا فاقد عقل و حلم و بردباری و حکمت و دانایی و هشیاری است.

پاره‌ای از مردم تحت تأثیر چنین داعیه‌های فاسد و فسادآموز واقع می‌شوند و طبع و سرشت خشم‌روایی بر روان آنها تسلط می‌یابد و در جرگه چنین نادانانی در دامن زدن به آتش غضب جا خوش کرده و در رده آنان قرار می‌گیرند و هر چند که آنها را اندرز می‌دهند نمی‌خواهند در خویشتن نیرو و حس انعطافی بهم رسانده و گوش شنوایی داشته باشند، چون در حال فقدان بینایی و هشیاری در برابر هر موعظه و نصیحتی موضع گرفته‌اند و بلکه به عکس در برابر نصیحت و اندرز دیگران آتش غضب آنها پرله‌پس‌تر می‌گردد و دنیا در برابر دیدگان‌شان تیره و تاریک می‌شود و آن‌گاه که به خود مراجعه می‌کنند و خویشتن را نیز به داوری می‌گیرند برای خاموش کردن این آتش سعادت سوز و شقاوت ساز، توانی در خود نمی‌یابند؛ زیرا نور عقل در روان آنان رو به خاموشی می‌گذارد، لذا پیرامون وجود خود را نمی‌توانند بیابند و سرانجام مسیر یک جانور سرگردان را در پیش می‌گیرند.

رسول بزرگوار اسلام ﷺ فرمود:

در حال خشم و اعمال غضب، دوده متراکم و تیره‌ای به طرف مغز آدمی اوج می‌گیرد و بر معادن و سرمایه‌های اندیشه او مستولی می‌گردد و بلکه احیاناً این دوده‌ها به مراکز حسّی نیز سرایت می‌کند و چشمان آدمی در حال خشم تیره شده و رو به سیاهی می‌گذارد. در چنین حالتی است که انسان همچون فرد نابینا جایی را نمی‌بیند. (۱)

گاهی آتش غضب آن چنان در وجود آدمی پایگاهی فراهم می‌آورد که فرد نمی‌تواند نه از درون و نه از بیرون، این آتش سعادت سوز را خاموش سازد و این آتش سوزی همچنان پیشروی می‌کند تا گوهرگران بهای وجود آدمی را در زیر فشار لهیب خود بسوزاند و به خاکستر تبدیل کرده و نابودی شخصیت او را فراهم سازد. و احیاناً بر اثر شدت خشم، مایه حیات قلب انسان می‌خشکد و آدمی از شدت خشم و کینه دچار مرگ زودرس می‌گردد و سگته و مرگ ناگهانی او در می‌رسد، چون خطر یک کشتی که در دریایی ژرفناک و گرفتار طوفان حرکت می‌کند از خطر حالت روانی فرد که ملامال از خشم و کینه است کمتر است؛ زیرا ناخدایان کشتی در نجات این مرکبی که گرفتار تلاطم است می‌کوشند، ولی در حالت غضب، قلب انسان، ناخدای کشتی وجود و شخصیت روانی او است، بدیهی است که این ناخدا در حال خشم روایی نیرویی است فرسوده و از کار افتاده که تراکم تیرگی‌های خشم، بصیرت آن را از کار انداخته و نابینایش ساخته است. چنین قلبی که خارهای خشم در چشم بصیرت او خلیده نمی‌تواند چاره‌سازی کند. (۲)

رسول خدا ﷺ فرمود:

۱ - بحار الأنوار: ۲۷۲/۷۰، باب ۱۳۲؛ مجموعة ورام: ۱۲۳/۱؛ مسند احمد بن حنبل: ۶۱/۳؛ الدر المنثور: ۷۴/۲.

۲ - روانشناسی اسلامی: ۱۶۲.

أَلَا إِنَّ الْعُضْبَ جَمْرَةٌ تُوَقَّدُ فِي جَوْفِ ابْنِ آدَمَ، أَلَا تَرَوْنَ إِلَى حُمْرَةِ عَيْنِهِ وَ
 انْتِفَاحِ أُودَاجِهِ؟ فَإِذَا وَجَدَ أَحَدُكُمْ شَيْئاً مِنْ ذَلِكَ فَأَلْزَمِ الْأَرْضَ. أَلَا إِنَّ خَيْرَ
 الرَّجَالِ مَنْ كَانَ بَطِيءَ الْعُضْبِ، سَرِيعَ الرِّضَا، وَ شَرَّ الرَّجُلِ مَنْ كَانَ سَرِيعَ
 الْعُضْبِ، بَطِيءَ الرِّضَا. (۱)

به هوش باشید که غضب پاره آتش و گدازه‌ای است که در قلب آدم
 برافروخته می‌گردد، برای پی بردن به چنین حقیقت به سرخی چشمان و
 برجستگی رگهای چنبره گردن آدم خشمگین بنگرید. اگر کسی خود را در
 چنین حالت بیابد بر زمین نشیند. بدانید که بهترین مردم کسانی هستند که
 دچار غضب زودرس نمی‌گردند، در خشم روایی گامشان کند و آهسته است،
 ولی در رضا و خشنودی پیشتاز و سریع هستند. و بدترین مردم آنانند که به
 سرعت خشم می‌گیرند و به کندی تن به رضا و خوشحالی می‌دهند.

کسی به ملک رضا خشمگین نمی‌باشد	در این ریاض گل آتشین نمی‌باشد
ز خنده گل صبح این دقیقه روشن شد	که عیش جز نفس واپسین نمی‌باشد
دراز دستی ما کرد کار بر ما تنگ	و گرنه جامه بی‌آستین نمی‌باشد
به هر طرف نگری دور باش برق بلاست	به گرد خرمن ما خوشه چین نمی‌باشد
ز سرافرازی ما این قدر تعجب نیست	همیشه دانه به زیر زمین نمی‌باشد
تمام مهر و سراپا محبت صائب	به عالمی که منم خشم و کین نمی‌باشد

(صائب تبریزی)

آثار غضب

آثار ظاهری غضب در ناسزاگویی و تجاوز و یورش به دیگران و سخنان زشت،

۱ - مسند احمد بن حنبل: ۱۹/۳؛ کنز العمال: ۹۲۲/۱۵، حدیث ۴۳۵۸۷.

چهره خود را می‌نمایاند و مظاهر آن در اندام، عبارت از ضرب و جرح و قتل و تهاجم‌هایی است که بدون مبالات و نابخردانه صورت می‌گیرد.

اگر فرد خشمگین نتواند خشم خود را در مورد شخص اعمال کند آثار سوء آن به خود او بازمی‌گردد، لذا جامه خویش را می‌درد و برگونه خویش طپانچه و سیلی می‌زند و زمین و در و دیوار را می‌کند و می‌خراشد و احیاناً به سرعت و نامتعادل می‌دود و به زمین می‌افتد و یا خود را بر زمین می‌افکند و کارهای جنون‌آمیزی از او سر می‌زند.

از رسول خدا ﷺ وارد شده:

إِنَّ الْعُضْبَ مِنَ الشَّيْطَانِ، وَإِنَّ الشَّيْطَانَ خُلِقَ مِنَ النَّارِ، إِنَّمَا يُطْفِئُ النَّارَ
الْمَاءَ، فَإِذَا عَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَوَضَّأْ. (۱)

غضب از ناحیه شیطان به هم می‌رسد و شیطان از آتش آفریده شده و آتش نیز با آب خاموش می‌شود، پس اگر یکی از شما گرفتار حالت خشم گردد وضو بگیرد.

آثار غضب در قلب این است که کینه و حسد و بدخواهی و شماتت دیگران و خوشحالی از غم دیگران و اندوه از تنعم و رفاه سایرین و افشاگری اسرار و پرده‌داری حیثیت و استهزای مردم در آن پدید می‌آید، لذا رسول اسلام ﷺ فرمود:

لَا يَحْكُمُ أَحَدٌ بَيْنَ اثْنَيْنِ وَهُوَ غَضْبَانٌ. (۲)

هیچ یک از شما نباید در حالی که دستخوش حالت خشم و غضب است میان دو نفر داوری نماید.

۱ - بحار الأنوار: ۲۷۲/۷۰، باب ۱۳۲؛ مجموعة ورام: ۱۲۳/۱.

۲ - مسند احمد بن حنبل: ۴۶/۵، صحیح مسلم: ۱۳۲/۵؛ بهداشت روانی در اسلام: ۱۶۳.

خشم و غضب در صورتی که برای دفاع از خود در برابر خطر و دفاع از اسلام در مقابل کفار به کار گرفته نشود حالتی شیطانی و آثار و عواقبش خطرناک و زمینه‌ای برای آلوده شدن به گناهان کبیره است.

در صورتی که برای دفاع از خود و مردم مؤمن و به خصوص دفاع از حریم قرآن و اسلام به کار گرفته شود، حالتی الهی و آثار و عواقبش بسیار عالی و زمینه‌ای برای انجام گرفتن پرمفعت‌ترین عبادت در پیشگاه حضرت ربّ العزّه است. خشم و غضبِ مطلوب، خشمی است که همپای با داوری عقل بوده و هماهنگ با دین به مرحله اجرا درمی‌آید.

خشم و غضب توازن خود را از عقل و دین می‌تواند کسب کند و در سایه رهنمود این دو قدرت آن استقامت و موازنه‌ای را تحقق بخشد که همه بندگان خدا به چنین استقامت و توازن دعوت شده و بدان مکلف هستند: و آن عبارت است از انتخاب امور زندگی هماهنگ با آیین الهی.

کسی که خشم او به سستی می‌گراید، روان او گرفتار ضعف و کم‌توازی است و گویا سستی و ضعف غضب نمایانگر فرومایگی و خواری شخصیت روانی انسان و نشانه پذیرایی از ظلم و تجاوز است. و نیز کسی که از نظر روانی به خشم مفرط گرایش دارد این حالت روانی، وی را به بی‌باکی و رفتارهای زشت و ناخوشایند سوق می‌دهد.^(۱)

راه علاج غضب

اگر کسی دچار مرض خطرناک خشم و غضب باشد، در صورتی که علاقه نشان بدهد و به پذیرفتن نسخه شفابخش الهی که از زبان قرآن و حدیث تنظیم شده تن دهد و به قبول دستوره‌ای الهیه برخیزد و آن دستوره‌ای را با جان و دل به کار بندد،

۱- روانشناسی اسلامی: ۱۵۶.

قطعاً از آن مرض نجات پیدا خواهد کرد.

مشکل بیماران روحی این است که از آگاهی به طریق علاج و عمل به مقررات لازمه روی گردانند. اگر انسان به علل مرض و راه درمان آن معرفت پیدا کند و آن معرفت را به دایره عمل و صحنه حرکت بیاورد، بدون شک از مسیر شیطان نجات پیدا کرده و به صراط مستقیم الهی خواهد رسید.

مريض خشم و غضب باید در اخبار وارده در مذمت غضب و آثار مترتبه بر غضب اندیشه کند و به این معنا واقف گردد که زبان وحی، گرفتاران به بیماری خشم را دور از خدا و رحمت رحیمیه حضرت رب العزه می داند و آنان را همپالگی شیطان و حزب ابلیس به حساب می آورد.

غضب در روایات

از حضرت ختمی مرتبت روایت شده:

الْغَضَبُ يُفْسِدُ الْإِيمَانَ كَمَا يُفْسِدُ الْخَلُّ الْعَسَلَ. (۱)

خشم و غضب ایمان را فاسد می کند، چنانکه سرکه عسل را.

حضرت مولی الموحدين، امام عارفان، امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود:

الْحِدَّةُ ضَرْبٌ مِنَ الْجُنُونِ، لِأَنَّ صَاحِبَهَا يَنْدُمُ فَإِنْ لَمْ يَنْدُمْ فَجُنُونُهُ مُسْتَحْكَمٌ. (۲)

غضب نوعی از دیوانگی است؛ زیرا به محض فرو نشستن، صاحبش پشیمان می شود و اگر پشیمان نشد دیوانگی او ثابت و استوار است.

حضرت باقرالعلوم علیه السلام می فرماید:

۱- الکافی: ۳۰۲/۲، حدیث ۱؛ ارشاد القلوب، دیلمی: ۱/۱۷۷.

۲- نهج البلاغه: حکمت ۲۵۵؛ غرر الحکم: ۳۰۱، حدیث ۶۸۶۱.

إِنَّ هَذَا الْعُضْبَ جَمْرَةٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تُوَقَّدُ فِي قَلْبِ ابْنِ آدَمَ، وَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا
 غَضِبَ احْمَرَّتْ عَيْنَاهُ وَانْتَفَحَتْ أُوْدَاجُهُ وَدَخَلَ الشَّيْطَانُ فِيهِ، فَإِذَا خَافَ
 أَحَدُكُمْ ذَلِكَ مِنْ نَفْسِهِ فَلْيَلْزِمِ الْأَرْضَ فَإِنَّ رِجْزَ الشَّيْطَانِ لَيَذْهَبُ عَنْهُ عِنْدَ
 ذَلِكَ. (۱)

به حقیقت که غضب پاره آتشی است از شیطان که در دل انسان برافروخته
 می شود، پس دیدگانش را سرخ و رگ های بدنش را باد می کند، در چنین
 وقتی باطن او جایگاه شیطان می شود. اگر کسی از این واقعه وحشت دارد
 باید بر زمین بنشیند که در این صورت پلیدی شیطان از او می رود.

امام صادق علیه السلام از پدر بزرگوارش حضرت باقر روایت می فرماید:

أَيُّ شَيْءٍ أَشَدُّ مِنَ الْعُضْبِ؟ إِنَّ الرَّجُلَ يَعْضِبُ فَيَقْتُلُ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ،
 وَ يَقْدِفُ الْمُحْصَنَةَ. (۲)

چه چیزی از خشم سخت تر است؟ راستی مرد غضب می کند و در حال و
 هوای غضب قتل نفسی که خدا حرام کرده مرتکب می شود و زن پاکدامن را به
 زنا متهم می نماید.

در خدمت حضرت باقر علیه السلام سخن از غضب به میان آمد حضرت فرمود:

إِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْضِبُ فَمَا يَرْضَى أَبَدًا حَتَّى يَدْخُلَ النَّارَ. (۳)

به راستی مرد به خشم آید و خشنود نشود تا به دوزخ در آید.

آری، رضایت و خشنودی خشمگین، به انتقام و تشفی قلب است، گرچه این
 انتقام او را به بدترین گناهان آلوده کند و زمینه جهنم رفتن او را فراهم نماید.

۱- الکافی: ۳۰۴/۲، حدیث ۱۲؛ وسائل الشیعة: ۳۶۰/۱۵، حدیث ۲۰۷۴۲.

۲- الکافی: ۳۰۲/۲، حدیث ۴؛ وسائل الشیعة: ۳۵۹/۱۵، باب ۵۳، حدیث ۲۰۷۳۷.

۳- الکافی: ۳۰۲/۲، حدیث ۲؛ وسائل الشیعة: ۳۵۸/۱۵، باب ۵۳، حدیث ۲۰۷۳۴.

امام صادق علیه السلام فرمود:

الْغَضَبُ مِفْتَاحُ كُلِّ شَرٍّ (۱)

خشم و غضب کلید تمام بدی هاست.

این روایت بسیار پرفیض را به صورت تابلویی در خانه و محل کار و مساجد نصب کنیم تا با دوری از غضب از امراض جسمی و روحی در امان بمانیم.
از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده:

مَا غَضِبَ أَحَدٌ إِلَّا أَشْفَى عَلَى جَهَنَّمَ (۲)

غضب نمی کند احدی مگر این که مشرف بر جهنم می شود.

در روایت آمده است:

قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ شَيْءٍ أَشَدُّ عَلَيَّ؟ قَالَ: غَضَبُ اللَّهِ. قَالَا: فَمَا

يُبْعِدُنِي مِنْ غَضَبِ اللَّهِ؟ قَالَ: لَا تَغْضَبْ. (۳)

مردی به رسول خدا صلی الله علیه و آله عرضه داشت: چه چیزی بر من سخت تر است؟
فرمود: غضب خدا. عرضه داشت: کدام برنامه مرا از غضب خدا دور می کند؟
فرمود: غضب مکن.

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ كَفَّ غَضَبَهُ سَتَرَ اللَّهُ عَوْرَتَهُ (۴)

هر کس جلوی خشم خود را بگیرد، خداوند عیب او را می پوشاند.

۱- الکافی: ۳۰۳/۲، حدیث ۳؛ وسائل الشیعة: ۳۵۸/۱۵، باب ۵۳، حدیث ۲۰۷۳۳.

۲- بحار الأنوار: ۲۶۷/۷۰، باب ۱۳۲، ذیل حدیث ۲۱؛ منیة المرید: ۳۲۰؛ المحجة البیضاء: ۲۹۲/۵.

۳- المحجة البیضاء: ۲۹۲/۵؛ الدر المنثور: ۷۴/۲.

۴- الکافی: ۳۰۳/۲، حدیث ۶؛ وسائل الشیعة: ۳۶۰/۱۵، باب ۵۳، حدیث ۲۰۷۳۹.

کلام روح افزای بعضی از حکماست که فرموده‌اند:

السَّيْفِيَّةُ الَّتِي وَقَعَتْ فِي اللَّجَجِ الْغَامِرَةِ، وَاضْطَرَبَتْ بِالرِّيَّاحِ الْعَاصِفَةِ وَ
عَثِبَتْهَا الْأَمْوَاجُ الْهَائِلَةُ أَرْجَى إِلَى الْخَلَاصِ مِنَ الْعُضْبَانِ الْمُتَهَبِّ. (۱)

آن کشتی که در دریا به موج‌های شدید گرفتار شده و به سبب بادهای تند و سخت مضطرب گشته و موج‌های هولناک آن را فراگرفته، امید نجات و خلاصی در او بیشتر است از شخصی که غضبناک شده و رگ‌های گردنش از خون پرگردیده و جایی را نمی‌بیند و چیزی را نمی‌شنود و کسی را نمی‌شناسد.

مردی به رسول خدا ﷺ عرضه داشت: مرا به عملی امر کن و امرت را کوتاه بگو. حضرت فرمود: غضب مکن، سپس برگشت و سؤال کرد، باز حضرت فرمود: غضب مکن. (۲)

ابن مسعود می‌گوید: پیامبر ﷺ فرمود:

مَا تَعْدُونَ الصُّرْعَةَ فَيْكُمْ؟ قُلْنَا: الَّذِي لَا يَصْرَعُهُ الرَّجَالُ. قَالَ: لَيْسَ ذَلِكَ، وَ
لَكِنَّ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْعَضَبِ. (۳)

شما چه کسی را پهلوان به حساب می‌آورید؟ گفتیم: کسی که پشت او را در پهلوانی به زمین نرسانند. فرمود: نه، پهلوان کسی است که خود را به وقت غضب نگاه دارد.

حضرت سلیمان پیغمبر ﷺ به فرزندش فرمود:

يَا بُنَيَّ إِيَّاكَ وَ كَثْرَةَ الْعَضَبِ فَإِنَّ كَثْرَةَ الْعَضَبِ تَسْتَخِفُّ فُؤَادَ الرَّجُلِ

۱ - جامع السعادات: ۲۵۷/۱؛ الشفاء الروحي: ۲۳۳.

۲ - صحيح البخاری: ۹۹/۷؛ مسند احمد بن حنبل: ۳۴/۵.

۳ - المحجة البيضاء: ۲۹۱/۵؛ صحيح مسلم: ۳۰/۸؛ كنز العمال: ۷۸۵/۳، حديث ۸۷۵۱.

الْحَلِيمِ (۱)

فرزندم، از غضبِ زیاد بپرهیز که خشم فراوان قلب مرد حلیم و بردبار را از ارزش و عظمت می‌اندازد.

ابوالدرداء به رسول خدا ﷺ عرضه داشت:

دُلِّنِي عَلَى عَمَلٍ يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ، قَالَ: لَا تَغْضَبْ. (۲)

مرا به کاری راهنمایی کن که به بهشتم درآورد. فرمود: غضب مکن.

امیرالمؤمنین عَلَيْهِ السَّلَامُ فرمود:

أَعْظَمُ النَّاسِ سُلْطَانًا عَلَى نَفْسِهِ مَنْ قَمَعَ غَضَبَهُ وَ أَمَاتَ شَهْوَتَهُ. (۳)

نیرومندترین مردم کسی است که غضبش را مقهور سازد و شهوت غلطش را بمیراند.

رسول خدا ﷺ فرمود:

مَنْ كَفَّ غَضَبَهُ عَنِ النَّاسِ كَفَّ اللَّهُ عَنْهُ عَذَابَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ. (۴)

کسی که خشمش را از مردم نگاه دارد، خداوند او را از عذاب قیامت نگاه می‌دارد.

امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ فرمود:

الْغَضَبُ مَمْحَقَةٌ لِقَلْبِ الْحَكِيمِ. وَقَالَ: مَنْ لَمْ يَمْلِكْ غَضَبَهُ لَمْ يَمْلِكْ عَقْلَهُ. (۵)

خشم، دل حکیم را نابود می‌کند. و فرمود: هر کس مالک خشم خود نیست

۱- المحجة البيضاء: ۲۹۱/۵؛ تاریخ مدینة دمشق: ۲۸۴/۲۲؛ كشف الخفاء: ۱۰۷/۲.

۲- المحجة البيضاء: ۲۹۱/۵؛ بحار الأنوار: ۲۶۷/۷۰، باب ۱۳۲، ذیل حدیث ۲۱؛ منیة المرید: ۳۲۰.

۳- مستدرک الوسائل: ۱۲/۱۲، باب ۵۳؛ غرر الحکم: ۳۰۲، حدیث ۶۸۶۶.

۴- الکافی: ۳۰۵/۲، حدیث ۱۵؛ وسائل الشیعة: ۳۶۱/۱۵، باب ۵۳، حدیث ۲۰۷۴۳.

۵- الکافی: ۳۰۵/۲، حدیث ۱۳؛ وسائل الشیعة: ۳۶۰/۱۵، باب ۵۳، حدیث ۲۰۷۴۱.

مالک عقل خود نیز نیست.

از امام صادق علیه السلام نقل شده:

مردی نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله گفت: یا رسول الله، مرا تعلیم ده، فرمود: برو غضب مکن، آن مرد گفت: همین مرا بس است. به سوی خاندان خود رفت و به ناگاه میان تیره و تبارش جنگی برپا بود، همه صف بسته و سلاح جنگ برداشته بودند. چون چنین دید سلاح جنگ خود را برداشت و سپس در صف قوم و قبیله اش شرکت جست.

در آن جا به یاد گفته رسول خدا صلی الله علیه و آله افتاد که: خشم مکن. سلاح را بر زمین انداخت و به نزد مردمی که دشمن تیره و تبارش بودند رفت و گفت: ای مردم! هر چه زخم و کشتار و زدن بی اثر بر شماها وارد شده به عهده من باشد، من از مال خودم غرامت می دهم. در پاسخ گفتند: هرچه از این بابت باشد از آن خود شما، ما خودمان سزاوارتریم که آنها را تلافی کنیم. فرمود: آن مردم با هم صلح و سازش کردند و خشم از میان رفت. (۱)

از حضرت باقر علیه السلام روایت شده:

مَكْنُوبٌ فِي النُّورَةِ فِيمَا نَجَى اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِ مُوسَى عليه السلام: يَا مُوسَى،
أَمْسِكْ عَضْبَكَ عَمَّنْ مَلَكَكَ عَلَيْهِ أَكْفَ عَنْكَ عَضْبِي. (۲)

در مناجات حضرت حق با موسی در تورات است: ای موسی! جلوی خشمت را از هر که زیر دست توست بگیر، تا من هم جلوی خشمم را از تو بگیرم.

به حکیمی گفته شد: فلانی، سخت و شدید بر خودت مسلط است. گفت: در

۱- الکافی: ۳۰۴/۲، حدیث ۱۱؛ بحار الأنوار: ۸۵/۲۲، باب ۳۷، حدیث ۳۵.

۲- الکافی: ۳۰۳/۲، حدیث ۷؛ وسائل الشیعة: ۳۶۰/۱۵، باب ۵۳، حدیث ۲۰۷۴۰؛ المحجة البیضاء: ۲۹۳/۵.

این صورت شهوات او را ذلیل نمی‌کنند و هوای نفس او را مغلوب نمی‌نماید و غضب بر او حاکم نمی‌گردد. (۱)

گفته‌اند: برای کفر چهار رکن است:

غضب، شهوت، دروغ بافی، طمع. (۲)

بعضی از حکما فرموده‌اند:

رأس حماقت تندی است و رهبرِ تندی غضب است. کسی که راضی به جهل باشد خود را از علم بی‌نیاز می‌داند. حلم زینت و منفعت است، جهل پستی و ضرر است، سکوت از جواب احمق جواب اوست؟ (۳)

فرو خوردن خشم در روایات

روشن شد که غضب چه آثار ناپسندی در زندگی انسان و دیگران دارد، در این بخش نظر اسلام در باب فرو خوردن خشم و کظم غیظ بیان می‌شود. کظم غیظی که از اخلاق انبیا و ائمه علیهم‌السلام و از اوصاف قابل توجه مؤمنان و اولیای الهی است.

از حضرت زین العابدین علیه‌السلام روایت شده که فرمودند:

مَا أَحَبُّ أَنْ لِي بِذَلِّ نَفْسِي حُمْرَ النَّعَمِ، وَ مَا تَجَرَّعْتُ جُرْعَةً أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ جُرْعَةٍ غَيْظٍ لِأَكْفَى بِهَا صَاحِبَهَا. (۴)

من دوست ندارم در برابر خوار شدنم، شتران سرخ مو بگیرم که عزت مؤمن بالاتر از هر چیزی است. و من جرعه‌ای محبوب‌تر از جرعه غیظی که طرفم را

۱- المحجة البيضاء: ۲۹۴/۵.

۲- المحجة البيضاء: ۲۹۵/۵.

۳- المحجة البيضاء: ۲۹۴/۵.

۴- الکافی: ۱۰۹/۲، حدیث ۱؛ وسائل الشیعة: ۱۷۶/۱۲، باب ۱۱۴، حدیث ۱۶۰۰۳.

بدان مجازات نکرده باشم ننوشیدم.

امام صادق علیه السلام فرمود:

نِعْمَ الْجُرْعَةُ الْعَيْظُ لِمَنْ صَبَرَ عَلَيْهَا، فَإِنَّ عَظِيمَ الْأَجْرِ لِمَنْ عَظِيمَ الْبَلَاءِ، وَ
مَا أَحَبَّ اللَّهُ قَوْمًا إِلَّا ابْتَلَاهُمْ. (۱)

چه جرعه نیکویی است خشم برای کسی که نسبت به آن صبر می‌ورزد؛ زیرا
مزد بزرگ برای بلای بزرگ است، خداوند مردمی را دوست ندارد جز آن که
آنان را گرفتار کند.

و نیز امام صادق علیه السلام فرمود:

مَا مِنْ عَبْدٍ كَظَمَ عَيْظًا إِلَّا زَادَهُ اللَّهُ عَزًّا وَجَلًّا عِزًّا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَقَدْ قَالَ
اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ
الْمُحْسِنِينَ﴾ (۲) وَ أَثَابَهُ اللَّهُ مَكَانَ عَيْظِهِ ذَلِكَ. (۳)

بنده‌ای نیست که خشمش را فرو خورد جز این که خداوند تعالی عزت او را در
دنیا و آخرت بیفزاید و خداوند در قرآن فرموده: «آن کسانی که خشم خود را
فرو خورند و از مردم درگذرند و خدا دوستدار نیکوکاران است» و خداوند
بجای این خشم به او ثواب دهد.

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ كَظَمَ عَيْظًا وَ لَوْ شَاءَ أَنْ يُمُضِيَهُ أَمْضَاهُ، مَلَأَ اللَّهُ قَلْبَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
رِضَاهُ. (۴)

۱- الکافی: ۱۰۹/۲، حدیث ۲؛ وسائل الشیعة: ۱۷۶/۱۲، باب ۱۱۴، حدیث ۱۶۰۰۲.

۲- آل عمران (۳): ۱۳۴.

۳- الکافی: ۱۱۰/۲، حدیث ۵؛ وسائل الشیعة: ۱۷۶/۱۲، باب ۱۱۴، حدیث ۱۶۰۰۶.

۴- الکافی: ۱۱۰/۲، حدیث ۶؛ وسائل الشیعة: ۱۷۷/۱۲، باب ۱۱۴، حدیث ۱۶۰۰۹؛ المحجة البیضاء:

هر کس خشم خود را فرو خورد، در صورتی که می‌توانست آن را اجرا نماید، خداوند در قیامت دلش را از خشنودی خود لبریز کند.

حضرت باقر ع فرمود:

مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَ هُوَ يَقْدِرُ عَلَىٰ إِمْضَائِهِ حَسَبًا اللَّهُ قَلْبَهُ أَمْنًا وَ إِيْمَانًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ. (۱)

هر که خشم خود را فرو خورد در حالی که بر انجام آن توانا باشد، خداوند روز قیامت دلش را پر از امن و ایمان کند.

رسول الهی ص فرمودند:

مَنْ أَحَبَّ السَّبِيلَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ جُرْعَتَانِ: جُرْعَةٌ غَيْظٍ تَرُدُّهَا بِحِلْمٍ، وَ جُرْعَةٌ مُصِيبَةٍ تَرُدُّهَا بِصَبْرٍ. (۲)

از محبوب‌ترین راه‌ها به سوی خدای عزّ و جلّ دو جرعه است: یک جرعه خشمی که با بردباری برگردانی و جرعه دیگر، مصیبتی که با صبر درمان کنی.

حقیقت بردباری

علامه مجلسی در توضیح لغت حلم و بردباری می‌فرماید:

«حلم، خودداری از این است که در برابر ناملایمات از جا به در رود و کار ناهنجار کند، یا گفتار ناستوده از او سرزند.» (۳)

② ۳۱۰/۵.

۱ - الکافی: ۱۱۰/۲، حدیث ۷؛ وسائل الشیعة: ۱۷۸/۱۲، باب ۱۱۴، حدیث ۱۶۰۱۰؛ المحجة البیضاء: ۳۱۰/۵.

۲ - الکافی: ۱۱۰/۲، حدیث ۹؛ وسائل الشیعة: ۱۷۶/۱۲، باب ۱۱۴، حدیث ۱۶۰۰۵.

۳ - بحار الأنوار: ۴۰۳/۶۸، باب ۹۳، ذیل حدیث ۱۲.

حلم و بردباری در روایات

از حضرت رضا علیه السلام روایت شده:

لَا يَكُونُ الرَّجُلُ عَابِدًا حَتَّى يَكُونَ حَلِيمًا، وَإِنَّ الرَّجُلَ كَانَ إِذَا تَعَبَّدَ فِي
بَنِي إِسْرَائِيلَ لَمْ يُعَدَّ عَابِدًا حَتَّى يَصْمُتَ قَبْلَ ذَلِكَ عَشْرَ سِنِينَ. (۱)

مرد عابد نباشد تا بردبار نباشد و به راستی مرد در بنی اسرائیل خود را به
عبادت وامی داشت و او را عابد نمی گفتند تا آن که ده سال پیش از آن
خموشی گزیند.

امام باقر علیه السلام فرمود:

كَانَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليهما السلام يَقُولُ: إِنَّهُ لَيُعْجِبُنِي الرَّجُلُ أَنْ يُدْرِكَهُ حِلْمُهُ عِنْدَ
عَضْبِهِ. (۲)

امام سجاد علیه السلام می فرمود: من خوشم می آید از مردی که هنگام خشم
بردباریش او را دریابد.

از امام باقر علیه السلام است که فرمود:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُحِبُّ الْحَيَّيَّ الْحَلِيمَ. (۳)

به راستی خدای عز و جل با حیای بردبار را دوست دارد.

امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می کند:

مَا أَعَزَّ اللَّهُ بِجَهْلٍ قَطُّ وَ لَا أَدَلَّ بِحِلْمٍ قَطُّ. (۴)

۱- الکافی: ۱۱۱/۲، حدیث ۱؛ وسائل الشیعة: ۲۶۵/۱۵، باب ۲۶، حدیث ۲۰۴۶۳.

۲- الکافی: ۱۱۲/۲، حدیث ۳؛ وسائل الشیعة: ۲۶۵/۱۵، باب ۲۶، حدیث ۲۰۴۶۴.

۳- الکافی: ۱۱۲/۲، حدیث ۴؛ بحار الأنوار: ۴۰۴/۶۸، باب ۹۳، حدیث ۱۴.

۴- الکافی: ۱۱۲/۲، حدیث ۵؛ وسائل الشیعة: ۲۶۶/۱۵، باب ۲۶، حدیث ۲۰۴۶۸؛ بحار الأنوار:

۴۰۴/۶۸، باب ۹۳، حدیث ۱۵.

خداوند هرگز به نادانی کسی را عزیز نکرده و به سبب بردباری احدی را خوار ننموده است.

امام صادق علیه السلام فرمود:

كَفَى بِالْجِلْمِ نَاصِرًا. وَقَالَ: إِذَا لَمْ تَكُنْ حَلِيمًا فَتَحَلَّمْ. (۱)

بردباری یاوری بسنده است. و فرمود: اگر بردبار نیستی خود را به بردباری وادار.

حضرت صادق علیه السلام خدمتکار خود را دنبال کاری فرستاد و او دیر کرد، امام علیه السلام به دنبالش رفت، وی را در حال خواب دید، بالای سرش نشست و بادش زد تا بیدار شد، چون بیدار شد حضرت به او فرمود: ای فلانی به خدا حق نداری هم شب بخوابی و هم روز، شب از آن توست و روز از آن ما. (۲)

كَانَ مِنْ دُعَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اَللّٰهُمَّ اَعْنِنِيْ بِالْعِلْمِ، وَ زَيِّنِّيْ بِالْحِلْمِ، وَ اَكْرِمْنِيْ بِالتَّقْوَى، وَ جَمِّلْنِيْ بِالْعَافِيَةِ. (۳)

از دعای رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بود: خداوند مرا به دانش بی نیاز کن و به بردباری زینت بده و به تقوا گرامیم دار و به تندرستی نیکویم گردان.

رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می فرماید:

اِبْتَغُوا الرِّفْعَةَ عِنْدَ اللَّهِ، قَالُوا: وَ مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: تَصِلُ مَنْ قَطَعَكَ، وَ تُعْطَى مَنْ حَرَمَكَ، وَ تَحُلُّ مَنْ ظَلَمَكَ أَوْ جَهَلَ عَلَيْكَ. (۴)

از پیشگاه مبارک حضرت حق طلب برتری و رفعت و بلندی مقام کنید، گفتند:

۱- الکافی: ۱۱۲/۲، حدیث ۶؛ وسائل الشیعة: ۲۶۶/۱۵، باب ۲۶، حدیث ۲۰۴۶۹.

۲- الکافی: ۱۱۲/۲، حدیث ۷؛ بحار الأنوار: ۵۶/۴۷، باب ۴، حدیث ۹۷.

۳- المحجة البيضاء: ۳۱۱/۵؛ مصباح المتنهجد: ۵۴۴.

۴- المحجة البيضاء: ۳۱۱/۵؛ الکامل، عبدالله بن عدی: ۹۶/۷.

رفعت چیست؟ فرمود: صله کن با کسی که با تو قطع کرده، عطا کن به کسی که از تو دریغ داشته و بردباری به خرج ده در برابر کسی که به تو ستم کرده یا بر تو بیخردی نموده است.

و نیز رسول خدا ﷺ فرمود:

خَمْسٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ: الْحَيَاءُ، وَالْحِلْمُ، وَالْحِجَامَةُ، وَالسَّوَاكُ، وَ
التَّعَطُّ. (۱)

پنج چیز از روش انبیاست: حیا، بردباری، خون گرفتن، مسواک، عطر زدن.

امیرالمؤمنین علیؑ فرمود:

لَيْسَ الْخَيْرُ أَنْ يَكْثُرَ مَالُكَ وَوَلَدُكَ، وَ لَكِنَّ الْخَيْرَ أَنْ يَكْثُرَ عِلْمُكَ، وَيَعْظُمَ
حِلْمُكَ، وَأَنْ لَا تُبَاهِيَ النَّاسَ بِعِبَادَةِ رَبِّكَ، فَإِذَا أَحْسَنْتَ حَمِدَتَ اللَّهَ، وَ إِذَا
أَسَأْتَ اسْتَعْفَرْتَ اللَّهَ. (۲)

خیر و خوبی اضافه کردن مال و اولاد نیست، بلکه خیر، افزایش علم و عظمت پیدا کردن بردباری است و این که عبادت را به رخ مردم نکشی، پس چون خوبی کردی، خدا را سپاس گویی و به هنگامی که بدی کردی از خداوند طلب مغفرت نمایی.

رسول خدا ﷺ فرمود:

چون خداوند خلائق را در قیامت جمع کند، فریاد کننده ای فریاد برمی دارد: اهل فضل کجایند؟ گروهی برمی خیزند و به سرعت به سوی بهشت حرکت می کنند، ملائکه با آنان رو به رو شده و می گویند، شما را در حرکت سریع به سوی بهشت می بینیم! پاسخ می دهند: اهل فضلیم، سؤال می کنند: فضل شما چیست؟ جواب

۱- المحجة البيضاء: ۳۱۱/۵؛ المعجم الكبير: ۲۹۴/۲۲، الجامع الصغير: ۶۱۱/۱، حدیث ۳۹۵۸.

۲- مجموعة وزام: ۱۲۵/۱؛ نهج البلاغه: حکمت ۹۴؛ المحجة البيضاء: ۳۱۳/۵.

می دهند: بر ستم دیگران صبر کردیم، بدی مردم را بخشیدیم، جهل جاهلان را بردباری نمودیم. ملائکه گویند: وارد بهشت شوید که اجر عاملین اجر خوبی است. (۱)

فضیلت عفو و گذشت در روایات

گذشت و عفو از کسی که به نادانی یا به خاطر سوء اخلاق و کم ظرفیتی در حق انسان بدی کرده، از اخلاق حق و روش انبیا و اولیای الهی است. آیات قرآن مجید از مردم مؤمن می خواهد که عفو و گذشت را از برنامه های جدی خود قرار دهند؛ روایات باب عفو روایات بسیار مهمی است که لازم است تمام مردان مؤمن و زنان مؤمنه از آن روایات که از منابع وحی و علم و دانش و بینش و نورانیت و صداقت و تقوا و فضیلت رسیده مطلع گردند. رسول خدا ﷺ در یکی از سخنرانی های خود، خطاب به مردم فرمودند:

أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ خَلَائِقِ الدُّنْيَا وَ الآخِرَةِ؟ الْعَفْوُ عَمَّنْ ظَلَمَكَ، وَ تَصِلُ مَنْ قَطَعَكَ، وَ الإِحْسَانُ إِلَى مَنْ أَسَاءَ إِلَيْكَ وَ إِعْطَاءُ مَنْ حَرَمَكَ. (۲)

آیا شما را خبر ندهم به بهترین شیوه های دنیا و آخرت؟ گذشت از هر که به تو ستم کرده، پیوست با هر که از تو بریده، احسان به هر که به تو بدی کرده و بخشش به هر کس که از تو دریغ داشته است.

امام صادق ع از رسول خدا ﷺ روایت می کند:

عَلَيْكُمْ بِالْعَفْوِ، فَإِنَّ الْعَفْوَ لَا يَزِيدُ الْعَبْدَ إِلاَّ عِزًّا، فَتَعَاَفَوْا يُعَزِّكُمْ اللهُ. (۳)

۱ - بحار الأنوار: ۴۱۹/۶۸، باب ۹۳، حدیث ۴۸؛ المحجة البيضاء: ۳۱۳/۵؛ مجموعة ورام: ۱۲۴/۱.

۲ - الكافي: ۱۰۷/۲، حدیث ۱؛ وسائل الشيعة: ۱۷۲/۱۲، باب ۱۱۳، حدیث ۱۵۹۹۳.

۳ - الكافي: ۱۰۸/۲، حدیث ۵؛ وسائل الشيعة: ۱۶۹/۱۲، باب ۱۱۲، حدیث ۱۵۹۸۴.

بر شما باد به گذشت، عفو و گذشت جز عزت برای عبد نیفزاید، از هم بگذرید
تا خدا به شما عزت دهد.

حضرت باقر علیه السلام فرمود:

النَّدَامَةُ عَلَى الْعَفْوِ أَفْضَلُ وَأَيْسَرُ مِنَ النَّدَامَةِ عَلَى الْعُقُوبَةِ. (۱)

پشیمانی بر گذشت بهتر و آسان تر از پشیمانی بر کیفر است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

قَالَ مُوسَى: يَا رَبِّ، أَيُّ عِبَادِكَ أَعَزُّ عَلَيْكَ؟ قَالَ: الَّذِي إِذَا قَدَرَ عَفَا. (۲)

موسی به پروردگار عرضه داشت: الهی، کدام بنده نزد تو عزیزتر است؟
فرمود: آن که به وقت قدرت گذشت کند.

در روایت است:

إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ لَمَّا فَتَحَ مَكَّةَ طَافَ بِالْبَيْتِ وَ سَعَى وَ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ أَنَّى
الْكَعْبَةَ فَأَخَذَ بِعِضَادَتِي الْبَابِ فَقَالَ: مَا تَقُولُونَ وَ مَا تَتَّظُنُونَ؟ قَالُوا: نَقُولُ:
أَخٌ وَ ابْنُ عَمٍّ حَلِيمٌ رَحِيمٌ - قَالُوا ذَلِكَ ثَلَاثًا - فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَقُولُ كَمَا
قَالَ أَخِي يُوسُفُ: ﴿لَا تَتْرِبَ عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَ هُوَ أَرْحَمُ
الرَّاحِمِينَ﴾ (۳) قَالَ: فَخَرَجُوا كَأَنَّمَا نَشِرُوا مِنَ الْقُبُورِ فَدَخَلُوا فِي
الْإِسْلَامِ. (۴)

زمانی که رسول خدا صلی الله علیه و آله مکه را فتح کرد، خانه خدا را طواف و صفا و مروه
را سعی کرد، آنگاه دو رکعت نماز گزارد، سپس کنار کعبه آمد و چهار چوب

۱- الکافی: ۱۰۸/۲، حدیث ۶؛ وسائل الشیعة: ۱۷۰/۱۲، باب ۱۱۲، حدیث ۱۵۹۸۶.

۲- المحجة البيضاء: ۳۱۹/۵؛ منیة المرید: ۳۲۳.

۳- یوسف (۱۲): ۹۲.

۴- المحجة البيضاء: ۳۱۹/۵؛ تفسیر السمرقندی: ۴۴/۲، الدر المنثور: ۳۴/۴.

دربیت را گرفت و به مردم فرمود: چه می‌گویید و چه گمان می‌برید؟ گفتند: می‌گوییم برادر و پسر عموی مایی و تو را بردباری و رحمت است - این جمله را سه بار تکرار کردند - حضرت فرمود: من هم همان را می‌گویم که برادرم یوسف گفت: «بروید، آزادید، امروز بر شما سرزنشی نیست، خداوند از شما درگذرد و او بهترین رحم‌کنندگان است.» راوی می‌گوید: آن چنانکه مردگان از قبر درآیند، از مسجد خارج شدند و اسلام را پذیرفتند.

عفو و گذشت مردان الهی

شخصی به خواجه نصیر الدین طوسی به هنگامی که بر مسند قدرت بود نامه‌ای بسیار تند که در آن به خواجه توهین بدی شده بود نوشت، ولی خواجه بزرگوار که از اولیای الهی بود از او گذشت.
در روایت آمده است که:

شخصی در وسط بازار به مالک اشتر نخعی در آن هنگام که از جانب امیرالمؤمنین امیر ارتش اسلام بود، توهین کرد در حالی که مالک را نشناخته بود، مالک از نزد او رفت، مردم آن شخص را نسبت به عمل زشتش سرزنش کردند، او به دنبال مالک رفت و وی را در مسجد یافت، تا عذرخواهی کند، مالک به او فرمود: من بدینجا آمدم و برای تو دو رکعت نماز خواندم و سپس از خداوند برای تو طلب مغفرت نمودم.^(۱)

مسأله رفق و مدارا و دوستی

چون به سبب مجاهدت، برنامه غضب و آتش خشم و آب کظم غیظ فرو نشست و حالت بردبار و حلم، انسان را به عرصه‌گاه عفو و گذشت رهنمون شد، نوبت رفق

۱ - مجموعه وزام: ۲/۱؛ بحار الأنوار: ۱۵۷/۴۲، باب ۱۲۴، حدیث ۲۵.

و مدارای با مردم می‌رسد، مدارا و رفقی که مورد علاقه حق و دستور جناب او در قرآن و کتب آسمانی و از اخلاق انبیا و اولیای الهی است.

رفق و مدارا در روایات

روایات و اخبار کتب معتبره شیعه در این زمینه رهنمودهای مهمی دارند:
حضرت باقر علیه السلام فرمود:

إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ قُفْلًا، وَ قُفْلُ الْإِيمَانِ الرَّفْقُ. (۱)

به راستی که برای هر چیزی قفلی است و قفل ایمان نرمش است.

علامه مجلسی در زمینه حدیث بالا می‌فرماید:

رفق عبارت از نرمی و مهر و ترک بزرگ منشی و سختگیری است در گفتار و کردار بر مردم در هر حال خواه آن که به او بی ادبی کرده باشند یا نه.
و در اینجا ایمان به گوهر نفیسی تشبیه شده که باید نسبت به نگهداریش توجه شود و دل گنجینه آن است و نرمش قفل آن که ایمان را از دستبرد شیاطین و دزدان راه حق حفظ نماید. (۲)

سختی کردن و دشنام و قهر زدن و تباهی‌های دیگر مایه کاستی و نابودی ایمان گردند.

امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت کند:

الرَّفْقُ يُمْنٌ، وَالْحَزْقُ سُؤْمٌ. (۳)

نرمش میمنت دارد و سختگیری شوم است.

۱- الکافی: ۱۱۸/۲، حدیث ۱؛ وسائل الشیعة: ۲۶۹/۱۵، حدیث ۲۰۴۷۹.
۲- بحار الأنوار: ۵۵/۷۲، باب ۴۲، ذیل حدیث ۲۰.
۳- الکافی: ۱۱۹/۲، حدیث ۴؛ وسائل الشیعة: ۴۹۸/۲، باب ۹، حدیث ۲۷۴۲.

از امام باقر علیه السلام روایت شده است:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ رَفِيقٌ يُحِبُّ الرَّفْقَ، وَيُعْطِي عَلَى الرَّفْقِ مَا لَا يُعْطِي عَلَى الْعُنْفِ. (۱)

به راستی خدای عزّ و جلّ دارای رفق و نرمش است و رفق را دوست دارد و به نرمش عوض و اثری دهد که به سختگیری ندهد.

امام باقر علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می‌کند:

إِنَّ الرَّفْقَ لَمْ يُوضَعْ عَلَى شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ، وَ لَا تُزَعُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانَهُ. (۲)

رفق را به چیزی ننهند مگر آن که آن را زیور بخشد و از چیزی نگیرند جز آن که زشتش نماید.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند:

إِنَّ فِي الرَّفْقِ الزِّيَادَةَ وَ الْبَرَكَتَةَ، وَ مَنْ يُحْرِمِ الرَّفْقَ يُحْرِمِ الْخَيْرَ. (۳)

به راستی در نرمش فزونی و برکت است، هر که از نرمش محروم است از خیر محروم است.

هشام بن أحمد، عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام قَالَ: قَالَ لِي - وَ جَرَى بَيْنِي وَ بَيْنَ رَجُلٍ مِنْ الْقَوْمِ كَلَامٌ فَقَالَ لِي: أُرْفُقُ بِهِمْ فَإِنَّ كُفْرَ أَحَدِهِمْ فِي غَضَبِهِ، وَ لَا خَيْرَ فِيمَنْ كَانَ كُفْرُهُ فِي غَضَبِهِ. (۴)

هشام بن احمد می‌گوید: در حالی که میان من و مردی از مردم سخنی رفته بود، حضرت ابی‌الحسن به من فرمودند: با آنان نرمش کن؛ زیرا هر کدامشان

۱- الکافی: ۱۱۹/۲، حدیث ۵؛ وسائل الشیعة: ۲۶۹/۱۵، باب ۲۷، حدیث ۲۰۴۷۸.

۲- الکافی: ۱۱۹/۲، حدیث ۶؛ وسائل الشیعة: ۴۹۸/۲، باب ۹، حدیث ۲۷۴۱.

۳- الکافی: ۱۱۹/۲، حدیث ۷؛ وسائل الشیعة: ۲۷۱/۱۵، باب ۲۷، حدیث ۲۰۴۸۶.

۴- الکافی: ۱۱۹/۲، حدیث ۱۰؛ وسائل الشیعة: ۲۷۱/۱۵، باب ۲۷، حدیث ۲۰۴۸۸.

به محض این که خشم گیرند به کفر گرایند و خیری نباشد در کسی که کفر او در خشم است.

حضرت موسی بن جعفر علیه السلام فرمود:

الرَّفْقُ نِصْفُ الْعَيْشِ. (۱)

نرمی و خوشخویی و لطف، نیمی از زندگی است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند:

لَوْ كَانَ الرَّفْقُ خَلْقًا يُرَى مَا كَانَ مِمَّا خَلَقَ اللَّهُ شَيْءً أَحْسَنَ مِنْهُ. (۲)

اگر رفق و نرمش به چشم دیده می شد، آفریده ای از آن زیباتر و نیکوتر نبود.

حضرت صادق از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می فرماید که:

مَا اصْطَحَبَ اثْنَانِ إِلَّا كَانَ أَحَدُهُمَا أَجْرًا وَ أَحَبُّهُمَا إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَرْفَقُهُمَا بِصَاحِبِهِ. (۳)

دو کس با هم مصاحبت و دوستی نکنند، جز آن که مزد بیشتر و محبوبیت فزون تر نزد خداوند از آن کس است که به دوست خود نرمش و لطف بیشتر دارد.

حضرت صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ كَانَ رَفِيقًا فِي أَمْرِهِ نَالَ مَا يَرِيدُ مِنَ النَّاسِ. (۴)

هر که در کار خود دارای نرمش باشد، بدانچه از مردم خواهد، برسد.

۱- الکافی: ۱۲۰/۲، حدیث ۱۱؛ وسائل الشیعة: ۲۷۰/۱۵، باب ۲۷، حدیث ۲۰۴۸۳.

۲- الکافی: ۱۲۰/۲، حدیث ۱۳؛ وسائل الشیعة: ۲۷۰/۱۵، باب ۲۷، حدیث ۲۰۴۸۲.

۳- الکافی: ۱۲۰/۲، حدیث ۱۵؛ وسائل الشیعة: ۲۷۱/۱۵، باب ۲۷، حدیث ۲۰۴۹۰.

۴- الکافی: ۱۲۰/۲، حدیث ۱۶؛ وسائل الشیعة: ۲۷۲/۱۵، باب ۲۷، حدیث ۲۰۴۹۲.

مسأله مهرورزی و دلسوزی به یکدیگر

در این باب قرآن مجید و روایات برنامه‌های مهمی را ارائه کرده‌اند:

امام صادق علیه السلام به یارانشان می‌فرمودند:

اتَّقُوا اللَّهَ وَ كُونُوا إِخْوَةً بَرَّةً، مُتَحَابِّينَ فِي اللَّهِ، مُتَوَاصِلِينَ مُتَرَاحِمِينَ،
تَزَاوَرُوا وَ تَلَاقُوا وَ تَذَاكَرُوا أَمْرَنَا وَ أَحْيَاؤُهُ. (۱)

از خدا پروا کنید (تقوا و اجتناب از محرّمات پیشه کنید) و برادران نیک رفتاری باشید، در راه خدا به همدیگر دوستی کنید، پیوند با هم داشته باشید، نسبت به یکدیگر مهربانی نمایید، به زیارت و دیدار هم بروید، برنامه ما را به هم یادآوری کرده و آن را زنده بدارید.

امام صادق علیه السلام فرمودند:

تَوَاصَلُوا وَ تَبَاوَرُوا وَ تَرَاحَمُوا وَ كُونُوا إِخْوَةً بَرَّةً كَمَا أَمَرَكُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ
جَلَّ. (۲)

با هم پیوند داشته باشید، به هم نیکی کنید، به هم مهربانی نمایید و برادران خوشرفتاری باشید، چنانکه خداوند عزّ و جلّ شما را به آن امر فرموده است.

امام صادق علیه السلام فرمود:

يَحِقُّ عَلَى الْمُسْلِمِينَ الْأَجْتِهَادُ فِي التَّوَاصُلِ، وَ التَّعَاوُنِ عَلَى التَّعَاطُفِ،
وَ الْمُوَاسَاةِ لِأَهْلِ الْحَاجَةِ، وَ تَعَاطُفِ بَعْضِهِمْ عَلَى بَعْضٍ حَتَّى تَكُونُوا كَمَا
أَمَرَكُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ: ﴿رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ﴾ مُتَرَاحِمِينَ، مُعْتَمِّينَ لِمَا غَابَ عَنْكُمْ
مِنْ أَمْرِهِمْ عَلَى مَا مَضَى عَلَيْهِ مَعْشَرُ الْأَنْصَارِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ. (۳)

۱- الکافی: ۱۷۵/۲، حدیث ۱؛ وسائل الشیعة: ۲۲/۱۲، باب ۱۰، حدیث ۱۵۵۳۹.

۲- الکافی: ۱۷۵/۲، حدیث ۲؛ بحار الأنوار: ۴۰۱/۷۱، باب ۲۸، حدیث ۴۶.

۳- الکافی: ۱۷۵/۲، حدیث ۴؛ وسائل الشیعة: ۲۱۵/۱۲، باب ۱۲۴، حدیث ۱۶۱۱۹.

بر مسلمانان است که کوشا باشند در پیوستن با هم و کمک کردن به هم در مهرورزی و همراهی با نیازمندان و در محبت به یکدیگر، تا آن چنانکه خداوند شما را امر فرموده: «مهربانان در بین خودشان» مهرورز به یکدیگر باشید و غمناک شوید برای آنچه از مسلمانان در دسترس ندارید، بر همان روشی که انصار در دوران رسول خدا ﷺ داشتند.

اگر عالم همه پرخار باشد	دل عاشق همه گلزار باشد
وگر بیکار گردد چرخ گردون	جهان عاشقان بر کار باشند
همه غمگین شوند و جان عاشق	لطیف و خرم و عیار باشد
به عاشق ده تو هر جا شمع مرده است	که او را صد هزار انوار باشد
وگر تنهاست عاشق نیست تنها	که با معشوق پنهان یار باشد
شراب عاشقان از سینه جوشد	حریف عشق در اسرار باشد

(مولوی)

فهرست مطالب

دعای ششم

نیایش در بامداد و شامگاه

(۵-۱۵۶)

۱۱	حقیقت شب و روز
۱۱	خلقت شب و روز
۱۱	شب و روز در قرآن
۱۷	حرکت زمین و خورشید
۱۸	انرژی خورشید
۱۹	محدود بودن اوقات شب و روز
۲۰	قدرت غذاها در پرورش انسان
۲۱	نعمت غذا در قرآن
۲۲	اندیشه در غذا و تفسیر آن
۲۷	آثار شگفت‌انگیز مواد غذایی
۳۴	روز یا ظرف تهیه روزی و قیام به عبادت
۳۵	دنیا و آخرت در کلام نراقی

- ۳۶ تحصیل روزی در روایات.
- ۴۰ جزای نیکی در روایات.
- ۴۲ جزای بدی در روایات.
- ۴۹ حکمت گردش شب و روز.
- ۵۳ بینش در بهره‌گیری از نعمت‌ها و بلاها.
- ۵۶ آفرینش در خدمت خداوند.
- ۶۰ روز از نو، روزی از نو.
- ۶۴ کلام فیض الاسلام در فرازی از دعا.
- ۶۶ حقیقت رفاقت با روز.
- ۶۷ تفسیری از آیه نهم سوره اعلی.
- ۷۰ جهانی از حقایق.
- ۷۰ ۱- حمد در قرآن مجید.
- ۷۲ ۲- شکر در قرآن مجید.
- ۷۳ منافع شکرگزاری.
- ۷۴ شکرگزاری در روایات.
- ۷۶ ۳- اجر در قرآن مجید.
- ۷۸ ۴- دُخر در قرآن مجید.
- ۷۹ ۵- فضل در قرآن مجید.
- ۸۲ ۶- احسان در قرآن مجید.
- ۸۵ فرشتگان حافظ اعمال.
- ۸۷ کلام شیخ صدوق درباره فرشتگان.
- ۸۹ مراقبان انسان در کلام امام علی علیه السلام.
- ۹۰ تفسیری بر سجین و کتاب مرقوم.

- ۹۳ محاسبه اعمال در روایات
- ۹۵ دنیا در کلام امیرالمؤمنین علیه السلام
- ۹۶ دنیا در کلام امام سجّاد علیه السلام
- ۱۰۱ سه حقیقت مهم برای انسان‌های صالح
- ۱۰۱ حصن حصین حفظ و امان حق
- ۱۰۵ ۱- کار خیر
- ۱۰۶ ۲- دوری از شرّ
- ۱۰۸ ۳- شکر نعمت
- ۱۱۰ ۴- پیروی از سنت
- ۱۱۳ ۵- دوری از بدعت
- ۱۱۴ ۶ و ۷- امر به معروف و نهی از منکر
- ۱۱۴ امر به معروف و نهی از منکر در قرآن
- ۱۱۷ امر به معروف و نهی از منکر در روایات
- ۱۱۷ ۸ و ۹ و ۱۰- حفظ اسلام و خوار نمودن باطل و نصرت حق
- ۱۱۸ ۱۱- راهنمایی گمراه
- ۱۲۲ ۱۲- کمک کردن به ناتوان
- ۱۲۳ عقبه چیست؟
- ۱۲۶ ۱۳- فریادرسی ستمدیدگان و درماندگان
- ۱۲۷ دادرسی و عدالت
- ۱۳۱ عدالت گستری خداوند
- ۱۳۴ مهرورزی با بندگان
- ۱۳۹ مالکیت خداوند
- ۱۴۴ نصیحت و خیرخواهی در رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

۱۵۲	دعاهای هفته در کلام امام سجّاد <small>علیه السلام</small>
۱۵۳	روز یکشنبه
۱۵۳	روز دوشنبه
۱۵۳	روز سه‌شنبه
۱۵۴	روز چهارشنبه
۱۵۴	روز پنج‌شنبه
۱۵۴	روز جمعه
۱۵۵	روز شنبه

دعای هفتم

پیشامدهای سخت و اندوهناک

(۱۵۷-۳۱۸)

۱۶۰	پیشامدها و سختی‌ها
۱۶۱	پیشامدها برای اهل توحید
۱۶۲	مصایب و مکاره در قرآن
۱۶۸	راه‌های خروج از مشکلات
۱۷۱	آیاتی دیگر در مصایب و مکاره و رفع آن
۱۷۴	مصایب و ابتلاهای انبیاء <small>علیهم السلام</small>
۱۷۵	آدم و مکاره
۱۷۷	نوح و مکاره
۱۸۱	ابراهیم و مکاره
۱۸۵	ایوب و مکاره

- ۱۸۷ موسی و مکاره
- ۱۹۰ مکاره یعقوب و یوسف
- ۱۹۲ حقیقت بلا در کلام بهاء الدین ولد
- ۱۹۳ توبه و رفع مکاره
- ۱۹۳ توبه علاج سختی‌ها و بلاها
- ۱۹۵ علّت وجوب توبه در کلام غزالی
- ۱۹۷ اقسام گناه در کلام امام علی علیه السلام
- ۱۹۹ حکایات فرج پس از شدت
- ۱۹۹ فرمانفرمایی قتیبة بن کلثوم
- ۲۰۱ انتظار فرج در روایات
- ۲۰۳ کامی در لذت زندگی
- ۲۰۶ داستان رهایی از غار
- ۲۰۹ مقامات و درجات انسان
- ۲۱۹ داستان ابوجعفر همدانی و عقد مروارید
- ۲۲۱ داستانی در رزّاقیت خدا
- ۲۲۳ دعایی برای فرج بعد از شدت
- ۲۲۵ دعای کرب و اثر آن
- ۲۲۶ داستان زندان ابراهیم تیمی با شخصی از بحرین
- ۲۲۸ داستان ابوسعید بقلّ در زندان حجاج
- ۲۲۹ دعای خفی اللّطف و نجات از مرگ
- ۲۳۱ داستان ابوالحسن بن ابی طاهر و فرزندش در زندان
- ۲۳۳ داستان محمد بن زید علوی و شخصی از بنی امیه
- ۲۳۷ حکایتی از اثر دیانت و امانت

- ۲۴۲ آسانی دشواری‌ها به قدرت او.
- ۲۴۵ صدای قلب مادر
- ۲۵۱ تعلیمات آسمانی اسلام از زبان ائمه معصومین علیهم‌السلام
- ۲۵۱ دعای حضرت زهرا علیها‌السلام در سجده
- ۲۵۲ دعای امام سجّاد علیه‌السلام بعد از نماز
- ۲۵۳ دعای امام صادق علیه‌السلام بعد از نماز
- ۲۵۴ دعای امام کاظم علیه‌السلام بعد از نماز
- ۲۵۵ دعای امام جواد علیه‌السلام
- ۲۵۵ دعای امام هادی علیه‌السلام
- ۲۵۷ فرازهایی از دعای سمات
- ۲۵۹ فرازی از دعای مشلول
- ۲۶۰ عجایب خلقت و گره‌گشایی خداوند
- ۲۶۳ فرازی از دعای عرفه
- ۲۶۴ دعای بعد از زیارت ائمه سامرا علیهم‌السلام
- ۲۶۶ واقعه بدر و فراهم آمدن اسباب پیروزی
- ۲۷۰ [نتایج واقعه بدر]
- ۲۸۲ خواست حق
- ۲۸۵ پناهندگی به خداوند در حل مشکلات و دفع بلاها
- ۲۹۱ یا رب نظر تو برنگردد
- ۲۹۶ گشایش در کارها
- ۳۰۲ شیرینی اجابت خواسته‌ها
- ۳۰۳ انواع خواسته‌ها
- ۳۰۶ فیوضات واجبات و مستحبات در روایات

لطف خداوند در رفع گرفتاری بدون استحقاق عبد..... ۳۱۲

دعای هشتم

پناه بردن به حق

(۳۱۹-۳۹۲)

۳۲۲ بصیرت بر نفس
۳۲۴ بصیرت نفس در روایات
۳۲۷ حُسن خلق
۳۲۸ حسن خلق در روایات
۳۳۵ حسن خلق و سخاوت در پیام جبرئیل
۳۳۷ روایاتی دیگر در حسن خلق
۳۴۱ ۱- هیجان حرص
۳۵۱ حرص در کلام نراقی
۳۵۵ راه علاج حرص
۳۵۸ سفارش پیامبر ﷺ درباره حرص
۳۵۹ کلام امیرالمؤمنین <small>عَلَيْهِ السَّلَام</small> در باب حرص
۳۶۱ روایاتی دیگر در باب حرص
۳۶۳ ۲- غضب
۳۶۷ تفریط در اعمال غضب
۳۷۰ آثار غضب
۳۷۲ راه علاج غضب
۳۷۳ غضب در روایات

- ۳۷۹ فرو خوردن خشم در روایات.
- ۳۸۱ حقیقت بردباری .
- ۳۸۲ حلم و بردباری در روایات.
- ۳۸۵ فضیلت عفو و گذشت در روایات.
- ۳۸۷ عفو و گذشت مردان الهی .
- ۳۸۷ مسأله رفق و مدارا و دوستی .
- ۳۸۸ رفق و مدارا در روایات.
- ۳۹۱ مسأله مهرورزی و دلسوزی به یکدیگر.